BANU
BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI
BOSNIAK ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

ZBORNIK RADOVA

PROCEEDINGS

„RAZVOJNI ASPEKTI BOSNE I HERCEGOVINE“

BIHAĆ 02. i 03. juna 2023.

„DEVELOPMENTAL ASPECTS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA“

BIHAĆ June 2 and 3, 2023

ISSN 2303-7725 (Bosna i Hercegovina)
№ **1/MMXXIV**
Sarajevo

ZBORNIK RADOVA - **BANU** - PROCEEDINGS

BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI
BOSNIAK ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

BANU

Izdavač/Publisher: **BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI**
BOSNIAK ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

Ul. Štrosmajerova br. 1/II, 71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
Strosmajerova Street no. 1/II, 71000 Sarajevo
Bosnia and Herzegovina

ISSN 978-9926-520-10-6
CIP zapis dostupan u COBISS sistemu Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH pod
ID brojem 60587014

Copyright © 2024.

Za izdavača/For Publisher: Akademik Mustafa CERIĆ

Urednik/Editor: Akademik Mehmed A. AKŠAMIJA

Redakcija/ Editorial office: Akademkinja Hasnija MURATAGIĆ-TUNA
Akademik Dževad JAHIĆ
Akademik Šerbo RASTODER

Koncept dizajn/
Concept design: Mehmed A. AKŠAMIJA

DTP i Ilustracije/
DTP and Illustrations: Emin SELIMOVIĆ

Fotografije sa Simpozijuma/
Photos from the Symposium: Samir SINANOVIĆ

Prijevod na engleski jezik/
Translation in English: Amina CERIĆ-MULABDIĆ

Lektor/Lecturer: Almedina ZUKORLIĆ-PAŠALIĆ

Štampa/Printing: Grafotisak, Grude, Bosna i Hercegovina

Tiraž/Circulation: 500 komada/pieces

Telefon/Phone: **+387 61 764 399; Mail: banusanp@gmail.com**

Zbornik je štampan uz financijsku podršku Federalnog ministarstva obrazovanja Vlade Federacije BiH.
The proceedings were printed with the financial support of the Federal Ministry of Education of the Government of the Federation of Bosnia and Herzegovina.

BANU

BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI
BOSNIAK ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

ZBORNIK RADOVA
PROCEEDINGS

1. međunarodni simpozij BANU
1st BANU International Symposium

„RAZVOJNI ASPEKTI BOSNE I HERCEGOVINE“

BIHAĆ 02. i 03. juna 2023.

„DEVELOPMENTAL ASPECTS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA“

BIHAĆ June 2 and 3, 2023

Urednik / Editor
Akademik/Akademician **Mehmed A. AKŠAMIJA**

Godina/Years I
Broj/№ **1/MMXXIV**
Sarajevo, juna 2024. / Sarajevo, June 2024

BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI

SADRŽAJ / TABLE OF CONTENTS

• **UVODNIK** 9

• EDITORIAL 17

■ Akademik Mehmed A. AKŠAMIJA, predsjednik BANU-a
SIMPOZIUM - RAZVOJNI ASPEKTI BOSNE I HERCEGOVINE, Bihać,
2. i 3. juna 2023. godine, EKSPOZE 27 27

■ Academician Mehmed A. AKŠAMIJA, President of BANU
SYMPOSIUM - DEVELOPMENTAL ASPECTS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA, Bihać,
2nd and 3rd June 2023, EXPOSÉ 33

■ Akademik Sead ALIĆ / Academician Sead ALIĆ
SJEĆANJE NA REKONKVISTU / REMEMBERING THE RECONQUIST 41

Prof. dr. sc. Sašo MURTIČ / Ph.D. Sašo MURTIČ
PRILIKE I MOGUĆNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE U OKVIRU EVROPSKE UNIJE /
OSSIBILITIES AND OPPORTUNITIES OF BOSNIA AND HERZEGOVINA WITHIN
THE EUROPEAN UNION 57

■ Prof. dr. Nedim ČAUŠEVIĆ, dopisni član BANU-a / Prof. Ph.D. Nedim ČAUŠEVIĆ, corresponding member of BANU
OBRAZOVANJE, KAO KIBERNETIČKA MAŠINA / EDUCATION AS A CYBERNETIC
MACHINE 93

■ Prof. emeritus Mehmed A. AKŠAMIJA, akademik BANU i EASA / Prof. emeritus Mehmed A. AKŠAMIJA, academician of BANU and EASA
ODNOS IZMEĐU ETNOSA I KULTURE / THE RELATIONSHIP BETWEEN ETHNOS AND
CULTURE 107

■ Književnik Ramiz DURAKOVIĆ / Writer Ramiz DURAKOVIĆ
USLOVI U KOJIMA TREBA OČUVATI KULTURU I TRADICIJE BiH U OKVIRU TRANZICIJE I GLOBALIZACIJE / CONDITIONS IN WHICH THE CULTURE AND
TRADITION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA SHOULD BE PRESERVED WITHIN THE
FRAMEWORK OF TRANSITION AND GLOBALIZATION 123

BANU
BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI
BOSNIAK ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
ZBORNIK **BANU**

- Dr. Mustafa CERIĆ, akademik BANU i RSS / Ph.D. Mustafa CERIĆ, academician of BANU and RSS
  STANJE POLITIČKOG UMA U BOŠNJAKA/BOSANACA / THE STATE OF THE POLITICAL MIND AMONG THE BOSNIAKS/BOSNANIANS ____ 139
- Publicista Ramo HIRKIĆ, dipl. ing. / Publicist Ramo HIRKIĆ, B.Sc. Eng.
  SOCIOEKONOMSKI RAZVOJ CAZINSKE KRAJINE NA RAZMEĐU 20. I 21. STOLJEĆA - IZAZOVI, REAKCIJE, EFEKTI / SOCIOECONOMIC DEVELOPMENT OF THE CAZIN REGION ON BETWEEN THE 20TH AND 21ST CENTURIES - CHALLENGES, REACTIONS, EFFECTS ____ 173
- Prof. dr. Rifet ĐOGIĆ / Prof. Ph.D. Rifet ĐOGIĆ
  EFIKASNOST TRANZICIONOG PROCESA U BOSNI I HERCEGOVINI U FUNKCIJI PRIVREDNOG RAZVOJA / EFFICIENCY OF THE TRANSITION PROCESS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA AS A FUNCTION OF ECONOMIC DEVELOPMENT ____ 203
- Prof. dr. Mersud FERIZOVIĆ / Prof. Ph.D. Mersud FERIZOVIĆ
  POTREBA DONOŠENJA I PROVOĐENJA STRATEGIJE RAZVOJA EKONOMIJE BOSNE I HERCEGOVINE / THE NEED TO ADOPT AND IMPLEMENT A STRATEGY FOR THE DEVELOPMENT OF THE BOSNIA AND HERZEGOVINA ECONOMY ____ 225
- Prof. dr. Husein MURATOVIĆ, dopisni član BANU / Prof. Ph.D. Husein MURATOVIĆ, corresponding member of BANU
  DRŽAVA BIH SE BRANI I RAZVIJA I STABILNOM FINANSIJSKOM POLITIKOM / THE STATE OF BIH IS DEFENDING AND DEVELOPING WITH A STABLE FINANCIAL POLICY ____ 259
- Samir JAŠARAGIĆ, mr. econ. / Samir JAŠARAGIĆ, M.Sc. econ.
  UPRAVLJANJE PROJEKTNIM CIKLUSOM / PROJECT CYCLE MANAGEMENT ____ 293
- Mr. sc. Dino DUPANOVIĆ, MA/ Mr. sc. Dino DUPANOVIĆ, MA.
  OD HISTORIJSKOG AVNOJ-a DO GRANATE U GROVIŠTU – TRANSFORMACIJA JEDNE LOKALNE ZAJEDNICE / FROM THE HISTORICAL AVNOJ TO A GRENADE IN THE GROVE - THE TRANSFORMATION OF A LOCAL COMMUNITY ____ 311

BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI
BANU

SIMPOZIJ
„RAZVOJNI ASPEKTI BiH"
BIHAĆ 02. i 03. juna 2023.

• DRUŠTVENI PANEL •
- akademik **Mustafa CERIĆ** (Sarajevo)
- akademik **Vera KRŽIŠNIK** (Ljubljana)
- akademik **Ferid MUHIĆ** (Skoplje)
- akademik **Šerbo RASTODER** (Bar)
- prof. dr. **Zijad BEĆIROVIĆ** (Ljubljana)
- mr. sc. **Osman SOFTIĆ** (Sarajevo)
- mr. sc. **Dino DUPANOVIĆ** (Bihać)

• PRAVNI PANEL •
- prof. dr. **Nedžad BAŠIĆ** (Totronto)
- prof. dr. **Albin MUSLIĆ** (Bihać)
- prof. dr. **Saša MURTIĆ** (Ljubljana)
- doc. dr. **Ajna JODANOVIĆ** (Bihać)
- biznismen **Amir MAKIĆ**, dipl. ing. (Bužim)

• EKONOMSKI PANEL •
- prof. dr. **Husein MURATOVIĆ**, dopisni član BANU (Bužim)
- akademik **Nedim ČAUŠEVIĆ** (Sarajevo)
- prof. dr. **Mersud FERIZOVIĆ** (Bihać)
- prof. dr. **Rifet DOGIĆ** (Zenica)
- mr. **Samir JAŠARAGIĆ** (Bos. Krupa)
- biznismen **Jusuf ARIFAGIĆ**, dipl. ing. (Kazarac)
- biznismen **Amarildo MULIĆ**, NP „Una", Bihać

• KULTUROLOŠKI PANEL •
- akademik **Mehmed AKŠAMIJA** (Sarajevo)
- akademik **Dževad JAHIĆ** (Sarajevo)
- akademik **Ibrahim KAJAN** (Zagreb)
- književnik **Enes KIŠEVIĆ** (Zagreb)
- književnik **Ramiz DURAKOVIĆ** (Nova Gorica)

• SOCIOLOŠKI PANEL •
- akademik **Sead ALIĆ** (Zagreb)
- dr. **Alaga DERVIŠEVIĆ** (Minhen)
- dr. **Muris HALKIĆ** (Cazin)
- publicista **Ramo HIRKIĆ**, dipl. ing.

GOST SIMPOZIJA:

Stjepan MESIĆ, predsjednik Republike Hrvatske i počasni građanin Bihaća

SPONZORI SIMPOZIJA:

VLADA USK – Bihać, GRAD BIHAĆ, SRBIJATORS INTERNACIONAL – Beograd, UNA LANE – Minhen, EUROPA-BUS – Cazin, D.O.O. „SESTRE" – Velika Kladuša, GRAND-BENZ – Velika Kladuša, VRGANJ – Bužim, LIM.IT.EDIL – Crvarevac (V. Kladuša)

Simpozij će se održati u Muzeju Bihać (sala Prvog zasjedanja AVNOJ-a).
Početak: 14 sati (petak) **i u 9 sati** (subota).

• DOBRO DOŠLI • DOBRO DOŠLI • DOBRO DOŠLI • DOBRO DOŠLI •

... ULAZ SLOBODAN ...

UVODNIK

Poštovane kolegice i kolege članovi Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti - BANU-a, dragi prijatelji, zadovoljstvo nam je prenijeti informacije o radu Simpozija na temu „**RAZVOJNI ASPEKTI BOSNE I HERCEGOVINE**“ koji je održan u Bihaću 02. i 03. juna 2023. godine. Organizacija simpozija i formuliranje naziva je došlo na prijedlog prof. dr. Hasana Muratovića, te je odlučeno da će i ubuduće svi sljedeći simpoziji ovog karaktera nositi isti naziv. S obzirom na to da se *razvoj* definira kao ostvarivanje kvantitativnih i kvalitativnih ciljeva društva, cilj BANU-a je okupljanje stručnjaka iz područja ekonomske, pravne, političke, socijalne, kulturne, običajne i okolišne problematike sa intencijom analize razvojnih prioriteta, prema kojima se mora prilaziti vrlo oprezno i pažljivo.

Svjesni da se još u septembru 2015. godine Bosna i Hercegovina, skupa sa 192 države članice Ujedinjenih naroda, obavezala se da će provesti „Agendu 2030” za održivi razvoj, koja se sastojala od 17 ciljeva održivog razvoja i 169 podciljeva, te da ciljevi održivog razvoja predstavljaju transformativni plan za stvaranje bolje i održive budućnosti kako za Bosnu i Hercegovinu,*[1] tako i za cijeli svijet, nažalost, čini se da ipak Država (ili oni koji bi trebali da zastupaju i provode njene interese i strategije) nije prepoznala značaj i potencijal provođenja *Ciljeva održivog razvoja* i *Agende 2030*, kao mogućnost značajnog unapređenja socijalnih, ekonomskih i okolišnih aspekata života u zemlji. U okviru mogućih razvojnih pravaca nije

Ulazni portal BANU-a u Sarajevu – Štrosmajerova 1/II.

*[1] ***Okvir za realizaciju Ciljeva održivog razvoja u BiH***. Dostupno na: https://zamisli2030.ba/bs/okvir-ciljeva-odrzivog-razvoja-u-bih/.

ILUSTRACIJA LIJEVO: Zgrada u kojoj se nalaze prostorije Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti – Štrosmajerova ulica u Sarajevu.

BANU
BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI
BOSNIAK ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
ZBORNIK **BANU**

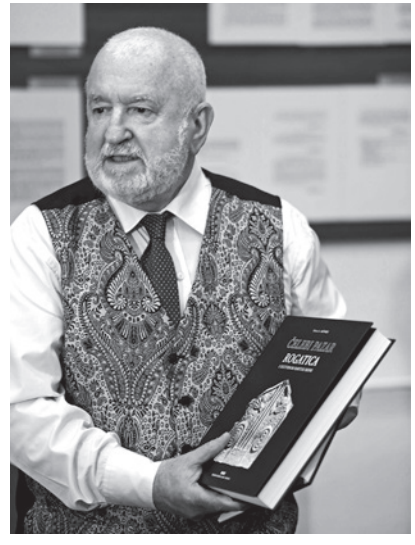
samo bilo potrebno definirati akceleratore i pokretače koji su trebali dovesti do željenih promjena do 2030. godine, gdje niko neće biti isključen i gdje su ljudi, prosperitet, mir, partnerstvo i briga za Državu u središtu bolje i zajedničke budućnosti, već ih i implementirati. Stoga, ovaj simpozij će pokušati predstaviti širi okvir za postizanje *Ciljeva održivog razvoja*, odnosno moguće *Razvojne aspekte BiH*, te bi kao takav trebao/eventualno mogao poslužiti za usmjeravanje tekućih i predstojećih procesa strateškog planiranja na nivou općinā, kantonā, Federacije BiH, Republike Srpske, Brčko distrikta i same Države.

Ciljevi Simpozija su pokušaji definiranja modela održivog razvoja, odnosno razvojnih politika i razvojnih aspekata Bosne i Hercegovine, te napori usmjereni ka utvrđivanju prioriteta razvoja, zasnovanih na komparativnim prednostima koje naša Država nesumnjivo ima u svim onim segmentima gdje su ostala otvorena pitanja kako ih kvalitetno koristiti… Čini se da je ključno pitanje dinamiziranje realizacije prioriteta posebno u područjima koji evidentno nazaduju prvenstveno zbog vlastith dezorijentacija, neprepoznavanja raspoloživih resursa, kao i neefikasne makroekonomske politike unutar industrijske, fiskalne i monetarne problematike, kako na nivou Federacije, tako i Države. Uvjereni smo da raspoloživi resursi boljim upravljanjem i korištenjem mogu značajno poboljšati standard života (povećati zaposlenost, usporiti depopulaciju, porast GDP p/c…).

Dakle, BANU je stava da intelektualna zajednica više ne smije biti okarakterizirana kao konformistička, već maksimalno angažirana u pružanju odgovora na danas najaktualnija pitanja naše Države, ali i bošnjačkog naroda. Bili smo mišljenja kako je Bihać *urbis* sa kojeg treba odaslati najvažnije poruke (teze) održivih razvojnih aspekata Bosne i Hercegovine.

Simpozij je zamišljen kao dobronamjerno/ozbiljno propitivanje onih pojava, koje unitar društva nemaju odgovarajući tretman, ali i kod same akademske

zajednice, koja svojim nereagiranjem osnažuje date predodređenosti. Radi takve atmosfere predloženo je formiranje ekspertskih timova za analitičko-sintetički pristup kompletnoj problematici na izradi održivih razvojnih projekata, posebno onih koji se finansiraju iz evropskih fondova; smatra se potrebnim ukazati na neophodnost sistematskog ustanovljenja i racionalnog povezivanja tri najznačajnije makroekonomske politike: industrijske, fiskalne i monetarne; opravdanost analize nužnosti administrativnog poboljšanja i bržeg ostvarivanja inostranog ulaganja mogle bi također imati svoju ulogu, kao i smanjenja poreske detaksacije za 10%, kako bi se zaintrigirao i privukao inostrani kapital u vrijednosti od 10% BDP-a, budući da nepostoji dovoljno vlastite akumulacije za brži privredni rast i povećanje zaposlenosti; čini se mogućim predložiti i neminovnost smanjenja neproduktivne javne potrošnje, te da se ostvarena ušteđena sredstva po ovom osnovu preusmjere za podsticaje razvoja agrara i energetike; ostaje otvoreno pitanje iniciranja matematičko-kolerativne analize odnosa između BDP-a i negativnih eksternalija, nastalih po osnovu odnosa između troškova obrazovanja mladih i njihovog odlaska u inostranstvo, te kao posljedicu toga, utvrditi upitnost eventualnog održavanja socijalnih fondova Bosne i Hercegovine u budućnosti; preporučljivo bi bilo predložiti utvrđivanje optimalne granice zaduženosti po osnovu javnog duga, te da se ubuduće stručno, moralno i odgovorno upravlja ovim zaduženjima, kako ona ne bi služila za finansiranje neproduktivne javne potrošnje. Najkraće, važno je inzistirati da se javni dug treba uzimati isključivo za produktivna ulaganja. Također, želi se sugerirati neophodna analiza neravnopravnog položaja Federacije BiH u odnosu na entitet Republike Srpske, koji od 2018-2022. godine u prosjeku više povlači nego što uplaćuje na *Jedinstveni račun Uprave za indirektno oporezivanje BiH*, i to oko 11%, ili, u brojkama rečeno, u 2018. godini 840,8 miliona, a u 2022. godini oko milijardu?! Istovremeno, smatra se potrebnim da se analiziraju i javna preduzeća sa prefiksom „hrvatski" po osnovu ostvarene dividende u budžet

ILUSTRACIJA: Akademik Cerić promovira izdanja BANU-a, djela akademika Akšamije, koja su poklonjena prisutnim gostima i penalistima.

Federacije. Naime, navedena preduzeća su u 2021. godini uplatila samo 5,2%...

Panel diskusija na Simpoziju se u periodu od 02. do 03. juna trebala realizirati preko **pet panela**, odnosno:

• DRUŠTVENI PANEL •
- akademik **Mustafa CERIĆ** (Sarajevo)
- akademik **Vera KRŽIŠNIK** (Ljubljana)
- akademik **Ferid MUHIĆ** (Skoplje)
- akademik **Šerbo RASTODER** (Bar)
- prof. dr. **Zijad BEĆIROVIĆ** (Ljubljana)
- mr. sc. **Osman SOFTIĆ** (Sarajevo)
- mr. sc. **Dino DUPANOVIĆ** (Bihać)

• EKONOMSKI PANEL •
- prof. dr. **Husein MURATOVIĆ**, dopisni član BANU (Bužim)
- akademik **Nedim ČAUŠEVIĆ** (Sarajevo)
- prof. dr. **Mersud FERIZOVIĆ** (Bihać)
- prof. dr. **Rifet ĐOGIĆ** (Zenica)
- mr. **Samir JAŠARAGIĆ** (Bos. Krupa)
- biznismen **Jusuf ARIFAGIĆ**, dipl. ing. (Kozarac)
- biznismen **Amarildo MULIĆ**, NP „Una", Bihać

• PRAVNI PANEL •
- prof. dr. **Nedžad BAŠIĆ** (Totronto)
- prof. dr. **Albin MUSLIĆ** (Bihać)
- prof. dr. **Sašo MURTIĆ** (Ljubljana)
- doc. dr. **Ajna JODANOVIĆ** (Bihać)
- biznismen **Amir MAKIĆ**, dipl. ing. (Bužim)

• KULTUROLOŠKI PANEL •
- akademik **Mehmed AKŠAMIJA** (Sarajevo)
- akademik **Dževad JAHIĆ** (Sarajevo)
- akademik **Ibrahim KAJAN** (Zagreb)
- književnik **Enes KIŠEVIĆ** (Zagreb)
- književnik **Ramiz DURAKOVIĆ** (Nova Gorica)

• SOCIOLOŠKI PANEL •
- akademik **Sead ALIĆ** (Zagreb)
- dr. **Alaga DERVIŠEVIĆ** (Minhen)
- dr. **Muris HALKIĆ** (Cazin)
- publicista **Ramo HIRKIĆ**, dipl. ing. *[2]

Početkom aprila 2023. godine prof. dr. Husein Muratović poduzeo je sve potrebno unutar vlastitih mogućnosti da ažurno i odgovorno obavijesti širu javnost o održavanju Simpozija u Bihaću (*na 30-tak adresa od Nove Gorice do Skoplja*),*[3] te da dodatno animira i uputi pozive za učešće svim zainteresiranim.*[4] Izuzetnu pomoć/ulogu pri plakatiranju, promoviranju i medijskom praćenju imao je portal *ReprezenT* iz Velike Kladuše, kao i fotograf Samir Sinanović iz Sanskog Mosta, dok su se druge medijske kuće iz BiH potajno oglušile. Ipak, u bihaćkoj široj javnosti je vladala atmosfera kako su sve **opće pretpostavke** (finansije, informiranost, prostor - Dvorana Muzeja Prvog zasjedanja AVNOJ-a, opremljenost, ozvučenje, multimedijski projektor, kablovi, laptop, smještaj panelista, policijska pratnja predsjednika Mesića…) ocjenjene kao *inspirativne, izazovne,… za sučeljavanja, polemike, kritička promišljanja, vrijedne preporuke,… skromne, ali sasvim zadovoljavajuće,*[5] *te da sudeći po referencama pozvanih učesnika ima mjesta optimizmu sa pokrićem*.*[6] Sredstva za realizaciju ovoga Simpozija obezbijedili su **Vlada USK-a**, **Grad Bihać**, „**Srbijaturs internacional**" iz Beograda, „**Una lane**" iz Minhena, zatim firme „**Sestre**" i „**Grand-benz**" iz Velike Kladuše, kao društveno odgovorne kompanije, firme „**Vrganj**" iz Bužima, „**Europa-bus**" iz Cazina, LIM. ID. „**EDIL**" iz Cvrvarevca (Velika Kladuša), **Muzej Prvog zasjedanja AVNOJ-a** u Bihaću i Nacionalni park „**Una**" iz Bihaća. Svima njima se još jednom iskreno zahvaljujemo uz prethodno upućeni dopis zahvalnosti na nesebičnoj podršci.

Simpozij je otvorio akademik Mustafa Cerić u ime odsutnog predsjednika BANU-a, akademika Mehmeda Akšamije. Prisutnima se obratio počasni građanin Bihaća i bivši Predsjednik Republike Hrvatske Stjepan Mesić.*[7] Također, obratili su se i prisutni predstavnici vlasti ove regije. Svi učesnici Simpozija dobili su na poklon od Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti tri izdanja: ***Amanet – Jubilarni Glasnik BANU-a, Istina o 'događajima u i oko Srebrenice od 10.***

*[2] Na samom početku agitacije za učešće na Simpoziju, svoje učešće je prijavilo 36 sudionika/panelista. Nažalost, u međuvremenu neki su odustali iz nerazumljivih razloga. Na kraju, definitivno učešće prihvatilo je njih dvadeset i osam. Dan uoči početka Simpozija, iako je već sve bilo plakatirano širom Cazinske krajine, odustali su: akademik F. Muhić, akademik Dž. Jahić, dr. O. Softić, akademik I. Kajan, akademik M. Akšamija (javio je opravdan razlog), prof. dr. R. Đogić (operacija slijepog crijeva), dr. M. Halkić (najvio poslati zamjenu iz Ministarstva zdravstva i socijalne zaštite iz Vlade USK-a, međutim obećanje nije ispunio), prof. dr. N. Bašić (kao zamjenu poslao doc. dr. Ajnu Jodanović) i A. Mahić.

Iako su bili prisutni u radu prvog dana Simpozija, sutradan se nisu odazvali privrednici A. Mulić (NP „Una") i Amir Makić („Vrganj").

Vidjeti, ***Osvrt na komentare gospodina Rame Hirkića u povodu održanog Simpozija na temu 'Razvojni aspekti BiH'***. Dostupno na: https://reprezent.ba/osvrt-na-komentare-gospodina-rame-hirkica-u-povodu-odrzanog-simpozija-na-temu-razvojni-aspekti-bih/

*[3] Vidjeti, ***Dojmovi o simpoziju juna 2023. u povijesnom Bihaću***. *Tefter br. 511*. Dostupno na: https://reprezent.ba/tefter-511-dojmovi-o-simpoziju-juna-2023-u-povijesnom-bihacu/

*[4] Vidjeti, ***U susret simpoziju 'Razvojni aspekti BiH'***. *Tefter br. 508*. Dostupno na: https://reprezent.ba/razgovor-s-povodom-u-susret-simpoziju-razvojni-aspekti-bih-u-bihacu/#google_vignette

*[5] Vidjeti, *Tefter br. 511*.

*[6] Vidjeti, *Tefter br. 508*.

*[7] ***Predsjednik Republike Hrvatske 2000-2010 (/HR)***. Dostupno na: www.stjepanmesic.hr/hr/content/bih-bihać-02062023

ILUSTRACIJA: Dodjela izdanja BANU-a, kao znak zahvalnosti direktoru Nacionalnog parka „Una", gosp. Amarildu Muliću.

do 19. jula 1995' (Rezultati istraživanja Vlade Republike Srpske 2004.-2005. godine) koje je na osnovu dokumentarne građe uredio akademik M. Akšamija, te njegovu autorsku monografiju ***Čelebi Pazar - Rogatica***.

Na koncu, moguće je kazati da je Simpozij, u formalnom smislu zadovoljio sve potrebne uvjete za njegovo održavanje, ali, nažalost, posjećenost nije bila na očekivanom nivou, pogotovo ne drugi dan panel diskusije.

Svim panelistima je sugerirano da njihove teme budu u kontekstu naziva Simpozija, a kandidirane radove su recenzirali eminentni naučnici. (To što su iznosili D. Dupanović, S. Murtič, V. Kržišnik, A. Muslić, A. Jodanović i drugi je njihova osobna odluka koja je bila izvan obavezujućih sugestija i prezentiranih sažetaka redakcionom odboru.). Žao nam je što jedan broj pozvanih i potvrđenih panelista nije u konačnici bio prisutan na Simpoziju. (npr. sa Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu pozvano je petero panelista, svi su potvrdili dolazak, ali se niko od njih nije pojavio!?) Možda bi bilo opravdano uputiti pitanje i Premijeru Kantona, kako to da na Simpoziju nije prisustvovao niti jedan ministar iz Vlade?! Isto, ili slično pitanje moglo bi se postaviti i predsjedniku Skupštine USK-a (gosp. Musiću), zašto je Simpoziju prisustvovao samo jedan poslanik (gosp. Zikrija Duraković)?! Slična je situacija i sa gradonačelnikom Bihaća (gosp. Sedićem), budući da iz njegovog kabineta nije baš niko prisustvovao?! Možda bi trebalo potražiti odgovor na pitanje, zašto je ogroman broj građana Bihaća i Cazinske krajine uopće zanemario posjetiti i učestvovati u radu jednog ovakvog nesvakidašnjeg događaja u njihovom kraju?!

Akademik Mehmed A. AKŠAMIJA

ILUSTRACIJA LDESNO: Sala Muzeja Prvog zasjedanja AVNOJ-a u Bihaću prije održavanja Sinpozija.

SMRT FAŠIZMU – SLOBODA NARODU !
ŽIVJELA BRATSKA
CRVENA ARMIJ

BANU

BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI

BANU
BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI
BOSNIAK ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
BANU PROCEEDINGS

EDITORIAL

Dear colleagues and members of the Bosniak Academy of Sciences and Arts - BANU, dear friends, we are pleased to convey information about the work of the Symposium on the topic "**DEVELOPMENT ASPECTS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA**" which was held in Bihać on June 2 and 3, 2023. The organization of the symposium and the formulation of its title were proposed by Prof. Dr. Hasan Muratović, and it was decided that all future symposia of this nature would carry the same title. Given that development is defined as the achievement of quantitative and qualitative societal goals, BANU aims to gather experts from economic, legal, political, social, cultural, customary, and environmental fields to analyze development priorities, which must be approached very carefully and thoughtfully.

Back in September 2015, Bosnia and Herzegovina, along with 192 member states of the United Nations, committed to implementing the "2030 Agenda" for sustainable development, which consists of 17 ***Sustainable Development Goals*** (SDGs) and 169 sub-goals, and these SDGs represent a transformative plan for creating a better and sustainable future for both Bosnia and Herzegovina*[1] and the entire world, unfortunately, it seems that the State (or those who should represent and implement its interests and strategies) has not recognized the significance and potential of implementing the *SDGs* and the *2030 Agenda* as an opportunity for significant improvements in the social, economic, and environmental aspects of life in the country. In defining possible development

*[1] Framework for the implementation of the Sustainable Development Goals in Bosnia and Herzegovina. Available at: https://zamisli2030.ba/bs/okvir-ciljeva-odrzivog-razvoja-u-bih/.

BANU
BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI
BOSNIAK ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
BANU PROCEEDINGS

directions, it was not only necessary to identify the accelerators and drivers that should bring about desired changes by 2030, where no one will be excluded and where people, prosperity, peace, partnership, and care for the State are at the heart of a better and shared future, but also to implement them. Therefore, this symposium will attempt to present a broader framework for achieving the ***SDGs***, or possible ***Development Aspects of Bosnia and Herzegovina***, and as such, it should/may serve to guide current and upcoming strategic planning processes at the municipal, cantonal, Federation of Bosnia and Herzegovina, Republika Srpska, Brčko District, and State levels.

The goals of the Symposium are attempts to define models of sustainable development, i.e., development policies and aspects of Bosnia and Herzegovina, and efforts aimed at identifying development priorities based on the comparative advantages that our State undoubtedly has in all those segments where questions remain on how to use them effectively. It seems that the key issue is to dynamize the realization of priorities, especially in areas that are regressing primarily due to their disorientation, failure to recognize available resources, and inefficient macroeconomic policies within industrial, fiscal, and monetary issues, both at the Federation and State levels. We are convinced that available resources, with better management and utilization, can significantly improve the standard of living (increase employment, slow down depopulation, raise GDP per capita...).

ILLUSTRATION: The central part of the Hall of the Museum of the First Session of AVNOJ in preparation for the Symposium. / Centralni dio Sale Muzeja Prvog zasjedanja AVNOJ-a u pripremi za Simpozij.

Therefore, BANU believes that the intellectual community should no longer be characterized as conformist, but should be maximally engaged in providing answers to the most current issues of our State and the Bosniak people. We were of the opinion that Bihać is the city from which the most important messages (theses) of sustainable development aspects of Bosnia and Herzegovina should be sent.

The symposium was conceived as a well-intentioned/serious examination of those phenomena that do not have an appropriate treatment within society, but also within the academic community itself, which, by not reacting, strengthens given predeterminations. Due to such an atmosphere, it was proposed to form expert teams for an analytical-synthetic approach to the complete issue of developing sustainable projects, especially those financed from European funds; it is considered necessary to point out the need for systematic establishment and rational connection of the three most significant macroeconomic policies: industrial, fiscal, and monetary; the justification for analyzing the necessity of administrative improvements and faster realization of foreign investments could also play a role, as well as the reduction of tax exemptions by 10% to attract foreign capital worth 10% of GDP, given that there is not enough domestic accumulation for faster economic growth and increased employment; it seems possible to propose the inevitability of reducing unproductive public spending, and to redirect the saved funds for incentives for the development of agriculture and energy; the question of initiating a mathematical-correlative analysis of the relationship between GDP and negative externalities resulting from the relationship between the costs of educating young people and their emigration, and as a consequence, to determine the sustainability of Bosnia and Herzegovina's social funds in the future; it would be advisable to propose determining the optimal debt limit based on public debt, and in the future, to manage this debt professionally, morally, and responsibly, so that it is not used to finance unproductive public spending. In short, it is important to insist that public debt should only be taken for productive investments. Additionally, it is necessary to analyze the unequal position of the Federation of BiH compared to the Republika Srpska entity, which from 2018-2022 on average withdraws more than it pays into the *Single Account of the Indirect Taxation Authority of Bosnia and Herzegovina*, by about 11%, or in numbers, in 2018, 840.8 million, and 2022 around one billion?! At the same time, it is considered necessary to analyze public companies with the prefix

ILLUSTRATION: Welcome address by dr. sc. Jasmin Musić, President of the USK Assembly, M.Sc. sc. Mustafa Ružnić, President of the USK Government and M.Sc. sc. Elvedin Sedić, Mayor of Bihać at the Symposium. / Pozdravno obraćanje dr. sc. Jasmina Musića, predsjednik Skupštine USK, mr. sc. Mustafe Ružnića, predsjednika Vlade USK i mr. sc. Elvedina Sedića, gradonačelnik Bihaća na Simpozijumu.

BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI
BANU

SIMPOZIJ

„RAZVOJNI ASPEKTI BiH"

BIHAĆ 02. i 03. juna 2023.

Stjepan MESIĆ, predsjednik Republike Hrvatske i počasni građanin Bihaća

Simpozij će se održati u Muzeju Bihać (sala Prvog zasjedanja AVNOJ-a).
Početak: 14 sati (petak) i u 9 sati (subota).

• DOBRO DOŠLI • DOBRO DOŠLI • DOBRO DOŠLI • DOBRO DOŠLI •

... ULAZ SLOBODAN ...

"Croatian" based on dividends paid to the Federation budget. For instance, these companies paid only 5.2% in 2021...

The panel discussion at the Symposium was scheduled to be held over five panels from June 2 to 3.

• SOCIAL PANEL •
- Academician Mustafa CERIĆ (BiH)
- Academician Vera KRŽIŠNIK (Slovenia)
- Academician Ferid MUHIĆ (Macedonia)
- Academician Šerbo RASTODER (Montenegro)
- M.Sc. sc. Osman SOFTIĆ (BiH)
- M.Sc. sc. Dino DUPANOVIĆ (BiH)

• LEGAL PANEL •
- prof. Ph.D.. Nedžad BAŠIĆ (Canada)
- prof. Ph.D. Albin MUSLIĆ (BiH)
- prof. Ph.D. Sašo MURATOVIĆ (Slovenia)
- Asst. Ph.D. Ajna JODANOVIĆ (BiH)
- businessman Amir MAKIĆ, B.Sc. Eng. (BiH)

• SOCIOLOGICAL PANEL •
- Academician Sead ALIĆ (Croatia)
- Ph.D. Alaga DERVIŠEVIĆ (Germany)
- Ph.D. Muris HALKIC (BiH)
- publicist Ramo HIRKIĆ, B.Sc. Eng. (BiH)[*2]

• ECONOMIC PANEL •
- prof. Ph.D.. Husein MURATOVIĆ, corresponding member of BANU (BiH)
- prof. Ph.D. Nedim ČAUŠEVIĆ, corresponding member of BANU (BiH)
- prof. Ph.D. Mesud FERIZOVIČ (BiH)
- prof. Ph.D.. Rifet Đogić (BiH)
- M.Sc. Samir JAŠARAGIĆ (BiH)
- businessman Jusuf ARIFAGIČ, B.Sc. Eng. (BiH)
- businessman Amarildo MULIĆ (BiH)

• CULTURAL PANEL •
- Academician Mehmed AKŠAMIJA (BiH)
- Academician Dževad JAHIĆ (BiH)
- Academician Ibrahim KAJAN (Croatia)
- writer Enes KIŠEVIĆ (Croatia)
- writer Ramiz DURAKOVIĆ (Slovenia)

*[2] At the very beginning of the agitation for participation in the Symposium, 36 participants/panelists registered their participation. Unfortunately, in the meantime, some have given up for incomprehensible reasons. In the end, twenty-eight of them accepted definitive participation. The day before the beginning of the Symposium, even though everything had already been posted all over the Cazin region, the following gave up: Academician F. Muhić, Academician Dž. Jahić, dr. O. Softić, academician I. Kajan, academician M. Akšamija (provided a valid reason), prof. Ph.D. R. Đogić (appendix surgery), dr. M. Halkić (he promised to send a replacement from the Ministry of Health and Social Welfare from the Government of USK, but he did not fulfill his promise), prof. Ph.D. N. Bašić (sent as a replacement by assistant professor Ajna Jodanović) and A. Mahić. Although they were present at work on the first day of the Symposium, the next day businessmen A. Mulić (NP "Una") and Amir Makić ("Vrganj") did not respond.

See, ***Review of Mr. Rama Hirkić's comments on the occasion of the held Symposium on the topic 'Development aspects of BiH'***. Available at: https://reprezent.ba/osvrt-na-komentare-gospodina-rame-hirkica-u-povodu-odrzanog-simpozija-na-temu-razvojni-aspekti-bih/

At the beginning of April 2023, Prof. Dr. Husein Muratović took all necessary steps within his capabilities to promptly and responsibly inform the wider public about the Symposium in Bihać (*to about 30 addresses from Nova Gorica to Skopje*)*[3] and to further animate and invite all interested parties to participate.*[4] Exceptional help/role in advertising, promoting, and media coverage was provided by the ReprezenT portal from Velika Kladuša, as well as photographer Samir Sinanović from Sanski Most, while other media outlets from BiH discreetly ignored it. Nevertheless, the atmosphere in Bihać's wider public was that all **general assumptions** (finances, information, venue - the Hall of the Museum of the First Session of AVNOJ, equipment, sound system, multimedia projector, cables, laptop, accommodation for panelists, police escort for President Mesić...) were assessed as *inspiring, challenging,... for confrontations, debates, critical reflections, valuable recommendations,... modest but quite satisfactory,*[5] *and judging by the references of the invited participants, there is room for justified optimism.*[6]

Funds for the realization of this Symposium were provided by the **Government of Una-Sana Canton**, the **City of Bihać**, "**Srbijaturs International**" from Belgrade, "**Una Lane**" from Munich, then companies "**Sestre**" and "**Grand-Benz**" from Velika Kladuša as socially responsible companies, "**Vrganj**" from Bužim, "**Europa-Bus**" from Cazin, LIM. ID. "**EDIL**" from Cvrvarevac (Velika Kladuša), **Museum of the First Session of AVNOJ** in Bihać "**Una**" National Park from Bihać and the. We once again sincerely thank all of them for their selfless support.

The symposium was opened by academician Mustafa Cerić on behalf of the absent President of BANU, academician Mehmed Akšamija. The honorary citizen of Bihać and former President of the Republic of Croatia, Stjepan Mesić,*[7] also addressed the participants. Representatives of the authorities of this region also addressed the attendees. All symposium participants received three publications from the

*[3] See, ***Dojmovi o simpoziju juna 2023. u povijesnom Bihaću*** / Impressions of the June 2023 symposium in historic Bihać. *Tefter* no. 511. Available at: https://reprezent.ba/tefter-511-dojmovi-o-simpoziju-juna-2023-u-povijesnom-bihacu/

*[4] See, ***U susret simpoziju 'Razvojni aspekti BiH'*** / Towards the symposium "Development Aspects of BiH". *Tefter,* no. *508*. Available at: https://reprezent.ba/razgovor-s-povodom-u-susret-simpoziju-razvojni-aspekti-bih-u-bihacu/#google_vignette

*[5] See, ***Tefter,*** no. 511.

*[6] See, **Tefter**, no. 508.

*[7] ***Predsjednik Republike Hrvatske 2000-2010 (/HR)*** / President of the Republic of Croatia 2000-2010 (/HR). Available at: www.stjepanmesic.hr/hr/content/bih-bihać-02062023

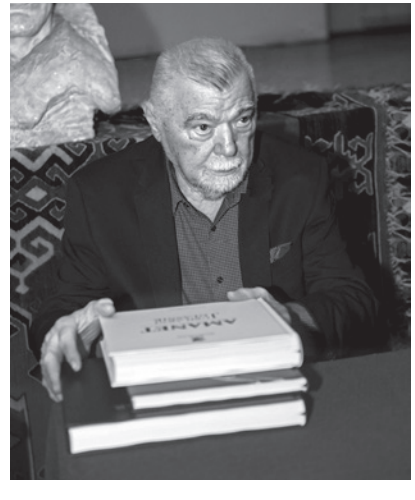

ILLUSTRATION: President Mesić with donated editions to BANU. / Predsjednik Mesić sa darovanim izdanjima BANU.

ILLUSTRATION RIGHT: A part of the panelists present at the Symposium. Panelsku diskusiju akademkinje Vere Bukić-Kržišnik, po obećanju, čekali smo nekoliko mjeseci, zbog čega je, između ostalog došlo do nešto kasnijeg izdanja ovog Zbornika radova. / Jedan dio prisutnih panelista na Simpozijumu. Panelsku diskusiju akademkinje Vere Bukić-Kržišnik, po obećanju, čekali smo nekoliko mjeseci, zbog čega je, između ostalog došlo do nešto kasnijeg izdanja ovog Zbornika radova.

Bosniak Academy of Sciences and Arts as gifts: ***Amanet – the Jubilee Bulletin of BANU, The Truth about 'Events in and around Srebrenica from July 10 to 19, 1995' (Research results of the Government of Republika Srpska from 2004-2005)*** edited based on documentary material by academician M. Akšamija, and his author's monograph ***Čelebi Pazar - Rogatica***.

In conclusion, it can be said that the Symposium, in a formal sense, met all the necessary conditions for its holding, but unfortunately, the attendance was not at the expected level, especially not on the second day of the panel discussion.

All panelists were suggested to keep their topics within the context of the symposium's title, and the submitted papers were reviewed by eminent scientists. (What D. Dupanović, S. Murtić, V. Kržišnik, A. Muslić, A. Jodanović, and others presented was their personal decision, which was outside the binding suggestions and presented abstracts to the editorial board). We regret that a number of invited and confirmed panelists were ultimately not present at the Symposium. (For example, from the Faculty of Political Sciences of the University of Sarajevo, five panelists were invited, all confirmed attendance, but none of them appeared!?) It might be justified to question the Prime Minister of Canton as to why no minister from the Government attended the Symposium?! The same or similar question could be posed to the Speaker of the USK Assembly (Mr. Musić), why only one MP (Mr. Zikrija Duraković) attended the Symposium?! The same situation applies to the Mayor of Bihać (Mr. Sedić), as no one from his office attended?! It might be necessary to seek an answer to the question of why a large number of citizens of Bihać and Cazin Krajina generally neglected to visit and participate in the work of such an extraordinary event in their region.

SIMPOZIJ
„RAZVOJNI ASPEKTI Bi
BIHAĆ 02. i 03. juna 2023.

BANU
BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI
BOSNIAK ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
ZBORNIK **BANU**

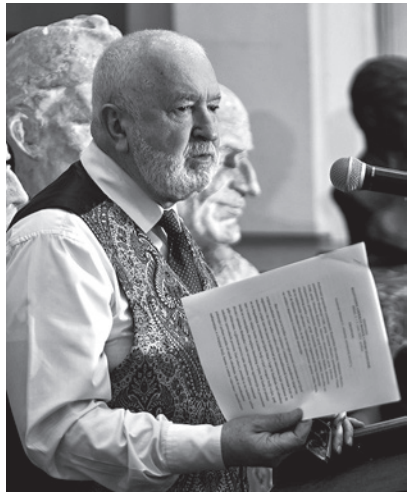
SIMPOZIUM
RAZVOJNI ASPEKTI BOSNE I HERCEGOVINE
Bihać, 2. i 3. juna 2023. godine

EKSPOZE

Akademik Mehmed A. Akšamija, predsjednik BANU-a

Poštovani gospodine predsjedniče Republike Hrvatske, Stjepane Mesiću, predsjedniče Skupštine USK, gosp. Jasmine Musiću, predsjedniče Vlade USK, gosp. Mustafa Ružniću, Ministre obrazovanja, gosp. Edvine Alijanoviću, gradonačelniče Bihaća, gosp Elvedine Sediću, direktore Nacionalnog parka „Una“, gosp. Amarildo Muliću, također, dozvolite mi da se najiskrenije zahvalim i čestitam na organizaciji ovog simpozija prof. dr Huseinu Muratoviću, te da svim panelistima i donatorima uputim veliko hvala na učešću i doprinosu u realizaciji Simpozija.

Bez obzira na to koliko su razvojni procesi suvremene povijesti svijeta podložni konkretnim uvjetima i stanjima u pojedinim njegovim regionima i što čine teško svodivu sliku kontradiktornih kretanja koje ne možemo uvijek sasvim jasno kvalificirati po datostima koje smatramo da su za događanja suvremene povijesti bitne i koje bi fundirale naš određeni stav u smislu idejne borbe za jedan bolji svijet i mogući bolji svijet, ipak može se u temeljnim zbivanjima današnjeg svijeta, bar kada je pitanje života i opstanka Bošnjaka i naše ravnopravne egzistencije na prostorima gdje obitavamo, u glavnom pravcu naše aktualne mijene razaznati nekoliko općevažećih procesa. Dati tokovi, premda se na različite načine pokazuju

ILUSTRACIJA: Akademik Cerić prezentira Ekspoze akademika Akšamije na Simpoziju.

ILUSTRACIJA: Bivši predsjednik Republike Hrvatske, Stjepan Mesič, biranim riječima podržao je održavanje Simpozija, te se organizatorima zahvalio na pozivu za učešće.

i polaze možda od raznih određanja, ipak se međusobno nadopunjuju, a u krajnjoj liniji, barem u nekim vidovima i identificiraju.

Ti procesi su prisutni kroz razne forme relativiziranja zemlje Bosne kao zasebnog političkog entiteta, kroz određene aspekte obezvrijeđivanja Bošnjaka kao historijskog naroda i uzurpiranja njihove zemlje i kulture, a zatim evidentni su i trendovi aspiracije prema njezinoj teritoriji, kao i problematika ostvarivanja prava na upotrebu vlastitog imena, zatim prisutnost negativnih koncepata jezičke asimilacije, sistema uništenja kritične mase bošnjačke naučne i kulturne inteligencije, te i tokovi koji podrazumijevaju razne vidove medijskih kampanja protiv podizanja i izgradnje vlastitih najviših naučnih i kulturnih institucija, pa i mogućeg prava na nacionalnu akademiju.

Ovom prilikom ćemo zanemariti ostale pomenute procese ali susrediti našu pažnju na osnivanje i rad naše akedemije koja je nazvna svojim nacionalnim imenom: **Bošnjačka akademija nauka i umjetnosti - BANU**, čije je osnivanje bilo prije dvanaest godina.

Naša akademija u svom nazivu nosi atribut **nacije**, kao što to isto nosi i SANU i HAZU, pa i Francuska akademija kao forma praiskonskog načina organiziranja i nošenja vlastitog atributa kao imena ove prvo osnovane naučne i kulturne ustanove u Evropi i svijetu. Da ne bi bilo nedoumica, ni ove akademije nisu akdemije Republike Srbije, niti Republike Hrvatske, niti Republike Francuske, dakle nisu **državne**, neovisno što su osnovane državnim zakonima, već imaju atribut nacije čije ime nose. Također ni BANU nije akademija države Bosne i Hercegovine, a osnovana je po njezinim zakonima kao treći stub naše egzistencije kao **nacije**, **pored vjere islama i države Bosne**.

Podsjetimo se, Bošnjačku akademiju nauka i umjetnosti osnovali su reisu-l-ulema dr Mustafa Cerić i muftija Muamer Zukorlić uz podršku intelektualnih veličina i figura iz bošnjačkog naroda, ali bez političke i bilo kakave podrške aktualnih vlasti. Osnovana je sa ciljem kako bi osigurala ne samo našu

Bošnjačku **egzistencijalnu opstojnost**, već i **duhovni** i **kulturni identitet** po kome će se prepoznavati u svijetu različitih identiteta uz **poštivanje drugog i drukčijeg**.

Naša i Vaša Bošnjačka akademija nauka i umjetnosti – BANU je **neovisno akademsko društvo** posvećeno promicanju naučnog, umjetničkog i društvenog napretka na fundamentu slobodnog mišljenja njezinih članova, koji imaju svoj konzistentni sistem uvjerenja, polazišta, te teorijskih fundamenata iz kojih se crpe konkretni pogledi na naučnu i umjetničku kreativnost i inovativnost, kao i sistem mjera koji bi doprinio mogućem preoblikovanju društva.

Kreativnost i inovativnost razvojni su imperativi 21. stoljeća. Akademija ovdje ima ključnu ulogu u razvoju ljudske multipotencijale – od individue do ličnosti u funkciji; nacionalne i interkulturalne, duboko etičke i estetičke spoznaje i razumijevanje svijeta na duševnu i duhovnu dobrobit i blagostanje, kako pojedinca tako i društva, kao i njihov ekonomski (materijalni) boljitak.

Misija Akademije kao samostalnog akademskog društva kojim upravljaju njegovi članovi (u statusu redovnih članova) je izvođenje vrhunskih naučno-istraživačkih i umjetničko-istraživačkih programa s različitih područja, te potpora društvu kao akademskom centru za poticanje razvoja, širenje i upotrebu znanja i iskustva s poljā različitih naučnih disciplina i umjetničkih kretanja. Uvjereni smo da time Akademija doprinosi društvenom, privrednom i kulturnom razvoju i oblikovanju vrijednosti, provodi lokalno, nacionalno i regionalno poslanstvo na istraživačkom i kulturnom području na temelju interdisciplinarnosti, nacionalnosti i transnacionalnosti kao apolitično radno i reprezentativno akademsko iskustvo. Također, esencijalnim smatramo da je u pripremi uvođenja svih nas u globalno društvo 21. stoljeća bitno kritičko mišljenje, komunikacija, kolaboracija i kreativnost. Uvjereni smo da i buduće osnivanje naših **regionalnih centara BANU-a*** u okviru svog poslanja trebaju imati sličnu misiju, odnosno organizacijom regionalne i lokalne strukture članstva, koja bi na samom "novom"

ILUSTRACIJA: Među prvim panelistima na Simpoziju nastupila je akademkinja Vera Bukić-Kržišnik, no nažalost rad za objavljivanje u Zborniku nije dostavljen.

ILUSTRACIJA: U svojstvu paneliste nastupio je i akademik Šerbo Rastoder, koji u konačnici, također nije dostavio rad za objavljivanje.

* Predsjedništvo BANU-a je, između ostalih centara, planiralo otvaranje i regionalnog centra u Bihaću. Naime, čim se steknu potrebni uvjeti (odgovarajuće brojnost članstva iz ove regije, obezbjedi poslovni prostor za djelovanje...) bi će poduzete odgovarajuće aktivnosti na tom planu.

ILUSTRACIJA: Na pravnom panelu Sipmozija govorila je Prof. dr. Ajna Jodanović, ali nije dostavila svoj rad za objavljivanje.

ILUSTRACIJA: Biznismen Jusuf Arifagić imao je interesantan nastup na ekonomskom panelu iznoseći vlastita aktuelna iskustva iz privrede. Nažalost, nismo u posjedu njegovog rada za objavljivanje.

početku djelovanja trebala biti u funkciji BANU-a, te kako bi preko svojih predstavnika imali i odgovarajuće mjesto u organima Akademije.

Vizija BANU-a je postati vodeće nacionalno, regionalno, ali i međunarodno središte znanja i kreativnosti, centar izvrsnosti u istraživanju, koji će strateškim i aplikativnim razvojem kreativno upućivati i rješavati društvene, historijske, jezičke, umjetničke, tehnološke, socijalno političke, ekološko klimatske i međukulturne probleme u regijama gdje obitavaju i rade Bošnjaci, posebno u Evropi, Balkanu i Bosni. Kao otvoreno akademsko društvo ponudit će projekte za spoznaju historijskih, kulturoloških, ali i ekonomskih i tehnoloških činjenica koje mogu doprinijeti održivom razvoju, toleranciji, multietničkom multikulturalizmu, miru i demokratiji, razvoju ekološke ravnoteže u regiji i time dati svoje doprinose integraciji Bosne u Evropsku uniju.

Mi, koji smo odlučili na sebe preuzeti i odgovornost i težinu čina za ustanovljavanje, nesmetan rad i odgovarajuću produkciju takve institucije duha i nauke, kakava je BANU, do sada smo savladali inerciju naše intelektualne i političke javnosti, oslobodili se raznih formi ucjena i nelagodnosti, prebrodili prešutkivanja i negacije, ulaske i izlaske zadovoljnih i nezadovoljnih pojedinaca te činom osnivanja i dosadašnjeg djelovanja dokazujemo da osnivanje, te dosadašnje djelovanje naše institucije nije ni intelektualna avantura, ni puka igra "klerika", a neki govore sa njima i "lenjinista", te pogotovo ne nekakav promašaj, nego akutna potreba i zadatak na čijem realiziranju želimo da učestvuje cijela naša javnost, kako bi se i naš narod mogao konačno predstaviti i ponositi takvim institucijama, kao što se i svi drugi narodi oko nas predstavljaju i ponose svojim akademijama nauka i umjetnosti i drugim ustanovama od nacionalnog značaja.

Sigurni smo da ćemo zajedno sa HAZU BiH i Dukljanskom akademijom nauka i umjetnosti iz Crne Gore - DANU uspješno sarađivati i zajednički djelovati u duhu već potpisanih sporazuma. Želimo istaći da ćemo djelovati i na potpisivanju sporazuma sa Akademijom nauka i umjetnosti Republike Srpske

- ANURS, kao i na aktualiziranju *Memoranduma o razumijevanju* sa većinom evropskih akademija nauka i umjetnosti, sa kojima želimo ostvariti zajedničke ciljeve u kojima naši zajednički naučni i kulturološki interesi koreliraju.

Uvjereni smo da će se osnivanje naših regionalnih centara uspjeti uvezati sa već postojećim intelektualnim grupama Bošnjaka i učiniti sve na njihovoj mogućoj homogenizaciji pod krovom BANU-a. Ovo naglašavamo samo s jednim ciljem, kako se ne bi desila tzv. atmosfera "zatvaranja vrata" Bošnjacima u Bosni, kao i svim onim rasutim po mnogim zemljama Balkana, Evrope i svijeta, jer su "otvorena vrata" neophodno potrebna da bi se osigurao njihov legimitet predstavljanja u okviru BANU-a. Također, želimo još jednom naglasiti da članstvo u BANU jeste i treba biti otvoreno za sve znanstvenike, umjetnike, kulturnjake, stručnjake i eksperte svih profila koje iskažu interes, a ispunjavaju potrebne statutarne uvjete ma gdje se oni nalazili, bez obzira na socijalnu, političku ili ekonomsku ideologiju sredina domaćina unutar kojih već egzistiraju, kao i njihova lična politička opredjeljenja.

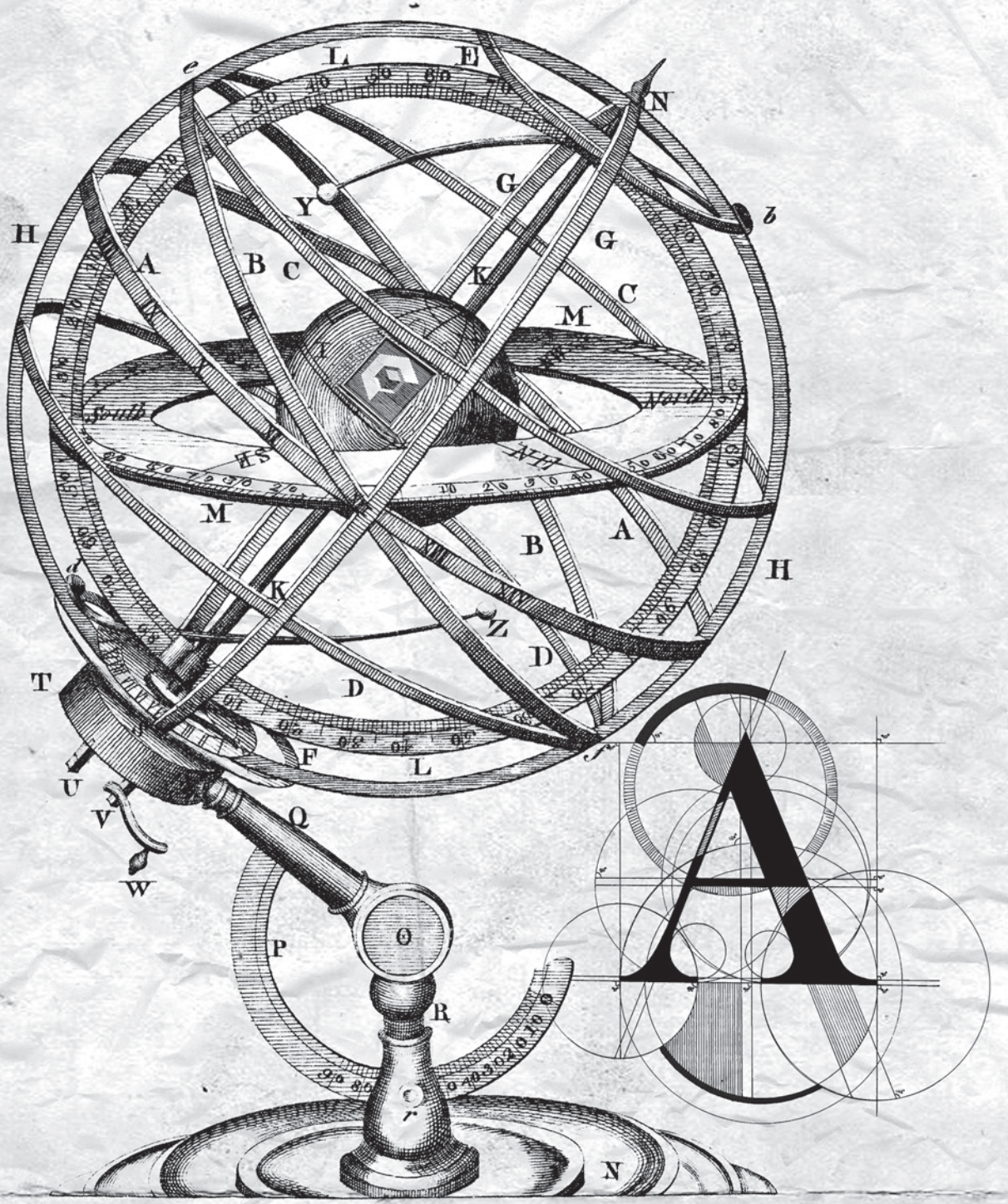

ILUSTRACIJA: Žalimo što i panelist, književnik Enes Kišević, nije dostavio rad za objavljivanje u Zborniku.

Hvala Vam na prisustvu, pozornosti i želim Vam sretan i uspješan rad na simpoziju...

Bihač, 2. 05. 2023.

BANU
BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI

Bosniak Academy of Sciences and Arts

BANU
BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI
BOSNIAK ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
BANU PROCEEDINGS

SYMPOSIUM

DEVELOPMENTAL ASPECTS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Bihać, 2nd and 3rd June 2023

EXPOSÉ

Academician Mehmed A. Akšamija, President of BANU

Honorable President of the Republic of Croatia, Stjepan Mesić, President of the USC Assembly, Mr. Jasmin Musić, President of the USC Government, Mr. Mustafa Ružnić, Minister of Education, Mr. Edvin Alijanović, the Mayor of Bihać, Mr. Elvedin Sedić, and also the Director of the National Park "Una", Mr. Amarildo Mulić, allow me to sincerely thank you and congratulate for the origination of this symposium as well as to Dr. Husein Muratović. Thanks goes to all participants for their contribution to the success of the symposium.

Regardless of the extent to which the development processes of contemporary world history are subject to specific conditions and conditions in some of its regions as well as which form a difficult-to-reduce picture of contradictory movements that we cannot always clearly qualify according to the data that we consider to be essential for the events of contemporary history and which would make our specific attitude in terms of the ideological struggle for a better world and a possible better world, nevertheless, in the fundamental events of today's world, at least when it is a question of the life and survival of Bosniaks and our equal existence in the areas where we live, several generally applicable processes

are recognizable as to the main direction of our current stream. Although the visible streams are shown in different ways and perhaps start from different determinations, they complement each other, and in the end, at least in some ways, they are identical.

These processes are present through various forms of relativization of the state of Bosnia as an independent political entity through certain aspects of devaluing Bosniaks as a historical nation as well as through the usurpation of their land and culture. Also, the aspirational trends towards Bosnian territory are evident. In addition, the Bosniaks have the problem to excursive their right of their own national name; they are faced by negative concepts of language assimilation. Indeed, there is a systematic obstruction of the critical mass of Bosniak scientific and cultural intelligence. These include various types of media campaigns against the establishment and construction of their own highest scientific and cultural institutions, including the possible right to a national academy.

On this occasion, we will ignore the other mentioned processes, but focus our attention on the establishment and work of our academy, which is named after its national name: **Bosniak Academy of Sciences and Arts - BANU**, which was founded twelve years ago.

Our Academy bears the attribute of **nation** in its name, as does SANA and HAZA, as well as the French Academy as a form of a primal way of organizing and carrying its own attribute as the name of this first established scientific and cultural institution in Europe and the world. For the avoidance of doubt, these academies are not academies of the Republic of Serbia, nor the Republic of Croatia, nor the Republic of France, therefore they are not of the state, regardless of the fact that they were established by state laws, but have the attribute of the nation whose name they bear. Also, BANU is not an academy of the state of Bosnia and Herzegovina, and it was founded according to its laws as the third pillar of our existence as a nation, in addition to the **religion of Islam and the state of Bosnia**.

Let us recall that the Bosniak Academy of Sciences and Arts was founded by the Grand Mufti of Bosnia and Herzegovina Dr. Mustafa Cerić and Mufti Muamer Zukorlić with the support of intellectual figures and personalities from the Bosniak people, but without any political or any support from the current authorities. It was founded with the aim of ensuring not only our Bosniaks' **existential survival**, but also the **spiritual and cultural identity** by which they will be recognized in the world of different identities in addition to the **respect for the other and the different**.

Our Bosnian Academy of Sciences and Arts - BANU is an **independent academic society** dedicated to the promotion of scientific, artistic and social progress on the basis of the free thinking of its members, who have their own consistent system of beliefs, starting points, and theoretical foundations from which specific views on scientific and artistic creativity and innovation are drawn, as well as a system of measures that would contribute to the possible transformation of society.

Creativity and innovation are the development imperatives of the 21st century. Here, the Academy has a key role in the development of human multipotentiality - from an individual to a personality in function; national and intercultural, deep ethical and aesthetic knowledge and understanding of the world for the mental and spiritual well-being and well-being of both individuals and society, as well as their economic (material) betterment.

The mission of the Academy as an **independent academic society** managed by its members (in the status of regular members) is the execution of top scientific-research and artistic-research programs in various fields, and the support of the society as an academic center for encouraging the development, dissemination and use of knowledge and experience in the field of various scientific disciplines and artistic movements. We are convinced that the Academy contributes to social, economic and cultural development and shaping values, carries out local, national and regional missions in the research and cultural field based on interdisciplinarity, nationality and transnationality as an apolitical working and representative academic

experience. Also, we consider it essential that critical thinking, communication, collaboration and creativity are essential in preparing for the introduction of all of us into the global society of the 21st century. Also, we are convinced that the future establishment of our **BANU regional centers** should have a similar mission within the framework of their mission, that is, the organization of regional and local membership structures, which should be the function of BANU at the very "new" beginning of their activities, and in order to, through their representatives, also have a suitable place in the bodies of the Academy.

The vision of BANU is to become a leading national, regional, and international center of knowledge and creativity, a center of excellence in research, which through strategic and applied development will creatively direct and solve social, historical, linguistic, artistic, technological, socio-political, ecological, climatic and intercultural problems in the regions where Bosniaks live and work, especially in Europe, the Balkans, Sandžak and Bosnia. As an open academic society, it will offer projects to educated and learn about historical, cultural, but also economic and technological facts that can contribute to sustainable development, tolerance, multi-ethnic multiculturalism, peace and democracy, the development of ecological balance in the region and thereby contribute to the integration of Bosnia into the European Union.

We, who have decided to take upon ourselves both the responsibility and the weight of the act for the establishment, smooth operation and appropriate production of such an institution of spirit and science, such as BANU, have so far overcome the inertia of our intellectual and political public, freed ourselves from various forms of blackmail and discomfort, overcame silences and denials, the entrances and exits of satisfied and dissatisfied individuals, and by the act of founding and the activities we have done so far. We have proven that the establishment and the activities of our institution so far are neither an intellectual adventure nor a mere game of "clerics", and some call them “Leninists”, and especially not some kind of failure, but an acute need and a task in the realization of which we want our entire public to participate,

so that our nation could finally present itself and be proud of such institutions, just as all other nations around us present themselves and are proud of their academies of science and arts and other institutions of national importance.

We are certain that together with HAZU BiH and the Dukljan Academy of Sciences and Arts from Montenegro - DANA, we will successfully cooperate and act together in the spirit of the already signed agreements. We would like to point out that we will act on the signing of the agreement with the Academy of Sciences and Arts of the Republika Srpska - ANURS, as well as on updating the Memorandum of Understanding with the majority of European academies of sciences and arts, with whom we wish to achieve common goals in which our common scientific and cultural interests correlate.

We are convinced that the establishment of our regional centers will be able to connect with the already existing intellectual groups of Bosniaks and do everything for their possible homogenization under the roof of BANU. We emphasize this to dismiss the accusation of the "closed the door" of the Academy to the Bosniaks in Bosnia and others who are scattered in many countries of the Balkans, Europe and the world. Indeed, the Academy's door is open as it sees it to ensure its legitimacy of representation within BANU. Also, we would like to emphasize once again that membership in BANU is and should be open to all scientists, artists, cultural figures, and experts of all profiles who express interest and meet the necessary statutory conditions, wherever they are, regardless of social, political or the economic ideology of the host communities within which they already exist, as well as their personal political preferences.

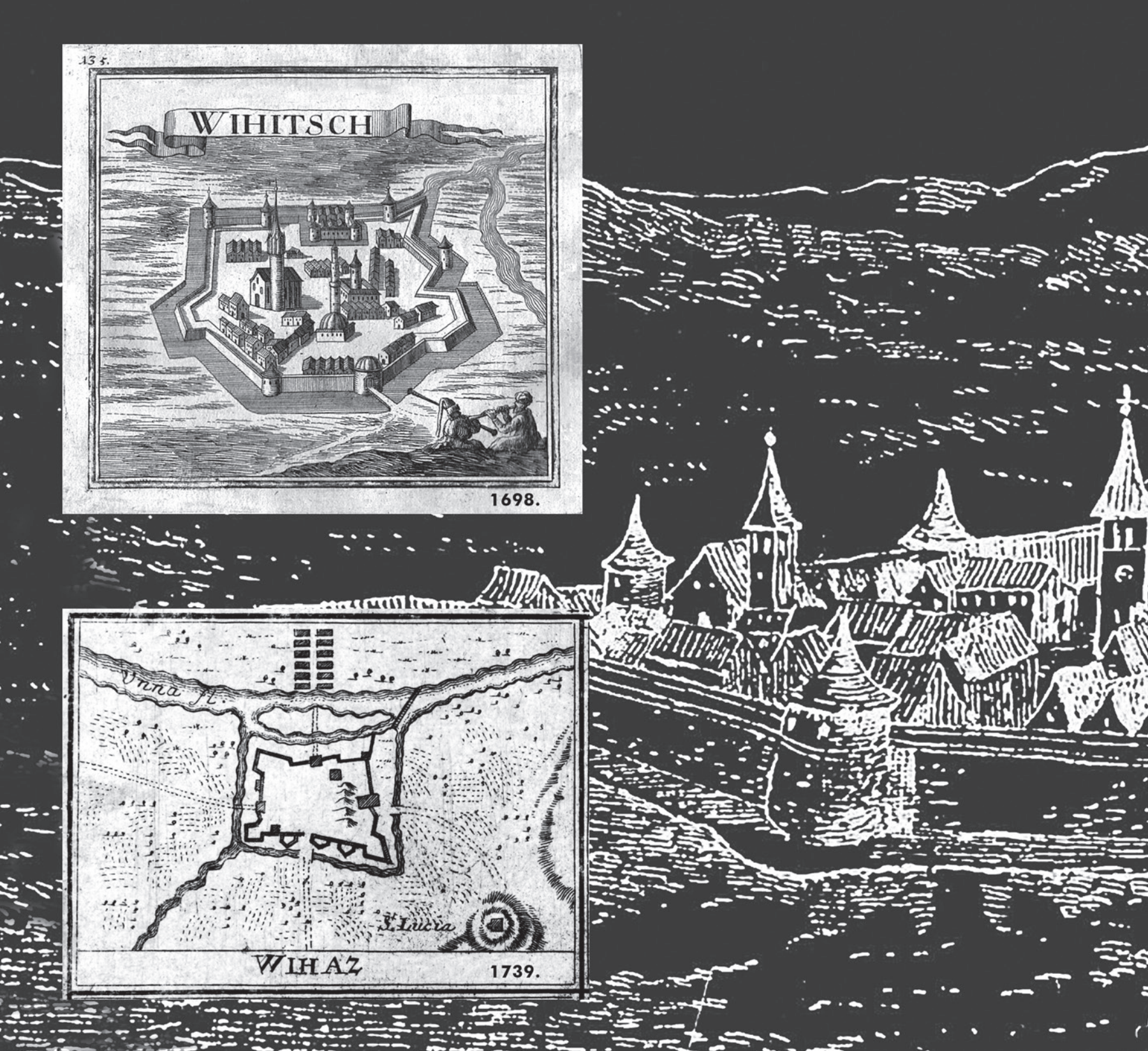
Thank you for your participation.

I wish you a successful and pleasant work at the symposium...

Bihać, 2. 05. 2023.

BANU

BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI

135.
WIHITSCH
1698.
Vnna fl.
S. Lucia
WIHAZ
1739.

S · CIVITATIS · BIHIGIENSIS ·
Bihać 1590.

SOCIOLOŠKI PANEL / SOCIOLOGICAL PANEL
Akademik Sead ALIĆ / Academician Sead ALIĆ

SJEĆANJE NA REKONKVISTU

Sažetak: Prije svakog razgovora o razvojnim projektima mora se razgovarati o kontekstu, odnosno uvjetima u kojima se ekonomski projekti mogu realizirati. Za razgovor je potrebna otvorenost i zainteresiranost svih nacija u Bosni i Hercegovini, odnosno bosanskohercegovačkog naroda u cjelini. Nažalost, podjele koje su proizvod agresije na Bosnu i Hercegovinu postoje i danas, a političke strukture se trude te podjele učvrstiti.

Tekst, dakle, govori o pretpostavkama koje treba realizirati da bi se uopće moglo krenuti u razvojne projekte.

Kao zemlja koja je okrenuta i istoku i zapadu, Bosna i Hercegovina ima velike mogućnosti saradnje sa svima. Naravno, ta će saradnja biti moguća tek nakon razumijevanja koje će se uspostaviti u samoj Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: *razvojni projekti, nastavak rata, političke nomenklature, vjerske hijerarhije, odnos nacionalnog i vjerskog, Istok i Zapad*

REMEMBERING THE RECONQUIST

Abstract*:* Before any discussion about development projects, it is necessary to discuss the context, that is, the conditions in which economic projects can be realized. The conversation requires openness and interest from all nations in Bosnia and Herzegovina, that is, the people of Bosnia and Herzegovina as a whole. Unfortunately, the divisions that are the product of the aggression against Bosnia and Herzegovina still exist today, and the political structures are trying to strengthen these divisions.

The text therefore talks about the assumptions that need to be realized in order to be able to start development projects at all.

As a country facing both east and west, Bosnia and Herzegovina has great opportunities for cooperation with everyone. Of course, this cooperation will only be possible after the understanding that will be established in Bosnia and Herzegovina itself.

Keywords: *development projects, continuation of the war, political nomenclature, religious hierarchies, the relationship between national and religious, East and West*

I

Znanost o društvu ima svoje mjerljive, ali i one nemjerljive činjenice/fenomene. Ponekad je ono nemjerljivo, ali prisutno u kolektivnoj svijesti građana društva, važnije i snažnije od takozvanih činjenica i informacija. U tom kontekstu sociološki/historijski/ekonomski/psihološki/filozofijski aspekti propitivanja postaju širi i zahtjevniji. Društvu oboljelom od ideologijom obojenih *'činjenica'* potrebno je propitivanje društva koje tek interdisciplinarna misao može dohvatiti u punini stvarnog stanja. Možda bi čak ispravnije bilo reći da se na gordijskom čvoru bosanskohercegovačkog trokuta iskušavaju istraživački, analitički, znanstveni, filozofijski i drugi pristupi. Ono što se dogodilo, dogodilo se i to je generaciji koja je tome svjedočila jasno. No što će ostati za budućnost i hoćemo li iz toga izvući potrebne pouke umnogome će ovisiti o načinu interpretiranja onoga što se dogodilo.

Govor o Bosni i Hercegovini u vremenu raspada Jugoslavije, vremenu pokušaja provođenja memorandumskih sugestija, vremenu agresije i zločina, odredit će govor i misao kompetentnim ili ne da se naziva znanošću, filozofijom, relevantnom teorijom, odnosno sposobnom ili nesposobnom da o tom vremenu uopće govori (parafraza Marksovog stava o odnosu kritike i umjetničkog djela). Složenost situacije i odnosa zahtijeva, dakle, pristup koji će na različitim nivoima i iz različitih uglova gledanja osvijetliti mrak koji se spustio na zemlju razumijevanja.

No mora se skrenuti pažnja i na sljedeće: bilo koji govor o bilo kojem aspektu bilo kojeg društva ima u sebi ugrađen svojevrsni DNK filozofije. Ta se filozofija može čitati kao svjetonazor, skup pravila jednog et(n)osa, sastav vrijednosti koji se prenosi s koljena na koljeno, ili kao skup ideoloških postavki koje se vremenom oblikuju u plemenski, nacionalni, vjerski mit. Filozofijom se, posebno danas, mnogo toga nezasluženo naziva. No jedino kritička dimenzija filozofijske misli, strogost mišljenja, ali i sposobnost promišljanja kulturoloških, psiholoških, običajnosnih, etičkih, ekonomskih, religijskih dimenzija života jednog društva (a sve je to sadržano u filozofijskom propitivanju društvenih zajednica i stepena realiziranja pravednosti u tim društvima (Platon) omogućuje približavanje onome što bismo mogli nazvati neskrivenošću ili istinom o nekoj društvenoj zajednici.

Razgovarati o mogućim *'razvojnim projektima'* pretpostavlja poznavanje konteksta u kojemu bi se ti razvojni projekti trebali/morali realizirati. Svaka naime i površna analiza pokazat će efekt ogledala – sistem vrijednosti koji je vrijedio u vremenima ratnih okršaja, može se vidjeti/odčitati i danas u svakom, a posebno u ekonomskom segmentu života u BiH.

Zato je startna teza ovog teksta da pravih razvojnih projekata u BiH neće biti dok se razbijeno ogledalo ratnih zbivanja ne dovede u takvo stanje da se u njemu mogu vidjeti akteri ratnih zbivanja u oblicima koji su im poznati, odnosno ulogama koje su igrali. Jedini istinski razvoj unutar bilo kojeg društva onaj je koji podrazumijeva etički/moralni konsenzus – suglasje o temeljnim vrijednostima tog društva. Bez toga sve su samo kulise iza kojih nevidljivi igrači povlače uzice marioneta koje za njih i njihovu korist igraju igru igrača zaigranih razvojem.

Strast otimanja tuđega naime i danas je prisutna u sukobu manjeg entiteta i Federacije. Ono što nije osvojeno uz pomoć naoružanja jedne od najsnažnijih armija Evrope – danas se pokušava osvojiti pravnim, političkim i geostrateškim igrama. Ako je i danas na djelu strast otimanja tuđega i ako se nekim drugim sredstvima pokušava realizirati stari memorandumski cilj – onda nade u ekonomski razvoj Bosne i Hercegovine nema. Ako je nepovjerenje postala konstanta koja se svakodnevno dodatno osnažuje, onda je jedini put prema naprijed onaj koji vraća film unatrag. Raščistimo s vlastitom savješću. Ekonomija je ionako samo posljedica odnosa koji vladaju društvom.

Genocidne namjere vikend ratnika, koji su dolazili iz Srbije, kao i domaćih komšija, danas se mogu prepoznati u memorandumskom svođenju Bošnjaka na muslimane. Države koje *'opkoljavaju'* Bošnjake, bošnjačku naciju žele svesti na religijsku skupinu i na taj način minorizirati. Dakle, one koje je za vrijeme agresije trebalo istrijebiti, danas treba predstaviti Zapadu kao moguću terorističku prijetnju. Bošnjaci trebaju postati radikalna zatucana vjerska sljedba određenih Balkanaca koje bi Evropljani trebali tretirati onako kako su ih Srbi tretirali za vrijeme agresije na BiH.

Negdje u nečijoj glavi je vjerovatno slika da bi se Evropljani, uplašeni spomena na islamski terorizam, trebali prihvatiti posla koji Srbi nisu dovršili. Ima to i svoju pretpovijest. Realna osnova na koju pada ta ideja, Evropi nije nimalo strana. Ako bacimo pogled nešto više od pet stotina godina (usporedbe radi umanjujem brojku) vidljivo je nešto što jako podsjeća na današnja vremena. Islamska Španija pokazatelj je da u genima čovjeka evropskog poluotoka (Evrope još nema) ima dovoljno agresivnosti za takav pristup rješavanju bosanskohercegovačkog pitanja. Iseliti, pokrstiti, ubiti… To nije bio pristup otomanskog imperija koji je omogućavao vjerama opstanak.

Proizvod je to duha koji će se kasnije nazvati evropskim, a koji u sebi ima mnogo toga barbarskoga. Dva svjetska rata dodatni su dokaz.

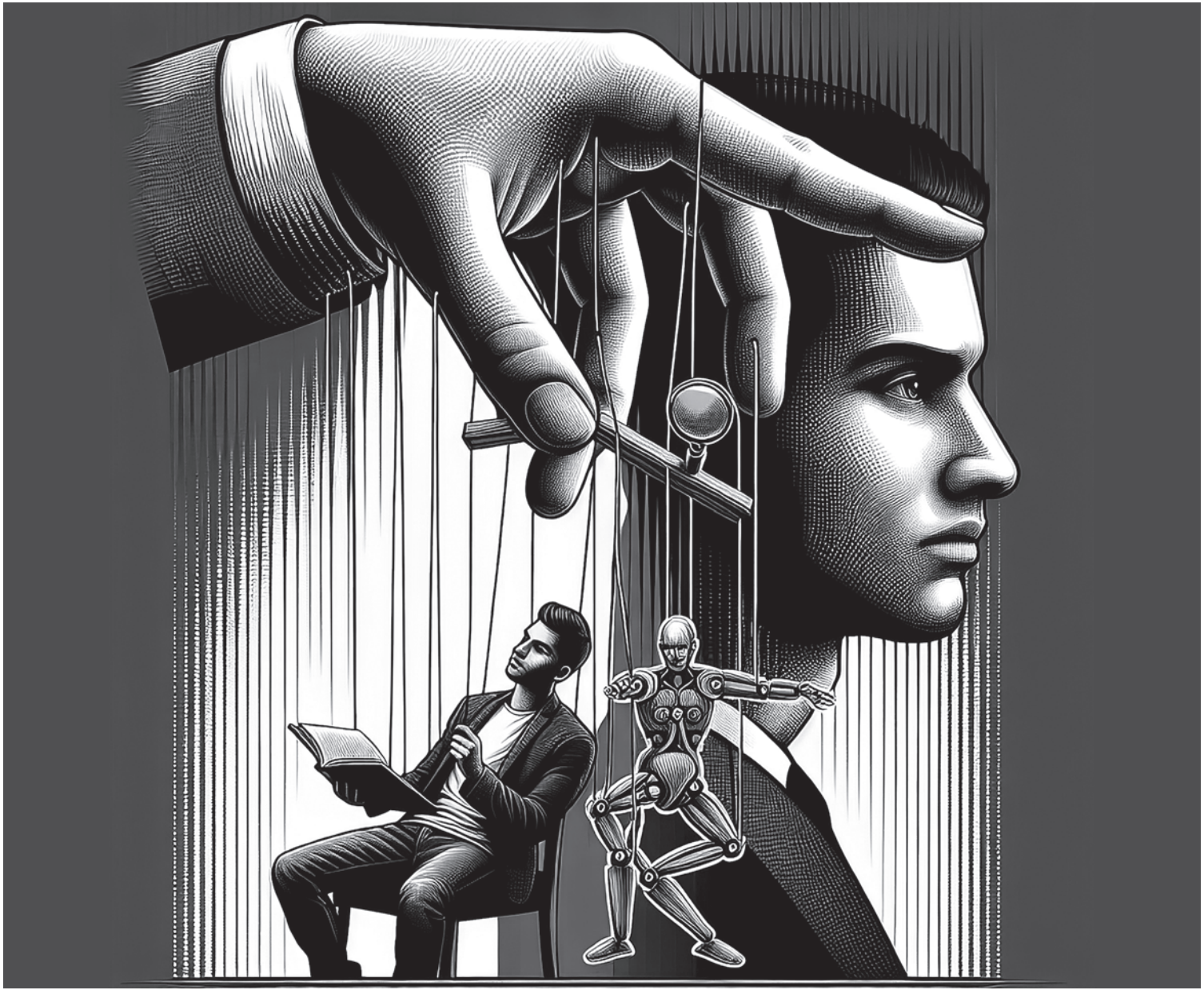
Želja za *'proširenjem'* Srbije danas se pokazuje kao borba za vlasništvo nad zemljom, prirodnim resursima, odnosno svim onim što se može na neki od načina založiti u prodaji kućnoga zlata za skupe kredite koji bi se prelili u privatne džepove, a koje bi otplaćivala buduća pokoljenja. I u tom kontekstu na djelu je ratna psihoza, a ne atmosfera za realiziranje razvojnih projekata.

Stalna prijetnja odcjepljenjem onog dijela Bosne i Hercegovine gdje ima najviše grobnica nevinih žrtava memorandumske ideje, onemogućuje bilo kakav demokratski razvoj bosanskohercegovačkog društva. Nacije se svjesno ili nesvjesno okupljaju oko svojih lidera i bježe u svoje torove. Prijetnja odcjepljenjem je '*razvojni projekt*' koji je blokirao ekonomiju i sve ekonomske potencijale BiH. Projekt je to koji je na različite načine rastjerao stotine i stotine hiljada mladih ljudi i čitavih porodica na sve kontinente ovoga svijeta. Razvojni je to projekt koji bi trebao postati alibi Srbiji za sve izgubljene ratove, a ključnoj osobi manjeg entiteta biti lovorov vijenac nakon donošenja miraza u Srbiju koja polako ali sigurno gubi jedan po jedan rat, ali koja također polako shvata da više iza sebe nema niti oružje, ni silu, niti naklonost Evrope uplašene islamom.

Agresija na BiH donijela je pljačku neviđenih razmjera. Sve muslimansko/bošnjačko što se nije moglo odnijeti, preimenovati, promijeniti vlasnika – srušeno je, odneseno, oduzeto... Svaki trag života i postojanja islama u čitavom jednom dijelu Bosne i Hercegovine trebao je biti zatrt. Pljačka je postala i modus operandi '*mirnodopskih*' nadigravanja. Manji entitet je dio BiH kada treba koristiti evropski novac, ali nije kada treba omogućiti normalno funkcioniranje državnih institucija. Najglasnija osoba u traženju novca je doskorašnji predsjednik (jedan od trojice) koji sebe uopće ne smatra državljaninom Bosne i Hercegovine i koji glasno zaziva secesiju. Dakle, BiH je imala predsjednika države koji tu državu nije priznavao. Može li igra biti jasnija?

Korupcija koja se razmahala za vrijeme ratnih okršaja nastavila se i u *'poratnim'*. Najvažnije je bilo ko je čiji. Svojima se uvijek moglo oprostiti i u tome su sve tri političke nomenklature pokazale želju da se okoriste postojećom zategnutom situacijom. Strah je snažio korupciju. Nomenklature su podržavale jedna drugu u mržnji, izljevima bijesa, prijetnjama, ostrašćenosti, u pozivima na nacionalna i vjerska jedinstva. Korupcija za vrijeme rata kada ni ratnici nisu dobivali ono što je po svijetu prikupljeno, nastavila se i u vrijeme poratnog *'rata drugim sredstvima'*.

Niti to, naravno, nije tlo koje bi moglo biti plodno za razvojne projekte.

ILUSTRACIJA: Iza kulisa nevidljivi igrači povlače uzice marioneta koje za njih i njihovu korist igraju igru igrača zaigranih razvojem.

ILUSTRACIJA: Sudar dva koncepta svjetonazora osjeti se i u neosviještenom sukobu bosanskohercegovačkih sljedbenika kršćanstva i bosanskohercegovačkih muslimana.

II

Marksističko inzistiranje na temeljno-materijalnoj strukturi društava, na baznoj osnovici kapital-odnosa i duhovnoj, odnosno kulturnoj nadgradnji, istina je koja se nažalost pokazuje kao generaliziranje koje će propustiti mnoge nivoe razumijevanja. Ono što u nekom generalnom smislu stoji i što jest pravilo ponašanja uspostavljanja i održanja odnosa kroz historiju, ima puno slojeva i međuodnosa koji povremeno idu u sasvim drugim smjerovima.

Primjer je Bosna i Hercegovina u kojoj su elementi vjerskoga, ideološkoga, mitskoga, nacionalnoga – isplivali u prednji plan i počeli upravljati procesima koji su dublji i snažniji od njih. Kapitalizam je i u ovu državu došao na krilima nacionalističkog buđenja i suprotstavljanja feudalizmu birokratskog antisocijalizma. No, na nesreću miliona ljudi, taj se kapitalizam ukopavao u rovove vjerske mržnje, rasnog i vjerskog zločina, zločina protiv čovječnosti, te otvorenom pretvaranju društvenog vlasništva u privatno. Taj proces ni danas nije prestao. Zato je za razumijevanje nemogućnosti razvojnih projekata nužno razumjeti strukturu uspostavljenih odnosa.

Religija je za Marksa bila svojevrsni '*opijum naroda*' jer je zemaljska svjetovna pitanja pretvarala u nebeska. Pojednostavljeno rečeno, čovjek je bježeći iz bijede svakodnevnih ponižavanja tražio utjehu na nebu. Time se rješavanje zemaljskih problema odgađalo za vremena koja dolaze nakon smrti, a religijske su hijerarhije pomagale održanju postojećeg stanja u kojemu su vlasnici sredstava za proizvodnju izrabljivali '*vlasnike vlastitih tijela i vlastite snage*'.

Agresija na BiH pokazala je međutim različite mogućnosti koje stoje na raspolaganju religijskim hijerarhijama. Dok je pravoslavna religijska hijerarhija (ne govorim generalno o vjernicima) prešutno ili otvoreno zagovarala provedbu memorandumskog plana, katolička je crkva bila za samostalnost BiH. Franjevci u svemu tome imaju posebnu ulogu i predstavljali su svjetionik za sljedbenike svih vjera u Bosni i Hercegovini. Islamska zajednica bila je kohezivno tkivo muslimanskog/bošnjačkog naroda i pomogla je očuvanju cjelovite Bosne i Hercegovine. No ono što je bitno u cijelom kolopletu nesreća činjenica je da su najsnažniji impulsi ili za rušenje ili za održanje Bosne i Hercegovine kao cjelovite države dolazili iz krugova religijsko-političkih hijerarhija. Na ekonomske elemente gledalo se više kao na eventualni ratni plijen koji će kasnije biti podijeljen. Upravo taj pristup karakterističan je i za '*mirnodopsko ratovanje*'. Nagrađivanje religijsko-političkih napora sljedbenika

Karadžića, Mladića i ostalih haških zatvorenika, rezultiralo je ratno-ekonomskom psihologijom. Stvorena je matrica u kojoj uvijek treba nešto dobiti od onog drugoga, a taj drugi je uvijek druga nacija, odnosno druga vjera.

Trenutno je podijeljenost *'neba'* tako snažna da svi napori zastaju pred vratima religijskih hijerarhija. One su postale sredstva politike jednako kao što je politika postala njihovo sredstvo. Između neba i zemlje uspostavljen je nered za koji su odgovorni religijski i politički posrednici.

Na djelu je šutnja o svemu što je učinjeno, šutnja koja amnestira i agresora ali i bogohulne čine nekih religijskih velikodostojnika. Usta su prepuna teza o nužnosti dijaloga, no taj se dijalog izbjegava jer bi na površinu nužno isplivale najkrupniji religijsko-politički zagovornici rata, danas još uvijek slavljeni kao očevi nacije ili sveci.

Naravno da šutnja ne pogoduje istini, demokratiji, razumijevanju, razvitku kulture, znanosti pa (u manjem omjeru) i ekonomije. Iskustvo Islamske Španije pokazalo je da nije problem uništiti kompletnu ekonomiju tada najbogatije države na geografskom području današnje Evrope, da nije problem spaliti milijune knjiga, srušiti sva javna kupatila, najsjajniju kulturu svijeta baciti u blato jer je postojao vjerski naboj koji je onemogućavao suživot s islamom. Dakle, religija koja je omogućavala preživljavanje i židovskoj i kršćanskoj crkvi u svim državama svijeta koje je osvajala, bila je osuđena na istrebljenje. Što bi se dogodilo s Mediteranom da je islam na taj način postupao s kršćanskom kulturom i religijom?

Taj oblik šutnje i prešutnog odobravanja istrebljenja postao je obrascem koji je u Bosni i Hercegovini (nakon mnogih obojenih naftnih *'revolucija'*) nastavljen. Islam koji je zagovarao mir i kroz stoljeća omogućavao održanje svim jednobožačkim religijama na osvojenim teritorijima, postao je *'religija terorizma'*. Zaigrana politička administracija SAD-a, rušenjem blizanaca pustila je duha iz boce. On im je omogućio ulogu svjetskog policajca i odbacivanje pravne strukture djelovanja kroz i u Ujedinjenim nacijama. To je za posljedicu imalo urušavanje sistava vrijednosti i bacanje svijeta u ruke silnika.

Naravno da se sve reflektiralo i na Bosnu i Hercegovinu. Odjeci mržnje prema islamu, globalno stvarani i globalno financirani, odjeknut će šutnjom u slučaju memorandumske namjere istrebljenja islama s područja na kojemu su živjeli i pravoslavni bosanskohercegovački Srbi. Evropa je šutjela, a šutjela je zato što je globalno stvaran problem islama kao '*terorističke religije'*. Kada je taj projekt pao, ispuhao se, pokazao u svoj svojoj proturječnosti, neistini i ideologičnosti – Evropa je počela realnije uviđati što se zbiva na Balkanu. No tek će geostrateške igre s Rusijom i Ukrajinom probuditi zaboravnu usnulu Evropu. U Bosni i Hercegovini sljedbenici islama bili su

osuđeni na istrebljenje. Egzekutori su trebali biti pravoslavni bosanskohercegovački Srbi (uz malu pomoć dijela hrvatskih političara i njihovih egzekutora koji su željeli '*kiflu*' Hrvatske zaokružiti u banovinski kruh).

Evropa je danas naklonjena samostalnoj i cjelovitoj Bosni i Hercegovini. Američka politika promatra Bosnu i Hercegovinu u kompletu s ostalim neuralgičnim tačkama Balkana, te u odnosu spram pokušaja širenja NATO saveza i na one dijelove svijeta za koje je nakon pada Berlinskog zida dogovoreno da se na te dijelove neće širiti. Razumijevanje nacija bosanskohercegovačkog naroda tako pada u zajedničku kušnju razumijevanja Zapada i Rusije, odnosno (pojednostavljeno rečeno) zapadnog i istočnog ekonomskog saveza.

U pravu su svi koji govore kako bi sjajno bilo da bosanskohercegovački narod sam odlučuje o svojoj sudbini. No iza te rečenice uglavnom se kriju navijačke strasti susjednih nacionalnih država. Da nema njihovih nacionalnih pretenzija Bosna i Hercegovina bila bi mjesto raskošnog razumijevanja i uspješne ekonomije. Naime, zemlja koja u sebi ujedinjuje i istok i zapad (a to znači i kršćanstvo i islam, i zemlje zapadnih tehnologija i arapskog bogatstva i islam i židovstvo, i evropske i turske načine gledanja na savremenost, i mnogo toga još) mogla bi imati sjajnu perspektivu.

Na djelu su međutim još uvijek repovi rata koji se danas ponajviše vide u nespremnosti sučeljavanja sa svim onim što je činjeno za vrijeme agresije.

Treba naime još jednom napomenuti. Ogromna je razlika između poziva na suočavanje s prošlošću i huškanja na neki novi rat. Upravo je prešućivanje ratnih zločina prošlih ratova rezultiralo nepovjerenjem i nadmudrivanjem u pripremama za nove ratove. Sučeljavanjem sa zločinima i osudom zločinačkih ideologija mogla bi se realizirati katarza koja je neophodna za normalno funkcioniranje bosanskohercegovačkog trokuta.

No takvu je katarzu teško očekivati. Srbi bi možda voljeli razgovarati otvoreno i argumentirano o Jasenovcu, ali bi teško prihvatili razgovor o Srebrenici, Foči, Prijedoru i mnogim drugim stratištima u Bosni i Hercegovini. Rado će zagovarati jednakost prava na odcjepljenje Kosova s pravom na odcjepljenje manjinskog entiteta u BiH, ali ne bi rado razgovarali o teroru koji je desetljećima provođen i nad Albancima na Kosovu i nad sljedbenicima islama s obje strane Drine.

Prišt nacionalizma jednom će puknuti i žuč će se pokazati u svim svojim bolesnim bojama. Svijest o bolesti nacionalizma pojavit će se vjerovatno tamo gdje se najmanje očekuje, a bilo bi realno očekivati da taj prišt pukne u Srbiji, državi u kojoj njeni građani žive u medijskoj izolaciji, u svojevrsnom zatvoru bez zidova, u dresuri koja traje 24 sata dnevno, u reality show programu u kojemu neprimjetno prestaju biti građani i postaju patološki ovisnici o svojim diktatorima.

ILUSTRACIJA: Bosanskohercegovački muslimani su Evropljani koji su prihvatili islam; onako kako su Jevreji i pagani prihvaćali kršćanstvo.

III

Jedna od dimenzija koje se sudaraju u ovom dijelu svijeta sukob je koncepata primata moralnog ili pravnog u životu društva, odnosno društava. Zapad je Hegelovim konceptom pravo nadredio moralnoj dimenziji, nadajući se da moral može biti inkorporiran u pravnim odredbama objektivnog duha. Moral je ostao na nivou običajnosti koja treba dodatno biti regulirana pravnom dimenzijom. Za razliku od toga, istok pa i islam naglašavaju važnost moralne dimenzije. Za tu je dimenziju na poseban način zadužena religija, odnosno vjera. Tamo gdje vjera ne pomaže poseže se za šerijatom, dakle zakonom koji su oblikovali sljedbenici kur'anske objave. No bez obzira na postojanje šerijata, vjera i vjerski osjećaj morala predstavljaju temelj zajedništva i pravednosti jednog društva.

Zapad i Istok se, dakle, ni u tom segmentu ne slažu. Otuda i sukob prozapadnog političkog pravnog pristupa koji želi na nivou prava uspostaviti funkcionalnu zajednicu i islamskog inzistiranja na moralu čijim funkcioniranjem se tek otvara mogućnost funkcioniranja jednog društva.

Bosanskohercegovačka multikonfesionalnost prostor je propitivanja ispravnosti jednog i drugog koncepta. Čak bi se moglo reći da određena lutanja nacija u ovim područjima proizlaze iz preuzimanja maksima, rješenja, zadataka, a da zajednice nisu došle do svijesti o problemu koji je u temelju sudara koncepata odnosa morala i prava islamskog i zapadno-kršćanskog svijeta.

Sljedbenik islamskog koncepta ima (ukoliko nije riječ o licemjernoj osobi) svjetonazor koji moral stavlja iznad prava. To je osjećaj koji je sličan Blochovom opisu prirodnog prava. Moral vjere i jest svojevrsno prirodno pravo koje pravni sistem može, ali i ne mora prepoznati.

Pravo i pravda u zapadnom sistemu vrijednosti nerijetko ne idu zajedno. Slično politici i njenom oslanjanju na propagandu i pravo zapada oslanja se na umijeća odvjetnika svojevrsnih propagandista. Pobjedu, dakle, u pravilu odnose oni koji mogu unajmiti bolje interpretatore javnog mnijenja, odnosno zakona jedne zajednice. Moral je ostavljen pojedincu i njegovom osjećaju jednako onako kako je vjera subjektivna stvar svakog pojedinca.

Islam pokušava, premda nerijetko neuspješno, naglasiti važnost vjere koja razvija moralnu savjest čovjeka vjernika. I premda su islamske države zajednice nemoralno bogatih i onih drugih, nerijetko siromašnih ljudi - riječ je o anomaliji koja nije bitno promijenila uticaj vjere na moral prosječnog muslimana.

Sudar ova dva koncepta osjeti se i u neosviještenom sukobu bosanskohercegovačkih sljedbenika kršćanstva i bosanskohercegovačkih muslimana.

Jedna od interpretacija mogla bi ići u smjeru vrednovanja iskrenosti vjernika ove ili one konfesije. Drugi smjer bi išao uz pitanje mogućnosti organiziranja društva koje bi se eventualno temeljilo na primatu morala u odnosu na pravo. Kritičari ovog koncepta svakako će primijetiti da takav koncept stavlja u pitanje svjetovni karakter država. Zagovornici bi pak s dosta prava u svjetovnim zapadnim društvima pronalazili skrivene teološke koncepte i prikrivene ili otvorene uticaje religijskih hijerarhija na oblikovanja naizgled svjetovnih zajednica.

Zapadna društva su nemoralnija od društava u kojima dominira islam. Da li su za to zaslužni strogi šerijatski zakon ili je riječ o životu morala u vjeri i kroz vjeru, o tome će također zasigurno biti različitih interpretacija.

Islamske države, koje su vođene od strane gotovo neshvatljivo bogatih oligarhija, stavljaju u pitanje moral kao suputnika vjere jer bi vjerovatno prvi zadatak svakog bogatog muslimana trebao biti pomoć upućena siromašnom muslimanskom stanovništvu, a ne kupovanje skupocjenih zlatnih jahti, nogometnih klubova, nogometnih zvjezdanih imena ili neki od sličnih oblika eksponiranja vlastitog bogatstva.

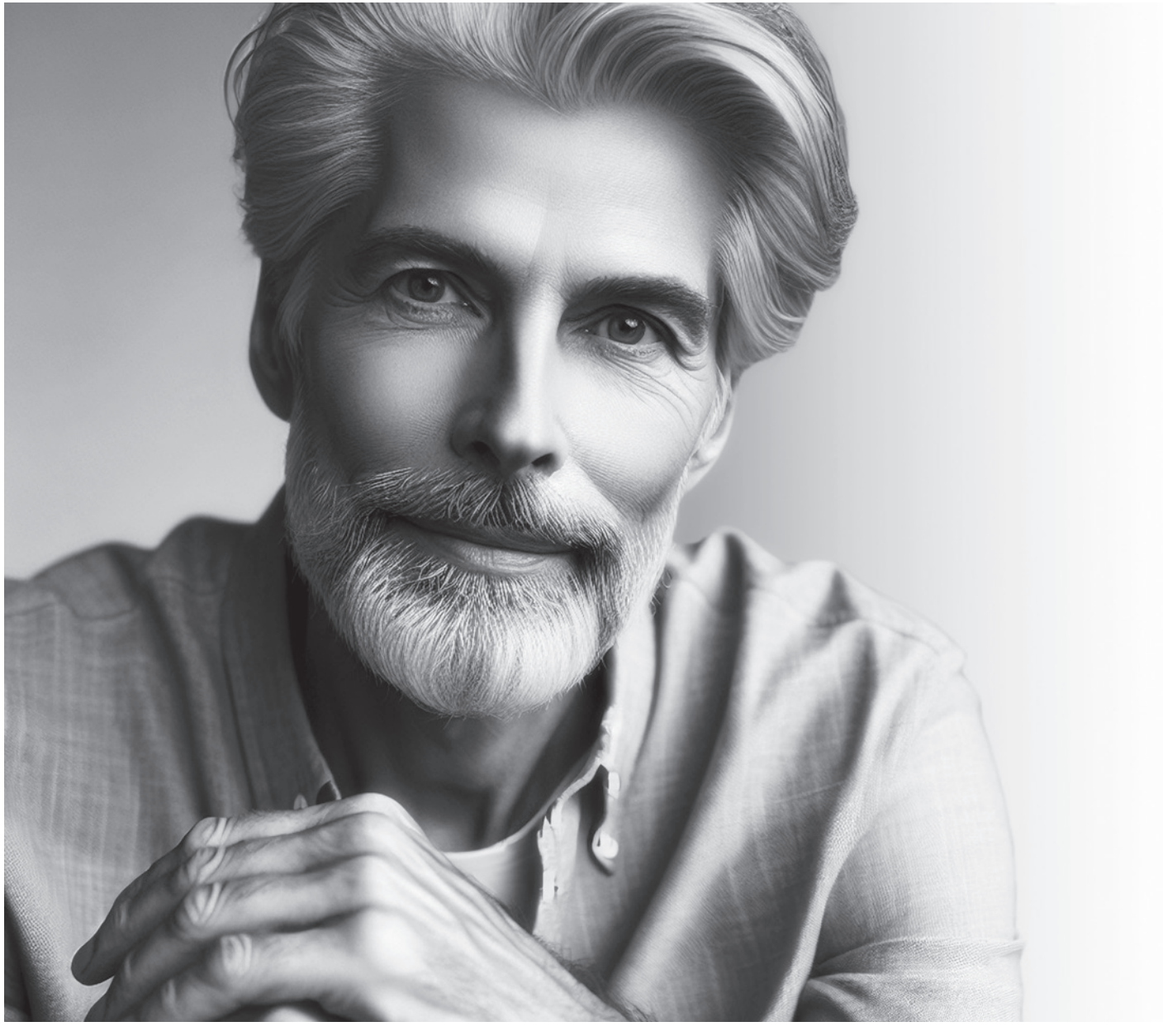
Bosanskohercegovački muslimani su Evropljani koji su prihvatili islam. Onako kako su Židovi i pagani prihvaćali kršćanstvo. Onako kako su Slaveni prIgrlili kršćanstvo. Onako kako su se kršćanska braća dijelila na različite interpretacije Biblije. Onako kako je protestantizam obranivši se od Rima povratno uticao na samo kršćanstvo… Svima se sve može '*oprostiti*', ali evropskim muslimanima/Bošnjacima – ne!

Bosanskohercegovačka zbilja dodatno je opterećena kolektivno nesvjesnim srpske memorandumske interpretacije koja je petstoljetni vazalni odnos prema otomanskoj imperiji uzela kao okidač za osvetu.

Utoliko je agresija na Bosnu i Hercegovinu bila istovremeno i zakašnjeli religijski rat. Zakašnjeli zato što su evropske nacije svoje religijske ratove odradile stoljećima unazad.

Zakašnjelo oslobađanje Srba od Turaka, te megalomanski pokušaj uspostavljanja velike Srbije kroz prvu i drugu Jugoslaviju - doveli su nosioce temeljnih ideja i pisce memoranduma do ideje osvete prema novoproizvedenim krivcima, novoproizvedenim Turcima kao krivcima za petstoljetnu neslobodu.

Bošnjaci su evropski muslimani. Međutim, u memorandumskoj svijesti oni su koristan povod za širenje Srbije. Bošnjaci u memorandumskoj svijesti mogu biti samo Turci (od kojih se Srbi moraju osloboditi). Bošnjaci su tek vjerska sljedba koja se heretično odcijepila od kršćanstva. Utoliko je pred njih stavljen ultimatum koji je star nešto više od pet stotina godina i koji je uspješno proveden u Islamskoj Španiji. Vjersko preobraćenje, iseljenje ili smrt. Svaka sličnost između Islamske Španije i Islama u Bosni i Hercegovini indikativna je i upozoravajuća. Ne samo za Bošnjake, nego i za evropsku kolektivnu svijest.

ILUSTRACIJA: Bošnjaci u memorandumskoj svijesti mogu biti samo Turci (od kojih se Srbi moraju osloboditi).

Teško je govoriti o razvojnim projektima u atmosferi koju stvara na primjer Orban tezama o nefunkcionalnosti BiH uslijed postojanja dva miliona muslimana u BIH. Teško je jer je riječ o očiglednoj zamjeni teza. BiH je nefunkcionalna zbog memorandumskih najava i kasnijih provođenja zločina upravo nad bosanskohercegovačkim muslimanima. Prikriveni interes Orbana lično, a onda dijelom i Mađarske kao dijela sljednika bivše Austrougarske, ogoljuje se tako u sjajnoj saradnji s diktatorom iz Laktaša u kojemu se pronalazi sagovornik o višku muslimana u Bosni i Hercegovini.

Igra se naravno na kartu *'viška muslimana'* u Evropi. Igra se na kršćanski identitet Evrope, na ideju koja još uvijek može pokrenuti križarske inicijative.

IV

Politički i pravni nivo dijaloga ne dodiruje danas temeljnu potrebu društva – sučeljavanje s istinom o agresiji u kojoj je najviše strada muslimanski/bošnjački segment bosanskohercegovačnog naroda. Politika i pravo danas su sredstvo nastavljanja rata mirnim putem, odnosno sredstvo pomoću kojeg se ponovno vrši agresija na BiH. Ovaj put na istinu o toj agresiji, na agresivne stavove o bilo kakvoj želji da se o zločinima počinjenim za vrijeme agresije izađe na površinu. Na djelu je agresija na moral bosanskohercegovačkih nacija, odnosno bosanskohercegovačkog naroda.

Danas su i ekonomski odnosi unutar BiH, pa i u odnosima s inostranstvom, svojevrsna kolaterarna žrtva '*nastavka rata*' medijskim, pravni, političkim… igrama, pa i nedovoljnim otvaranjem religijskih hijerarhija prema istini o agresiji. Utoliko je teško govoriti o Razvojnim projektima u BiH. No, naravno, nije nemoguće.

U suludom obračunu s vlastitim kolektivno nesvjesnim srpski dio bosanskohercegovačkog naroda proglasio je Muslimane Turcima i krenuo u istrebljenje. Dok ne razgovaramo otvoreno o toj dimenziji agresije, vrata novog pakla bit će i dalje otvorena. Ako rat, odnosno agresija još nije završena - pitanje je kakva je ekonomija danas moguća u BiH i u odnosima BiH sa svijetom.

Razvojni projekti mogu biti projekti kojima će se od Evrope uzimati sredstva koja će nerijetko završavati u privatnim džepovima političkih voditelja nacionalnih torova. No to nisu razvojni projekti. To pokazuju i zaduživanja manjinskog entiteta i pokušaji prijenosa vlasništva s državnog na entitetski nivo, kako bi se i dalje mogli dobivati skupi krediti koje će otplaćivati generacije iseljenih koji će se jednom možda vratiti u svoju zemlju.

Teško je vjerovati u sutra zemlje u kojoj se toliko toga od jučer prešućuje. No ako je spora i uspavana evropska birokratija uspjela shvatiti o čemu je riječ, ako je američka politička administracija shvatila da više ne može koristit islam kao razlog zauzimanja mjesta svjetskog policajca – onda je krajnje vrijeme da i bosanskohercegovački narod manjeg entiteta shvati ko je vođa koji ga vodi u provaliju.

Ima nade.

ILUSTRACIJA: Dok se ne razgovara otvoreno o dimenziji agresije, vrata novog pakla bit će i dalje otvorena. Ako rat, odnosno agresija još nije završena - pitanje je kakva je ekonomija danas moguća u BiH i u odnosima BiH sa svijetom.

SHURE

PRAVNI PANEL / LEGAL PANEL
Prof. dr. sc. Sašo Murtič / Ph.D. Sašo Murtic

PRILIKE I MOGUĆNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE U OKVIRU EVROPSKE UNIJE

Sažetak: Traženje mogućnosti i prilika za saradnju ili aktivno učešće u zemljama Evropske unije predstavlja izazov koji bi svaka zemlja trebala prihvatiti, a posebno multinacionalna, multikulturalna ili multireligijska zemlja kakva je inače Bosna i Hercegovina. Promjene i razvoj svijeta su stalni i daju priliku onim državama i onim osobama, koje su posvećene razumijevanju, prihvatanju i traženju ekonomskih, tržišnih, ekonomskih, finansijskih, naučnih, obrazovnih, kadrovskih, intelektualnih i drugih mogućnosti, koje razumjevaju promjene i koje žele i pokušavaju barem riskirati.

Geopolitička, kulturna, socijalna, vjerska, nacionalna i mnoga druga pitanja često su prepreka razvoju neke zemlje, ali uglavnom ti isti pružaju prilike i mogućnosti za kombinovanje različitih stvari, za postizanje novih ekonomskih, industrijskih, proizvodnih, tržišnih, naučnih, kao i finansijskih i mogućnosti kruženja kapitala. S tim u vezi, u članku govorim o stavovima, vezanim za razvoj svake zemlje, koja svoje interese, svoje kapacitete, svoje znanje i inteligenciju usmjerava u razumijevanje i poštivanje ciljeva zelene Evrope i Evropske unije, a da pritom ima niz inhibitora (kočnica), koji su geopolitički, ekonomski, energetski, pa tako i jezički, obrazovni, socijalni i u mnogočemu su prepreka za postizanje boljih i respektabilnijih orijentacija države i društva.

Članak je znanstveno transparentnije prirode, jer je oblast koja se razmatra toliko široka i toliko opsežna po svom sadržaju, karakteru i svrsi, tako da je nemoguće sagledati sve, a istovremeno je nemoguće fokusirati se na potragu za onim uzrocima koji koče, a još manje tražiti podsticaje, koji bi inspirisali veći broj ljudi da ostvare plodonosne pravce države i društva. Upravo iz tog razloga se koriste metode na nivou opšteg objašnjenja i sa ciljem da se pronađu barem ohrabrujuće riječi, koje bi podstakle drugačije razmišljanje ili različite interese u zemlji ili u pojedinom njenom dijelu.

Dublje nepoznavanje društva, države, njene strukture, demokratije, oblika rukovođenja i upravljanja, njenog ekonomskog, industrijskog, preduzetničkog ili zanatskog poslovanja, nepoznavanje regulatornog sistema, protok informacija, kapitala i kadrova i još mnogo toga, samo su dio prepreka koje, kao autor, uočavam i susrećem se, ali uz sve to želim u nekoliko riječi objasniti da sam veoma posvećen razvoju i usmjeravanju Bosne i Hercegovine ka evropskim vrijednostima, ali sam istovremeno veoma skeptičan po tom pitanju. Shodno tome, dajem i zapise koje možete pročitati u nastavku.

Ključne riječi: *Društveni, ekonomski, interesi i naučni pravci*

OSSIBILITIES AND OPPORTUNITIES OF BOSNIA AND HERZEGOVINA WITHIN THE EUROPEAN UNION

Abstract*:* Looking for possibilities and opportunities for cooperation or active participation in the countries of the European Union represents a challenge that every country should accept, especially a multi-national, multi-cultural or multi-religious country such as Bosnia and Herzegovina. The changes and development of the world are constant and give an opportunity to those countries and those persons who are committed to understanding, accepting and searching for economic, market, economic, financial, scientific, educational, educational, personnel, intelligent and other possibilities, who understand, want and they try to at least take chances.

Geopolitical, cultural, social, religious, national and many other issues are often an obstacle to development, but mostly they provide opportunities and opportunities to combine different things, to achieve new economic, industrial, production, market, scientific, as well as financial and capital possibilities. In this respect, in the article, I discuss the views related to the development of any country that directs its interests, its capacities, its knowledge and intelligence to the perception and respect of the goals of a green Europe and the European Union, while having a series of inhibitors, which are geopolitical, economic, energy , also linguistically, educationally, socially and in many ways an obstacle to achieving better and more respectful orientations of the state and society.

The article is of a more scientifically transparent nature, because the field under consideration is so broad and so extensive in its content, character and purpose that it is impossible to consider everything and at the same time it is impossible to focus on the search for those causes that inhibit, even less on the search for those incentives, which would inspire a greater number of people to realize the fruitful directions of the state and society. It is precisely for this reason that methods are used at the level of general explanation and with the aim of finding at least encouraging words that would encourage different thinking or different interests in the country or in a certain part of it.

Deeper ignorance of society, the state, its structure, democracy, the form of leadership and management, its economic, industrial, entrepreneurial or craft operations, ignorance of the regulatory system, the flow of information, capital and personnel and much more, are only part of the obstacles that, as the author I observe and meet them, but with everything I want to explain in few words that I am very committed to the development and direction of Bosnia and Herzegovina towards European values, but at the same time I am very skeptical. Accordingly, records are also given, which you can read below

Key words: *Social, economic, interests, directions, scientific*

BANU
BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI
BOSNIAK ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
ZBORNIK BANU

Uvod

Tragati, percipirati ili prepoznati kvantitativne i kvalitativne ciljeve društva, države, saveza država itd. kako posmatrači sa strane prepoznavaju Bosnu i Hercegovinu, često dovodi do spoznaje da je ona država, ili barem oblik državnosti, koja ima prilično složen društveni sistem unutrašnje regulacije, koji odražava političke, pravne, ekonomske, društvene, kulturne, običajne, vjerske, nacionalne i druge elemenate, koji su važan segment u donošenju odluka i otvaranju puteva razvoja zajedničke države u njenom razvojnom pravcu. Često nam se, kao posmatračima, postavlja pitanje šta je zapravo država Bosna i Hercegovina, ko je zapravo vodi i organizuje njene aktivnosti, koje su smjernice njenog razvoja, kako je razumjeti, a povrh toga, prolazni pogledi i prepoznavanja izazivaju neku vrstu nepovjerenja ili nelagode, često i zabrinutost za njeno postojanje i djelovanje. Prema ovom objašnjenju, bilo je nemoguće pristupiti traženju pozitivnih elemenata koji bi, barem komparativno, mogli ukazati na ispravno razmišljanje, zbog čega se ja kao autor zaustavljam i zamislim, da je najbolje objašnjenje u uvodnom dijelu početi od objašnjenje općeg razvojnog puta, pri čemu bi Republika Slovenija, inače republika nekadašnje zajedničke države, mogla biti prikladna ili barem uzor puta kojim bi neka druga država iz nekadašnje zajedničke države mogla ići, a ja se nisam mogao odlučiti na bilo koji način ako je to upravo Bosna i Hercegovina. Ovo jednostavno proizilazi iz pomiješanih osjećaja koji proizlaze iz svakodnevnih informacija i posljedičnih događaja koji se dešavaju još od raspada Commonwealtha. Upravo zbog toga ili zbog ovakve percepcije, fokusirao sam se na mogućnosti i prilike Bosne i Hercegovine u Evropskoj uniji, fokusirajući se na puteve i prilike koje je politička elita Republike Slovenije imala i tada vješto koristila tokom svog formiranja.

Osvjetljavanje prošlog vremena povezao sam s promjenama koje se dešavaju danas, s promjenama koje su stalne i iznenađuju nas, iz čega sumiram razmišljanja o tome kako se Republika Slovenija, svojim vođstvom i svojom politikom, ponašala prema Bosni i Hercegovini u njenom ratu, njenim interesima u određenom trenutku i traženju mogučnosti, koje su se pojavile u interesu politike Republike Slovenije, kako bi Bosna i Hercegovina imala otvorena vrata za prolaz ljudi, robe i kapitala u Evropu i Evropsku uniju. Interesi Republike Slovenije i Evropske unije posebno su zanimljivi u svjetlu promjena izazvanih pandemijom Covida 19 i danas ratom između Rusije i Ukrajine. Na primjeru Republike Slovenije nije riječ o nekom dubokom interesu, koji bi se mogao vidjeti u ekonomskoj, možda industrijskoj, robnoj ili trgovinskoj razmjeni, jer Slovenija za to svojim djelovanjem nije bila sposobna, upravo zbog široke povezanosti sa državama članicama Evropske unije. Iz svega i kroz pregled dostupnih podataka, osobno zapravo vidim Republiku Sloveniju i njene političare kao prethodnike Evropske unije, koji obavljaju te male i prilično nevažne poslove (drugim riječima, slovenački političari su eksprimentalni kunići za EU), što se može pokazati kao djelo ambasadora za možda neke ozbiljne odluke.

U potrazi za prilikama i mogućnostima koje bih mogao uporediti i koje bi mogle biti korisne kao primjeri dobre prakse ili uzorni modeli za politiku Bosne i Hercegovine, razmatrao sam modele iz oblasti ekonomske povezanosti, oblasti robne razmjene, tranzicije ljudi (radne snage), kapitala i finansijskih tokova, koji bi modularno mogli koristiti ili barem biti neka vrsta inspiracije za razmišljanje (su)dionika iz Bosne i Hercegovine. Shodno tome objasniću, koji su bili putevi, mogućnosti i prilike Republike Slovenije, a neću zanemariti ni neke od argumenata koji su vodili i podržavali Republiku Sloveniju na njenom putu ka Evropskoj uniji. Osim privrednog, značajne su i neke druge grane društvenog ili državnog uređenja pojedinih zemalja, gdje se mogu vidjeti prirodni resursi, turističke mogućnosti, kulturni razvoj, međunarodne veze,

obrazovanje, infrastruktura, kulturna i druga djelatnost, što može biti od velike koristi kada pojedinačna država traži mogućnosti i prilike za zajedničko djelovanje ili udruživanje u zajednici, kako mi definiramo i poznajemo Evropsku uniju.

Područje istraživanja

Definicija ili određivanje područja istraživanja, u vrlo širokom spektru razmišljanja, bilo je prilično zahtjevno, međutim, upravo zbog nedovoljnog poznavanja unutrašnje organizacione i procesne strukture državnog uređenja Bosne i Hercegovine, odlučio sam se osvrnuti na neka korisna područja, u kojima vidim mogućnosti i prilike za svaku državu, uzorno i za Bosnu i Hercegovinu, koja je u pristupnim putevima Evropske unije, te je jedni podržavaju, a drugi odbijaju, što projekte predstavlja kao svojevrsne jedinstvene, za koje niko ne može tačno da iznese podatke, da li će biti pokrenuti, realizovani, odbačeni ili šta će se sa njima uopšte desiti. Dakle, u istraživanju i u naučnom pregledu, govorim o promjenama, govorim o nepoznanicama, a istovremeno imam neograničen broj pitanja na koja nemam odgovore što više, siguran sam da nemaju ni učesnici poltike Bosne i Hercegovine.

Kao rezultat dubljeg promišljanja, bilo je svrsishodno, kao polje istraživanja, ukratko predstaviti put razvoja i privrednog rasta Republike Slovenije, čiji bi rezultati mogli biti model, oblik ili vodič za pronalaženje istih ili sličnih puteva razvoja druge zemlje na putu ka Evropskoj uniji ili nekoj drugoj ekonomski razvijenoj asocijaciji. Slovenački narod je 23. decembra 1990. održao (plebiscit) referendum o nezavisnosti Slovenije na kojem su se slovenački birači izjasnili o pitanju "Da li da Republika Slovenija postane samostalna država", na kojem je sudjelovalo 93,2% birača s pravom glasa (1.289.369 učesnika), što je predstavljalo 95% svih birača koji su izabrali nezavisnu Sloveniju.*[1]

*[1] Plebiscit o samostojnosti Republike Slovenije 23. decembra 1990, https://svobodnaslovenija.com.ar/plebiscit-o-samostojnosti-slovenije-1991/

BANU
BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI
BOSNIAK ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
ZBORNIK **BANU**

U svemu ovom se mora shvatiti, da je Republika Slovenija imala velike privredne, ekonomske, političke i druge probleme kada je sticala nezavisnost, ipak je narod glasao za nezavisnost, odlučio je da krene ovim mukotrpnim putem i bili smo svjesni, šta to znači za ekonomski razvoj, za industriju, za proizvodnju, za robne i finansijske tokove, ali ujedno smo znali isto tako, da smo na putu ka nekom potpuno novom razvoju. Zbog geografskog položaja je Republika Slovenija, na svojem srednjoevropskom putu i ulozi u transportnim i mobilnim vezama, te svojoj ekonomskoj različitosti koncepciji sistema i obliku organizacije rada, između organizacijske integracije i potrage za naprednim ekonomskim modelima razvoja, imala određene prednosti, a ujedno i nedostatke, koji su državu mučili kroz finan(s)cije, kapital, unutrašnju regulaciju, međudržavne veze, neriješene financijske, imovinske, narodne, obrazovne i druge sisteme, ali je ipak kroz sve te poteškoće pronašla svoj model. Taj model je napisan kao oblik stvaranja, razvoja i utjecaja Republike Slovenije u prostoru i vremenu, možda je poseban, možda nije najbolji, ali nije bilo moguće učiniti ništa drugo i u tome su ljudi, nacija, birači, građani, itd. prepoznali svoj put, kojim hodamo i danas, ne znajući da li smo pri tome postupili ispravno. Kroz taj put se pokazala volja naroda, to je oblik demokratije, to je model ekonomskog, socijalnog i društevnog razvoja, obrazovanja, ujedno je model, koji se svakako ne može zanemariti i koji je ostavio posljedice ili uzorke, koje žele koristiti druge nacije u Evropi i drugdje u svijetu. Slovenačka ustavna doktrina prava naroda na samoopredeljenje eksplicitno je formulisana, praktično testirana i ustavno sprovedena u dva ključna slovenačka državotvorna perioda prošlog vijeka - u godinama 1940-45 i 1987-91 (Jambrek, *Pravo na samoopredeljenje slovenačke nacije*, str. 161-174). Određuj(e)u (ju)ih dokument(a)i ustavnoga značaja: *Zakon o (plebiscitu) referendumu o samostalnosti in nezavisnosti* (Ur. l. 44/90 z dne 6. decembra 1990), *Deklaracija o nezavisnosti* (Ur. l. 1-7/91-I od 25. 6. 1991), *(Temeljna ustavna listina) osnovni ustavni dokument o samostalnosti*

i nezavisnosti (Ur. l. 1–4/91-I od 25. junija 1991), *Ustavni zakon za sprovođenje osnovnog ustavnog dokumenta* (Ur. l. 1–6/91-I, z dne 25. junija 1991) te *Ustav* (Ur. l. 33-1409/91-I z dne 28. decembra 1991). U izgradnji slovenske ustavne doktrine (uspoređuj nove (ustave) Republike Hrvatske, Estonije i Slovačke, (vidi: *The rebirth of democracy*) o samoopredjeljenju nacije utvrđen je na principima Ustava Republike Slovenije proisteklim iz navedenih ustavnih akata.*[2]

Slovenija je na svom putu proučavala i tražila argumente za samoopredjeljenje (za) i nezavisnost (i) u *Deklaraciji o nezavisnosti SAD*, koj(a)i je osnivački dokument Sjedinjenih Američkih Država, koja je 4. jula 1776. godine, na Drugom kontinentalnom kongresu, proglasila, da je trinaest britanskih kolonija u Sjevernoj Americi slobodno i postaju nezavisne države, a političke veze između njih i Ujedinjenog Kraljevstva su prekinute. Dokument, koji se na engleskom prvobitno zvao *Jednoglasna deklaracija trinaest Sjedinjenih Američkih Država*, bio je opravdanje razloga za otcjepljenje od britanske krune i proširenje rezolucije Richarda Henryja Leeja, kojom je proglašena nezavisnost 2. jula iste godine. Konačnu verziju potpisala je većina delegata zemlje 2. avgusta. Deklaracija se nalazi u američkom Nacionalnom arhivu u Washingtonu, D.C. a u znak sećanja na usvajanje deklaracije, zato slave *Dan nezavisnosti Sjedinjenih Država 4. jula*. Naravno, u mnogim praksama u Evropi i drugdje u svijetu moguće je pronaći mnogo primjera oblika samostalnosti i prava građana da traže svoje razvojne puteve, dakle za razvoj, za međunarodnu saradnju, za traženje za ekonomske, političke, društvene, razvojne, obrazovne i druge ciljeve moguće je koristiti mnoge primjere koje smo detaljno proučavali u Sloveniji i tražili onaj koji će za nju biti najprihvatljiviji.*[3]

Kako god posmatrali put osamostaljenja i razvoja Republike Slovenije, njen put ka razvijenim zemljama Evropske unije može se predstaviti kao pozitivan ili uspješan oblik ili model (posebno za države i republike iz bivše zajedničke države). Slovenački oblik ili model može biti koristan i za druge zemlje koje

*[2] Ustava Republike Slovenije (Uradni list RS, br. 33/91-I, 42/97 – UZS68, 66/00 – UZ80, 24/03 – UZ3a, 47, 68, 69/04 – UZ14, 69/04 – UZ43, 69/04 – UZ50, 68/06 – UZ121,140,143, 47/13 – UZ148, 47/13 – UZ90,97,99, 75/16 – UZ70a u 92/21 – UZ62a).

*[3] https://www.googleadservices.com/pagead/aclk?sa=L&ai=DChcSEwjUvO-CS-Jn-_1VerDCtBAA_IUR6jORYcSO-vO_NAg&q&adurl&ved=2ahUKEwj-K09eS-Jn-AhWjQuUKHZLjBe4Q0Qx6BA-glEAE

su na sličnom putu i traže svoje prilike i mogućnosti. Iz tog razloga, za ovaj simpozij, za ovaj događaj, odlučio sam da predstavim oblike i mogućnosti koje je Republika Slovenija imala na svom razvojnom putu osamostaljenja, a treba naglasiti da je iskoristila sve date prilike i mogućnosti evropske Unij(a)**e**, Evrope i šireg svijeta. Upravo ta forma može biti tema razgovora ili može biti polazna osnova za pripremu određene strategije korištenja prilike i mogućnosti Bosne i Hercegovine, koja bi se inače morala provoditi kroz volju naroda, sposobnosti konkretnih vlasti i datih mogućnosti geografskog položaja na prostoru Zapadnog Balkana i Evrope. Stoga sam generalizirao polje istraživanja i na taj način, kroz različite oblike praktično uspješnih projekata, pokušao poučiti slušaoce simpozija da i u državi Bosni i Hercegovini, uprkos političkim, nacionalnim, vjerskim, društvenim, kulturnim i širim nesuglasicama, moguće je intervenisati u prilikama i mogućnostima, koje nudi prostor Zapadnog Balkana, a nudi ga Evropa ili Evropska unija.

Moguća istraživačka teza

Prirodno bi bilo proučavati pojedina područja prakse, pojedine grane nauke, pojedinačne oblike privrede, industrijske ili druge proizvodne ili uslužne djelatnosti, te kroz ova istraživanja tražiti moguće poluge za integraciju pojedinih privrednih, industrijskih, proizvodnih, uslužnih ili drugih privrednih društava u evropske tokove. Ovdje (bi) se pojav(ili)**ljuju** faktori koji pružaju konkretne mogućnosti ili prilike za privredne ili druge aktivnosti u Bosni i Hercegovini. Međutim, dostupni podaci pokazuju da je država sa svim svojim resursima, ekonomskim, tržišnim, turističkim, proizvodnim i drugim, više konzumeristička, što nam objašnjava da više roba uvozi nego izvozi, što podređuje zemlju (u ekonomskom smislu razvoja) u međunarodnim uključivanjima u robne,

finan(s)cijske ili kapitalne tokove. Ako bismo bruto domaći proizvod (BDP) gledali iz dostupnih i javno objavljenih podataka, brzo bismo dobili odgovore o učincima koji pokazuju da je država zadužena, da ne dostiže nivo obezbjeđenja sredstava za rad državnih službi i njene privrede, te da je država finan(s)cijski i komercijalno uređena na osnovu godišnjeg zaduživanja iz međunarodnih monetarnih fondova. Pogledao sam usvojeni budžet za 2022. godinu, usvojen u Sarajevu 1. jula, gdje piše da je Parlament Bosne i Hercegovine usvojio budžet za 2022. godinu.*[4] Podaci pokazuju da je državi potrebno 1,89 milijardi konvertibilnih maraka (967 miliona evra) za finansiranje troškova rada države i otplatu spoljnog duga, iz kojeg su finan(s)cirani i oktobarski opšti izbori. Zbog složenosti podataka i nerazumijevanja sistema rada države i njenih sistema i podsistema unutrašnje regulative, nisam se upuštao u oblike dobijanja i korišćenja budžetskih sredstava.

*[4] Proračun Bosne in Hercegovine 2022, https://www.sta.si/3056027/v-bih-sprejeli-proracun-za-leto-2022.

Generalno, s obzirom na prirodne uslove, bogato zemljište rudama, energetiku, poljoprivredu, turizam i brojne prirodne (urbane i ruralne) mogućnosti za razvoj, tezu istraživanja usmjerio sam na traženje kontaktnih faktora koji bi kroz razmišljanje, barem na modelan način mogle povezati operativne sisteme u Republici Sloveniji i prenijeti u Bosnu i Hercegovinu. Zato sam iznio tezu „Jedinstvena Bosna i Hercegovina ima sve potencijalne mogućnosti integracije u zajednicu razvijene Evropske unije“, fokusirajući se na primjere kroz koje je Slovenija izgradila svoj razvojni potencijal i pozicionirala se ekonomski, politički, sigurnosno, finan(s)cijski i na drugi način pored razvijenih zemalja Evropske unije.

Tok istraživanja

Kao polazište za traženje dodirnih tačaka, koje bi se mogle razvijati u skladu sa tezom i povlačiti svojevrsnu paralelu između dvije zemlje, ima smisla napraviti paralelu formiranja države. Slovenija je nastala na osnovu ustavne (konstitutivne)

odluke naroda, čiji su organi usvojili *Ustavni zakon za sprovođenje osnovnog ustavnog dokumenta o samostalnosti i nezavisnosti Republike Slovenije*.*[5] Za donošenje odluke bilo je potrebno donijeti mnoge druge propise u skladu sa međunarodnim propisima, što je omogućilo donošenje ustavnog zakona.*[6]

Odlučujući je bio *Zakon o (plebiscitu) referendumu o samostalnosti i nezavisnosti Republike Slovenije* (Službeni list RS, br. 44/90), sa kojim se nova država "Republika Slovenija" obavezala, da će poštovati *Deklaraciju o poštivanju osnovnih ljudskih prava*. Konvencije Savjeta su do donošenja sopstvenih pravnih akata primjenjivale propise te stvareale zajednice naroda, ako su bile korisne, u suprotnom ih je tumačila na način, da su korišćene kao osnova za kreiranje sopstvenih pravnih normi. Sve je bilo osnova za donošenje novog ustava Republike Slovenije, koji je tada bio jedina osnova za stvaranje vlastite pravne osnove za funkcioniranje države i uređenje unutrašnjih poslova u državi.

U Sloveniji je prilikom stvaranja nove države sačuvana politička partija Saveza komunista, koja je preimenovana u SDZS, a kasnije u SD, a očuvala je i biračko tijelo lijevog centra tokom referenduma i stvaranja nove države. Kao drugi politički blok, stvorili su Demokratsku opoziciju Slovenije, koja je formirala koaliciju demokratski izabranih stranaka, koje su formirane u periodu 1989. - 1990. i spojene 1990. kao *Slovenska demokratska unija* (SDZ), *Socijaldemokratska unija Slovenije* (SDZS), *Slovenački demokršćani* (SKD), *Slovenski sindikat poljoprivrednika*, *Slovenska obrtnička stranka* i *Zeleni Slovenije*. Najvažniji interes koalicije bio je da se politički, ideološki i socijalno sasvim različite političke stranke ujedine u koaliciju koja je trebala omogućiti promjenu političkog sistema, koji je izrastao iz zajedničke države. Zanimljivost oba politička pola je da su, uprkos različitim političkim interesima, imali zajednički zadatak, osamostaljenje Republike Slovenije od zajedničke države i stvaranje nove države, Republike Slovenije. Svi smo imali isti cilj nezavisne Slovenije sa svojom ekonomijom, teritorijom, politikom, ljudima, interesima i željom da idemo evropskim putem.*[7]

*[5] Ustavni zakon za izvedbo temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije (Uradni list RS, št. 1/91-I in 45/94 – UZITUL-A).

*[6] Pregled osamosvojitvenih aktov Republike Slovenije, ki so omogočili nastajanje samostojne države.
https://www.gov.si/teme/osamosvojitveni-akti-republike-slovenije/

*[7] DEMOS (Demokratična opozicija Slovenije), je bila koalicija demokratično izvoljenih strank, ki so nastale v letih 1989–1990 in se leta 1990 ...
https://sl.wikipedia.org/wiki/DEMOS.

Iz dostupnih i meni korisnih informacija može se utvrditi da se stvaranje države ili državnog formiranja Bosne i Hercegovine može pratiti od Dejtonskog sporazuma, koji zamjenjuje mirovni sporazum, koji su potpisale zaraćene strane na teritoriji bivše SFRJ u novembru 1995. godine u američkom gradu Daytonu u državi Ohajo i time je okončao rat u Republici Bosni i Hercegovini te tako odluči(o)la svoju budućnost.*[8] Već iz sporazuma nije bilo sličnosti između formiranja države Bosne i Hercegovine i procedura za formiranje Republike Slovenije, jer su strane u sporazumu bile Bosna i Hercegovina u nastajanju, već formirana Republika Hrvatska i Savezna Republika Jugoslavija (SRJ). Iz sadržaja sporazuma jasno je vidljivo, da su u Bosni i Hercegovini nastali zajednički interesi naroda susjednih država (isti interesi su izazvali rat), čime su te države zauzeli pravo naroda iste nacionalnosti ili iste vjere na području tadašnje Republike Bosne i Hercegovine, te ga definirali kao svoj narod i ujedno zemlju. To je tipično za formaciju koju je stvorila Republika Srbija, koja je 29. avgusta 1995. godine, kao tadašnja Savezna Republika Jugoslavija, dobila dozvolu da u ime Republike Srbije potpiše sporazum i da je dužna, da striktno i tačno implementirati sve tačke ovog sporazuma. Zanimljivost sporazuma ogleda se u pretpostavci, da Bosna i Hercegovina ostane jedinstvena država u postojećim granicama (Bosna i Hercegovina u zajedničkoj državi) i da će biti priznata od strane međunarodne zajednice. Savezna Republika Jugoslavija priznaje ovu državu, ali su uspostavljeni međusobni diplomatski odnosi, što omogućava tješnju ekonomsku, političku, nacionalnu, vjersku, kulturnu, obrazovnu i drugu saradnju između Republike Srpske i Republike Srbije. Tako se novoformirana bosanska država sastojala od dva dijela, a to su Bošnjačko-hrvatska Federacija i novoformirana Republika Srpska. Oni su predviđali centralnu vladu, ujedinjeni parlament i državno predsjedništvo, zajednički ustavni sud i zajedničku centralnu banku, te jedinstvenu valutu (konvertibilnu marku). Centralne institucije odgovorne su za spoljnu politiku, spoljnu trgovinu, monetarnu politiku, kao i za pitanja državljanstva, koja

*[8] Dejtonski sporazum za BiH, https://bs.wikipedia.org/wiki/Dejtonski_sporazum.

su danas često kontroverzna, usled čega Republika Srpska traži mogućnosti za izlazak iz zajedničke države Bosne i Hercegovine.

Iako je moguće pronaći paralele u obliku formiranja pojedinih država, nije moguće pronaći iste karakteristike razvoja, jer su u Sloveniji interesi i ciljevi u oblasti afirmacije države, traženja međunarodnog povezivanja i priznanja, ekonomski razvoj i povezivanje sa industrijom, proizvodnim i uslužnim djelatnostima u Evropi i šire, u oblasti kulture, obrazovanja i još mnogo toga, bili isti. Kao rezultat vođenja iste politike državnosti (bez obzira na političku definiciju, interesi razvoja Slovenije su bili isti), Slovenija je zadržala predstavništva u inostranstvu i strana predstavništva kod nas i tako nastavila međunarodne veze u korist novostvorene države Republike Slovenije.

Kada bismo, barem u teoriji, povukli paralelu između Republike Slovenije i Bosne i Hercegovine, mogli bismo reći, da bi Bosna i Hercegovina trebala imati bolje prilike i mogućnosti, jer upravo multilateralno povezivanje države Bosne i Hercegovine sa Hrvatskom, Republikom Srbijom i brojne međunarodne veze sa Evropom, SAD-om, zemljama Istoka i Zapada, zemljama Bliskog istoka, pružaju brojne prilike i mogućnosti za uspešno poslovanje i etabliranje u međunarodnoj areni. Gdje se krije formula neuspjeha, gotovo je nemoguće razumjeti, ako zapravo niste dio zbivanja i svakodnevnog praćenja politike i ekonomije u Bosni i Hercegovini. Kao spoljni posmatrač mogu samo da uočim da su interesi tri naroda u vezi (vrlo upitni) sa matičnim državama, (ako možemo govoriti o matičnim državama, jer ti krajevi i ti ljudi nikada nisu bili u teritorijalnom dio imaginarnih matičnih zemalja), prednosti i država bi trebala biti među najrazvijenijima na zapadnom Balkanu. Pa gdje su razlozi za različite puteve, za različit razvoj, za kočenje i sprečavanje razvoja zajedničke države Bosne i Hercegovine?

Iz općih medija, iz informacija koje možemo čuti u Republici Sloveniji (politika Republike Slovenije snažno teži k razvoju Bosne i Hercegovine), shvatamo, da je država još uvijek podijeljena između zapada i istoka, koji se zasniva na nacionalnoj i

vjerskoj pripadnosti, uslijed čega Federacija BiH sa svojim narodima želi razvijati bliske poslovne, političke, finansijske i druge veze sa razvijenom Evropom i Evropskom unijom, te Republikom Srpskom svoje interese usmjerava na istočne sisteme i ne želi se pridružiti putu Bosne i Hercegovine ka Evropskoj uniji. U idejama, u interesu uređenja i djelovanja države, moguće je sagledati geopolitičke interese, koji su dijelom vezani za moćni Istok, a dijelom za razvijeni Zapad, koji državu i narod još više dijeli, razdvaja i izaziva mržnju.

Sadašnja geopolitička podjela svijeta, gdje se formira blok zemalja sa energetskim sirovinama, bogatim izvorima pogonskih goriva, plinova i minerala, uključujući Rusiju, Kinu, Indiju i arapske zemlje, kao i zemlje bogate kapitalom zapadne Evrope, SAD-a i Kanade, gdje i jedni i drugi traže materijalne, vojne i druge koristi, moguća je implementacija ovakvih nejedinstvenih politika i nejedinstvenih interesa. Privilegije i beneficije mogu se naći i u interesima, koje zemlja treba da iskoristi na svom putu razvoja i zajedničkim interesima, međutim, vanjski posmatrači vide samo slom onoga što je kreirano Dejtonskim sporazumom.

Još jedno područje mogućeg paralelizma između osamostaljenja i formiranja Republike Slovenije i Bosne i Hercegovine je ekonomsko područje. Možda ovdje prvo treba napomenuti da je Slovenija, pored svojih političkih interesa, već imala jake ekonomske veze sa zemljama Evrope i Evropske unije. Slovenačka automobilska industrija, tada IMV i današnji Revoz d.d. [https://revoz.si/sl/], Adria Mobil d.o.o. [https://www.bizi.si/ADRIA-MOBIL-d-o-o-Novo-mesto/], TPV Grupa. SI, [https://www.tpv.si/si/], je već imao zajedničku proizvodnju koja se dopunjavala, a danas te iste organizacije proizvode za većinu proizvođača motornih, hibridnih, električnih vozila i drugih sistema u Evropi. Slovenija je bila povezana preko sistema fabrika ISKRATEL-a, [https://www.iskratel.com/], gde su razvili održive inteligentne sisteme i već pri osamostaljenju sarađivali sa mnogim komercijalnim kompanijama u stvaranju industrije četvrte generacije 4.0. Mnogi giganti, poput Tvornice automobila Maribor, akronim TAM, bio je jugoslovenski, a kasnije

i slovenački proizvođač komercijalnih vozila sa sjedištem u Mariboru, a nakon propasti koncerna zadržao je neke poslovne veze i sisteme [https://sl.wikipedia.org/wiki/] kao *Tvornica automobila Maribor*. Možemo pomenuti i neke brendove, kao što je Litostroj, kao najveća slovenačka industrijska kompanija, [https://siol.net/trendi/kultura/gradnja-tvornice-litostroj-kako-je-nastal-ljubljanski-simbol-novog vremena- 435601], koja je zbog međunarodne konkurencije i forme organizacije potpuno ugašena, ali su u to vrijeme zadržali mnoge poslovne veze iz kompanije, koje su održali do danas i koriste ih i druge privredne i poslovne organizacije.

Svakako, da je država Bosna i Hercegovina u svom sistemu ekonomskog djelovanja u zajedničkoj državi održavala poslovne veze sa svijetom i kao što sam već naveo, treba tražiti mogućnosti i prilike upravo u bogatstvu tri konstitutivne nacije, tri veze sa zemljama u okruženju i drugdje, te široke međunarodne veze povezane s geopolitičkim promjenama. Bosna i Hercegovina bi mogla djelovati kao ekonomski inženjering između različitih zemalja i ekonomija. Geopolitičke promjene i imaginarne podjele, a istovremeno jedinstvo države Bosne i Hercegovine, sa svojim različitostima, treba biti prednost i prilika za razvoj. U procesu promjene svjetskih ekonomskih, vremenskih, ljudskih i drugih resursa i u procesu svjetskih promjena, Bosna i Hercegovina, po uzoru na Republiku Sloveniju, treba bi tražiti razvojne mogućnosti i prilike, dogovarati se za odgovarajuću raspodelu i izgradnju zajedničke države na principu jednakosti i jedinstva svih naroda i narodnosti (u ekonomskom pogledu narodnosti, nacije i vjere su samo sinonimi, koji nebi smijeli imati učinka).

U nastavku je i Republika Slovenija održala svoju privredu kroz odgovarajuću pravnu osnovu i nakon osamostaljenja, usvojila *Zakon o poduzećima*, kojim je regulisala uslove za stvaranje novih oblika privrede, udjele u kapitalu, odgovornost i oblik poslovanja za kompanije.*[9] Također je bila dogovorena organizaciona integracija ovih kompanija sa privredom drugih zemalja i kompanijama u inostranstvu sa kojima su slovenačke kompanije poslovale. To je bio prelazni

*[9] Zakon o podjetjih (Uradni list SFRJ, br. 77/88, 40/89 – popr., 40/89, 46/90, 61/90, Uradni list RS, br. 10/91, 55/92 – ZLPPC, 30/93 – ZGD in 3/22 – ZDeb).

period u kojem su se formirali oblici, organizaciona i procesna struktura i određivala kapitalna ulaganja. Ubrzo su preduzeća transformisana *Zakonom o privrednim društvima*, u koji je izvršen prenos direktiva i implementacija propisa Evropske unije u oblasti privredne delatnosti.*[10]

Zbog masovnih ekonomskih, političkih, obrazovnih, kulturnih, energetskih i drugih veza, Republika Slovenija je prilično brzo dobila priliku, da se pridruži grupi bogatih zemalja Evropske unije. Tako je 25. juna 1991. Slovenija formalno postala nezavisna država sa ciljem, da postane punopravna članica Evropske unije, što je zapisala u svim svojim strateškim dokumentima. Slovenija je 1992. godine podnijela zahtjev za sklapanje evropskog sporazuma i pomoć u transformaciji privrede, a put nije bio lak, jer je mlada država tek konsolidirala svoje mjesto u međunarodnoj zajednici, uslijed čega su bile brojne reforme pred njom. Ubrzo nakon 10. juna 1996. Republika Slovenija je podnijela zahtjev za punopravno članstvo i istog dana potpisala *Evropski sporazum* sa EU. Pritom je Evropska unija odredila 31. mart 1998. godine za početak pregovora za članstvo, gdje je Republika Slovenija, kao i druge zemlje kandidati, morala temeljito prilagoditi svoje zakonodavstvo i sistem kako bi ispunila famozne kopenhaške kriterije za ulazak. Ovi kriterijumi su zahtevali stabilne institucije, koje poštuju demokratiju, vladavinu prava i ljudska prava, funkcionalnu tržišnu ekonomiju, usklađenost sa širokim tržištem EU i sposobnost djelovanja na unutrašnjem tržištu EU. Tačno 1. maja 2004. godine Republika Slovenija postaje punopravna članica Evropske unije, a kasnije 1. januara 2007. Republika Slovenija usvaja zajedničku evropsku valutu (€) euro.*[11]

Sa ulaskom Republike Slovenije u Evropsku uniju, je Republika Slovenija prilagodila svoj ustavni dokument, gdje je navela, da u Republici Sloveniji žive Slovenci i drugi državljani, kao i italijanska i mađarska manjina, čime je ograničila interese grupa onih naroda ili narodnosti zajedničke države ili drugih država, što bi smetalo interesima osnivanja bilo kojih interesnih grupa ili zajednica u

*[10] Zakon o podjetjih (Uradni list SFRJ, br. 77/88, 40/89 – popr., 40/89, 46/90, 61/90, Uradni list RS, br. 10/91, 55/92 – ZLPPC, 30/93 – ZGD u 3/22 – ZDeb).

*[11] Slovenija članica EU in skupne valute Evra, https://slovenia.representation.ec.europa.eu/o-nas/casovnica-slovenije-v-eu_sl.

BANU
BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI
BOSNIAK ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
ZBORNIK **BANU**

Republici Sloveniji, pri čemu je Slovenija u temeljnom aktu i potpisivanju s europskom Unijom, osigurala stalan sistem djelovanja jedne države.

Prema dostupnim podacima o političkim, ekonomskim, nacionalnim, vjerskim i drugim pitanjima, nalazimo da niz izbora kroz razvoj Bosne i Hercegovine ukazuje na neriješena nacionalno politička pitanja u Bosni i Hercegovini, koja se ogledaju u u vanjskom političkom predstavljanju zemlje, u unutrašnjem ustrojstvu i tendencijama ka dezintegraciji države, ekonomskom neskladu, nacionalnoj i vjerskoj netrpeljivosti i još mnogo toga. Razumljivo je nefunkcionisanje državnih institucija (nemogućnost formiranja organa zajedničke države), želja da se teritorije sa većinskim hrvatskim narodom povežu sa Republikom Hrvatskom, želja srpskog naroda Republike Srpske za nezavisnost i secesiju koju brane kao prirodni fenomen i žele da se spoje sa Republikom Srbijom.

Uprkos svemu, još uvijek vidimo nejasan entitet, koji pravni sistem naziva Brčko Distrikt, a u Bosni i Hercegovini ga predstavljaju kao administrativnu jedinicu države Bosne i Hercegovine na sjeveroistoku zemlje, i to u blizini granice sa Republikom Hrvatskom i Republikom Srbijom. Moguće je prepoznati objašnjenje, da je Brčko distrikt samostalna jedinica sa svojim institucijama, koja ne pripada ni Federaciji Bosne i Hercegovine, ni Republici Srpskoj. Tako je arbitražnom uredbom od 5. marta 1999. godine Distrikt Brčko, kao samostalna formacija, postao administrativna jedinica sa vlastitom upravom pod međunarodnom kontrolom, pri čemu Distrikt nema svoju zastavu niti simbole osim zastave i grba države Bosne i Hercegovine, a u govoru i pisanju koristi latinicu i ćirilicu te bosanski, srpski i hrvatski jezik, koji su ravnopravni u upotrebi.*[12] Ako uporedimo ovaj distrikt sa poznatim distriktima u svijetu, vidimo prednosti i nedostatke, jer je to cjelina koja je nastala kao rezultat nemogućnosti boljeg dogovora (sporazuma), a ujedno je i administrativna jedinica, koja bi morala predstavljati naprednu ideju razvoja duž linije Hong Konga na istoku, gdje su se

*[12] Brčko distrikt kao samostalna upravna jedinica pod jedinstvenom zastavom Bosne i Hercegovine, https://sl.wikipedia.org/wiki/Distrikt_Br%C4%8Dko.

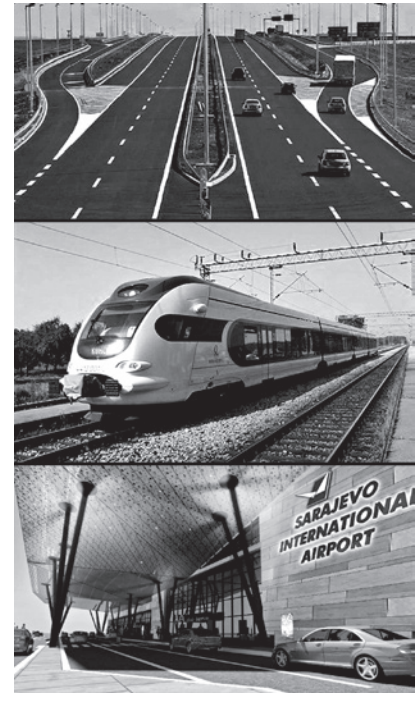
brzo razvijale zbog ciljanih poreznih oaza i bile model za kasnije administrativne aranžmane. Hong Kong je službeno posebna administrativna regija Narodne Republike Kine, odnosno Hong Kong na obalama Biserne rijeke u južnoj Kini. Ovo područje se vrlo snažno razvilo pod britanskom vlašću u jedan od najvećih svjetskih finan(s)cijskih centara i luka.*[13]

Pozitivni stavovi u Republici Sloveniji su da je Brčko Distrikt poznat kao uzoran primjer suživota triju naroda, različitih vjera i nacionalnosti, koji bi se mogao prenijeti na cijelu teritoriju Bosne i Hercegovine. Područje treba sveobuhvatno razvijati i definisati kao bescarinsku zonu, kroz koju bi nesmetano prolazili robni, finan(s)cijski i kapitalni tokovi u Evropu i treći svijet. Potrebna je adekvatna infrastruktura sa vezom na evropsku mrežu autoputeva, željeznice i zračne mreže, pri čemu rijeka Sava omogućava i plovnost, što bi trebalo iskoristiti u ekonomske svrhe.

Zbog nepoznavanja organizacione strukture države Bosne i Hercegovine, a još manje zbog ne poznavanja organizacione strukture Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske, nije bilo moguće usmjeravati istraživanja u potrazi za prikladnijim modelima, kao što je potreba za zajedničkom državom, da reguliše međusobne odnose, svojinske, političke, nacionalne, verske, finan(s)cijske, ekonomske i druge, te na osnovu sveobuhvatnog sporazuma pristupiti izgradnji spojnog puta, železničke pruge, kao i vazdušne infrastrukture. Uprkos razlikama, koje bi trebale biti prednost, svi u Bosni i Hercegovini, samim tim i u Federaciji Bosne i Hercegovine i Republici Srpskoj, treba da ujedine zajedničke interese dobijanja energenata, korišćenja minerala i prirodnih resursa, izgradnje infrastrukture, industrije itd. i sve to staviti u održivi razvoj, pri čemu bi održivi razvoj trebalo da znači iskorišćavanje za sopstvene potrebe sistema očuvanja dobara za nove i mlađe generacije koje bi težile jedinstvenoj državi.

U ljudskom društvu, održivi razvoj je zamišljen kao potencijalni razvoj ljudskog društva (iskorištavanje mogućnosti i prilika), kojim bi se izbjegle opasnosti

*[13] Vzorčna oblika Honkong, posebno upravno območje Kitajske pod dolgoletno Britansko upravo, za više pogledaj https://sl.wikipedia.org/wiki/Hongkong.

ILUSTRACIJA: Potrebna je infrastruktura sa vezom na evropsku mrežu autoputeva, željeznice i zračne mreže, pri čemu rijeka Sava omogućava i plovnost, što bi trebalo iskoristiti u ekonomske svrhe.

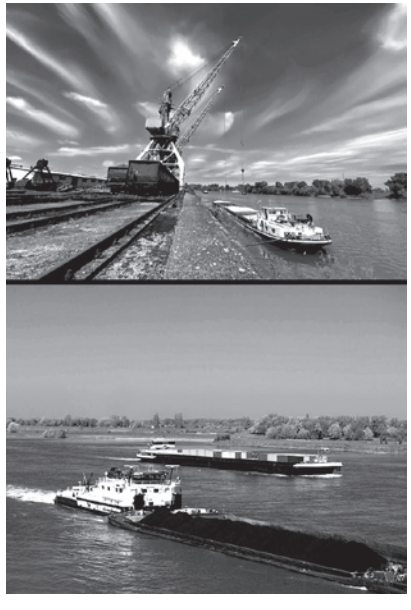
uzrokovane fokusiranjem na kvantitativni materijalni razvoj uz iscrpljivanje prirodnih resursa i zagađenje životne sredine. Stoga, održivim razvojem, svi narodi u Bosni i Hercegovini, kao društvo, kao država, trebaju očuvati biološku raznolikost. U Sloveniji posebnu važnost pridajemo održivom razvoju i vodimo računa o *Strategiji održivog razvoja* koja uključuje ekonomski razvoj, društveni razvoj i zaštitu okoliša.*[14] Republika Slovenija usvojila „Strategiju razvoja Slovenije do 2030", koju je usvojila Vlada Republike Slovenije na 159. redovnoj sjednici 7. decembra 2017. godine, kojom usmjerava potencijalna kretanja i traži svoje mogućnosti i prilike u srednjoevropskom regionu.*[15]

Iz informacija medija i izvještavanja u raznim vidovima informiranja slušatelja, može se zaključiti, da se razumije, da je Bosna i Hercegovina uključena u infrastrukturne projekte, a istovremeno se može zaključiti iz ovih najava, da Republika Srpska, u saradnji sa Republikom Srbijom gradi autoputeve, ali još nije jasno, da li se grade na teritoriji i potrebama zajedničke države Bosne i Hercegovine. Sve je manje informacija o tome kako i da li Federacija Bosne i Hercegovine gradi infrastrukturne objekte i kakva je veza između dva entiteta. Ako iz pregleda informacija potražimo i druge moguće projekte ekonomskog razvoja, nalazimo slične slučajeve kao i kod infrastrukturnih projekata, gdje je sve očiglednija vidljivost projekata na nacionalnoj strani, što se vezuje za određene centre gradova Sarajeva, Banjaluke i Mostara, koji razjedinjuje zajednicu države Bosne i Hercegovine, sve manje povezuje, što kao vanjski posmatrači u potpunosti ne razumijemo.

Na stranim konferencijama, gdje je prioritetna tema „Ulaganje i sigurno ulaganje", sve se manje zemalja (još uvijek) odlučuje za ulaganje u zemlje, koje ne daju povjerenje u sigurno ulaganje, jer kapital uvijek želi ostvariti svoje ciljeve uz što niže troškove. Stoga investitori zahtijevaju potpunu sigurnost u ulaganjima, u projekte i ulaganja banaka, za koje traže odgovornost pravnih lica, države Bosne i Hercegovine, Federacije Bosne i Hercegovine ili Republike Srpske. Ovu oblast

*[14] Strategija trajnostnega razvoja, ki obsega gospodarski razvoj, socialni razvoj in varstvo okolja, https://www.iso-standard.si.

*[15] Trajnostni razvoj, https://www.googleadservices.com/pagead/aclk?sa=L&ai=DChcSEwjy_rKU.

ILUSTRACIJA: Plovnost rijeke Save omogućava se iskoristiti u ekonomske svrhe.

takođe nije lako proučiti niti pronaći adekvatne odgovore, jer nije sasvim jasno, ko prihvata investicije, ko daje garancije i ko je odgovoran za pravni promet. Da li je za sigurna ulaganja odgovorna zajednička država Bosna i Hercegovina ili Federacija Bosne i Hercegovine ili Republika Srpska.

U odnosu na Republiku Sloveniju, stvar je potpuno drugačija, jer je Slovenija centralizovana država, projekte stranih investitora na nacionalnom nivou odobrava i garantuje država (Vlada ili Narodna skupština) i to su prvenstveno javni projekti cijele zemlje. Čak i u slučajevima kada pojedina lokalna zajednica, odnosno opština, podržava projekte i investicije u svom lokalnom ili regionalnom domenu, država je posljedično odgovorna. Sistem nadzora i sistem poslovanja investicija u Sloveniji kontrolišu se regionalnim zakonodavstvom i opštinskim uredbama kada su u pitanju opštinske investicije. Država posluje po sistemu naplate poreza, odnosno prema *Zakonu o porezima*.*[16]

Svi građani plaćaju porez na imovinu, plaćaju ga sva fizička i pravna lica koja posjeduju zgrade, dijelove zgrada, stanove i garaže kao i mjesta za odmor i rekreaciju i druge objekte za odmor ili boravak, odnosno obavljanje bilo kakvog privredne ili druge djelatnosti i aktivnosti u zemlji ili inostranstvu. Slovenački *Zakon o finansiranju opština* propisuje, da se finansiranje opština zasniva na principima lokalne samouprave, posebno na principu proporcionalnosti izvora finan(s)ciranja sa opštinskim poslovima i principu opštinske autonomije u finan(s)ciranju opštinskih poslova. Pojedina opština može finan(s)cirati projekte ili sticati investitore u granicama za koje može dati garanciju iz budžeta, jer od toga zavisi i zaduživanje opština.*[17, *18]

Iz dostupnih podataka možemo zaključiti, da Bosna i Hercegovina ima status potencijalnog kandidata za članstvo u EU. Njeni vanjskotrgovinski odnosi temelje se na *Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju* između Bosne i Hercegovine i Evropske unije, koji je stupio na snagu u junu 2015. godine i uspostavio zonu slobodne trgovine između država članica Evropske unije i

*[16] Zakonu o davkih občanov (Uradni list SRS, št. 36/88, 8/89, Uradni list RS, št. 48/90, 8/91, 14/92 – ZOMZO, 7/93, 18/96 – ZDavP, 91/98 – ZDavP-C, 1/99 – ZNIDC, 117/06 – ZDVP, 117/06 – ZDDD, 24/08 – ZDDKIS, 101/13 – ZDavNepr in 22/14 – odl. US), koja je podređena i u potpunosti prilagođena zakonodavstvu Evropske unije.

*[17] Davek od premoženja, plačujemo vse osebe, ki imamo v lasti stavbe, hiše, stanovanja, vikende, https://www.fu.gov.si/davki_in_druge_dajatve/podrocja/davek_od_premozenja/.

*[18] Zakon o financiranju občin (Uradni list RS, br. 123/06, 57/08, 36/11, 14/15 – ZUUJFO, 71/17, 21/18 – popr., 80/20 – ZIUOOPE, 189/20 – ZFRO, 207/21 in 44/22 – ZVO-2).

države Bosne i Hercegovine. Ovim sporazumom ukidaju se carine i tarife za svu robu, uz nekoliko izuzetaka (neke poljoprivredne i riblje proizvode) koji podliježu smanjenim carinama i/ili preferencijalnim kvantitativnim ustupcima. Bosna i Hercegovina je potpisnica *Panevropsko-mediteranske konvencije* (PEM) o preferencijalnim pravilima o porijeklu, koja ima za cilj uspostavljanje zajedničkih pravila o porijeklu i kumulaciji između partnerskih zemalja i Evropske unije.

Iz podatka bi oporezivanje privrede i preduzeća (privrednih društava) u Bosni i Hercegovini, trebalo biti regulisano na nivou entiteta, odnosno Federacije Bosne i Hercegovine, Republike Srpske i Brčko Distrikta, sa čime bi porezi na prihod preduzeća (privrednih društava) entiteta morao biti jedinstven u glavnim tačkama. Trenutno stanje i sam koncept oporezivanja unosi zabunu, jer je potrebno proučiti svaki obrazac posebno, što već odvraća investitore od ulaganja, osim onih koji već unaprijed znaju kakve će biti njihove pozicije u projektu, što se često vezuje za prethodne dogovore, koji su obično povezani sa korupcijskim radnjama u svakoj zemlji.*[19]

Zbog učestalog nepovjerenja stranih investitora, uglavnom zapadne zemlje Evrope i Evropske unije odlučuju se za ulaganje u Bosnu i Hercegovinu, često preko organizacija, kompanija ili banaka bivših zajedničkih država. Dakle, postoje mnoge investicije koje se odvijaju preko organizacija, kompanija ili bankarskih sistema Republike Slovenije, što na površini izgleda kao da je investicija direktno iz Slovenije, ali često to nije takav slučaj.

Veći obim slovenačkih ulaganja u Bosnu i Hercegovinu povezan je sa saradnjom iz zajedničke države ili barem između osoba koje su izgradile povjerenje između pojedinaca, koje proizilazi iz zajedničkih vremena i tog povjerenja, što rezultira uvozom većeg broja bosanskohercegovačkih proizvoda u Republiku Sloveniju, odnosno proizvoda proizvedenih u Bosni i Hercegovini, čime se povećava korištenje resursa države Bosne i Hercegovine, povećava zaposlenost i povećava izvoz Bosne i Hercegovine u zemlje u regionu i Evropske unije.

*[19] Dajatve v Bosni in Hercegovini, Izvoznookno.si, https://www.izvoznookno.si › bosna-in-hercegovina.

Neka od kapitalnih investicija su Terme Čatež na Ilidži, otvaranje Mercator centra u Tuzli, te ulaganja nekih velikih kompanija, koje svoju priliku traže u Bosni i Hercegovini i istovremeno omogućavaju državi Bosni i Hercegovini, da se predstavi u svijetu i poveže sa drugim zemljama Evropske unije. Uz sva ova ulaganja postavlja se pitanje, koliko koristi ili prednosti ima Bosna i Hercegovina ili njeni entiteti, kako se te beneficije raspoređuju, jer se već iz upita investitora može doći do informacija, da su neke vezane samo na Republiku Srbsku i drugi na Federaciju BiH, u svemo možemo videjti, da su mnoge investicije vezane za nacionalnu, vjersku ili drugu pripadnost, što ne sluti dobro za koherentan i transparentan razvoj cijele zemlje.

ILUSTRACIJA: Terme Čatež na Ilidži.

ILUSTRACIJA: Mercator centar u Tuzli.

Globalnu konkurentnost države Bosne i Hercegovine, javnog i privatnog sektora Bosna i Hercegovina vidi u širokoj saradnji sa dijasporom, koju vide ili prepoznaju kao nešto više od finan(s)cijskih ulaganja. Oni se zasnivaju na uvjerenju da su građani Bosne i Hercegovine otišli u inostranstvo s ciljem poboljšanja ličnog statusa i ulaganja stečenih sredstava u matičnu zemlju, što nije sasvim realno. Razumljivo je, da u Bosni i Hercegovini vide veliki doprinos dijaspore u prenošenju novih ideja, znanja i inovacija iz inostranstva u svoju privredu, industriju, kulturu, nauku, politiku itd. To predstavljaju kao ključni i jedan od glavnih ciljeva u okviru projekta „Dijaspora za razvoj“, koji bi trebao biti projekat Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine i Vlade Švicarske, u saradnji sa Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u Bosni i Hercegovini i Međunarodne organizacije za migracije (IOM). Projekat je interesantan jer nije ograničen na ulaganja, izgradnju infrastrukture ili objekata, već pokriva široku oblast kulture, obrazovanja, umjetnosti, nauke i još mnogo toga, što je važno za cjelokupni razvoj Republike Bosne i Hercegovine.*[20]

Pitanja se odnose na nove generacije, jer su migracije šezdesetih ili sedamdesetih bile unutar iste države ili su ljudi odlazili u evropske zemlje po zaradu, dok nove generacije odlaze zauvijek, asimiliraju se, udaju se u

*[20] Dijaspora za razvoj BiH https://www.undp.org/bs/bosnia-herzegovina/publications/dijaspora-za-razvoj-prenos-znanja-iz-iseljeni%C5%A1tva-2018-2020.

inostranstvo, stvaraju svoj kapital i okreću ga unutar zemlje ili privrede i sistema u kojem žive. Evropa polako postaje domovina svih svojih Evropljana, zbog čega ne možemo očekivati veći povratak dijaspore u budućnosti, jer će se potpuno asimilirati u zemlje u kojima živi i radi. Dugoročno gledano, ne vidim nikakvu mogućnost ili priliku, da ljudi koji odu u inostranstvo, asimiliraju se i postanu puni Evropljani, ponovno dođu u Bosnu i Hercegovinu te sa svim svojim bogatstvom i intelektualnim znanjem počnu iznova. Presudno je, da intelektualni kapital predstavlja znanje ljudi, kojega oni prenose na mlađe generacije, a iz novih znanja proizlaze nove promjene, koje uslovljavaju stvaranje novih i budućih paradigmi cjelokupne ekonomije, zemlje ili zajednice.

U nekim segmentima, pa i u razvojnom sistemu Republike Slovenije, postoje primjeri oslanjanja na dijasporu, ali nikako u investicionom smislu, više se radi o transferu znanja, inovacija, patenata, tj. o korištenju znanja i intelektualnog vlasništva za potrebe integracije ili razvoja slovenačke industrije. Zbog toga je nemoguće govoriti o poređenju dvije zemlje, a još manje moguće je upoređivati nekakve sisteme očekivanja od ljudi koji su napustili Sloveniju zbog posla, poslovnih veza, obrazovanja ili nečeg sličnog. Slovenija doživljava i odlazak velikog broja ljudi koji, poznavajući jezike evropskih zemalja i članica Evropske unije, imajući odgovarajuće obrazovanje i bolju ponudu posla, napuštaju svoju domovinu i traže svoju budućnost u inostranstvu. Nažalost, sličan slučaj postoji i u Sloveniji, gdje najobrazovaniji ljudi napuštaju zemlju, što se može odraziti u % u zavisnosti od stepena obrazovanja.

Obrazovni sistemi, mogućnosti i prilike za obrazovanje u Evropi i Evropskoj uniji treba da budu isti za sve, zbog čega je čitav obrazovni sistem usvojio Bolonjski proces obrazovanja, koji predstavlja objedinjavanje evropskog obrazovanja. U okviru Bolonjskog procesa, evropske vlade učestvuju u raspravama o reformama politike visokog obrazovanja i nastoje da prevaziđu prepreke, koje se pojavljuju u potrazi za odgovarajućim kadrovima za različite

oblasti rada. Naravno, bilo je mnogo zabrinutosti oko uvođenja ovog sistema, ali su ga objedinile i koristile sve članice Evropske unije sa ciljem da se omogući prelazak diplomiranih studenata na sva slobodna radna mjesta širom Evrope. U Sloveniji i u vezi s bolonjskom orijentacijom obrazovanja, oblast visokog obrazovanja je uređena *Zakonom o visokom obrazovanju Republike Slovenije*, koji je vezan za mnoge druge zakone i podzakonske akte koji omogućavaju djelovanje u bolonjskom formatu obrazovanja.*[21] Ovdje možete pronaći poređenje između Republike Slovenije i Bosne i Hercegovine, pri čemu moramo razumijeti, da su u Republici Sloveniji sve diplome javni dokumenti i da se mogu vidjeti u svakom trenutku i oblik i nivo pojedinca, njegovo obrazovanje se može uvijek provjeriti.

Javno dostupni podaci o oblicima obrazovanja i organizaciji obrazovnih sistema pokazuju uvođenje reformi u oblasti visokog obrazovanja.*[22] Oblast je regulisana *Okvirnim zakonom o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini* (Službeni glasnik BiH, broj 59/07), koji, slično kao i zakonodavstvo drugih zemalja, reguliše ovu oblast.*[23] I u regulaciji visokog obrazovanja u Bosni i Hercegovini otkriva se čitaocu ili istraživaču oblici korištenja bolonjskog koncepta obrazovanja, pri čemu nije sasvim jasno da li se pravni osnov oblasti odnosi na cijelu državu Bosnu i Hercegovinu, ili ova oblast je drugačije uređena u Republici Srpskoj ili u Federaciji Bosne i Hercegovine.

Iz generalnog pregleda obrazovnih sistema Republike Slovenije i Bosne i Hercegovine, postoji sličnost ili povezanost između obrazovnih sistema dvije zemlje, što se ogleda u mogućnosti, da učenici iz Bosne i Hercegovine mogu upisati visokoškolske studije na svim fakultetima u Republici Sloveniji i obrnuto. U praksi postoji nekoliko primjera upisa na slovenačke fakultete, koji pokazuju priznavanje i valjanost stečenog znanja u Republici Sloveniji i primjenjivost ovih znanja u Sloveniji, Bosni i Hercegovini ili bilo gdje drugdje u svijetu. Nažalost, postoji svojevrsna predrasuda da su obrazovni sistemi u Bosni i Hercegovini manjkavi, zbog čega poslodavci u Sloveniji i drugim državama članicama

*[21] Zakon o visokem šolstvu (Uradni list RS, št. 32/12 – uradno prečiščeno besedilo, 40/12 – ZUJF, 57/12 – ZPCP-2D, 109/12, 85/14, 75/16, 61/17 – ZUPŠ, 65/17, 175/20 – ZIUOPDVE, 57/21 – odl. US, 54/22 – ZUPŠ-1 in 100/22 – ZSZUN).

*[22] Reforma sektora obrazovanja u Bosni i Hercegovini, https://boljadrzava.org/reforma-sektora-obrazovanja/.

*[23] Okvirni zakon o visokom obrazovanju Republike Bosne in Hercegovine. https://fmpe.edu.ba/images/pdf/101_Okvirni_zakon_o_visokom_obrazovanju_u_Bosni_i_Hercegovini.pdf.

Evropske unije najčešće ne zapošljavaju diplomce iz Bosne i Hercegovine, pri čemu diplomci slovenačkih fakulteta nemaju problema.

Upravo u oblasti obrazovanja vidimo mnoge prilike i mogućnosti u obrazovnom sistemu, gdje univerziteti i fakulteti obje zemlje treba da se povežu međusobno i u zajednički prostor Evrope i Evropske unije i stvaraju kredibilitet stečenog dokumenta i znanja koja diplomci stiču u oba obrazovna sistema.

Ekonomski razvoj, robni tokovi, finansijski tokovi, tokovi kapitala, stvaranje ekonomskih mogućnosti za međusobnu saradnju, razvoj infrastrukture i infrastrukturnih objekata, uključujući međudržavne integracije i mnogo šire, faktori su koji direktno utiču na razvoj pojedine zemlje ili njene pojedine dijelove. Slovenija je tokom svog razvojnog perioda, od osamostaljenja nadalje, bila dio svjetske globalizacije, što je uticalo na razvoj slovenačke industrije, kao i na razvoj slovenačke infrastrukture, međunarodnih kretanja sirovina, trgovine, upravljanja ekonomskim i finansijskim transakcijama, kretanje ljudi i kapitala. Nakon stabilizacije tržišta, nakon obnavljanja odnosa ponude i potražnje, nakon raspodjele interesnih područja itd. ponovo su se pojavili zahtjevi za oživljavanjem i proširenjem željezničkog saobraćaja, koji su se mogli uočiti na svim nivojima.*[24] Kao rezultat toga, na nivou Evropske unije usvojena je nova transportna politika, vezana za razvoj transnacionalnih evropskih transportnih koridora, u sklopu koje je usvojena *Uredba* (EU-LEX 32013R1315, br. 1315/2013) u vezi sa smjernicama EU za razvoj panevropske transportne mreže.*[25] Uredbom je uveden koordiniran razvoj transportne mreže na nivou cijele Evrope, uz planirano vrijeme za ažuriranje i dogradnju postojećih željezničkih sistema, izgradnji nedostajućih dijelova mreže, eliminaciji pružnih prelaza, uz istovremeno uvođenje novih logističkih centara i logističkih procesa, koji će omogućiti maksimalnu efikasnost pojedinačnih sistema i njihovo povezivanje u jedinstven efikasan sistem.

Republika Slovenija je zbog svog položaja u srednjoevropskom prostoru već u svom istorijskom razvoju pratila evropski razvoj željezničke infrastrukture. Prvu

*[24] Stiglitz, J. E. (2002) ***Globalization and its discontents***, Allen Lane, Penguin Books, London.

*[25] Uredba (EU-LEX 32013R1315, št. 1315/2013) glede smernic EU za razvoj vseevropskega prometnega omrežja.

željezničku vezu sa Evropom Slovenija je dobila još davne 1846. godine, kada je bila u sastavu Austro-Ugarske monarhije, odnosno željezničku vezu između Graza i Celja. Od uspostavljanja prve željezničke pruge, do prvog svjetskog rata, Trst, Zagreb, Rijeka, Klagenfurt, Villach, Tarvis, bili su povezani i sa nekim drugim slovenskim mjestima, a većina današnjih lokalnih željezničkih veza izgrađena je i na području Slovenije tijekom razvoja zajedničke države.

ILUSTRACIJA: Uključenost Slovenije u transnacionalne koridore (izvor: E-GURS, osnova: portal EU).

Sa stanovišta povezanosti slovenačkog prostora sa ostatkom Evrope, jedna od najvažnijih je svakako tzv. Južna železnica Beč-Trst (to je bio početak V. koridora), koja je završena godine. 1857.*[26] Razvoj željeznica u Sloveniji doživio je novu renesansu u vrijeme Zajednice Jugoslavije (bivša Kraljevina SHS), kada su zapadna i srednja Evropa preko teritorije Slovenije bile povezane sa Bliskim istokom. To je bio početak uspostavljanja koridora X. Nakon sticanja nezavisnosti bilo je određenih problema oko obnove i modernizacije željezničke infrastrukture, ali je Republika Slovenija kroz infrastrukturno povezivanje dobila

ILUSTRACIJA: Željeznice Bosne i Hercegovine omogućuju povezivanja različitih dijelova zemlje sa susjednim državama.

*[26] Evropska sredstva za nadgradnjo železniške infrastrukture https://www.eu-skladi.si.

sredstva za dogradnju postojećih koridora u ukupnom iznosu od 490 miliona eura iz Evropskog fonda u periodu od 2015. do 2020. godine.*[27] Sredstva su iskorištena za modernizaciju postojeće železničke infrastrukture, i tada je država usvojila projekat „Slovenska logistička platforma za srednju i jugoistočnu Evropu" kao dio jedinstvenog ekonomskog razvoja, koji je obuhvatio železničku, putnu, vodenu i vazdušnu infrastrukturu i predvidio četiri multimodalne logističke centte, i to Ljubljana, Maribor i Novo mesto, po uzoru na luku Kopar (MMLC). Na ovaj je način Republika Slovenija započela razvoj željezničkog i autoputnog križa, koji paralelno čine orijentaciju V. i X. infrastrukturnih koridora u okviru panevropske infrastrukturne mreže.

Na ovaj je način, u svojoj strategiji i razvoju, Republika Slovenija omogućila povezivanje svih dijelova Republike Slovenije sa centrom u Ljubljani, koji čini međunarodno cestovno i željeznički čvor mnogih robnih, financijskih, kapitalnih i drugih tokovi. Strategija razvoja prometa u Republici Sloveniji do 2030. godine predviđa povećanje protoka robe, ljudi i kapitala kroz Republiku Sloveniju.*[28]

*[27] Strategija razvoja prometa v Republiki Sloveniji do leta 2030 https://www.gov.si/assets/ministrstva/MzI/Dokumenti/Strategija-razvoja-prometa-v-Republiki-Sloveniji-do-leta-2030.pdf.

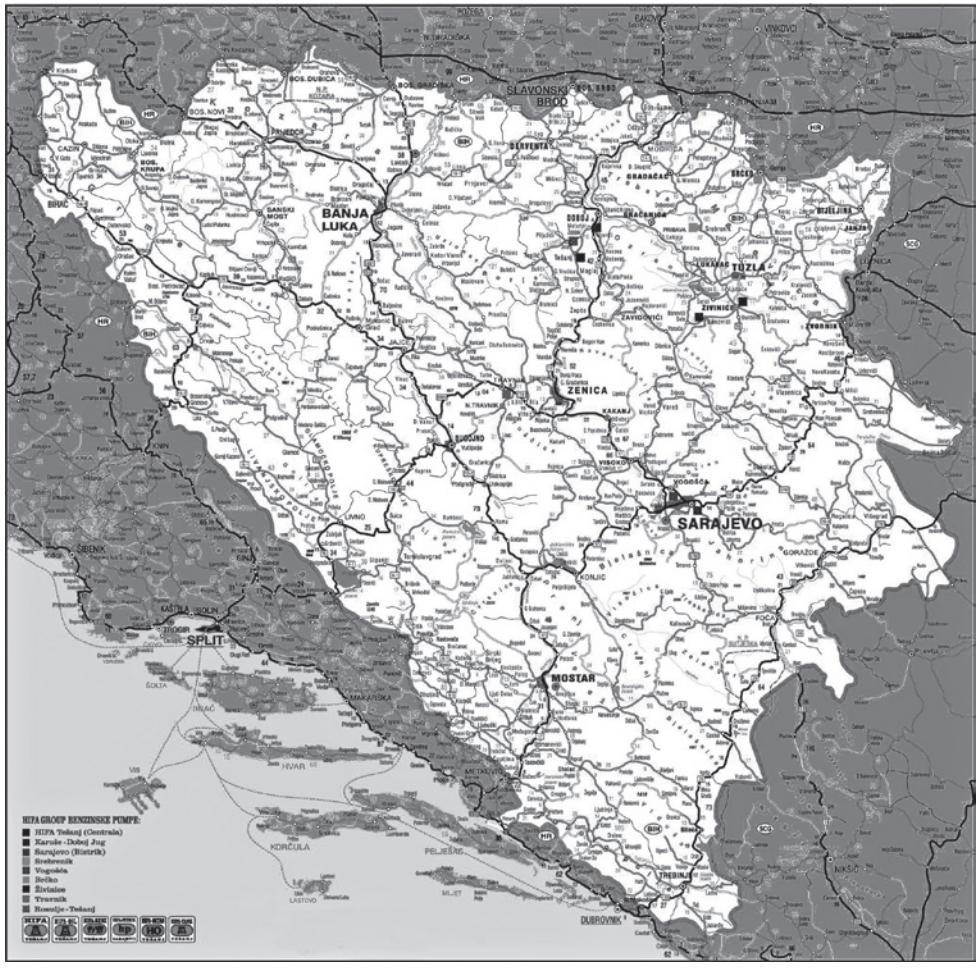
*[28] *Ibid.*

ILUSTRACIJA: Slovenija kao logistička platforma sa četiri MMLC-a (izvor: E-GRUS, osnova: RPE-meja SLO, GURS 2015).

Traženje poređenja infrastrukturnih tokova i traženje povezanosti Bosne i Hercegovine sa međunarodnim infrastrukturnim vezama je moguće, ali prilično upitno. Pregled postojeće putne infrastrukture Bosne i Hercegovine pokazuje brojne prilike i mogućnosti povezivanja različitih dijelova zemlje sa susjednim državama, što stvara brojne prednosti u kretanju roba, finan(s)cija i kapitala.*[29]

*[29] Pregled cestne infrastrukture po avto-karti BiH, https://www.pozitivnastrana.info/auto-karta-bih-2/.

ILUSTRACIJA: Auto karta BiH, izvor, https://www.pozitivnastrana.info/auto-karta-bih-2/

Kao dio zajedničke države, željeznice Bosne i Hercegovine imale su važnu ulogu u transportu rudnog bogatstva, koji je u posljednje vrijeme prestao. Nema mnogo dostupnih korisnih podataka, barem ne naučnih, sa kojima bismo mogli uporediti učinak ove infrastrukture između dvije zemlje. Pogodna tema se može zaokružiti u oblasti istraživanja i fokusirati se na drugu odgovarajuću oblast, gdje se kroz istraživanje sagledaju prilike i mogućnosti razvoja Bosne i Hercegovine na njenom putu ka Evropskoj uniji.

U nizu brojnih podataka o razvijenosti pojedinih kantona Federacije Bosne i Hercegovine, bilo je nemoguće pratiti širi interes za iznalaženje mogućnosti i prilika za razvojne aspekte Bosne i Hercegovine. Zato sam odlučio provjeriti prilike i mogućnosti Unsko-sanskog kantona, koji se nalazi u sjeverozapadnom dijelu Bosne i Hercegovine i jedan je od deset kantona Federacije Bosne što ujedno **d**(jel)**i** Bosnu i Hercegovinu. Glavni grad kantona predstalja grad Bihać, te kantonu pripadaju i gradovi Cazin, Bosanska Krupa, Bosanski Petrovac, Bužim, Ključ, Sanski Most i Velika Kladuša. Cijela regija kantona prostire se na 4125 km^2, sa 273.261 stanovnikom prema posljednjim popisima stanovništva, što predstavlja prilično zahtjevnu i raznoliku teritoriju, kojom je potrebna stalna briga za rad svih javnih institucija. Svi gradovi imaju svoje karakteristike iz prošlosti, struktura ekonomskih resursa se mijenja i svaki grad traži načine svog lokalnog razvoja. Iz stečenih sredstava sve općine učestvuju u radu kantonalnih vlasti i teže zajedničkom razvoju.

Zbog raznolikosti države Bosne i Hercegovine i podjele zemlje na Federaciju Bosne i Hercegovine, Republiku Srpsku i Brčko Distrikt, razumno je tražiti mogućnosti i prilike za razvojne aspekte unutar pojedinih podjela i unutar njih i internu oblast interesa. Djelovanje pojedinih kantona vezano je za Federaciju Bosne i Hercegovine, pri čemu se sa teritorije može zaključiti da postoje interesi za određeni siguran oblik privrednog, industrijskog, proizvodnog, tržišnog i drugih oblika poslovanja, pri čemu je veoma važno, kako i na koji način imati

ILUSTRACIJA: Povezivanja Cazinske krajine sa željezničkom mrežom susjedne države.

kontrolu nad robnim, finansijskim i kapitalnim tokovima. Iz općeg shvaćanja organizacije federacije i njenih kantona, podrazumijeva se da federacija graniči sa Unsko-sanskim kantonom u smislu svog teritorija prema Republici Hrvatskoj i ruti prema Europi i Europskoj uniji, što predstavlja određene prilike i mogućnosti razvoja. U konkretnom smislu razumijemo, da kantoni u Bosni i Hercegovini predstavljaju administrativne jedinice drugog nivoa u Federaciji Bosne i Hercegovine u kojima se provode svi oblici državne uprave.*[30]

Prilike i mogućnosti Unsko-sanskog kantona trebaju biti usmjerene na traženje privrednih, industrijskih, proizvodnih, turističkih, obrazovnih i drugih područja u uskoj vezi s industrijom Republike Hrvatske, Republike Slovenije i mnogo šire u prostoru Evropske unije, te na taj način ojačati poslovne veze i podršku, koju ove zemlje već daju Bosni i Hercegovini. U vezi pograničnog područja, koji čine općine Bihać, Cazin i Velika Kladuša, rukovodstvo kantona trebalo bi razmišljati o osnivanju velikog multimodalnog logističkog centra (MMLC), u kojem bi se vršila proizvodnja, uslužne djelatnosti, logistika, marketing, tržišni inženjering, te edukacija, razmjene međunarodnih roba bila bi kombinovana kroz finansijske i kapitalne tokove. Svaka međusobna ljubomora ili nekonzistentnost interesa mora biti otklonjena od samog početka, a sve općine u kantonu moraju vidjeti prednosti ovakvog organizovanja i djelovanja.

Ako krenemo s infrastrukturom, mora se shvatiti da cijeli kanton, a posebno ove tri ključne općine moraju imati brze priključne trase na autoceste u Republici Hrvatskoj. Potrebno je pronaći željezničke veze koje neće zavisiti od Republike Srpske ili drugih entiteta. Snadbjevanje privrede, industrije, proizvodnje, malih ili velikih preduzeća i obrtnika, trebalo bi da bude u okviru uspostavljenog multimodalnog logističkog centra, gde bi funkcionisao tržišni inženjering i prema smjernicama države i državnog pravnog osnova obskrbljivao sve zainteresovane strane u kantonu. U okviru logističkog centra treba da rade carina, fitološke službe, policija i sve inspekcije koje obezbjeđuju pravilno

*[30] Kantoni v Bosni in Hercegovini (hrvaško županije) so upravne enote druge ravni v Federaciji Bosne in Hercegovine, ki je ena od dveh entitet države Bosne in Hercegovine https://sl.unionpedia.org/Kantoni_BiH.

ILUSTRACIJA: Neminovno je povezivanja Cazinske krajine sa brzim priključnim trasama na autoceste u Republici Hrvatskoj.

funkcionisanje države i državne uprave. Na taj način bi se sva državna sredstva slijevala na račune u kantonu i država bi bila u mogućnosti da što bolje opremi sve usluge u multimodel logističkom centru, razvije kanton infrastrukturom i sistemima, koji omogućavaju stalnu kontrolu rada svih službi. Povećani interes države omogućio bi povećanje protoka roba, finan(s)cija i kapitala, čime bi kanton postao atraktivan za nova radna mjesta i ekonomski razvoj. Ipak, treba napomenuti da multimodalni logistički centar treba da bude lociran što bliže granici i na prostoru gde se očekuje ekonomski razvoj, te da ne smije biti političkih, nacionalnih ili vjerskih tendencija. Cilj je uvijek i samo jedan, a to je ekonomski razvoj kantona, a samim tim i države, koja treba vidjeti i prepoznati privredni potencijal ovog kantona.

Uporedno, Republika Slovenija je razvila multimodalne logističke centre, logističke centre i ekonomske zone, gdje je kroz ponudu i potražnju distribuirala interesna područja i tako zadovoljila cjelokupni razvoj. Primjer multimodalnog logističkog centra je Luka Koper, gdje su prisutne sve usluge, svi oblici uslužnih i proizvodnih preduzeća, gdje posluju svi oblici skladištenja, gdje se nalazi željeznička ranžirna stanica i veliki parking za motorna vozila.*[31] Poređenje nije sasvim prikladno, ali smo po uzoru na Luku Koper organizirali i multimodalne logističke centre u Ljubljani, Mariboru i Novom Mestu, koji rade i razvijaju se. Kanton mora proučavati oblike obrazovanja i usmjeravati srednje obrazovanje na smjerove koji su im potrebni. Slično su uradile i Republika Slovenija, Republika Austrija i drugi, koje su se fokusirale na nova zanimanja za svoje potrebe, a u okviru srednjoškolskih centara i pod nadzorom univerziteta organizovale su više i visokoškolske ustanove, koje omogućiti školovanje kadrova koji ostaju kod kuće i za potrebe domaće privrede. Univerzitetsko obrazovanje je korisno, ali je i razvoj kadrova koji po završetku studija svoju budućnost traže u inostranstvu, usljed čega sve bivše republike imaju veliki odliv visokoobrazovanih ljudi, koje u inostranstvo dobijaju bez troškova školovanja. Nažalost nas i strane zemlje na

*[31] Luka Koper je edino slovensko mednarodno tovorno pristanišče, https://www.luka-kp.si/.

ovaj način iskorištavaju, ali jedna od mogućnosti je kako i na koji način pronaći posao za ljude koji završe određene oblike studija.

Pored privrednog, infrastrukturnog i obrazovnog potencijala, vidimo i tržišni i turistički potencijal koji se može manifestovati u prirodnim dobrima, ali prije svega u ponudi kongresnog, obrazovnog, sportskog, lovnog i drugih oblika turizma, za koje kanton ima sve kvalitete. Za potrebe razvoja Aerodroma Bihać, bila je urađena studija izvodljivosti, koja je pokazala, da veliki broj ljudi sa područja Unsko-sanskog kantona živi u inostranstvu i koji rado dolaze u svoje domove, za šta provode sate i sate vožnje privatnim ili drugim vozilima. Mnogi od njih su izjavili, da bi rado odletjeli na aerodrom, pokupili rent-a-car i ostali u rodnom gradu, a zatim odletjeli u mjesta gdje su zaposleni. Ovo je ogroman potencijal za kanton, zato bi aerodromska infrastruktura mora biti smještena na otvorenom, dostupna svima.

BANU
BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI
BOSNIAK ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
ZBORNIK **BANU**

ILUSTRACIJA: Multimodalni logistički centar u Luci Koper, gdje su prisutne sve usluge, svi oblici uslužnih i proizvodnih preduzeća, gdje posluju svi oblici skladištenja, gdje se nalazi željeznička ranžirna stanica i veliki parking za motorna vozila.

Diskusija o razvojnim aspektima

Kroz istraživanje i traženje dodirnih tačaka na temu razvojnih aspekata Bosne i Hercegovine, uz nedovoljno poznavanje ekonomskih, društvenih, političkih, nacionalnih, vjerskih, kulturnih, obrazovnih i drugih sadržaja, fokusirao sam se na pronalaženje i poređenje onih područja u kojima je Republika Slovenija postigla najveći uspjeh, koji bi eventualno mogao biti primjer za Bosnu i Hercegovinu. Možda je prerano govoriti o ekonomskom ili drugom uspjehu Republike Slovenije, ali u poređenju sa razvojem nekih drugih republika raspuštene zajednice, moguće je Republiku Sloveniju uzdići na najuspješniju od svih. Već je opisano da su slovenačka privreda, slovenačka privredna društva i ranije slovenačka preduzeća, udruženja i pojedinci, već prije raspada imali uspostavljene mnoge ekonomske, tržišne, finansijske, robne, kapitalne i druge rute, pa je njen put bio nešto drugačiji, ali nikako lagan. Mnoga privredna preduzeća (TAM, Litostroj, IMV, Mura i dr.) ostala su bez tržišta, bez sredstava za poslovanje, usled čega su, npr. jake konkurencije na evropskom i drugim tržištima, presušila i kapitalno nestala iz ekonomske oblasti.

Slovenačka politika je u svom stvaranju bila drugačija, kontradiktorna, ali je unatoč promjenama mogla ostvariti iste ciljeve, iste interese, za koje su koristili istu osnovu, odnosno glasače i građane svoje zemlje. Slovenački razvoj bio je usmjeren na društvo zapadnih razvijenih zemalja, za koje smo sve žrtvovali i uspjeli mnogo, što se ogleda u brojnim ekonomskim, industrijskim, proizvodnim, uslužnim i drugim vezama sa ekonomijama zemalja članica Evropske unije.

Kroz poređenje sam tražio mogućnosti izjednačavanja ili barem sličnosti među državama, ali sam zbog nedovoljnog poznavanja unutrašnjih ekonomskih, industrijskih, proizvodnih, uslužnih, političkih, nacionalnih, vjerskih i drugih poređenja brzo odustao, jer nije bilo moguće pronaći odgovarajuće poređenje i

ponuditi odgovarajuće prijedloge iz ovog skupa ili rješenja razvojnih aspekata, koja bi bila interesantna za Bosnu i Hercegovinu. Čak ni podjelu zemlje na dva oblika entiteta, koji unutar zemlje formiraju koncepte zemlje i ciljano usmjeravaju razvojne potencijale, kao da dvije države funkcionišu, nemoguće je razumjeti, a kamoli ponuditi adekvatno rješenje. Da država funkcionira kao cjelina, da na nju ne utiču geopolitički interesi velikih svjetskih, ili barem interesi nekih koji žele biti među velikima, organizacija ili prijedlog razvojnih sistema, bi bio mnogo lakši. Administrativno-pravno uređenje države je također složeno i ne pruža potpuno razumijevanje, barem za one koji nisu upoznati sa unutrašnjom regulativom, a nije jasno kako i na koji način država i njeni entiteti stvaraju pravni osnov.*[32] Upravo po svojoj nacionalnoj, etničkoj, vjerskoj ili drugoj pripadnosti, narodi zajedničke države Bosne i Hercegovine mogli bi biti snažan ekonomski i tržišni faktor i igrali bi važnu ulogu u međunarodnoj trgovini u međunarodnom inženjeringu, čime bi zemlja među bogatima na svijetu.

Privredno područje i poslovanje industrije, proizvodnje ili uslužnih organizacija je organizirano, ali nije moguće jasno predvidjeti pojedinačne obaveze ili ekonomske obaveze pojedinih fizičkih ili pravnih osoba, što je u Republici Sloveniji visoko uređeno sa obligacijskim odnosima. *Obligacijski zakon*,*[33] i *Zakon o privrednim društvima*.*[34]

Državno uređenje Bosne i Hercegovine u Federaciju Bosne i Hercegovine i Republiku Srpsku te Distrikt Brčko prepoznao sam kao multimodalni oblik organizovanja koji ima različite državne, nacionalne, vjerske, ekonomske i druge interese, kao pozitivan oblik, koji omogućava ekonomsku, industrijsku, proizvodnu, uslužnu, obrazovnu integraciju i otvara veliki razvojni potencijal. Zato postavljamo tezu da država Bosna i Hercegovina ima sve potrebne atribute i razvojne aspekte u svim pravcima svijeta, samo ih treba na pravi način proučiti, odrediti prioritete i implementirati. Uprkos ovim nalazima i pozitivnoj tezi, nije bilo moguće potvrditi ili opovrgnuti izrečenu tezu, jer je bilo nemoguće pronaći

*[32] Ćupurdija, M., Moslavac., Jankovič, P., Murtič, S., 2021, ***Osnove nomotehnike, Postupak i okvir stvaranja pravnih propisa***, Znanstvena monografija, Libertin naklada d.o.o., biblioteka pravo i zakoni, str. 30 -72.

*[33] Obligacijski zakonik (Uradni list RS, št. 97/07 – uradno prečiščeno besedilo, 64/16 – odl. US in 20/18 – OROZ631).

*[34] Zakon o gospodarskih družbah (Uradni list RS, št. 65/09 – uradno prečiščeno besedilo, 33/11, 91/11, 32/12, 57/12, 44/13 – odl. US, 82/13, 55/15, 15/17, 22/19 – ZPosS, 158/20 – ZIntPK-C, 18/21 in 18/23 – ZDU-1O).

pozitivne korake u svim štivama i dostupnoj literaturi, a ako ih i ima, oni su vrlo izolirani, neprepoznatljivi i njihovi značenje ne odražava značenja stanja. Također je bilo nemoguće čitati i rezimirati strane pisce ili kolumne, jer su oni još više otuđeni i pokazuju nepoznavanje Balkana, nepoznavanje slovenskih plemena, nepoznavanje kulture i historijskih promjena kroz stoljeća i vijekove Bosne i Hercegovine.

Zaključak

U diskusiji sam prošetao kroz pisano i vlastito viđenje materijala, koje sam bazirao na brojnim čitanjima i dostupnoj pravnoj i drugoj literaturi, ali nisam uspio ni da stvorim svoje mišljenje. Nažalost, dosta knedli sam progutao zbog nerazumijevanja strukture, sistema i podsistema funkcionisanja cijele države Bosne i Hercegovine, još manje razumijem težnje Republike Srpske za istočnim geopolitičkim formiranjem, jer cijeli svijet gleda u razvijenu i razgranatu Evropu i Evropsku uniju, nažalost Republika Srpska vidi razvojne potencijale u zemljama Dalekog istoka.

Svaki simpozij, svaka konferencija, razgovor i traženje korisnih razvojnih smjernica su dobrodošli, ali ih je jako teško pronaći, a još teže primijeniti u slučajevima kao što je za današnju Bosnu i Hercegovinu. Sigurno će biti još mnogo koraka, mnogo promjena i novih generacija koje će, ako imaju interesa, državu postaviti na razvojne puteve. Promjene su stalne i više se ne može tvrditi da su zapadne smjernice najbolje, pa bi i Republika Slovenija i država Bosna i Hercegovina trebale tražiti meke načine prilagođavanja i pronalaženja vlastitih razvojnih puteva koji će sačuvati i državu i njeno stanovništvo. Na novim istraživanjima, na novim poznavaocima situacije, prilika je da se traže i pronalaze nova rješenja koja će svima predstaviti prihvatljivije i razumljivije načine.

ILUSTRACIJA: Nažalost, postoji svojevrsna predrasuda da su obrazovni sistemi u Bosni i Hercegovini manjkavi, zbog čega poslodavci u Sloveniji i drugim državama članicama Evropske unije najčešće ne zapošljavaju diplomce iz Bosne i Hercegovine.

SIMPOZIJ
„RAZVOJNI ASPEKTI BiH"
BIHAĆ 02. i 03. juna 2023.

EKONOMSKI PANEL / ECONOMIC PANEL
Prof. dr. Nedim ČAUŠEVIĆ, dopisni član BANU-a / Prof. Ph.D. Nedim ČAUŠEVIĆ, corresponding member of BANU

OBRAZOVANJE, KAO KIBERNETIČKA MAŠINA

Sažetak: Zemlje u tranziciji, kao što je i Bosni i Hercegovini su suočene s velikim pritiskom iz okruženja kada je u pitanju tržište rada. Potreba za ustrojem obrazovnog sistema, kao ulaza u proces realizacije očekivanja i zahtjeva tržišta rada se mijenja faktički na dnevnom nivou. Nikad više obrazovnih institucija u Bosni i Hercegovini i nikada manje znanja su naša realnost. Je li u pitanju osmišljenja strategija razaranja jednog društva, a samim time i države vrijeme će pokazati. S obzirom na to da je obrazovanje jedan od temelja zrelog i jakog akademskog društva, na obrazovanje ne treba gledati isključivo samo kao proces sticanja znanja i vještina u struci ili pripremu za rad. Toliko privatnih obrazovnih institucija od osnovnog, srednje pa sve do visokog obrazovanja u državi koja ima oko tri miliona stanovnika postavlja se pitanje kvaliteta svih tih obrazovnih ishoda. Danas u Bosni i Hercegovini svaka ulica ima neku obrazovnu instituciju, a paralelno s time broj ne zaposlenih osoba, kao broj osoba koje žele napustile državu?! Logično pitanje se postavlja a koga onda mi školujemo i obrazuje sve te kadrove?

Ključne riječi: *obrazovanje, kibernetički pristup, kibernetička mašina, akademski zrele osobe, država, društvo*

EDUCATION AS A CYBERNETIC MACHINE

Abstract*:* Countries in transition, such as Bosnia and Herzegovina, are faced with great pressure from the environment when it comes to the labor market. The need for the organization of the educational system, as an input to the process of realizing the expectations and demands of the labor market, is changing daily. Never more educational institutions in Bosnia and Herzegovina and never less knowledge are our reality. Time will tell whether it is a question of devising strategies for the destruction of a society, and thus the state. Given that education is one of the foundations of a mature and strong academic society, education should not be seen exclusively as a process of acquiring knowledge and skills in a profession or preparation for work. With so many private educational institutions from primary, and secondary to higher education in a country with a population of around three million, the question arises of the quality of all these educational outcomes. Today in Bosnia and Herzegovina, every street has an educational institution, and parallel to that, the number of unemployed people, like the number of people who want to leave the country?! The logical question is, who are we training and educating all these personnel?

Key words: *education, cybernetic approach, cybernetic machine, academically mature persons, state, society*

Pitanje institucionalne autonomije i osiguranja kvaliteta jedan su od najvažnijih zahtjeva koji se postavljaju pred ustanove obrazovanja u Bosni i Hercegovini, a u toku aktuelne reforme obrazovnog sistema. Mnogo toga je već rečeno u posljednje vrijeme kada se govori o alatima za ostvarenje tog zahtjeva kao najvažnijeg preduslova za uključivanje obrazovanja u horizont europskog, ali internacionalnog edukativnog prostora. Ono što je dobro jeste činjenica da je Bosna i Hercegovina sama sebe u određenoj mjeri definisala u odnosu na proširivanje *Europske Unije* (EU). Ta referentna tačka osigurava realnu, ali i ambicioznu perspektivu za posmatranje budućeg političkog i ekonomskog razvoja društva, ali i države. U tom smislu, BiH ide putem kojim su već prošle druge zemlje regiona jugoistočne Europe (*South East Europe*, SEE), konkretno Bugarska, Rumunija, Slovenija i Hrvatska koje su članice EU. Jedan od ključnih uslova za to da zemlja postane članica EU je postojanje tržišne ekonomije koja je konkurentna, jasno definisana, standardizirana i kao takva prepoznata unutar tržišta EU. Obrazovanje, a posebno visoko obrazovanje, kroz istraživanje i razvoj ekonomskih ishoda definitivno može da doprinose ekonomskom rastu i konkurentnosti, osiguravajući visoko stručne diplomirane kadrove, spremne da preuzmu svoju ulogu u veoma zahtjevnoj privredi i demokratskom društvu. Upravo tako da stvarajući, prenose i prilagođavaju stečeno znanje u realan sektor i obratno.

Ta interakcija između realnog sektora i obrazovanja je u zadnjih nekoliko godina u Bosni i Hercegovini imalo za rezultat više koncepata, pristupa i sistema upravljanja od kojih je jedan od najprihvaćenijih postao sistem upravljanja kvalitetom. O potrebi i prednostima uključivanja obrazovnih institucija u razvoj realnog sektora i obratno već je dosta toga napisano. Međutim, postavlja se pitanje šta neka organizacija iz realnog sektora stvarno dobija, odnosno kakve koristi postiže angažovanjem nosilaca znanja, i šta obrazovanje dobija provođenjem praksi do sada nije izmjereno? Osim što pruža savjetodavne usluge, koncept obrazovanja ima i ostale obaveze koje se ogledaju kroz druge oblike služenja širokoj društvenoj zajednici. Štaviše, prihvaćenost kvalifikacija neke zemlje u inostranstvu, kao i koliko će se stranim studentima neka obrazovna institucija činiti privlačnim mjestom za školovanje i/ili studiranje, također zavisiti o povjerenju u kvalitet obrazovanja, kao i od pouzdanosti načina na koji se potvrđuju njihova postignuća. Naravno da svi ovi razlozi podrazumijevaju potrebu za uspostavom tzv. „nacionalnog sistema za osiguravanje kvaliteta“ u koji svi sudionici mogu imati povjerenja. Upravo iz tog razloga

poznata činjenica potvrđuje stav da kako se znanje povećava, pojedine metode se dokazuju pouzdanije nego neke druge, tako da smo prihvatili stav da su naučne metode postale standardi za nauku. To uključuje korištenje mnogo više od samog pažljivog posmatranja, eksperimente, mjerenja, matematiku, i ponavljanje. Da bi se uzeo u razmatranje s naučnog stanovišta, bilo koji objekt posmatranja mora biti podvrgnut ponovljenim testiranjima od strane nezavisnih posmatrača i to više puta pirje konačnog stava obrazovne elite. Korištenje naučnih metoda za dostizanje novih otkrića se i ljudi koji rade ta istraživanja su sve više izvrgnuti stalno dokazivanju dokazanog i zahtjevima da se već dokazane metode iznova dokazuju. Razlog leži u činjenici da sve više imamo teoretičara, a sve manje praktikanata na obrazovnom tržištu. Na samom početku nastajanja BiH, kakva je ona danas (s dva entiteta i Brčko distriktom) obrazovna elita našla se u proturječnom odnosu s društvenom zajednicom, ali i cijelim političkim uređenjem u okviru vremenu u kojem se i razvijala. Iz same prirode tog odnosa koji je bio bremenit historijskim sukobima, s vremenom se pokušava uspostaviti princip autonomije, kao esencijalni postulat funkcionisanja. Sve vrijeme se previše pažnje poklanjalo birokratskim promjenama unutar obrazovnih institucija, a nedovoljno izmjenama nastavnog plana i programa i predavačke prakse.

Obrazovni sistem zahtjeva da mu se hitno posveti pažnja, kako bi se osigurala adekvatna ravnoteža između preuzimanja odgovornosti i autonomije. Svjedoci smo da je izostala posebna pažnja podrške za mlade istraživače i njihovom statusu unutar samog obrazovnog sistema, procesa istraživanja i razvoja. Zahtjevi savremenog obrazovnog svijeta, posebno kad je u pitanju pružanje edukativnih, naučno istraživačkih i obrazovnih usluga, postaju imperativ tipa biti ili ne biti. Kvaliteta je već odavno postala neophodan uslov opstanka u sve oštrijim uslovima globalnog tržišta rada. Činjenica da samo neki Univerziteti u BiH su uspjeli da djeluju na svjetskom nivou s namjerom da olakšaju međunarodnu razmjena studenata, naučno istraživačkih dostignuća i intelektualnih usluga, i razvijaju dvosmjernu saradnju u intelektualnom, naučnom, tehnološkom i ekonomskom području. Osnovni nedostatak ogleda se u statičnosti postavljenih normi, koje se veoma teško mijenjaju i prilagođavaju u odnosu na promijenjene, političke, ekonomske i društvene zahtjeve. Odatle, standardi gotovo uvijek zaostaju za potrebama, tako da obrazovne institucije nisu stimulisane da se prilagode novim okolnostima, uključe nova saznanja u pojedinim oblastima, odnosno da povećaju svoj kvalitet a time i kredibilitet. U osnovi realizacije svakog procesa, pa tako i realizacije obrazovnih aktivnosti dizajniranje takvog procesa je veoma indikativna a koji ima za cilj dati konkretan – vrlo definisan (a ne slučajni) „ishod“. Taj i takav ishod mora biti apsolutno usaglašen sa željama, potrebama i konkretnim zahtjevima direktnih i indirektnih korisnika, tj. zahtjeva tržišta rada.

U principu, u osnovi je razumijevanje potreba tržišta rada, a potom primjena metodologije koja nam omogućava kvalitetno definisanaje i dizajniranje obrazovnih ishoda. Pri toj interakciji se ne smije zaboraviti da su svi procesi dio jednog jedinstvenog sistema upravljanja u čijoj je osnovi obrazovna strategija društvene zajednice i politika koju utvrđuje samo društvo, ali i okruženje. Za sve ukupni „proces", a potom za svaki naznačeni „pod-proces" i njegov dekomponovani dio, do jediničnog procesa, treba imati na umu potrebe tržišta rada kroz zahtjeve za ulaz, mehanizme, pravila i izlaze iz procesa kao i očekivane obrazovne ishode. Pored svega navedenog, za svaki „pod-proces" treba unaprijed znati očekivanu verifikaciju i validaciju kontrole u obrazovnom procesu, koje trebaju biti primjerene konkretnoj situaciji. Vrlo važno je razumijeti da se kao „ulaz u obrazovne procese" moraju identifikovati svi podaci koji utiču ili bi mogli da utiču na društveni-akademski dizajn, provođenjem procesa projektovanja i realizaciju „obrazovnih ishoda", te koji olakšavaju efikasno i efektivno funkcionisanje. Sve ove vanjske potrebe postaju zahtjevi, a ti zahtjevi su očekivanja u kombinaciji s onim unutrašnjim očekivanjima društva. Upravo ova interakcije daje obrise jedne kibernetičke mašinerije koja je programirana i dizajnirana tako da radi kontinuirano i to tako da se stalo dopunjuje i mijenja.

Mašina koja je dizajnirana kao jedan mozaik ideja o Opštim zakonitostima procesa upravljanja i komunikacije unutar obrazovnog sistema, neovisno o njihovoj prirodi.

Da možete uništiti državu kroz obrazovanje? Kako?

Napravi što više takvih obrazovnih institucija koje nisu sposobne da samostalno funkcionišu, bez kontrole i jasnih indikatora obrazovnih ishoda.

Obrazovna zajednica podrazumijeva da je njeno rukovodstvo svjesno da svojim autoritetom ima sposobnost organizovanja i rada u akademskom sistemu sa svim pratećim indikatorima kvaliteta. Kada jedno društvo ima puno bezvrijednih obrazovnih institucija, akademija, fakulteta, univerziteta a bez jasno diefnisanih kriterija i indikatora kvaliteta, onda ono postaje bezvrijedno i kao takvo neprepoznatljivo i beskorisno u okruženju. Bosna i Hercegovina je suočena s hiperprodukcijom obrazovnog kadra za rezultat ima devalvaciju znanja, a samim time i ugleda gdje, drugim riječima, akademska zajednica gubi svoj kredibilitet, a samim time i svoju primarnu svrhu.

Kreiraj takvu atmosferu, takav ambijent da obrazovni autoriteti samo očekuju da budu plaćeni za ono što znaju, a ne za ono što rade, koristeći ili zloupotrebljavajući svoju titulu:

Moramo znati da je velika greška misliti da će neko biti plaćen za ono što zna! Plaćen je za ono što radi ili za ono kako utiče na druge da nešto urade, a to je zapravo ono što se očekuje od akademskih zrelih osoba. Stečeno znanje je zapravo jedina dugoročna garancija uspjeha nekog društva i same države. Pa ipak, često ga uzimamo zdravo za gotovo. Mislimo kako je dovoljno samo povremeno nešto pročitati. Ili da se moramo pobrinuti za svoje kontinuirano usavršavanje, učenje i nadogradnju postojećeg znanja. Način kako funkcioniše obrazovni sistem vrijednosti može i mora se mijenjati, ali upravo znanje je ono koje nam uvijek može osigurati stručnu prednost. Živimo u doba kada podaci i informacije imaju posebnu vrijednost, a kontinuirana nadgradnja postojećeg znanja je zapravo tajna uspjeha.

Kreiraj takvu atmosferu, takav ambijent da obrazovni autoriteti žive u konstantnim strahu,

Znanje je uvijek rezultat isključivo životnog iskustava i sadrži norme i načela prema kojima se otvaraju mogućnosti procjene signala iz okoline. Ono (znanje) pomaže da se stiču neki novi pogledi i da smo sposobni da prepoznajemo šanse.. Na osnovu stečenog znanja, između ostalog, otvara se i mogućnosti da procjenjujemo i donosimo odluke. Te i takve odluke nam osiguravaju podlogu za našu viziju, daju krila, potiču kreativnost i ideje. Pomaže stvaranja dodane vrijednost. Zbog svega toga je bitno kojim znanjima raspolažu i pojedinci u našem okruženju, ali i sama zajednica kao cjelina. U zajednici se znanje odražava kroz dokumente i rutine, kroz pisane ili prešutne usvojene prakse i norme akademskog ponašanja. Moramo znati da akademski zrele osobe se plaše da će jedan od akademski obrazovanih osoba iz njegovog okruženja jednog dana preuzeti njegovo znanje, njegovu titulu, možda njegovu slavu. Takve osobe su na sigurnom putu da se taj strah i ostvari prije ili kasnije. Sposobna akademski zrela osoba kontinuirano uči svoje kolege i pušta ih da polako preuzimaju dio po dio obaveza. Samo ovakvim načinom akademski zrela osoba može biti na više mjesta i obraćati pažnju na više stvari istodobno. Akademski zrela osoba je zrela tek onda kada bude u stanju motivisati i angažovati ljude iz svog okruženja da nešto korisno obave za cijelo društvo ili zajednicu.

Kreiraj takvu atmosferu, takav ambijent da obrazovni autoriteti žive u nedostatku volje, mašte i želje (*letargija*),

Moramo znati da je "pozitivan stav" i „mašta“ dvije stvari potrebne za stvaranje planova s pomoću kojih zajednica može biti u stanju da efikasno realizuje svoju Viziju, misiju i vodi svoje akademski osviještene osobe. Ako su akademski zrele osobe uistinu akademski zrele, onda one nemaju potrebu da se reklamiraju svojom titulom, već svojim entuzijazmom, razumijevanjem, fer odnosom i poznavanjem svog posla. Akademski zrele osobe koje samo „naređuju“ možda mogu dobro funkcionisati samo u nekim ratnim, vojnim ili sličnim sredinama. U slučaju kada toga nema javlja se "Abulia". To je potpuni nedostatak motivacije i nedostatka volje ili inicijative za obavljanje bilo koje aktivnosti. U blagim slučajevima - u psihijatriji ili psihologiji - kaže se da postoji apatija, dok se u teškim slučajevima poremećaj naziva akinetički mutizam. Neki stručnjaci smatraju da je abulija sama po sebi bolest, dok drugi vjeruju da je to samo simptom druge tjelesne ili duševne bolesti. Koliko puta smo čuli: "On ne želi ništa, ne zanima ga, nema volje, ne može donositi bilo kakve odluke, ne može poduzimati radnje sa svrhom, a kamoli izvesti niz aktivnosti s određenim ciljem"?

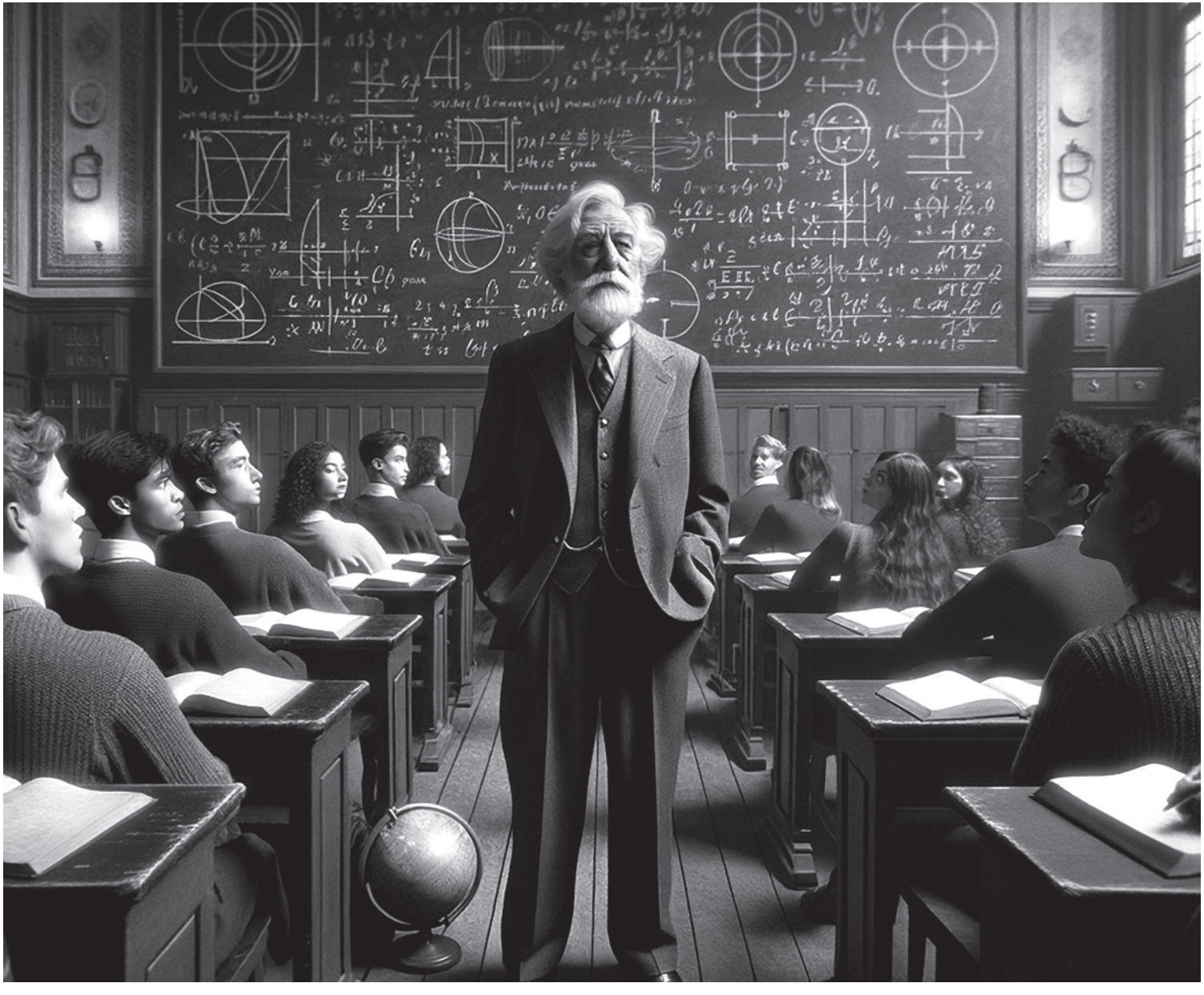
Osim toga, oni koji pate od apatije svjesni su da njihovo ponašanje donosi ozbiljne posljedice za zajednicu, a to stvara duboki osjećaj bespomoćnosti. To zauzvrat obeshrabruje više i stvara začarani krug koji je teško razbiti. Opasnost se javlja jer je to faktički "prelazna bolest"?! Motivacija je ključ uspjeha.

Kreiraj ambijent da obrazovni autoriteti postanu sebične, nelojalne i zle,

Moramo znati da akademski zrele osobe koje sebi prisvajaju sve zasluge za posao koji obavljaju mogu biti sigurne da će se s vremenom susresti s ignorisanjem od strane društva, sredine pa i same akademske zajednice. Ne smijemo zaboraviti da takve osobe, koje ne poštuju akademsku zajednicu, njen kodeks, njenu reputaciju, njeno ime žive i rade tu s nama..... ipak imaju svoj cilj!

Obično ciljevi takvih osoba su da nikada neće:

- Htjeti slušati i stvarno slušati,

ILUSTRACIJA: Kreirana je takva atmosferu, takav ambijent da obrazovni autoriteti žive u konstantnim strahu.

- Imati izražene dobre komunikacijske vještine,
- Aktivno doprinositi razvoju akademskih vještina,
- Neće željeti se prilagođavati stavovima akademske zajednice,
- Prihvatiti odluke i zaključke zajednice, itd.

Kada govorimo o akademski zrelim osobama, akademskim vođama ili akademski obrazovanim ljudima na čelu neke institucije, moramo biti svjesni da se može primijetiti velika inflacija akademski obrazovanih ljudi u zadnje vrijeme, a sve to zahvaljujući radu i sazrelim akademskim osobinama. Je li riječ o slučajnim propustima ili zlim namjerama s ciljem uništenja jedne Države, ipak ostaje otvoreno pitanje?! Naime, gotovo preko noći ljudi postaju visoko obrazovani eksperti u određenom području. Ali, iza njih ne stoji apsolutno ništa. Akademski zrela osoba se ne postaje preko noći i sve je stvar rada, principa, mentaliteta, odricanja. Tako onda na primjer zvuči čudno da jedna mala Država, kao što je BiH ima više „tzv“ političkih analitičara, makroekonomskih analitičara, vojnih analitičar, itd nego što ima profesora na fakultetima?! Naravno, da neke vanredne okolnosti i određena situacija može nekoga učiniti i "analitičarem". Biti akademski zrela osoba nije autonomna odluka pojedinca. Kada ste na nekoj poziciji – imate svoj karakter, rad, donosite odluke (i ispravne i pogrešne), a onda Vas zajednica ocjenjuje, podržava, gura ali ponekad i kažnjava. Tako se postaje ili ne postaje zrela akademska osoba. Za razliku od akademski obrazovanih osoba, akademski zrela osoba se više bavi razvojem i motivisanjem ljudi, izgradnjom Društva, izgradnjom sistema vrijednosti, nego suhim administrativnim procesima, usmjernih je na Viziju, zatim potiče donošenje odluka, a svoj uticaj ostvaruje kroz stručnost i lični autoritet-uzor. Teško je biti akademski zrela osoba u današnje vrijeme puno izazova, puno lažnih vijesti (fake news), dezinformacija, jer je u tome svemu teško biti prepoznat.

Ako nekoga zajednica prepoznaje, onda je očigledno da ta osoba ima “ono nešto”, a to nešto bi u biti moglo biti:

- predanost akademskoj zajednici,
- hrabrost,
- iskren interes za razvoj Društva,
- iskrena i otvorena saradnja,
- kulturološka osjetljivost,

Pri tome ne smijemo zaboraviti da nas tehnologija tjera da specifično djelujemo u specifičnim situacijama. Zapravo niko ne može živjeti na staroj slavi i odlukama koje je donio prije 10-20 ili 30-ak godina. Odlike „nove akademske generacije" ističu se u tome da oni koji koriste nove tehnologije su zapravo novi akademski lideri jer će brže i lakše za nešto zainteresirati ostatak Društva i sistema u cjelini. Ali i to sve pada u vodu, ako ne prepoznaju pozitivne stvari u svojoj akademskoj zajednici. U moderno doba mijenja se *modus operandi* sistema, ali akademski zrela osoba je uvijek lider i mora se prilagoditi promjenama. Takvi imaju kvalitet koje su imali i njihovi preci prije 100 godina, samo se vremena mijenjaju.

ILUSTRACIJA: Poređenje znanja jednog od profesora, njegovih postignuća, titula bez obzira koliko su ona značajna, s postignućima drugih ili drugačijih apsolutno nije potrebno.

Lijek

Počnimo planirati našu budućnost,

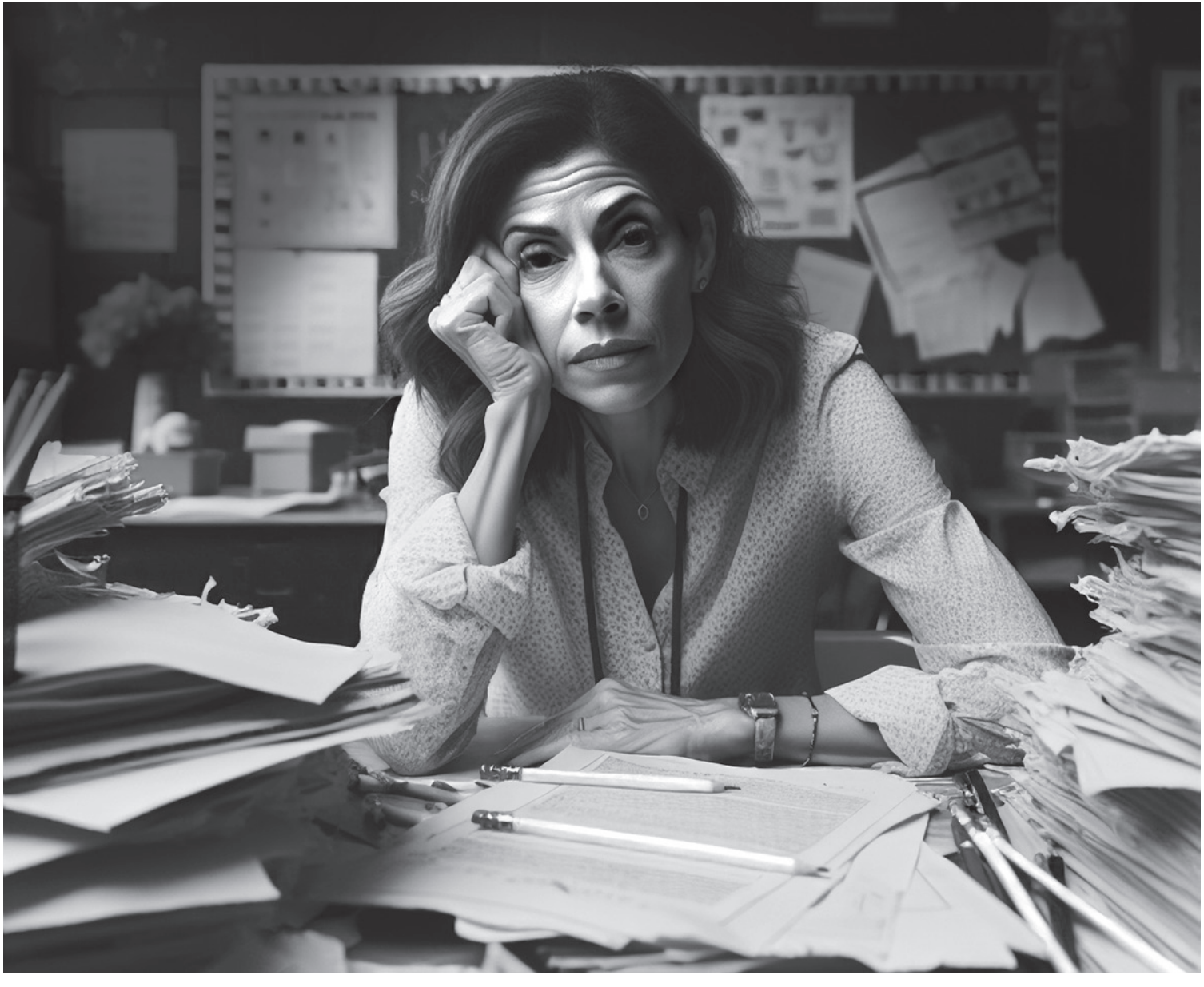
Prvo i najvažnije je odbaciti standardni model zasnovanog isključivo na novcu, latentnoj moći i trenutnoj slavi. Većina običnog ili prosječnog građanstva (bez obzira na stepen obrazovanja) izjednačavaju novac, moć i slavu s uspjehom, pa stoga i ne čudi da su u stalnoj (često bezuspješnoj) potrazi za barem jednom od ovih stavki. Ako ste i sami u lovu, imajte na umu da će vam uistinu rijetko neka od ovih stavki u život donijeti sreću i onaj akademski cilj o kojem stalno govorimo u ovoj knjizi. Cilj, tako da budete akademski zrela osoba?!

Riješimo se ličnog ega i taštine (fokus staviti interese Društva i akademske zajednice),

Kao drugo se nameće samo po sebi da poređenje vašeg znanja, postignuća, titula bez obzira koliko su ona značajna, s postignućima drugih ili drugačijih Vama apsolutno nije potrebno. S vremenom ćete uvidjeti da uvijek, ali baš uvijek postoji tamo neko ko je postigao veće uspjehe od vas. Upravo iz tog razloga posmatranje sebe i ono što ste vi napravili, bez ikakve potrebe da se upoređuje s ostalim. Naravno, budite zadovoljni napravljenim i težite sve većim i većim ličnim ciljevima, ali ciljevima koje će opravdati Vaše zahtjeve i Vaša očekivanja. Normalno je kod svakoga od nas postoji neki ideali, neki uzori, ali mi smo zapravo unikatni tako da je naš cilj, je uvijek isključivo samo naš...

Idemo prihvatiti realnost onakvom kakva ona jeste (odgovornost)!

Kao treće - nikada se nećemo fokusirati samo i isključivo na poslovnu karijeru (to je zamka)! Pored poslovne karijere, svako od nas ima i svoj neki privatni život. S toga, moramo realno i produktivnije pokušati vidjeti sebe kao potpunu i kompletnu osobu. Ne smijemo zaboraviti da je svako od nas jedinstven na svoj način, a što dovodi do nepobitne činjenice da zapravo niko nije uspješniji od nas samih u našem vremenu i našim okolnostima.

ILUSTRACIJA: Potrebno je riješiti se ličnog ega i taštine.

Smrt fašizmu - sloboda narodu
SIMPOZIJ
„RAZVOJNI ASPEKTI BiH"
BIHAĆ 02. i 03. juna 2023.

KULTUROLOŠKI PANEL / CULTURAL PANEL

Prof. emeritus Mehmed A. AKŠAMIJA, akademik BANU i EASA
Prof. emeritus Mehmed A. AKŠAMIJA, academician of BANU and EASA

ODNOS IZMEĐU ETNOSA I KULTURE

Sažetak: Polazeći od suvremenih sociooloških spoznaja, u ovome radu govori se o mogućem odnosu kulture, odnosno kulturnih fenomena i biti etnosa, te odlikuje li se nacija kulturom koja je razlikuje od drugih nacija, i što bi to uopće mogao biti ***nacionalni identitet***. Aktuelne spoznaje upućuju nas u pravcu nemogućeg razvrstavanja ljudi pomoću onoga što se navodi pod kulturom: jezik i religija ne korespondiraju sa nacionalnim granicama, isto tako ni nauka, umjetnost, tehnička dostignuća, moralne vrijednosti, ponašanje... Istodobno predodžbe / spoznaje ukazuju na to da odlučujući elementi na kojima počiva pojam *nacionalnog identiteta* ne daju zajednički identitet članovima nacije niti ih razdvajaju od članova druge nacije.

Ključne riječi: *kultura, etnos, narod, nacionalni identitet, nacionalna kultura, jezik, religija, povijest*

ILUSTRACIJA: Zvanični portret predsjednika BANU-a, akademika Mehmeda A. Akšamije.

THE RELATIONSHIP BETWEEN ETHNOS AND CULTURE

Abstract: In view of contemporary sociological findings, this essay discusses the possible relationship between culture, i.e., cultural phenomena and the essence of ethnos as to whether a nation is characterized by a culture that distinguishes it from other nations? What could be a national identity anyway? The current knowledge leads us to the point that it is impossible make a difference between nations by using what is referred to as culture like language and religion because it does not correspond to national borders, nor does for that matter science, art, technical achievements, moral values, behavior... At the same time, the notion or knowledge shows what could be a national identity anyway that the decisive elements on which the idea of national identity rests do not give a common identity to the members of a nation or separate them from the members of another nation.

Key words: *kultura, etnos, narod, nacionalni identitet, nacionalna kultura, jezik, religija, povijest*

ILUSTRACIJA LIJEVO: Bivši predsjednik Republike Hrvatske, Stjepan Mesić, govori na Simpoziju.

BANU
BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI
BOSNIAK ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
ZBORNIK **BANU**

Pri analizi **kulture** i **kulturnih fenomena**, tumačenih u najširem smislu riječi, u smislu naime kulturacijskih procesa (načina života), odmah se nameće i gotovo pretpostavljiva misao vodilja iz kojih „sfera kompetencije" se ona konstituira, pa dakle po tom strukturnom dinamizmu i funkcionira. U ovom radu ćemo zanemariti moguću ili moguće „sfere kompetencije", jer nam se čini da bi opravdanije bilo govoriti o širim spoznajnim i logičkim pretpostavkama istraživanja „ontološkog" statusa kulture, koji dakako podrazumijeva i njezinu strukturiranost, iz čega ipak „slijedi" i njezina funkcionalnost.

Ujedno, tražeći odgovor i na pitanje o biti **etnosa** moguće je prihvatiti samo stanovište koje je danas vrlo opće prihvaćeno u kulturnoj antropologiji: da se taj fenomen ne temelji na pretpostavljenim inherentnim kulturnim osobinama, nego na subjektivnom činu kojim jedna ljudska grupa (narod) deklarira svoje zajedništvo i utvrđuje granice prema drugima. Hoćemo kazati da je etnički identitet samo posredno vezan uz kulturno naslijeđe, a bitno ga određuju oblici društvene interakcije i mogući odnosi moći. Tekuće ekonomske, administrativne, političke i ideološke interakcije između naroda ili pak društvenih zajednica stvaraju potrebu da ljudi, uglavnom proizvoljno, u opus svog tradicijskog kulturnog naslijeđa odabiraju one njegove oblike koji će moći poslužiti za identifikaciju pozicije date grupe (naroda) unutar šireg društvenog konteksta, unutar datog prostora i odabranog vremenskog razdoblja.

Unutar jedne ranije etnologijske i kulturnoantropologijske tradicije, koju i danas mnogi uvažavaju, smatralo se da *etnos pripada kategoriji prirodnih pojava*.*[1] U skladu s tim se i na vlastitu naciju gledalo kao na *povijesnu konstantu* koja je u obliku **naroda** ili **etnosa** postojala od davnina. Tipičan pogled izgledao je

*[1] Anthony D. Smith, ***Nações e nacionalismo numa era global***, Celta Editora, Coruña, 1999., str. 13.

ovako: ,,**Naša nacija je oduvijek postojala; ona je vječna i neprolazna. Ona nadtrajava kratkoživuća stvorenja i generacije u obliku kojih se privremeno ispoljava. Nacije su ternelji ljudske egzistencije, a to što postoje nije ni slučaj ni moralno nebitno, nego je od centralnog značaja za ostvarivanje ljudske sreće. Mnoštvo kultura je očito naša sudbina i ljudi postižu ispunjenje samo zahvaljujući svojoj jedinstvenoj nacionalnoj kulturi, a ne pomoću beskrvne univerzalnosti**."*[2] Kao temelj zajedništva neke grupe, držalo se da je *etnos stalno i inherentno svojstvo koje proizlazi iz zajedničkih i specifičnih kulturnih tradicija*; štoviše, da predstavlja gotovo nadnaravnu vezu između pripadnika naroda i tla na kojem se živi. Poznato je da se zajednički „duh i krv" manifestiraju u tvorevinama poput mitova, poezije, vjerovanja i običaja, a zadatak je prvenstveno etnologa, ali i filologa, kulturologa, povijesničarā i drugih da utvrđuju njihovu specifičnost i tako dopru do biti onog „narodnog" kao prirodne i trajne, a ne, nažalost povijesne kategorije.*[3]

Hoćemo kazati da je uspostavljena atmosfera unutar koje, prethodno navedeno, kao da ne podliježe preispitivanju, ,,**nacionalna povijest i kultura su etniziranjem postale neprikosnovenom vrijednotom, one su '*narodnim konsenzusom*' proglašene činjenicom, koju narod više ne propituje, a izvana se može dovoditi u sumnju samo po cijenu neprijateljstva**".*[4] Ne treba mnogo isticati da je takvo shavaćanje etnosa nastalo u krilu romantičnih književnih pokreta 19. stoljeća, a ovi opet u okviru širih pokreta za nacionalnu emancipaciju i izgradnju nacionalnih država.*[5]

Čini se da je u istom vremenu i s takvom motivacijom utemeljena i **etnologija** na našim, kao i na susjednim prostorima Ex Jugoslavije. Ukoliko se osvrnemo na same početke, lako je moguće doći do zaključka kako je bila definirana kao *društveno angažirana znanost o narodu, ali ne kao nauka o kulturi*.*[6] To bi moglo značiti da su istraživanja bilo kojeg aspekta kulture eksplicitno ili implicitno predstavljala potragu za etnosom, za porijeklom i korijenima, zapravo za

*[2] Ernest Gellner, ***Nationalismus - Kultur und Macht***, Siedler Verlag, Berlin, 1999., str. 24-25; Vidi i: Idem, Nation, Culture, Identity, Basil Blackwell, Oxford, 1986

*[3] Olga Supek, ,,**Etnos i kultura**", ***Migracijske i etničke temeteme***, Vol. 5, No. 2-3, 1989., str. 146. [Online]. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/128048 (poslednji put pristupljeno 10.04.2023.)

Također želimo naglasiti kako bi, s historijskog gledišta bilo pogrešno povezivanje ,,narodnog" i ,,nacionalnog". U doba kada čak ni plemstvo ni građanstvo nije imalo pojmove za opažanje savremene kategorije 'nacije' i kad nije raspolagalo etičko-političkim i emocionalnim preduvjetima za savremeni patriotizam, trebalo bi da je seljaštvo, koje nije imalo nikakvu sposobnost političkog djelovanja i koje je bilo potisnuto iz političke sfere, instinktivno slutilo nešto što će historiju tek stoljeće kasnije proizvesti u izrazito složenom procesu. Pa čak ni veliki mislioci 18. stoljeća nisu mogli tome dospjeti, a navodno je trebalo stoljećima biti prisutno u instinktima potlačenog naroda.

*[4] Wolfgang Kaschuba, ,,**Volk und Nation: Ethnozentrisums in Geschichte und Gegenwart**", Heinrich A. Winkler/Hartmut Kaelble (ur.), ***Nationalisntus - Nationalitöten - Supranationalitöt,*** Stuttgart, 1993., str. 60.

*[5] Heinz Schilling, „**Nationale Identität und Konfession in der europäischen Neuzeit**", u: Bernhard Giesen (ur.), ***Nationale und kulturelle Identität: Studien zur Entwicklung des kollektiven Bewußtseins in der Neuzeit***, Frankfurt/Main 1991., str. 192-252; Maja Bošković-Stulli, **Usmena književnost nekad i danas**, Prosveta, Beograd, 1983., str. 319.

Prema viđenju Isaiaha Berlina, romantizam je u filozofiji i historiji ideja narušio stoljeće dugu tradiciju racionalnosti na Zapadu, kao i ideju o moralnom apsolutu i dogovorenim vrijednostima, donoseći tako ,,nešto kao otapanje same ideje o objektivnoj istini".

Isaiah Berlin, ***The Crooked Timber of Humanity: Chapters in the History of Ideas*** (ed. Henry Hardy), John Murray, London, 1990., str. 57.

kulturnom argumentacijom u opravdanju određenog ideološkog i političkog programa nacionalne emancipacije. U drugim se sredinama pored novih pravaca izučavanja i dalje vrše istraživanja **etnogeneze**, ali i kod takvih analiza prisutna je *neodređenost središnjeg pojma etnos*, koji očigledno predstavlja konstantni problem. Pojedini pak autori naslućuju da bi barem u savremenim, kompleksnim društvima *etnos mogao biti subjektivan osjećaj prirodnosti, temeljen na simboličkim predstavama*, te ga uvode u maticu **kulturne antropologije**, gdje je dotad bio uglavnom marginalno obrađivan.*[7] Njihova osnovna postavka jest da *svjesno kulturno distanciranje između ljudskih grupa nije posljedica njihove pretpostavljene prostorne ili društvene izolacije, nego obrnuto, njihove interakcije*.*[8] Kada narodi međusobno komuniciraju unutar nekoga šireg društvenog konteksta, oni razvijaju težnju da odrede granice među sobom i to čine prenaglašavanjem neke od pojavnih oblika kulture koje smatraju specifičnom. Etnos je, dakle, stalni proces subjektivnog razgraničavanja između grupe MI i grupa ONI, proces koji se dešava unutar i između svih oblika društvene organizacije, pa i između naroda, od najjednostavnijih do kompleksnih savremenih višenacionalnih, ali i nacionalnih država.

Taj proces **samo-razgraničavanja** moguće je analizirati kroz aspekt ponašanja što se zasniva na pravilima po kojima se odvija interakcija preko već samo-utvrđenih granica, kao i korz kognitivni aspekt koji se bazira na pomenutom subjektivnom mehanizmu selekcije kulturnih simbola pomoću kojih jedna grupa sebe razlikuje od drugih i tako ustanovljava vlastitu specifičnost. Čini se potrebnim napomenuti da se zapravo "**objektivni sadržaj kulture**", tj. ukupan način života grupa (naroda) u interakciji, može u značajnoj mjeri ispreplitati.*[9] Potrebno je istaći kako su kulturne zone **višedimenzionalne strukture** bez preciznih i jasnih granica, jer se aspekti kulture prenose, uče i mijenjaju a da to nema nikavog bitnog utjecaja na uspostavljanje i učvršćivanje etničkih granica. One su, naprotiv izvjesne: ostvarivanje nekog etničkog kolektiviteta ne ovisi o

*[6] Konkretan cilj etnologije je bio da se proučavanjem kulture seljaka, seljak i ,,gospodin" pomire, te da se upoznaju, da u jednih nestane mržnje a u drugih prijezira, kako bi se dvije kulture izjednačile. To je bila misao Julesa Micheleta francuskog povjesničara prve polovice XIX. stoljeća, čije je djelo Le peuple, osobito Micheletova teorija o dvjema kulturama, Antunu Radiću poslužilo kao poticaj za razmišljanje o dvjema kulturama u Hrvata.

Jules Michelet, ***L' Humanité***, Bibliothèque Larouss e (Oeuvre s de Michelet, sv. V , ur. Herni Chabot), Paris, 1930., str. 42; Vidi i: Antun Radić, ***Sabrana djela dra Antuna Radića (I-XVII)***, Seljačka sloga, Zagreb, 1936-1938. Knj. I, str.16, prvotni nastanak teksta 1897., Knj. I, str. 192, prvotni nastanak teksta 1896.

*[7] Norveški etnolog F. Barth objavio je teoriju o etnosu kao pojavi subjektivne, simboličke kategorije, kao funkcije socijalne interakcije. Ukratko, Barth je radikalno izmijenio koncept etnosa i etničkog identiteta izdvojivši ga iz konteksta "objektivnog kulturnog sadržaja" i stavivši ga u kontekst društvene interakcije. Kako zaključuje O. Supek, tako etnos više nije ni prirodno ni primordijalno stanje nego proces.

Olga Supek, ,,**Etnos i kultura**"..., str. 147; Vidi i: Frederik Barth (ur.), **Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference**, Little, Brown & Co., Boston, 1969., str. 9-38.

*[8] Poutignat i Streiff-Fenart, referirajući se na Bartha, objašnjavaju da se „etnički identitet treba shvatiti kroz društvenu interakciju, odnosno kroz kulturni kontakt i pokretljivost ljudi". Također, Poutignat i Streif-Fenart oslanjajući se na Bartha, navode da ,,etničnost predstavlja oblik društvene organizacije koja je zasnovana na kategorijalnom atribuiranju, kojim se ljudi razvrstavaju s obzirom na svoje pretpostavljeno porijeklo".

Phillippe Poutignat i Jocelyne Streiff-Fenart, **Teorije o etnicitetu**, Biblioteka XX vek., Beograd, 1997., str. 125.

*[9] Ideja Drugoga, misao o granicama kolektivnog ,,mi", prisutna je u povijesti gotovo svih naroda i zauzima istaknuto mjesto u

njegovoj ukupnoj kulturi, nego o sposobnosti da organizira, priređuje i razvija važnost ponekad zaista simboličnih kulturnih karakteristika kao posebno dojmljivih notacija u svijesti svojih članova, te u svijesti drugih koji ih priznaju i prihvaćaju kao njihove **specifične atribute.**[*10]

Za današnje bavljenje etnosom u **kulturnoj antropologiji** karakteristična je teza da *etnos nije prirodni i kontinuirani aspekt kulture*, nego da je *povijesni proizvod specifičnih društvenih interakcija.*[*11] Samim time i **etnički identitet**, nije *uvjetovana kulturna kategorija*, već je *povijesni proizvod specifičnih društvenih interakcija koje se fokusiraju na svakog od njezinih članova ili kao cjelinu.*[*12] Etnički identitet u međusobnoj povezanosti s **nacionalnim**, *posredstvom društvene elite neupitno dobiva političku dimenziju koja selektivno određuje dominantne komponente kulturnih potencijala.*[*13] Kroz spomenute procese formiraju se **kapaciteti znanja** podržavani institucijama koje omogućavaju osobnu identifikaciju, te pomoću tog kulturnog programa opravdava se *raspodjela i preraspodjela životnih kapaciteta koji se odnose na smisao za pravdu te za formiranje, slijeđenje i reviziju koncepcije dobra.*[*14] Time se ujedno određuje i način interakcije između, kako lokalnih tako i regionalnih zajednica, odnosno s vremenom novih oblika ili varijacija mogućih **etničkih granica.** Budući da niti

istraživanjima identiteta. Odnos prema Drugome, način kako ga se shvaća i postupa s njegovom različitošću temeljna su pitanja s kojima se susreću sva pluralna društva. Formuliranjem ideja o Drugome ljudska društva/kulture pomažu sebi pri definiranju i legitimiranju vlastitih društvenih granica, odnosno kolektivnih ili individualnih identiteta koji se katkad i međusobno preklapaju.

Dominique Schnapper, ***La relation à l'Autre. Au coeur de la pensée sociologique***, Gallimard, Paris, 1998., str. 496.

Gregurović navodi misao D. Schnapper da se sva pluralna društva susreću s pitanjem kako se percipira Drugi i kako se prema njemu odnosi, odnosno da je ideja o ,,granicama kolektivnog 'mi' prisutna [...] u povijesti gotovo svih naroda i [da] zauzima istaknuto mjesto u istraživanjima identiteta" te da su ,,[...] odnos prema Drugome, način kako ga se shvaća i postupa s njegovom različitošću temeljna [...] pitanja" tih društava.

Snježana Gregurović, ,,**Odnos prema Drugome: istraživanje etničkih granica na primjeru Petrinje**", ***Migracijske i etničke teme***, Vol. 23 No. 1-2, 2007., str. 65. [Online]. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/14472 (poslednji put pristupljeno 06.05.2023.)

[*10] Schermerhorn smatra da "primjeri takvih simboličkih elemenata jesu: srodnička struktura, fizički doticaj (kao u lokalizmu ili lokalnoj zatvorenosti), religijska pripadnost, jezični ili dijalektni oblici, plemenska pripadnost, narodnost, fenotipska obilježja ili bilo koja njihova kombinacija".

Richard Schermerhorn, ,,**Ethnicity and Minority Groups**", u: John Hutchinson, i Anthony D. Smith (ur.), ***Ethnicity***, Oxford University Press, Oxford – New York, 1996., str. 17–18.

[*11] Npr., Appadurai proizvod specifičnih društvenih interakcija uspostavlja kroz tri ključna koncepta – imaginaciju, aspiraciju i anticipaciju – odnosno kroz interakciju te tri značajne ljudske preokupacije koje konfiguriraju određenu specifičnu budućnost kao kulturnu činjenicu ili kulturni horizont, odnosno kao "oblik razlike".

Arjun Appadurai, ***The Future as Cultural Fact. Essays on the Global Condition***. Verso, London, New York, 2013., str. 286; Olga Supek, "**Etnos i kultura**"..., str. 148;

[*12] Max Weber, jedan od utemeljitelja ne samo sociologije, već i modernih teorija o etnicitetu, ukazao na to da je prilikom formuliranja etničkih identiteta daleko važnija svijest o „nama"/zajedničkom identitu (njem. „Wir-Bewußtsein") nego geneologija. Čak upravo ta svijest o „nama" često stvara vjerovanje u zajedničko porijeklo. „Vjerovanje u pripadanje istome rodu može", – kako je to formulirao M.Weber u svojim razmatranjima pojma 'etničke skupine' – „naime, imati važne posljedice za stvaranje političkog zajedništva".

Max Weber, „**Politik als Beruf**", u: ***Gesammelte politische Schriften***, 3. izdanje, Tübingen, 1971., str. 505–560.

[*13] Dunja Rihtman-Auguštin, „***O konstrukciji tradicije u naše dane: rituali, simboli i konotacije vremena***", Narodna umjetnost, Vol. 29, No. 1, 1992., str. 25–42. [Online]. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/71247 (poslednji put pristupljeno 18.04.2023.)

[*14] Kada govorimo o *kapacitetu*, misli se, prije svega, na svojstva i sposobnosti koje pojedinci moraju imati da bi bili autonomni, punopravni i kooperativni članovi društva. Međutim, problem legitimnosti akcije društvene elite pomoću koje bi se kapaciteti pojedinca poticali, usmjeravali ili poboljšavali neminovno dobivaju i političku dimenziju. Takva izvanjska intervencija, prvo, distorzira izbore, želje i intencije osobe, te propagiranjem ili zabranama daje prednost nekim drugim, navodno, boljim ciljevima i vrijednostima. Time intervencija utječe da osobe poimaju vlastite preferencije kao manje vrijedne, a vlastite sposobnosti izbora životnih planova kao defektne.

John Rawls, ,,**Kantian Constructivism in Moral Theory: The Dewey Lectures 1980**", *The Journal of Philosophy*, Inc., Vol. 77, No. 9, 9. sept. 1980., str. 525. [Online]. Dostupno na: https://doi.org/10.2307/2025790 (poslednji put pristupljeno 22.04.2023.); Idem, ***Political Liberalism***, Columbia University Press, New York 1993., str. 19.

jedna slojevita zajednica naroda ne živi u izolaciji od drugih, sebi sličnih, procesi centralizacije unutar nekih višenacionalnih država, kao i grupiranje na nad-nacionalnoj razini, imaju reperkusiju na situaciju svakog drugog naroda, odnosno nacionalne zajednice.

Iz svega dosad kazanog proizlazi da su pojmovi *kultura* i *etnos* u drukčijem odnosu nego što se obično misli, a također i da se *kulturni identitet* i *etnički identitet* ni u kom slučaju **ne preklapaju**. Da bi ta teza bila jasnija, kao i da bi se učinio otklon od aktuelnih, a nama, u ovom radu nedostatnih definicija,*[15] čini se potrebnim iznijeti i suprotstaviti odgovarajuće definicije jednog i drugog, odnosno pokušti jasno definirati što koji **termin obuhvaća u okviru ove teme**, te koja bi trebala biti njihova značenja, budući da bez uređene naučne aparature, rezultati istraživanja ne mogu biti smatrani vjerodostojnima.

Po našem skromnom mišljenju definicija *kulture* morala bi uzeti u obzir kako normativni tako i praktični aspekt ljudske djelatnosti, odnosno biti na razini ,,općosti". Stoga upotrebljavamo radnu definiciju po kojoj je *kultura kompleks pravila o prihvatljivom ponašanju unutar bilo kog naroda (ljudske zajednice), sve djelatnosti koje su u skladu s pravilima, te materijalne i duhovne tvorevine koje su rezultat tih djelatnosti*.*[16]

*[15] Eagleton u knjizi *Ideja kulture* razmatra porijeklo riječi kultura te citira, navodi i komentira mnoge mislioce i njihova razmišljanja, mišljenja, nazore i stavove o kulturi, kako bi opisao promjenjivo značenje kulture.

U nastavku se navode neka od njih:
• Edward Said: „Sve su kulture uključene jedna u drugu, niti jedna nije sama i čista, sve su one hibridne, heterogene, vrlo različite i nisu monolitne."
• Matthew Arnold: „Kultura je istodobno ideal apsolutnog savršenstva i nesavršenih povijesnih procesa koji vode tom cilju."
• Herder: „Kultura identiteta: Druželjubiv, narodski i tradicijski način života – čija je kvaliteta da sve prožima i čini sve da se pojedinac osijeti ukorijenjen ili kod kuće. Kultura su drugi ljudi."
• Frederic James: „Kultura je uvijek ideja o Drugome."
• Edward Sapir: „Kultura se definira pomoću oblika ponašanja, sadržaj kulture je izveden iz tih bezbroj oblika."
• Stuart Hall: „Kultura su praktične ideologije koje omogućuju društvu, skupini ili klasi da doživi, odredi, tumači i iznađe smisao svojih životnih uvjeta."
• John Frow: „Kultura je niz praksi i predodžaba preko kojih se stvarnost neke društvene skupine gradi i održava."
• Raymond Williams: „Kultura je označujući sustav preko kojega se društveni poredak komunicira, reproducira, doživljava i istražuje."

Terry Eagleton, ***Ideja Kulture***, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2002., str. 24. 28, 20, 110, 44, 46, 47, i 18.

*[16] Na razini „općosti", dakle, kultura se dakako može definirati i kao skup vrijednosti, običaja, vjerovanja i praksi koje sačinjavaju život neke određene skupine, a ta definicija nije od jučer. Primjerice E. B. Tylor je još 1871. definirao kulturu kao složenu cjelinu koja obuhvaća znanje, vjerovanje, umjetnost, moral, pravo, običaje, navade i ine sposobnosti koje je čovjek stekao kao član društva. No, kad je riječ o praksama i predodžbama, bliža nam je J. Frowova definicija kulture kao niza praksi i predodžabi „preko kojih se stvarnost neke društvene skupine gradi i održava", mada i to pripada u „opću" definiciju kulture, jer bi se valjalo usredotočiti na strukturu, strukturiranje tih segmenata „cjeline" kulture, to jest na značenja.

John Frow, ***Cultural Studies and Cultural Value***, Clarendon Press i Oxford University Press, Oxford, 1995., str. 3.

ILUSTRACIJA: Kultura Rimljana ogleda se posredstvom kompleksa pravila o prihvatljivom ponašanju, kao i svih djelatnosti koje su u skladu s pravilima, te materijalnih i duhovnih tvorevina koje su rezultat tih djelatnosti.

ILUSTRACIJA: Jevrejski etnos predstavlja deklarirani osjećaj pripadnosti grupi (narodu) i subjektivni čin razgraničavanja prema drugim društvenim grupama (narodima).

Što se *etnosa* tiče, već smo istakli prihvatljivu definiciju po kojoj je *etnos deklarirani osjećaj pripadnosti grupi (narodu) i subjektivni čin razgraničavanja prema drugim društvenim grupama (narodima)*.*[17]

U središtu je, dakle, pojam *naroda* u okviru društvene zajednice, za koju znamo da je čini stanovništvo koje naseljavaja određeni teritorij kao nositelj zajedničke kulturne tradicije, u smislu kulturnog nasljeđa koje se prenosi s generacije na generaciju. Može se dobiti dojam da u pokušaju definiranja kružimo od jednoga do drugog pojma, od *etnosa* do *kulture*, kao u nekome imaginarnom prostoru. To međutim ne treba zbunjivati ako znademo da su *narod* i *kultura* nerazdovjivi pojmovi, barem što se ljudskih bića tiče; usporedivi su ali ipak nisu identični. Kada govorimo o etnosu, naglasak je, kako smo već kazali na grupama naroda i njihovoj interakciji, te naročito na **društvenoj organizaciji kulturnih razlika**. Nadalje, dok pojedinac ima određeni kulturni identitet bez obzira jeli toga svjestan ili nije, etnički se identitet zasniva na subjektivnom, deklariranom osjećaju pripadnosti grupi (narodu), pa prema tome nipošto ne može biti nesvjesnog karaktera. Tačno je da se etničkom identifikacijom pojedinaca i kolektiva može manipulirati - pojačavati joj ili smanjivati intenzitet i obuhvat po sasvim dobro poznatim metodama.*[18] Pod *obuhvatom etničke identifikacije* misli se na mjeru u kojoj su različite sfere svakodnevice prožete promjenljivim osjećajem pripadnosti vlastitoj grupi.*[19] Povećani obuhvat etničke identifikacije je situacijski postulat prema kojem se svakom doživljaju pripisuje konstrukcija određene političke participacije, odnosno kontekstualni fenomen koji može imati negativnu ili pozitivnu konotaciju. I upravo su neke specifične situacije faktori koji presuđuju da u određenom konkretnom povijesnom kontekstu nešto ,,iznikne" kao ,,povod" koji zatim utječe na proces transformacije, tj. *formiranja ili transcendiranja konkretnog identiteta*,*[20] individualnog ili kolektivnog, odnosno uopće, na proces identifikacije kao takve. Čini se da je to razlog zašto se u poslednje vrijeme u našem dnevnom tisku i mas medijima

*[17] Britanski sociolog A. D. Smith u knjizi s naslovom *Etničko porijeklo nacija* ponudio je definiciju da su etnije (etničke zajednice) skupine ljudi sa zajedničkim imenom, objedinjene zajedničkim mitovima o precima, zajedničkom historijom i kulturom, asocirane s određenim teritorijem i s osjećajem (unutrašnje) solidarnosti.

Naravno, svaka bi od ovih odrednica mogla biti diskutabilna - dalo bi se raspravljati o tako prividno evidentnoj činjenici kao što je zajedničko ime, o teritorijalnosti još više itd. - no Smith je ipak sastavio inventar obilježja koja su za većinu etnija ključno značajna. Ta obilježja mogu se vizualizirati kao opći parametri za domenu etnosa i etničnosti.

Anthony D. Smith, ***The Ethnic Origins of Nations***, Basil Blackwell, Oxford, 1988., str. 32.

*[18] Postoje mišljenja da se ovim mogućim manipulacijama osobe tretiraju kao bića koje ne posjeduju neophodne kapacitete za upotrebu druge moralne moći. Time se negira njihov moralni status kao autonomnih osoba.

Međutim, J. Quong pretpostavlja da je svaki utjecaj akcije društvene elite na individualne izbore, čak i takav koji nije manipulativan, moralno nelegitiman, tj. paternalistički, odnosno predstavlja negativno suđenje o sposobnosti drugih da smisleno vode vlastiti život.

Jonathan Quong,***Liberalism Without Perfection***, Oxford University Press, Oxford 2011., str. 74, 101 i 106.

*[19] Većina historičara, književnih historičara, sociologa i etnologa, koji se bave tim problemima, ne proučavaju tu identifikaciju stanovništva sa svojom širom zajednicom (etničkom, nacionalnom, jezičnom, kulturnom, vjerskom, političkom itd.) na temelju arhivskih izvora, kojih ima vrlo mnogo, pa ni na temelju različitih izvora moderne statistike, koja bilježi i prati tu masovnu identifikaciju stanovništva, već isključivo na temelju "nacionalne svijesti" preporoditelja/elite, u čemu ima mnogo pretjerivanja.

etnička identifikacija označava pojmom *homogenizacija* u negativističkom kontekstu. Potrebno je istaći da argumentaciju za datu formu homogenizacije, odnosno **aktualnu etničku identifikaciju** mediji ne žele zapaziti u zastupanju vizija drugačijih okolnosti i mogućeg pravednijeg poretka, gdje je u prvom planu opcija raznolikosti kultura i njihovo očuvanje. Pri čemu je moguće *aktualizirati identitet i autentične vrijednosti kulture i pravo na razliku i njezinu specifičnost i poziciju unutar globalne društveno-kulturne posebnosti*.*[21]

Ako prema danim definicijama razmotrimo odnos etnosa i kulture, moguće je zaključiti da je njihov odnos **determiniran**. Etnos ne proizlazi direktno iz kulturne tradicije, nego živih ljudi, kao pripadnika različitih naroda i u procesu međusobne interakcije, kada odlučuju koji će dijelovi njihovog kulturnog nasljeđa imati ulogu *označitelja njihove društvene posebnosti*. Naime, tradicija i običaji koji čine kulturu ne podudaraju se s **nacionalnim granicama** jer kao prvo ,,pokazuju često velike razlike unutar pojedinačnih lokalnih područja, a s druge strane pokazuju tendenciju da se u našem dobu u čitavom svijetu ili barem u njegovim velikim područjima izjednače".*[22] Kao i tradicija i običaji, tako i drugo što se navodi pod *kulturom* ne podudara se s nacionalnim granicama: znanost, umjetnost, religija, tehnička dostignuća, moralne vrijednosti, ponašanje - ništa od toga nije po svojim svojstvima **nacionalno specifično**. Ljude nije moguće razvrstati u nacije po ponašanju, moralnim vrijednostima, niti po znanosti, tehničkim dosezima, umjetnostili, religiji...

Najvjerovatnije bi neki strogi i ,,objektivni" kulturolog u istraživanju ukupnog načina života susjednih naroda, mogao zaključiti da se sadržaji njihove društvene zbilje / svakodnevnoga života uvelike preklapaju i da su razlike od naroda do naroda poput *biblijske poruke vizualizirane nijansama optičkih pojava u atmosferi formom više obojenih kružnih lukova, među kojima je teško odrediti međe*.*[23] Za razliku od kulturologa, etnolog bi ipak mogao jasno i precizno odrediti **etničke međe** na osnovi subjektivno deklariranih kulturnih razlika, bez obzira na njhov

*[20] Pojam ,,identitet", krajnje uopćeno govoreći, koristimo kao pojam koji označava neki ,,okvir". No, proces identifikacije je ono što je ovdje ključno, jer kao svakodnevna pojava utječe na ,,nositelja" identiteta.

*[21] Usporedi: Franco Crespi, ***Sociologija kulture*** (prev. Jasna Jakšić, pog. Rade Kalanj), Politička kultura, Biblioteka Universitas, Zagreb, 2006., str. 160.

*[22] Hans Kohn, ***Die Idee des Nationalismus - Ursprung und Geschichte bis zur Französischen Revolution***, S. Fischer Verlag, Hamburg, 1962., str. 21.

*[23] ,,Dugu svoju u oblak stavljam, da zalogom bude Savezu između mene i zemlje." (***Postanak***, 9, 13).

obuhvat. Stoga kada kažemo da je *etnos organizacija naroda kulturne raznolikost*i, naglasak nije samo na onom ,,naroda", nego treba shvatiti da je i ,,kulturna raznolikost" relativno određena.*[24] **Kulturne zone** ili područja gdje možemo sasvim konkretno evidentirati različite načine života, pa čak i ,,mentalitete" ne poklapaju se i nikada se nisu preklapale s etničkim granicama. Poznato je da aspekti kulture variraju, uče se i prenose, posuđuju i mijenjaju, a da to nema bitnog utjecaja na organiziranje i provođenje **etničkih granica**.

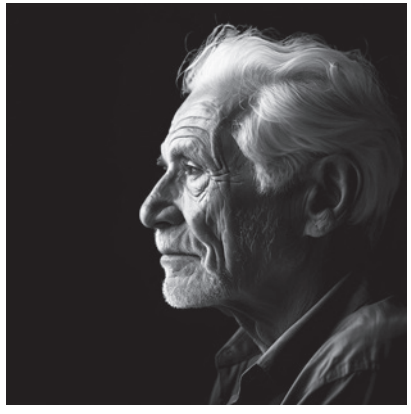
Ako se etnička granica tako rijetko preklapa s ,,objektivnim kulturnim sadržajem", moramo se upitati što je s **jezikom**, jer se taj dio kulture često nameće kao "prirodna" etnička barijera.*[25] Na prvi pogled čini se da je zaista tako, pogotovu ako imamo na umu standardizirane jezične varijante. Međutim, ako na jezik pogledamo kroz leću kulturologā ili socio-lingvistā, primjetit ćemo da se *jezik u svjetskim razmjerama često zanemaruje kao etnička oznaka* i da, unatoč lokalizmima i regionalnim varijantama, omogućuje komunikaciju na širem kulturnom prostoru.

Dakle, jezik nije ,,**prirodna etnička kategorija**". Između jezika kao dijela kulture i kulture uopće može se povući slijedeća analogija: jezici kojima ljudi komuniciraju strukturirani su također poput duge regionalnih nijansi, odnosno sliičnosti i malih razlika između bližih susjeda, te krupnijih razlika između udaljenih susjeda unutar iste jezične skupine. Ova strukturirana disperzija posljedica je povijesnih i savremenih obrazaca interakcije između tih ljudi. Demarkacijske linije koje se u toj disperzivnoj polarizaciji povlače od vremena do vremena da bi se standardizirala upotreba neke jezične varijante, čini se da imaju malo veze s **lingvističkim kriterijima**; one predstavljaju samo jedan mogući vid **etničkog razgraničavanja među ljudima**. Iako proces konstruiranja etničkih granica može uključivati bilo koji aspekt **kulturnog repertoara**, priroda etničkog označitelja nije nevažna činjenica. Međutim, nesmijemo zaboraviti da postoji i povratni utjecaj ,,**kulturnog sadržaja**" na karakter društvene interakcije.

*[24] Mogućim prestankom uvažavanja vrijednosti ,,kulturne raznolikosti" i ne poštovanjem interkulturalnog dijaloga neminovno dolazi do tenzija, netolerancije i diskriminacije, te se stvaraju stereotipne percepcije prema drugima. Prethodno navedeno, između ostalog, zasigurno pogoduje i nastanku ekstremizma. Svjedoci smo pretjeranog usredotočenja na multi-kulturu, zanemarivši pritom zajedničku kulturu, naglašavajući više ono što razdvaja kulture, a premalo ono što ih spaja.

Usporedi: Terry Eagleton, ***Ideja Kulture***..., str. 74; Idem, ***Kultura***, Naklada Ljevak d.o.o., Zagreb 2017., str. 70-75.

*[25] Olga Supek, "**Etnos i kultura**"..., str. 150

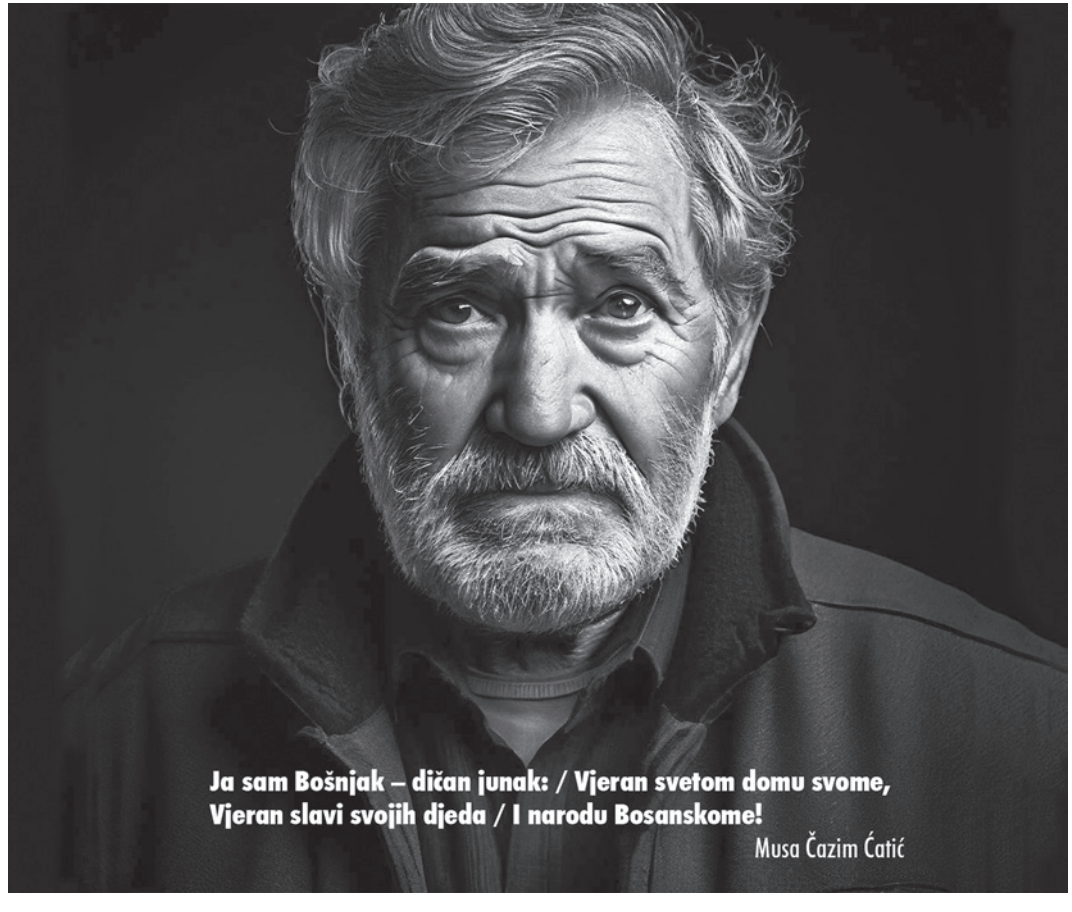
ILUSTRACIJA:
Ja sam Hrvat imenom i rodom,
što li zbog tog podiže se hajka,
ja sam Hrvat kršten svetom vodom,
rodila me Hrvatica majka. (Ivan Pajdek)

ILUSTRACIJA:
Ja sam Srbin, ja sam Pravoslavac
Krv mi plava venama teče
meni je srpstvo od svega preče.
(Baja Mali Knindža)

Uspoređujući situacije u kojim religija i jezik služe za **etničko samoodređenje grupe**, moguće je doći do zaključka da jezik omogućuje veću ,,propusnost" u međugrupnoj komunikaciji jer je neizbježan bilingvizam i čak trilingvizam, dok religija takvu komunikaciju gotovo sasvim onemogućuje. Ta činjenica sa svoje strane vodi ka sasvim različitim rezultatima interetničkih odnosa: do moguće asimilacije s jedne strane, te konzervativnog održanja etničkih grupa, s druge.

Kultura, dakle, ne može poslužiti za **klasificiranje ljudi na nacije**; *kulture nadilaze granice i ne mogu se politički razgraničiti*.*[26] Zajednički jezik kao jedan

*[26] Dieter Birnbacher, / Minou Bernadette Friele, ,,**Eine Regierung - viele Nationen? Europa und die Frage der 'nationalen Identität' im Licht der Europäischen Verfassungsdiskussion**", *Jahrbuch der Heinrich-Heine-Universitöt Düsseldorf 2002*, Düsseldorf, 2003., str. 286.

od **kulturnih atributa** ne znači i pripadnost istoj naciji, što se vidi ne samo na domaćem primjeru, nego i na primjeru brojnih drugih policentričnih jezika kojima govori po nekoliko nacija, npr. njemački jezik, engleski, španjolski, francuski, arapski... Zato P. Jacobsen ističe: ,,Treba naglasiti da postojanje zajedničkog (fundamenta unutar, op. aut.) srpskohrvatskog (hrvatskosrpskog, op. aut.) jezika ne dovodi u pitanje postojanje četiriju nacija ili četiriju nezavisnih država niti ugrožava nacionalne identitete".*[27]

Međutim, poznata je i situacija kada je riječ o istoj kulturi, a da ljudi govore međusobno nerazumljive, različite jezike: ,,da ni radikalne jezične razlike ne moraju ujedno biti kulturne ili druge razlike pokazuju npr. poređenje Beča i Budimpešte: iako su njihovi većinski jezici (njemački odnosno mađarski) međusobno potpuno nerazumljivi, ipak stanovnici Budimpešte i Beča imaju mnogo više **zajedničkoga** nego npr. stanovnici Beča i Münchena ili Beča i Stuttgarta."*[28] Također i različita religija kao jedan od kulturnih atributa ne znači pripadnost **različitim nacijama**, npr. unutar njemačke nacije ima podjednako mnogo i katolika i protestanata. S obzirom da se na južnoslavenskim prostorima o razlici između katoličanstva i pravoslavlja misli da predstavlja veliku kulturnu razliku, potrebno je napomenuti da to nije objektivan pogled: naime, ,,s gledišta teologa pa čak i crkvene organizacije razlike između katoličanstva i pravoslavlja su znatno manje od razlika izmedu katoličanstva i protestantizrna".*[29] Pa ukoliko religiju treba gledati kao **dio kulture**, onda npr. ,,kulturne razlike u Bosni zaista nisu bile i ni danas nisu mnogo veće od razlika izmedu katolika i protestanata u Njemačkoj ili u Nizozemskoj, i istog su tipa".*[30]

Želja nam je da se ovim radom pokrenu mnogi na eventualno razmišljanje o ovoj temi, kako bi smo svi zajedno eventualno doprinijeli mogućim i realnijim *Razvojnim aspektima u Bosni i Hercegovini*. Ne zaboravimo, **etnos ne proizlazi direktno iz kulturne tradicije, nego živih ljudi, kao i da kultura, iako specifična ne može poslužiti za klasificiranje ljudi na nacije**.

*[27] Jens Peter Jacobsen, ,,**Who's Whose? The Balkan Literary Context**", Studi Slavistici 5, Firenze University Press, Firenze, 2008., str. 268. [Online]. Dostupno na: https://doi.org/10.13128/Studi_Slavis-2942 (posljednji put pristupljeno 04.05.2023.)

*[28] Usporedi: Mathias Payer, ,,**Sprache als Ausdruck von ethnischer und nationaler Identität**", 2000. [Online]. Dostupno na: http://www.payer.de/kommkulturen/kultur03_3.htm#l3 (poslednji put pristupljeno04.05.2023.)

*[29] Magarditsch A. Hatschikjan, ,,**Was macht Südosteuropa aus?**"; u: M. Hatschikjan/S. Troebst (ur.), ***Stidosteuropa: Gesellschaft, Politik, Wirtschaft, Kultur; Ein Handbucä***, C.H. Beck Verlag, München, 1999., str. 16.

*[30] Norbert Mappes-Niediek, ***Die Ethno-Falle. Der Balkan-Konflikt und was Europa daraus Icrnen kann***, Ch. Links Verlag, Berlin, 2005., str 37.

Autor također ističe ,,...da su mediji i politički predstavnici južnoslavenskih nacija navikli domaću sredinu na suprotnu pomisao, ali objektivno gledano Hrvati, Srbi i bosanski Muslimani ne razlikuju se kulturno. Njihovo kulturno nerazlikovanje nije posljedica socijalizma, nego je starije od njega... Jedan britanski arheolog, koji je na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće izvještavao s Balkana za Guardian, zaključio je da u prosječnoj engleskoj školi vlada 'mnogo veća varijacija tipova, kako fizičkih tako i moralnih i intelektualnih', nego u Bosni".

Ibid., str. 28-47, 70, 28-29.

• LITERATURA •

• Appadurai, Arjun, ***The Future as Cultural Fact. Essays on the Global Condition***. Verso, London - New York, 2013.

• Barth, Frederik, (ur.), ***Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference***, Little, Brown & Co., Boston, 1969.

• Berlin, Isaiah, ***The Crooked Timber of Humanity: Chapters in the History of Ideas*** (ed. Henry Hardy), John Murray, London, 1990.

• ***Biblija: Stari i Novi zavjet***, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2014.

• Birnbacher, Dieter / Friele, Minou Bernadette, ,,**Eine Regierung - viele Nationen? Europa und die Frage der 'nationalen Identität' im Licht der Europäischen Verfassungsdiskussion**", *Jahrbuch der Heinrich-Heine-Universitöt Düsseldorf 2002*, Düsseldorf, 2003., str. 277-291.

• Bošković-Stulli, Maja, ***Usmena književnost nekad i danas***, Prosveta, Beograd, 1983.

• Crespi, Franco, S***ociologija kulture*** (prev. Jasna Jakšić, pog. Rade Kalanj), Politička kultura, Biblioteka Universitas, Zagreb, 2006.

• Eagleton, Terry, ***Ideja Kulture***, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2002.

• Eagleton, Terry, ***Kultura***, Naklada Ljevak d.o.o., Zagreb 2017.

• Frow, John, ***Cultural Studies and Cultural Value***, Clarendon Press i Oxford University Press, Oxford, 1995 .

• Gellner, Ernest, ***Nation, Culture, Identity***, Basil Blackwell, Oxford, 1986.

• Gellner, Ernest, ***Nationalismus - Kultur und Macht***, Berlin, 1999.

• Gregurović, Snježana, ,,**Odnos prema Drugome: istraživanje etničkih granica na primjeru Petrinje**", *Migracijske i etničke teme*, Vol. 23 No. 1-2, 2007., str. 65-83. [Online]. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/14472.

• Hatschikjan, A. Magarditsch, ,,**Was macht Südosteuropa aus?**"; u: M. Hatschikjan/S. Troebst (ur.), ***Stidosteuropa: Gesellschaft, Politik, Wirtschaft, Kultur***; Ein Handbucä, C.H. Beck Verlag, München, 1999., str. 1-30.

• Heinz, Schilling, „**Nationale Identität und Konfession in der europäischen Neuzeit**"; u: Bernhard Giesen (ur.), ***Nationale und kulturelle Identität: Studien zur Entwicklung des kollektiven Bewußtseins in der Neuzeit***, Frankfurt/Main 1991., str. 192-252.

• Jacobsen, Jens Peter, ,,**Who's Whose? The Balkan Literary Context**", Studi Slavistici 5, Firenze University Press, Firenze, 2008., str. 267-297. [Online]. Dostupno na: https://doi.org/10.13128/Studi_Slavis-2942.

• Kaschuba, Wolfgang, ,,**Volk und Nation: Ethnozentrisums in Geschichte und Gegenwart**", Heinrich A. Winkler/Hartmut Kaelble (ur.), ***Nationalisntus - Nationalitöten - Supranationalitöt***, Stuttgart, 1993., str. 56-81.

• Kohn, Hans, ***Die Idee des Nationalismus - Ursprung und Geschichte bis zur Französischen Revolution***, S. Fischer Verlag, Hamburg, 1962.

• Mappes-Niediek, Norbert, ***Die Ethno-Falle. Der Balkan-Konflikt und was Europa daraus Icrnen kann***, Ch. Links Verlag, Berlin, 2005.

• Michelet, Jules, ***L' Humanité***, Bibliothèque Larouss e (Oeuvre s de Michelet, sv. V , ur. Herni Chabot), Paris, 1930.

• Payer, Mathias, ,,**Sprache als Ausdruck von ethnischer und nationaler Identität**", 2000. [Online]. Dostupno na: http://www.payer.de/kommkulturen/kultur03 3.htm# I3.

• Poutignat, Phillippe i Streiff-Fenart, Jocelyne, ***Teorije o etnicitetu***, Biblioteka XX vek., Beograd, 1997.

• Quong, Jonathan, ***Liberalism Without Perfection***, Oxford University Press, Oxford 2011.

• Radić, Antun, ***Sabrana djela dra Antuna Radića (I-XVII)***, Seljačka sloga, Zagreb, 1936-1938.

• Rawls, John, ,,*Kantian Constructivism in Moral Theory: The Dewey Lectures 1980*", The Journal of Philosophy, Inc., Vol. 77, No. 9, 9. sept. 1980., str. 515–572. [Online]. Dostupno na: https://doi.org/10.2307/2025790.

• Rawls, John, ***Political Liberalism***, Columbia University Press, New York 1993.

• Rihtman-Auguštin, Dunja, ,,**O konstrukciji tradicije u naše dane: rituali, simboli i konotacije vremena**", *Narodna umjetnost*, Vol. 29, No. 1, 1992., str. 25–42. [Online]. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/71247.

• Schermerhorn, Richard, ,,**Ethnicity and Minority Groups**"; u: John Hutchinson, i Anthony D. Smith (ur.), ***Ethnicity***, Oxford University Press, Oxford – New York, 1996.

• Schnapper, Dominique, ***La relation à l'Autre. Au coeur de la pensée sociologique***, Gallimard, Paris, 1998.

• Smith, D. Anthony, ***Nações e nacionalismo numa era global***, Celta Editora, Coruña, 1999.

• Smith, D. Anthony, ***The Ethnic Origins of Nation***s, Basil Blackwell, Oxford, 1988.

• Supek, Olga, ,,**Etnos i kultura**", *Migracijske i etničke temeteme*, Vol. 5, No. 2-3, 1989., str. 145-153. [Online]. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/128048;

• Weber, Max, ,,**Politik als Beruf**", u: *Gesammelte politische Schriften*, 3. izdanje, Tübingen, 1971.

ILUSTRACIJA: Srdačan razgovor u pauzi Simpozija (akademik Rastoder, predsjednik Mesić i akademik Cerić).

DRUŠTVENI PANEL / SOCIAL PANEL
Književnik Ramiz Duraković / Writer Ramiz Duraković

USLOVI U KOJIMA TREBA OČUVATI KULTURU I TRADICIJE BIH U OKVIRU TRANZICIJE I GLOBALIZACIJE

Sažetak: Bosna i Hercegovina je zajednica u kojoj je stepen neizvjesnosti izuzetno visok pa se zbog toga nameće potreba stvaranja stabilne sredine koja neće prouzrokovati depresiju. BiH je unikatna u svijetu, čije posljedice trpi njen narod. Dejtonska BiH je neki X tip države kojeg je teško definisati, iako je tema ovoga rada: ***Uslovi u kojima treba očuvati kulturu i tradiciju BiH u okviru tranzicije i globalizacije***.

U BiH prisutan je problem sa orjentacijom, oko upotrebe kompasa i navigacije, ili nam je to oteto, pa gubimo smjer, kao da smo na pogrešnom putu, čak i na bespuću. Dobija se dojam da imamo disfunkcionalnu i nekompetentnu političku »klasu« koja nema ni volje da se sama izvuče iz močvare. U ekonomiji, sve tri privredne »elite« su egoističke i u tajkunskom segmentu su korumpirane.

Kriza s kojom se svakodnevno susrećemo u BiH je višeslojna. Osjećamo je u socialno-ekonomski sferi, kao političku neizvjesnost i iscrpljenost institucionalnog sistema. Tu je još kriza legitimnosti i povjerenja. Svi ti slojevi i pojavni oblici kriza nas navode u nove i kopleksne prijedloge mogućih rješenja. Jednostavnih odgovora nema, a istovremeno nema povratka na staro, ako hoćemo kao narod i civilizacija preživjeti. Stoga nije sigurno da li još vrijedi teza Heideggrove misli - da kad su narodi u najvećoj stisci, da je i rješenje najbliže.

U BiH na sceni su uglavnom kratkoročna rješenja u politici, privredi, obrazovanju, intelektualnom angažmanu, očuvanju kulture, itd. U BiH čak su i granice kulture prostor za napetosti. One postanu opasne »kad ih oružjem prisilimo da se sele iz unutrašnje u vanjsku sferu«, kaže Dževad Karahasan. I dok su srpski i hrvatski jezik nesporni, bosanski jezik se osporava. S obzirom da je jezik jedno od najznačajnijih nacionalnih obilježja i bogatstava, sve probosanske snage moraju čuvati bosanski jezik kao našu veliku svetinju. Jer, ako izgubimo bosanski jezik u pitanju će doći i opstanak Bosne kao države. Pri tome, nikome ne smeta da Srbi i Hrvati svoj jezik i svoju kulturu doživljavaju kako je oni shvataju, ali nemaju pravo negirati bosanski jezik, kao kulturološku odrednicu Bošnjaka, ali i države BiH.

S obzirom da ni Evropa nije bila, niti je i sada, naklonjena BiH i Bošnjacima, mi moramo imati i intelektualni otpor prema našem omalovažavaju (čak i negiranju). Naime, kršćanskoj Evropi Bošnjaci sada smetaju iz dva razloga: oni su većinski narod u Državi i politički narod. Stoga Bošnjaci moraju stvarati uslove u kojima će se očuvati naša kultura i tradicija, naročito u uslovima tranzije i globalizacije.

Ključne riječi: *BiH, kultura, tradicija, legitimnost, povjerenje, bosanski jezik, intelektualni otpor, tranzicija, globalizacija*

CONDITIONS IN WHICH THE CULTURE AND TRADITION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA SHOULD BE PRESERVED WITHIN THE FRAMEWORK OF TRANSITION AND GLOBALIZATION

Summary: Bosnia and Herzegovina is a community in which the degree of uncertainty is extremely high, so there is a need to create a stable environment that will not cause depression. Bosnia and Herzegovina is unique in the world, the consequences of which are suffered by its people. Dayton Bosnia and Herzegovina is an X type of state that is difficult to define, although the topic of this paper is: ***Conditions in which the culture and tradition of Bosnia and Herzegovina should be preserved within the framework of transition and globalization***.

In BiH, there is a problem with orientation, around the use of a compass and navigation, or it is stolen from us, so we lose our direction, as if we are on the wrong road, even on a dead end. One gets the impression that we have a dysfunctional and incompetent political "class" that has no will to pull itself out of the quagmire. In the economy, all three economic "elite" are egoistic and in the tycoon segment they are corrupt.

The crisis we face every day in BiH is multi-layered. We feel it in the socio-economic sphere, as political uncertainty and exhaustion of the institutional system. There is still a crisis of legitimacy and trust. All these layers and emerging forms of crises lead us to new and complex proposals for possible solutions. There are no simple answers, and at the same time there is no going back to the old ways, if we want to survive as a nation and a civilization. Therefore, I am not sure if the thesis of Heidegger's thought is still valid - that when peoples are in the greatest distress, the solution is the closest.

In Bosnia and Herzegovina, the scene is mostly short-term solutions in politics, economy, education, intellectual engagement, cultural preservation, etc. In BiH, even cultural borders are a space for tensions. They become dangerous "when we use weapons to force them to move from the inner to the outer sphere", says Dževad Karahasan. While the Serbian and Croatian languages are indisputable, the Bosnian language is disputed. Given that the language is one of the greatest national characteristics and assets, all pro-Bosnian forces must preserve the Bosnian language as our great sanctuary. Because if we lose the Bosnian language, the survival of Bosnia as a country will come into question. At the same time, no one minds that Serbs and Croats experience their language and their culture as they understand it, but they have no right to deny the Bosnian language as a cultural determinant of Bosniaks, but also of the state of Bosnia and Herzegovina.

Given that Europe was not, nor is it now, sympathetic to Bosnia and Herzegovina and the Bosniaks, we must also have intellectual resistance to our disparagement (even denial). Namely, Bosniaks are now bothering Christian Europe for two reasons: they are the majority nation in the State and a political nation. Therefore, Bosniaks must create conditions in which our culture and tradition will be preserved, especially in conditions of transition and globalization.

Key words: *BiH, culture, tradition, legitimacy, trust, Bosnian language, intellectual resistance, transition, globalization*

Uvod

Nacionalna kultura je veoma uopšten pojam sa mnogo definicija koje nisu univerzalne. Samo definiranje pojma kulture ustvari je, uslovljeno kulturom. Mnogo autora otkriva određen broj zajedničkih tačaka, odnosno povezujućih dijelova koji čine narodnu kulturu (Hofstede 2010; Trompenaars, 2010; i drugi). Kao prvo, kultura je uvjek kolektivna pojava, što znači, da kultura nije stvar individue, već kulturu makar i djelomično dijeli određena zajednica ljudi, koja živi u određenoj socijalnoj sredini, gdje se ta kultura i naučila. Kultura, u stvari, nije nešto čime se čovjek rodi, nego se kultura uči u procesu socijalizacije i interakcije (međudjelovanja) s drugim narodima (Hofstede et al., 2010., str., 6).

Kultura ima veliki uticaj kako na živote naroda, tako i na svakog pojedinca. Kao narodi se razlikujemo jedni od drugih i uvijek je nešto istine u onim opštim opisima Njemaca, koji su veoma pedantni, Italijana, koji su govorljivi i Amerikanaca, koji su jako narcisoidni. Naravno, to ne znači da je svaki stanovnik Njemačke, Italije i Amerike, takav. Kao što tvrdi Musek (b. 1., str. 2.), nacionalna slika obuhvata sve one predstave o karakteristikama nekog naroda što ih dijeli većina pripadnika tog naroda, a proizlaze iz tradicije te zajedničke sudbine što su je pripadnici doživjeli, a potom prenosili na svoje potomke. Dalje Musek (b. 1., str. 6.) **nacionalnu svijest oprjedjeljuje kao sintezu etične pripadnosti, dakle, pripadnosti narodu i državne svijesti kao pripadnosti državi**. Glavni atribut nacionalne svijesti su, naravno jezik i kultura, koju pojedinci pridobivaju u procesu odrastanja i tako čine dio nesvjesnog učenja. Naravno, da odrastao čovjek svjesno prosuđuje svoju nacionalnu pripadnost i svjesno je oblikuje ili čak mijenja određene karakteristične, lične identitete.

Nacionalna kultura je pojam, koji opisuje prosječne vrijednosti broja pojedinaca nekog naroda, koje su mjerene na osnovu određenih karakteristika pojedinaca. Pri interpretaciji nacionalne kulture mora se biti veoma pažljiv jer određena karakteristika koja se pokaže kao karakteristika nacionalne kulture nekog naroda, ne znači, da je zastupljena kod svih pojedinaca određenog naroda uopšte, bar ne u jednakoj mjeri. Ide se na prosjek svih, što ujedno znači da postoji mogućnost, da niko nije prosječan.

Kada bi u Bosni i Hercegovini govorili o Musekovoj definiciji, susreli bi se činjenicom da niukom slučaju ne možemo govoriti o postojanju dvije svijesti, nacionalnoj i državnoj. Razlog je jednostavan: Dejtonskim mirovnim sporazumom, mi smo klasični unikat u svijetu.

Žan Monnet (u Trompenaars, 2010, str. 8), jedan između incijatora udruživanja evropskih naroda, kao i Evropske unije, namjeravao je udružiti narode, a ne države. Po dugogodišnjim naporima udruživanja Evrope, Monnet je rekao: a ako bi bio još jednom pred izazovom udruživanja Evrope, počeo bih sa kulturom, jer nigdje nema tolikih razlika u kulturnom porijeklu ljudi kao što je to baš u Evropi. Kulturu u opštem definišemo kao skup vrijednosti i uvjerenja koji se dotiču osnovnih životnih pitanja, materija i načina kako ih izražavamo (Casson, 2002, str. 363). Autori su otkrili, da kulturu u prvom redu definira način razmišljanja i operacija s kojima predstavnici nekog naroda rješavaju univerzalne probleme i dileme, koje se javljaju uvijek kod svakog naroda i zajednice: odnos do bližnjega, okoline i vremena (Trompenaars, 2010., str. 10.). Glavna razlika među kulturama je način kako se odazivaju na probleme i izazove.

1. Kulturni relativizam

U svakodnevnim diskusijama, političkim debatama i u medijima kultura je vrlo često pominjana u moralnom smislu, kao dobro ili bolje. Nauka do danas nije još postavila standarde po kojima bi mogli imati mišljenja, osjećanja oko djelovanje jedne zajednice ljudi kao superiorne ili inferiorne drugoj zajednici ljudi (Hofstede, 2005).

Proučavanje kulture polazi od toga da zauzima neutralnu tačku gledišta za kulturni relativizam. "**Kulturni relativizam tvrdi da nijedna kultura nema apsolutnih mjerila po kojima bi mogla da drugu kulturu ocjenjuje kao manje ili više vrijednu. Naravno, svaka kultura može i mora upotrebljavati svoje sudove o svojoj vlastitoj aktivnosti**". (Levi-Strauss, Eribon, 1988.).

Kulturni relativizam ne zapovjeda da pojedinac ili društvena zajednica bude bez svojih normi. Zahtjeva da ne ocjenjujemo i donosimo sudove o drugim zajednicama koje su drugačije od naših. Stoga, neka dobro razmisli onaj koji želi prenositi norme neke zajednice u drugu društvenu zajednicu. Prema tome, razvoj kulture i tradicije u Bosni i Hercegovini zasnovan je ovim opusom i omogućava svoj razvoj koji bi se temeljio na globalizacijskim osnovama i tokovima koji su u trendu kulturnih događanja u Evropskoj uuiji. Što je u svemu ovom najbitnije? Upravo to da razvoj kulture u prostoru ili prostorima u Bosni i Hercegovini ima svoju apsolutnu slobodu.

ILUSTRACIJA: Da li je moguće zauzeti neutralnu tačku gledišta za kulturni relativizam?

2. Nivoi kulture

Svaka društvena zajednica ili kategorija ljudi ima svoj zajednički mentalni program koji predstavlja njihovu kulturu. Skoro svaki pojedinac, pripadnik različitih društvenih zajednica, ujedno je i nosilac različitih mentalnih programa koji odgovaraju različitim slojevima kulture:

- nacionalni nivo, kojem je namijenjena posobna pažnja;
- regionalna, etnička, religiozna, lingvistička;
- nivo polova;
- generacijski nivo;
- nivo društvene klase i
- organizacijski nivo

Svi ti mentalni programi nisu nužno međusobno koordinirani, pa se zato češće suprostavljaju, Na primjer religiozne vrijednosti mogu se suprostavljati generacijskim vrijednostima ili vrijednostima polova. Zbog tih suprotnosti teško je predvidjeti vrijednosti i ponašanje čovjeka u nestandardnim situacijama (Hofstede, Hofstede, 2005.).

U Bosni i Hercegovini, kao višenacionalnoj zajednici, velika je prednost u procesu razvoja kulture upravo zbog multietičnosti, gdje svi uče jedni od drugih, svi poštuju kulturu drugih i svi napreduju u proučavanju svojih etničkih kultura. Treba se samo potruditi i potražiti spojne zajedničke tačke s kojima svi dobijaju. Nije niti malo jednostavno, jer kultura zahtijeva saradnju svih institucija sistema države. Jer, kultura je sve što nije priroda.

3. Individualizam protiv kolektivizma

Induvidualističke zajednice su društvene grupe u kojima su odnosi između pojedinaca skoro neznatni. Od svakog pojedinca očekuje se da će se pobrinuti sam za sebe i za svoju najužu familju. Kolektivističke su zajednice u kojima su ljudi od rođenja i dalje intregirani u čvrste, jake povezane zajednice, gdje ih kolektiv štiti, a zauzvrat zahtijeva njihovu lojalnost.

Većina ljudi na ovoj planeti živi u zajednicama u kojima je interes zajednice nad interesom pojedinca. To su **kolektivističke zajednice**. U ovim zajednicama kolektiv ima svu moć nad pojedincem. Prva zajednica u našem životu je naša familija. U njoj smo rođeni. U većini kolektivističkih zajednica, familije čine zajednicu, ne samo roditelji i djeca. Takva zajednica je raširena familija. U njoj se djeca u odrastanju nauče razmišljati o sebi kao "**mi**". Ta zajednica "**mi**" razlikuje se od drugih ljudi u društvu, kad se označuju rječju "**oni**" i pripadaju brojnim zajednicama. Zajednica "**mi**" je tako temelj pojedinačnog identiteta i jedina zaštita koju ima pojedinac ispred krutosti vanjskog svijeta.

U BiH, naravno u svim njenim dijelovima, bez obzira na jezik, kulturu i tradiciju, sve društvene zajednice su kolektivističke. To čini prednost u procesu razvoja i jačanja multikulturalnosti, multireligioznosti, kao i razvoju pluralističkih odnosa među narodima. Tipovi individualističke zajenice u BiH su zanemarljivi. Ti se tipovi društvenih zajednica nazivaju **tipom nuklearne familije**. Djeca u takvim familijama u dobi odrastanja nauče o sebi razmišljati kao "**ja**". "**Ja**" kao identitet pojedinca je različita od "**ja**" drugih ljudi. Djeca ovih zajedica za igru nađu prijatelje po izboru, po osnovu svoje preference (pogodnosti, povlaštenosti, prednosti…).

4. Muška suprotnost ženskoj dimenziji

U svim društvima muškog i ženskog pola otprilike je ednak broj. Polovi su naravno biološki različiti. Međutim, njihova društvena uloga je samo djelomično određena biološkim razlikama. Sva društva prepoznavaju brojne oblike ponašanja koja se odnose na neposrednu reprodukciju, gdje su više primjerne za ženske i oblici ponašanja, koji su više primjerniji za muškarce. Ponašanje, koje je karakteristično za pojedince ili pojedinice, razlikuju se od društva do društva.

Ako bi o ovim suprotnostima govorili u odnosima koji preovladavaju u BiH, onda bi rekli da dimenzije govore da preovladavaju muške vrijednosti. U Sloveniji istraživanja Hofsteida i Jazbeca (Hofsteude, 2010., str. 143 – Jazbec, 2005., str. 47.) zaključuje se da je u Sloveniji tipično žensko društvo sa indeksom 19 i skoro indentične podatke je dobila Jazbečevo istraživanje.

Ako bi vršili usporedbu sa Slovenijom, onda moramo zaključiti da Slovenci kao narod žele dobre međusobne

ILUSTRACIJA: Individualistički tipovi su zanemarljivi u odnosu na kolektivističke zajednice.

odnose, prije svega žele nekonfliktne situacije. I u BiH i u Sloveniji je približno slična situacija u obrazovnoj strukturi, iako je u BiH ta razlika dosta veća.

Aktuelni događaji u Sloveniji posebno su se iskazali u vrijeme ekonomske krize, veoma jasno su se pokazali u svijetlu kulturne dimenzije Slovenaca. Dohoci su bili veći kod muškaraca nego kod žena, ali je to u Sloveniji viđeno kao devijantno i moralo se sankcionirati. Ko se ovog nije držao društvo je reagiralo upirući prstom na one koji su priviligirali muškarce.

Odaziv jedne društvene zajednice spram druge

Pet je osnovnih načina kako se ljudi odazivaju na druge, što je identifikovao Parson (Trompenaars, 2010., str. 8):

- odnos do toga, šta je uredu, a šta nije, može biti univerzalan ili djelimičan, što znači, da univerzalne kulture pokušavaju definirati šta je uredu, a šta nije u svim situacijama, a to mogu upotrebiti u svakom trenutku i od toga ne odstupaju;
- odnos od individualnog pojedinca i do zajednice, što znači, da li ljudi vide sebe i druge kao pojedinca ili kao inherenten (svojstven,nerazdvojen…) dio zajednice;
- odnos do ispoljavanja emocija u interakcijama (uzajamnost) sa drugima može biti pozitivan ili negativan, da se emocije ispoljavaju u svim odnosim pojedinca sa drugim, ili negativan, što znači racionalan, objektivan, tehnički i udaljen odziv;
- odnos do specifičnosti odnosa znači da ima pojedinac za svaki odnos u koji ulazi karakterističano držanje, pa se ipak njegovo ponašanje kod kuće, u poslovnom svijetu ili prijateljskom krugu, razlikuje jer se prilagođava u odnosu na situaciju u kojoj se nađe;
- odnos do ličnih dostignuća i do pripisanog statusa znači da li zajednica pojedinca ocjenjuje po tom što su sami ostvarili i dostigli ili preovlađuje značaj familijarnog porjekla.

5. Kulturne dimenzije i njene posljedice

Dimenzija kulture je vidik kulture, kojeg je moguće odrediti u pojedinim kulturama i relativno uspoređivati sa drugima. Zapadne kulture pokazale su još na jednu značajnu razliku u percepciji izazova. Naime, prepoznavanju vremenske dimenzije, zato je u svoju tipologiju kulturnih dimenzija Hofstede dodao dimenziju kratkoročne, nasuprot dugoročnoj orjentaciji.

U sedmedesetm godinama 20. vijeka istraživač nacionalne kulture Hofstede dobio je fantastičnu priliku za provjeru pretpostavki o kulturi pojedinih naroda i time dobio podatke o vrijednostima ljudi,odnosno zaposlenih u firmi IBM i njegovih podružnica u 50 država svijeta. Uzorak je bio primjeran za istraživanje razlika u narodnoj kulturi jer su zaposleni u različitim državama imali slične osobine što ih je zahtjevao rad, iako su bili iz različitih kultura.

Na osnovu statističke analize odgovora na pitanja o vrijednostima, Hofstede je došao do četiri osnovna izazova s kojima su se suočavali svugdje. Međutim, ipak su ti izazovi bili veoma različita U osamdesetim godinama Hofstede je na osnovu istraživanja kineskih stručnjaka dodao petu dimenziju, koja se pokazala kao jako prisutna u istočnim kulturama, ali zapadni istraživači nisu je otkrili (Hofstede et. al., str 197.).

Šta kažu iskustva u Sloveniji, koja bi se mogla primjeniti u Bosni i Hercegovini? Slovensko ministarstvo za kulturu, bez obzira na na političke ideologije stranaka pojedinih vlada (lijeva, desna, sredinska), svi su se držali evropskih koncepata, pored konstantne saradnje sa ministarstvima kulture zapadno-evropskih zemalja skladnih evropskim mjerilima.

Ova iskustva slovenskog Ministarstva kulture dala su pozitivne rezultate i do sada nema registrovanog nijednog slučaja neslaganja u sredinama nacionalnih manjina u Sloveniji. Pitanje jezika, kao najznačajnijeg atributa Zakonom je riješeno. U Državi su dva jezika, državni i službeni. Službeni jezik se govori u regijama mađarske i italijanske nacionalne manjine, gdje sporova tako reći, nema.

Kakvi jezici egzistiraju u Bosni i Hercegovini? Je li to bosanski, koji se osporava, bez obzira što je zapisivan na pet različitih pisama: Glagoljici, Ćirilici, Bosančici, Arebici i Latinici? Koji bosanski pisci pišu bosanskim jezikom ili se upotrebljavaju drugi jezici? Ne znam dovoljno ovu situaciju. Znam da se "Boj bije", bar ono što saznam putem medija. Osim što si divim svima vama koji živite u ovim sredinama, a da ostajete prisebni. Za sebe nisam siguran da bi izdržao.

Je li koncept iskustva iz Slovenije primjeljiv u BiH, a zbog već navedenih mojih predrasuda, ne usuđujem se predlagati bilo šta. Ovo sam naveo zbog toga, zašto ne iskoristiti sve mogućnosti koje nude prilike Evropske unije. Zatim, ponovo se pojavljuje nova ideja, uslovno rečeno, o "Novom Balkanu". Možda bi bilo dobro istražiti koje su mogućnosti BiH uključivanja i šta nam nudi taj prostor "Novog Balkana"?

6. O izbjegavanju neizvjesnosti

Svi ljudi suočavaju se sa nepoznatim sutra i svaki pojedinac se s tom neizvjesnošću o nepoznatim uslovima, što ih može donijeti sutrašnji dan, suočava na svoj način. Sama činjenica neizvjesnosti leži u subjektivnoj percepciji neizvjesne situacije, a radi se o posebnom osjećanju kojeg doživljava svaki pojedinac. Za nekoga sutrašnji dan i nova situacija je nova prilika i novi izazov koji donosi neograničene prilike. Za drugoga je sutrašnji dan potpuna nepoznanica, puna nepredvidljivih situacija i to biva razlog za veliku brigu. Istina je da svako dvoumljenje i nepoznavanje situacije prouzrokuje visok stepen zabrinutosti i strah. Istraživanja o ovom kažu da su odzivi na nejasnost kulturno uslovljeni, znači naučeni, pa su i načini suočavanja sa neizvjesnošću u velikoj većini u domenu tri područja : tehnologiji, zakonodavstvu i religiji. Zato pojedinici, radi lakšeg sučeljavanja sa neizvjesnošću, pokušavaju je obrnuti koliko se da u predvidljivu situaciju.

7. Zaključak

Očuvanje kulture i tradicije u BiH teško je ostvariti s obzirom da kod nas ne postoje stabilni uslovi u najvažnijim sferama, odnosno u politici, ekonomiji i ukupnoj nadgradnji. Pored toga, očuvanju kulture i tradicije, posebno Bošnjaka, postaje otežano u uslovima tranzicije i globalizacije i činjenice da velikosrpska i velikohrvatska politika u Zemlji, ali i u susjedstvu i u komšiluku čine sve da minoriziraju sve atribute bosanstva. Pri tome, probosanske snage nisu dovoljno organizovane, a često ni dovoljno odlučne (zbog uskih interesa) da brane ono što je važno za sve građane BiH. U nedostatku ozbiljne strategije očuvanja naše kulture i tradicije, često puta pribjegava se kratkoročnim rješenjima, koja često puta nisu dovoljno konzistentna u provođenju.

Pored otpora u samoj BiH, napadi na našu kulturu i tradiciju kontinuirano su prisutni ne samo u okruženju, već i u Evropi. Razloga za ovo ima više, ali su najvažniji činjenica da smo mi Bošnjaci većinski narod u BiH i politički narod i da nastojimo sačuvati svoju samobitnost, odnosno svoj nacionalni, kulturološki, vjerski i svaki drugi identitet i da ne pristajemo na kulturološki kolektivizam po mjeri, većinske, kršćane Evope. Budući da su skoro sve društvene zajednice kolektivističke, to bi u normalnim okolnostima u BiH trebalo činiti prednost u procesu razvoja i jačanja multikulturalnosti, multireligioznosti, kao i razvoju prularističkih odnosa među narodima, ali, nažalost, to se ne događa u očekivanoj mjeri.

Da bi Bosanci (Bošnjaci) minimizirali neizvjesnost u pogledu očuvanja svoje kulture i tradicije, neophodno je da akademska zajednica pripremi dugoročnu Strategiju njihovog očuvanja, posebno u domenu jezika, s obzirom da se mi jezički "croatiziramo«", a često puta običajno "srbiziramo" (H. Muratović), što je nedopustivo. Posebno je nedopustivo kada se to događa u zvaničnim institucijama, u sredstvima javnog informisanja i obrazovnim institucijama, a kada su nosioci te "aktivnosti" Bošnjaci.

• LITERATURA •

- Relating Hofstede's, W. O., ***Money***. Casson, M. (1993, 2005, 2006).
- Franc Burgar i Majda Kuželički, (***Kako da vam prodamo plavetnilo neba***, str. 5-131); Emanuel Kant, (***O naciji***…); Ognjen Č., (***Urbana sociologija***); Ž. Mlinar, (***Tradicije***).
- Ivan Čolović, (***Balkan-Teror kulture***); Frane Adam, (***Quo vadis, Slovenija?***).
- Max Weber, (***Putokaz modernom čovjeku…***).
- H. Muratović, Maja, ***Determinante očuvanja kulture bošnjačkog narodav***. *Zbornik radova sa simpozija 'Odgovornost za kulturu bošnjačkog naroda'*, Bužim, 2017.

ILUSTRACIJA DESNO: Kakvi jezici egzistiraju u Bosni i Hercegovini? Je li to bosanski, koji se osporava, bez obzira što je zapisivan na pet različitih pisama: Glagoljici, Ćirilici, Bosančici, Arebici i Latinici?

ILUSTRACIJA: Kakvi jezici egzistiraju u Bosni i Hercegovini? Je li to bosanski, koji se osporava, bez obzira što je zapisivan na pet različitih pisama: glagoljici, ćirilici, bosančici, arebici i latinici?

KULTUROLOŠKI PANEL / CULTURAL PANEL
Dr. Mustafa Cerić, akademik BANU i RSS / Ph.D. Mustafa Cerić, academician of BANU and RSS

STANJE POLITIČKOG UMA U BOŠNJAKA/BOSANACA

Sažetak: Ovaj esej ima namjeru aktualizirati stanje političkog uma u Bošnjaka/Bosanaca s fokusom na deset zdravih koncepata, kao način za izlazak iz labirinta mentalno-nacionalne i praktično-državotvorne zaostalosti. Tih deset koncepata su: (1) istina, (2) pravda, (3) mudrost, (4) hrabrost, (5) sabur, (6) politika kao nauka, (7) politika kao nacija, (8) politika kao država, (9) politika kao društvo i (10) politika kao sudbina. Također, ovaj esej analizira pojam i smisao vlasti od najvišeg ideala do najnižih strasti, koje vlast nudi. Prije zaključka, ovaj esej ukazuje na opasnost od „antibassnitizma", poput „antisemitizma" na Balkanu i Europi.

Ključne riječi: *politika, istina, pravda, mudrost, hrabrost, sabur, nacija, država, društvo, vlast, antibosnitizam*

THE STATE OF THE POLITICAL MIND AMONG THE BOSNIAKS/BOSNANIANS

Abstract*:* The purpose of this essay is to update the state of the political mind of Bosniaks/Bosnians with a focus on ten healthy concepts, as a way out of the labyrinth of mental-national and practical-state-building backwardness. Those ten concepts are: (1) truth, (2) justice, (3) wisdom, (4) courage, (5) perseverance, (6) politics as a science, (7) politics as a nation, (8) politics as a state, (9) politics as society and (10) politics as destiny. Also, this essay analyzes the concept and meaning of government from the highest ideal to the lowest passions, which government offers. Before concluding, this essay points to the danger of „anti-Bosnianism", like "anti-Semitism" in the Balkans and Europe.

Key words: *culture, ethnos, people, national identity, national culture, language, religion, history.*

I

Počinjem s opservacijom Anne Eleanor Roosevelt (1884–1962), supruge američkog predsjednika Roosevelta, koja je rekla: "Veliki umovi raspravljaju o idejama, srednji umovi raspravljaju o događajima, a sitni umovi raspravljaju o ljudima."

Dakako, gladan stomak ne hrani se idejama, već kruhom nasušnim. A opet, ni u glavama onih čiji su stomaci presiti nema mjesta za velike ideje. Oni svoj mozak hrane pričom o doživljenim ili nedoživljenim zbivanjima te o ljudima koji im remete mir u stomaku. Dok god im je stomak pun ili prepun, njima je u glavi sve jasno ili prazno, osim da je ovako dobro i zato ne treba ništa mijenjati. Pa ipak, **biti sit u stomaku nije isto što biti sit i u duši**. To nije nova bolest. Ona je stara koliko je stara i priča o Musaovom, a. s., Karunu, koji je imao sve, ali je bio gladan u duši i nesretan u srcu zato što ga ljudi nisu cijenili po njegovom velikom bogatstvu kao što su cijenili Musaa, a. s., po njegovoj dobroj duši. Zbog toga se Karun svetio ljudima i oholio se pred njima govoreći im: "Sve što imam stekao sam svojim znanjem i vještinom" (*Kur'an*, 28:78).

Ali, Svevišnji Allah ne voli hvalisave i gorde, koji izazivaju i ponižavaju ljude svojom ohološću. Nije trebalo dugo čekati da Karun shvati da to što je imao nije bilo plod njegovog ni znanja ni vještine, već je sve to bilo plod Allahove moći, koja se manifestirala tako da je u jednom trenu sve Karunovo blago sravnjeno sa zemljom, tako da Karun nije mogao ni samog sebe spasiti. (*Kur'an*, 28: 81)

Ako išta ima što treba nužno da znademo, onda je to da je ova Karunova bolest opasna. Ova nas bolest pogađa više zbog gladi duše nego zbog gladi stomaka. **U Bosni nije nikad niko umro od gladnog stomaka, ali je bilo onih koji su umirali zbog gladne duše**. Najpoznatiji među njima bila je velika bosanska duša Ilhamija. Jer, duša pati ako je gladna istine i pravde. U Bosni je oduvijek bio manjak tih dviju biljki, bez kojih duša teško može živjeti.

Danas, sve više se priča da ljudi odlaze iz Bosne ne zbog gladnog stomaka, već zbog gladne duše. Tu je, dakle, naš akutni problem, problem politike "srednjih umova", koji pričaju samo o svojim doživljenim ili nedoživljenim zbivanjima, kao i **politike "sitnih umova"**, koji samo pričaju o ljudima. Čista bosanska duša ne može to da podnosi i zato traži utočište izvan Bosne.

Stoga, valja nam tražiti lijeka za ovu Karunovu bolest, koja nastaje zbog gladne duše, a ne zbog gladnog stomaka. Ima li lijeka za tu bolest? Dakako da ima. Allahov Poslanik je rekao da za svaku bolest postoji lijek pa ga treba

tražiti. **Lijek je**, **naravno**, **u tome da se veliki umovi među nama probude i počnu govoriti o "velikim idejama" za spas nacije**, **države i vjere**. Samo tako srednji i sitni umovi, koji uzrokuju glad duše za istinom i pravdom, mogu biti ušutkani, mogu biti poraženi, a to znači da nas veliki umovi osposobe da znamo **razliku između "zdravog koncepta" s pokvarenim pojedincima i "kvarnog koncepta" sa poštenim pojedincima**.

Ovdje govorimo o deset bosanskih "zdravih koncepta" o naciji, državi i politici.

KONCEPT PRVI – **ISTINA**

"Koncept" (lat. *concipere*) je misao, zamisao, pojam, koji čovjek ima u svojoj glavi kao sposobnost shvatanja, kao moć poimanja i prije nego je primijenio osjetilno iskustvo. Zapravo, latinska riječ conceptia znači 'začeće, oplođenje, zatrudnjeti'. Dakle, određena misao, zamisao i pojam, kao koncept u čovjekovoj glavi se začinje, oplođuje i rađa u dodiru s nekom mišlju, zamisli i pojmom, koji je izvan njega. Prema tome, od toga od koga se začela i oplodila misao, zamisao i pojam u čovjekovoj glavi kako u njegovom ranom, tako i u njegovom kasnijem mentalnom i duhovnom razvoju, ovisit će njegova mentalna i duhovna narav, tj. ovisit će kakav će biti koncept u njegovoj glavi kao njegova a priori (nužna) spoznaja o tome ko je, šta je, kome pripada i šta treba da čini. Naravno, začeće koncepta nastaje, prije svih, od majke i oca, razvija se od nane i djeda, te se usavršava u mektebu, školi, zajednici i društvu. Otuda su, **nakon roditelja**, **učitelji i odgajatelji duhovna i mentalna kičma svake zajednice**, **svakog društva**. Briga i podrška učiteljima i odgajateljima jeste briga i podrška naciji i državi, posebno u pogledu životnog (političkog) koncepta, o kojem je ovdje riječ.

I kao što svaka osoba ima svoj specifični duhovni i mentalni karakter, tako isto i svaka zajednica i društvo imaju svoj specifični duhovni i mentalni karakter. Mi, Bošnjaci/Bosanci, jesmo zajednica (*Gemeinschaft*) i društvo (*Gesellschaft*). Zajednica smo u smislu naše posebnosti u vjeri, naciji, jeziku i kulturi, a društvo smo u smislu zajedništva s drugim vjerama, nacijama, jezicima i kulturama, što od nas traži da razumijemo i koncept pluralnog društva. Ali, da bismo bili sposobni duhovno i mentalno ravnopravno sudjelovati u konceptu pluralnog društva, mi moramo znati što je to specifični koncept naše zajednice, posebno politički koncept.

Bez namjere da budemo isključivi, mi moramo shvatiti da smo jedinstven narod na Balkanu i u Evropi. Posebni smo po geografskom položaju naše zemlje, ali mnogo važnije od toga je da **smo specifični po našem duhovnom**

i mentalnom karakteru. Obje te okolnosti kod naših susjeda pobuđuju napetu pozornost i njihov trajni napor da nas istisnu iz našeg koncepta, posebno nacionalnog, državnog i političkog, te **nametnu nam svoj nacionalni, državni i politički koncept**. U tome su do sada dobrano uspijevali kako ovi sa istoka tako i ovi sa zapada. No, tome je morao doći kraj. Naime, prvi put, na njihovo veliko iznenađenje i razočarenje, **mi Bošnjaci/Bosanci uspjeli smo definirati**, **s kraja prošlog stoljeća**, **naš nacionalni**, **državni i politički koncept unatoč pritisku njihove vojne sile**. To je, doista, bio naš najveći povijesni uspjeh u zadnjih sto godina, ako ne i u zadnjih hiljadu godina. To što smo ostvarili moramo ne samo čuvati i sačuvati već svjesno i odgovorno razvijati iz poštovanja, kao i iz našeg duga prema najboljim sinovima Bosne, šehidima, koji su dali svoje živote da bismo mi danas mogli slobodno govoriti o našem nacionalnom, državnom i političkom konceptu, oko kojeg ne smije više biti nesporazuma, ne smije više biti dileme, ne smije biti više sumnje u našu predanost slobodi, domu, domovini, zemlji, državi, naciji, vjeri, jeziku, kulturi, zajedništvu i jasnom političkom konceptu, iz kojeg nas više ne smije niko i nikada izbaciti.

Prvi i najvažniji koncept, kojeg moramo biti duboko svjesni nacionalno, državno i politički je „koncept istine“, **istine koja mora biti osnovni stub našeg duhovnog i mentalnog bića**, **iz kojeg treba da proistekne naš koncept života**, ***n*aš koncept politike**, **kao takve**. Uistinu, ono čega se danas najviše bojim je to da nas oni (ili mi sami sebe) izbacuju iz tog koncepta. Nikad nije bilo toliko iznesenih neistina kao danas. **Nikad laž nije bila toliko bestidna**, t**oliko sistematična i toliko subverzivna**, **kao danas**. Zbog toga joj neki malodušni među nama ne mogu odoljeti, pa u laži vide svoj životni uspjeh, prije svega svoj politički uspon.

No, odustajanje od istine, kao životnog, a time i kao političkog koncepta, može nas najviše koštati u pogledu našeg imuniteta naspram ove zarazne bolesti, koja se u zadnje vrijeme prenosi iz našeg susjedstva i širi oko nas, oko naše države, nacije, vjere, jezika, kulture, davne i nedavne povijesti, tj. našeg ukupnog državnog, nacionalnog i političkog bića. Ono što sam najviše cijenio kod rahmetli predsjednika **Alije Izetbegovića bila je ta njegova otpornost na laži**, kako one obične tako i one političke, koje su ga svakodnevno obasipale. Cijenio sam tu njegovu predanost istini ili ispunjavanju obećanja i to onih malih ljudskih obećanja, koja naizgled nisu bila toliko bitna, ali je njemu bilo bitno da ih ispuni i na taj način pokaže svima **da riječ koju je dao ima vrijednost**. I naš narod je kod predsjednika Alije najviše cijenio tu osobinu i zato mu je narod vjerovao i onda kada nije uvijek razumio o čemu Predsjednik priča. **Želim da ukažem na taj i takav politički koncept**, **koji se bazira na istini**, **prije svih među nama samima**, **ma koliko ta istina bila gorka**, **za razliku od koncepta laži**, **ma koliko ta laž bila slatka**. Jer, bojim se da baš tu dragocjenu osobinu danas gubimo. Odnosno, vidim da baš tu leži razlog za podjele i cijepanje

među nama zato što smo izgubili vjeru i povjerenje u međusobnu riječ, u riječ onih u koje bismo mi Bošnjaci/Bosanci morali imati i vjeru i povjerenje da nas vode pravim putem u moralnom i političkom smislu.

Predsjednik Alija nije volio licemjerne ulizice, koje su ga u oči hvalile, ali je iz njihovih očiju virila laž. On je više volio one koji su mu govorili istinu, makar mu bila gorka i neprijatna. Tom glavnom principu političkog koncepta, koji je ovih dana na velikom ispitu, Bošnjaci/Bosanci **moraju se vratiti ili ih politički neće biti**. **Naš narod može podnijeti sve osim neistine i prevare**. Neistina mu ubija dušu, a prevara, tj. neispunjeno obećanje, truje mu mozak. Te dvije uvrede u duši i u mozgu narod najduže pamti i ne prašta lahko.

Dakako, svi treba da znaju da se vjera i povjerenje kod naroda teško postižu, a lahko gube. Sto istinitih riječi i stotinu ispunjenih obećanja može se poništiti samo jednom neistinitom riječju i jednim neispunjenim obećanjem. A kad se to dogodi, onda, i kad se istina govori, narod ne vjeruje, i kad se obećanje ispuni, narod je nezadovoljan. Stoga, rad na vraćanju vjere i povjerenja u riječ i obećanje političara kod naroda dug je i naporan proces, koji se mora otpočeti odmah i koji mi Bošnjaci/Bosanci moramo odmah prepoznati, jer poslije može biti kasno.

Naravno, **na svakom početku bijaše riječ**. Bijaše istinita riječ kao začeće, oplođenje i trudnoća iz koje nastaje zdrav i nepobjediv koncept u glavi svakog zdravog i umno sposobnog pojedinca u zajednici i društvu. Jer, ne treba nikad zaboraviti: istina je uvjet za mentalno zdravlje zajednice i društva, a pravda je uvjet za socijalno zdravlje zajednice i društva.

KONCEPT DRUGI – **PRAVDA**

I kao što mrak ulazi tamo gdje nema svjetla, tako laž **dolazi gdje nema istine** i tako krivda **vlada tamo gdje nema pravde**. I kao što su najveći ljudski umovi ostali nedorečeni o tome što je prava istina (*verum*), tako je isto ostalo u filozofiji nedorečeno šta je to zapravo pravda (*iustitia*). No, i za istinu i za pravdu svaki čovjek ima urođeni osjećaj, za što mu nisu potrebna teška i zamršena filozofska nadmudrivanja. **Istina** je unutarnji osjećaj ljudske duše, osjećaj koji odbija prihvatiti neistinu ili laž, a je unutarnji nagon ljudske duše, nagon koji se bori protiv krivde ili nepravde.

Ako bih htio **definirati** Bošnjake/Bosance, onda bih rekao da su oni ljudi od "istine" i "pravde", u smislu da imaju tu urođenu sposobnost da ne odustaju od istine, tj. ne prihvataju neistinu ili laž, bez obzira koliko

ih to koštalo, a mnogo ih je koštalo više puta u povijesti, **kao i tu urođenu volju da se bore za pravdu**, tj. da se suprotstave krivdi ili nepravdi ili zulumu bez obzira na žrtvu, žrtvu koju su više puta uveliko plaćali u svojoj povijesti. No, **ipak postoji mala razlika između istine i pravde u bosanskoj svijesti**, a to je da se s istinom ne može pogađati, jer bosanska duša ne može nimalo neistinu podnijeti, dok se sa pravdom može donekle nagađati zato što je ovozemaljska pravda relativana, tj. nema apsolutne pravde na ovome svijetu. Samo na drugom svijetu postoji apsolutna Božija pravda i samo je Božija istina apsolutna kako na ovome, tako i na drugome svijetu, istina koju Bošnjak/Bosanac nosi u svojoj duši, a koja je nedodirljiva, nepokvarljiva i neuništiva.

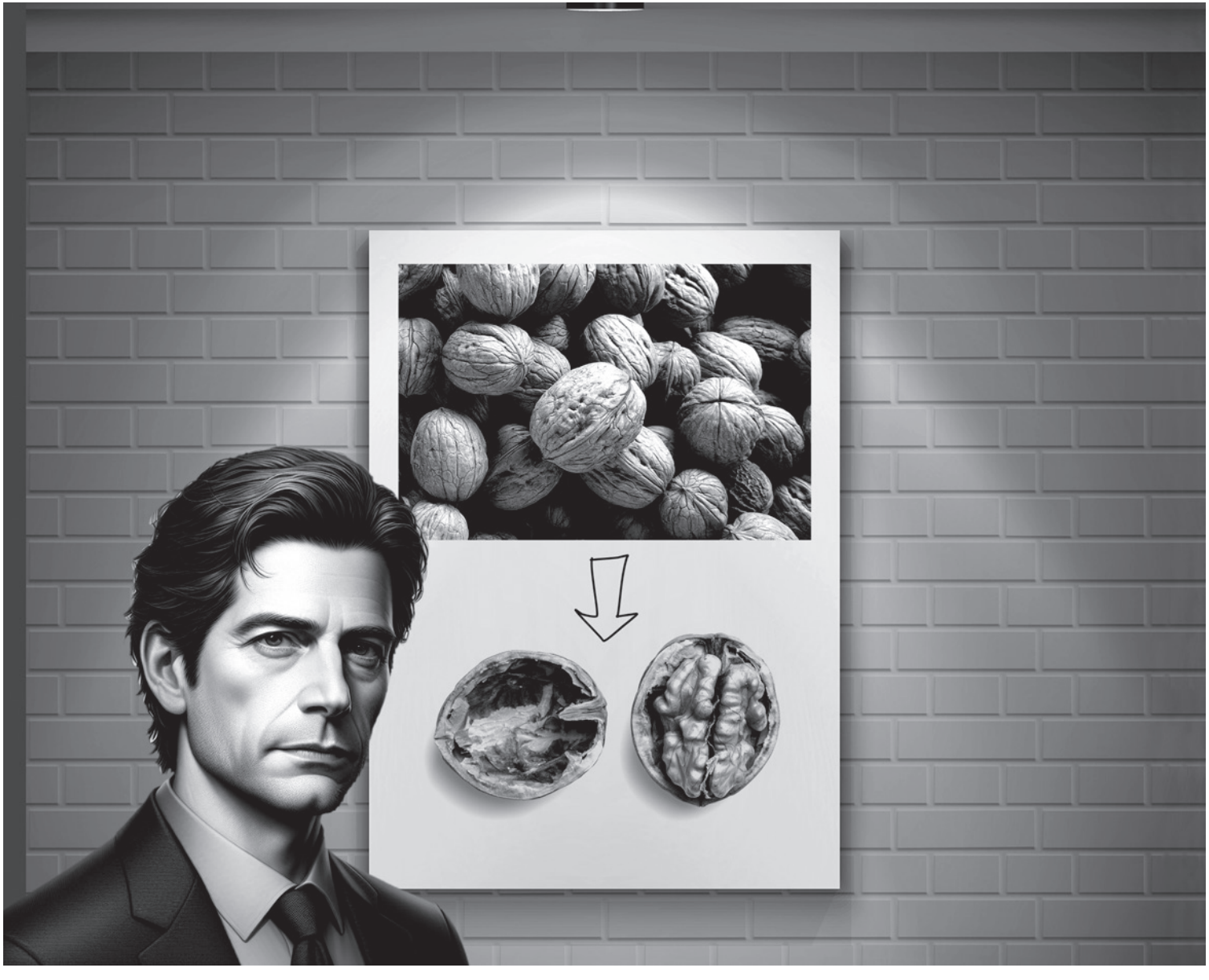
Ove dvije vrijednosti – "istina" i "pravda" – zrdavog koncepta, vrijednosti koje treba da krase političku misao kod Bošnjaka/Bosanaca spojive su, odnosno one su neodvojive, **jer pravda se ostvaruje na temelju istine**, **a istina se brani pravdom**. Zato su Bošnjaci/Bosanci jako osjetljivi ako im se pokuša ubiti istina i uskratiti pravda. O tome valja da vodi računa svaki političar, koji se nameće da predstavlja Bošnjake/Bosance ne samo u državi, već i u privatnom životu. Može biti da nam se ponekad čini da su Bošnjaci/Bosanci nezainteresirani za ono šta se događa oko njih, može nam izgledati da ne shvataju politiku i ljude u politici, ali to nam se samo čini. Bošnjaci/Bosanci su jako zainteresirani za ono što se oko njih događa i shvataju politiku i političare mnogo više nego su oni toga svjesni.

Ali, Bošnjaci/Bosanci imaju jednu drugu osobinu, koju možda nema nijedan drugi narod – **imaju osobinu duranja i čekanja pogodnog trenutka da se potegne istina i zatraži pravda**. Kad dođu u to stanje svijesti, tj. kad shvate da im se laže i da ih varaju, Bošnjaci/Bosanci postanu neumoljivi u kažnjavanju onih koji su ih slagali i koji su ih prevarili. Njima nema više povratka u politiku. To se, zasigurno, dogoditi na zadnjim izborima. A to znači da samo oni koji su spremni da poštuju bosansku istinu i pravdu, koji su sposobni da se nose s bosanskom istinom i pravdom o ratu i miru, koji nisu potkupljivi za sitne pare, koji **nisu povodljivi** za tuđom antibosanskom pameću, koji nisu u duši kvarni, koji nisu u srcu pakosni, koji nisu izdali i koji neće izdati bosansku istinu i pravdu – samo ti mogu računati da im Bošnjaci/Bosanci poklone svoje povjerenje.

Ako nekome ovo izgleda fantazmagorično i nestvarno, onda znači da još uvijek nije razumio bosansku dušu, bosanski duh i bosansku skrivenu pamet, koja je omogućila Bošnjacima/Bosancima da prežive svoju neizvjesnu povijest u zadnjih sto godina. A to se zove "bosanska mudrost", kao treći koncept.

ILUSTRACIJA: "Bosanska mudrost" - skrivena pamet, koja je omogućila Bošnjacima/Bosancima da prežive svoju neizvjesnu povijest u zadnjih sto godina.

ILUSTRACIJA: Onaj koji dođe do zdrave orahove jezgre zaslužuje naše poštovanje i podršku na putu našeg povratka ka zdravom moralnom i političkom konceptu, kojem teže duša i srce našeg naroda.

KONCEPT TREĆI I ČETVRTI – **MUDROST I HRABROST**

Na isti način na koji su "istina" i "pravda" spojivi pojmovi, odnosno neodvojivi, spojivi su fenomeni "mudrosti" i "hrabrosti", tj. neodvojivi su u konceptu naše bosanske moralne i političke misli i prakse. Čak i ako nismo potpuno svjesni tih vrijednosti (istina, pravda, mudrost i hrabrost), mi o tome moramo pričati i pisati da bismo ih bili svjesni i da bi nam te vrijednosti u konceptu naše bosanske moralne i političke misli i prakse bile jasne i prihvatljive. Riječ je o moralnoj i političkoj misli i praksi, koju mi ovdje zagovaramo, jer mislimo da postoji u duši i srcu našeg naroda. Stoga, samo oni koji nose u svojoj duši i svom srcu te iste vrijednosti mogu dostojno predstavljati Bošnjake/Bosance. Oni koji to nemaju nisu dorasli bošnjačkom/bosanskom povjerenju.

Mudrost je moralna kategorija koja se pretvara u političku vrijednost na način da čovjek osjeća dublje i vidi dalje što se iza političkih događaja krije. **Hrabrost** je, isto tako, moralna kategorija, koja se pretvara u političku vrijednost na način da čovjek **uspravno stoji kad ga napadnu**, **ali i smjelo napada dušmana kad ga ugrožava**. Ustvari, nezamislivo je da ove dvije moralne i političke vrijednosti – mudrost i hrabrost – ostanu odvojene. **Jer**, **mudrost bez hrabrosti je kukavičluk**, **a hrabrost bez mudrosti je samoubojstvo**. Otuda je naš problem najčešće bio u tome da mudri nisu bili hrabri, a hrabri nisu bili mudri, pa su gubili političke bitke. To se događa onda kada mudri mudro šute, a trebalo bi da glasno progovore, i kada hrabri progovore preglasno, a trebalo bi da šute. Dakle, mudrost je taj bosanski osjećaj trenutka, taj bosanski osjećaj za pruženu priliku, koja se, ako se izgubi, ne može više nadoknaditi. A hrabrost je taj bosanski damar, taj bosanski nagon da se Bošnjak/Bosanac oslobodi straha, kao najopasnijeg dušmana.

Ozbiljnom analizom ponašanja Bošnjaka/Bosanaca, kako u ratu, tako i u miru, može se ustanoviti da su Bošnjake/Bosance, uz neke manje propuste, krasile ove dvije moralne i političke vrijednosti u jednom općem bosansko-moralnom i političkom konceptu. Naravno, najzaslužniji za to bio je rahmetli Alija Izetbegović, koji je na uvjerljiv način spajao u svojoj političkoj misli i praksi bosansku mudrost i bosansku hrabrost. Alija nije mudro šutio kad je trebalo da hrabro progovori, ali nije ni neobuzdano govorio kad je trebalo da mudro šuti.

No, najočitiji primjer spoja mudrosti i hrabrosti bosanske politike u miru bio je hrabri nastup na Međunardonom sudu u Den Haagu, gdje su, prvi put u povijesti, privedeni gotovo svi politički i vojni lideri

jedne države pred međunarodni sud za ratne zločine, uključujući i punopravno presuđeni ratni zločin genocida nad našim narodom. Ali, za to nije bila dovoljna samo bosanska hrabrost, već i bosanska mudrost da se dobije relevantna podrška međunarodne zajednice. Rekao bih, to je ono, uz "istinu" i "pravdu", što nam danas najviše nedostaje – bosanska "mudrost" i bosanska "hrabrost", koju naš narod nedvojbeno posjeduje u duši i srcu. Gdje i kada se to izgubilo? Izgubilo se to u našim međusobnim svađama, koje su nastale zbog "neistine" i "nepravde", koja se postupno širila među nama i protiv nas, a to je ono stanje u kojem se svi osjećaju uvrijeđenim i poniženim; izgubili smo to onoga trenutka kad su glave na vrhu naše moralne i političke misli i prakse izgubile osjećaj trenutka, trenutka u kojem je trebalo glasno progovoriti, a ne mudro šutjeti, ali, ništa manje porazno, a možda je i tragičnije bilo za nas to što su se propuštale zlatne prilike zbog neznanja ili nemara, prilike koje se teško mogu nadoknaditi.

Da li je moguće povratiti vjeru i povjerenje u taj dokazani moralni i politički koncept (istina, pravda, mudrost i hrabrost), oko kojeg se okupljao gotovo cijeli bošnjački/bosanski narod u ratu i jedno vrijeme u miru? Neki misle da to nije moguće, jer su original tog bosanskog moralnog i političkog koncepta kvarni pojedinci toliko oštetili da ga nije moguće više izvorno obnoviti. Donekle bih se složio s tim mišljenjem, ali ipak mislim da je **jezgra tog koncepta ostala zdrava**. To je ono što je u orahu najbitnije, jer je jestivo, a to je zdrava orahova jezgra. Kad orah sazri, istrošena zelena kora s njega otpada, a ispod nje se pojavi tvrda orahova ljuska, koju treba razbiti da bi se došlo do orahove jezgre, koja je jestiva i u kojoj su zdrave kalorije i pozitivna masnoća.

Čini mi se da je trenutno koštunjava orahova ljuska smetnja da se dođe do orahove jezgre, koja nas iznova mami da je okusimo, jer osjećamo moralnu i političku glad, glad od koje se može politički umrijeti. Onaj koji je sposoban da razbije tu tvrdu koštunjavu orahovu ljusku kako bi došao do zdrave orahove jezgre zaslužuje naše poštovanje i podršku na putu našeg povratka ka zdravom moralnom i političkom konceptu, kojem teže duša i srce našeg naroda. A da bismo to postigli, moramo biti uporni u zahtjevu da dođemo do zdrave jezgre, koja nam stoji na dohvatu, odmah ispod koštunjave ljudske ljuske. Nju treba da razbijemo mudro i hrabro – i strpljivo, odnosno uporno.

KONCEPT PETI – **SABUR**

Nemojmo dozvoliti da nas nervira riječ "sabur". Budite *saburli*, odnosno, **sabrani** dok razgovaramo o ovoj ključnoj normi u zdravom konceptu bosanske moralne i političke misli i prakse. To naglašavam zato što znam da su mnogi Bošnjaci/Bosanci umorni od "sabura" i zato, kad im se kaže "sabur", oni to ne doživljavaju kao moralnu vrlinu, već kao moralni i politički poraz. Ali, "sabur" o kojem ovdje govorimo nije ni moralni ni politički poraz, već je **to vrhovna moralna vrlina**, **koja u sebi sadrži sve četiri prethodne moralne vrlin**e: **istinu**, **pravdu**, **mudrost i hrabrost**.

Jer, nijedna od te četiri moralne vrline ne dolazi sama od sebe, već ih čovjek stiče svojim upornim duhovnim i umnim radom, za što je potreban "sabur", tj. upornost, duranje, istrajavanje i odolijevanje moralnim i političkim izazovima. A toga, bar, u Bosni nije nikad nedostajalo – moralnih i političkih izazova – i toga, bar, Bošnjaci/Bosanci nisu nikad bili pošteđeni – **duranja i čekanja da ih obasja svjetlo u mraku**. I kad su bili i kad nisu bili toga potpuno svjesni, Bošnjaci/Bosanci su uvijek morali znati i vjerovati da im je "sabur" jedina šansa da opstanu, da ostanu i da se usprave, kao što se uspravio onaj Dobri Bošnjanin na kamenom spavaču. "Šta radi Bosanac na stećku? Stoji uspravno! Digao glavu, digao ruku! Ali nigdje nikad niko nije pronašao stećak na kojem Bosanac kleči ili moli, na kojem je prikazan kao sužanj" (Miroslav Krleža).

Zašto je "sabur" ključna tačka za sve moralne vrline i političke vrijednosti u zdravom bosanskom moralnom i političkom konceptu? Zato što pojam "sabura" **ima dva suprotna pogona**, **dva suprotna drajva** (*drive*): **jedan koji pokreće pozitivnu energiju** i drugi koji **koči negativnu energiju u čovjeku**. "Sabur", kao pogon, koji pokreće pozitivnu energiju u čovjeku jeste upornost i istrajnost u traganju za istinom i pravdom, te dosljednost u ispunjavanju datog obećanja, kao i u izvršavanju zaduženog emaneta ili posla unatoč poteškoćama, a "sabur", kao pogon, koji koči negativnu energiju u čovjeku jeste sustezanje i odbijanje laži i nepravdi unatoč dunjalučkim dobitima, te odustajanje od osvete, iako se na to ima pravo, kao i odolijevanje neprimjerenim provokacijama. Naravno, u onoj mjeri u kojoj je "sabur" aktivan kao pogon pozitivne energije, koja osigurava upornost i istrajnost na putu istine i pravde, olakšat će kočenje pogona negativne energije i osigurati da se čovjek sustegne od laži i nepravde. U svemu tome mudrost i hrabrost su, kao kombinacija "sabura" u smislu da se izdura poteškoća i uhvati prilika za pozitivnu akciju.

Mi smo u ratu imali sve to – "sabur", koji je u nama pokretao pozitivnu energiju u borbi protiv agresora i "sabur" koji je u nama kočio negativnu energiju u odnosima među nama. Bili smo bliski jedni drugima i suosjećali smo međusobnu bratsku i patriotsku ljubav i poštovanje. Poslije rata te vrijednosti su nam se unekoliko poremetile. "Sabur" kao pogon pozitivne energije za upornost i istrajnost na putu istine i pravde kao da se gasi, a "sabur" kao kočnica negativne energije kao da se otkočio pa se u nama zapalila neka depresija i osjećaj beznađa, koji gori na sve strane.

Možda nekima neće biti sasvim jasno, ali moramo shvatiti da nam se nakon fizičkog genocida, koji smo preživjeli, **može dogoditi duhovni i mentalni genocid**, a to je da nam se ubije naše vlastito pamćenje, koje definira naš vlastiti nacionalni i državni identitet. A, to će nam se dogoditi ako nam se ugasi "sabur", kao pogon, koji pokreće u nama pozitivnu energiju i vraća nam međusobno povjerenje na putu do istine i pravde, putu koji je dug koliko je dug naš život na ovome svijetu, ali i ako nam se "sabur", kao pogon, koji koči negativnu energiju otkoči i tako omogući da primamo negativnu energiju, koja nam ubija međusobno povjerenje i umrtvljuje bosanski duh kao volju da pobijedimo depresiju i beznađe.

To može biti naša najteža bolest – gubitak volje da se borimo za istinu i pravdu, jer smo izgubili "sabur" kao pogon koji u nama pokreće pozitivnu energiju. Nije obećavajuće stanje nacije u kojem veliki broj ljudi govori da ne zna za koga će glasati i u kojem veliki broj ljudi svjesno i ciljano najavljuje da neće glasati zato što nema za koga. Nije obećavajuća ni priča o tome da ljudi odlaze iz Bosne zato što u Bosni ne prepoznaju svoju budućnost. Očito je, dakle, da se po Bosni širi neka negativna energija ne samo od onih koji ne vole Bosnu, već i od onih koji su dozvolili sebi da ih savlada negativna energija zato što su izgubili "sabur" kao kočnicu, koja ih zaustavlja da ne padnu u provaliju.

Za ovaj problem moramo naći rješenje. Moramo se osloboditi depresije i beznađa u našim glavama, jer je to pogubnije po našu naciju i državu od granata koje su fijukale iznad naših glava. Od granata iznad naših glava nekako smo se uspijevali skloniti, **ali od depresivnih i beznadnih ideja u našim glavama nema skloništa**. S tim idejama spavamo i budimo se i te nas ideje čine nespokojnim i bezvoljnim. Zato je nužno da u naš zdravi moralni i politički koncept vratimo bosansku osobinu "sabura", ne kao bespomoćno duranje, već kao svjesnu upornost na putu slobode i časti i kao savjesnu otpornost naspram moralnih i političkih izazova.

Ustvari, **u Bosni će nadvladati onaj koji je sposobniji da nadura protivik**a. Bosnu će izgubiti onaj koji nema "sabura", tj. koji ne umije ustati i stajati uspravno na bosanskom kamenom spavaču – budilniku.

KONCEPT ŠESTI – **POLITIKA KAO NAUKA**

Znam, pritisak raste. Nema se ni vremana ni "sabura" za velike ideje. Nema se vremena ni za priču o događajima. **Ostalo je samo da se priča o ljudima**. **Ali**, **to ne rade veliki umovi**. Znam, kažeš, ali gdje su bili ti veliki umovi ranije da nam objasne šta je to politika, preciznije "**šta je to bosanska politika**"? Kakva nam je korist od velikih ideja sada kada moramo birati ljude, koje znamo i ne znamo, u koje vjerujemo i ne vjerujemo.

Znam, u pravu ste. Od vremena Hasana Kafije Pruščaka (umro 1616.) nije se u Bošnjaka/Bosanaca pojavio veliki politički um, poput velikog političkog uma u Francuza Žan Žakaa Ruso (umro 1778.) i u Engleza Džona Loka (umro 1704.). Nije se pojavio veliki bosanski um koji bi nam objasnio šta je to politika, preciznije "šta je to bosanska politika" od Kulina bana do naših dana. Nije da nije bilo velikih umova u Bošnjaka/Bosanaca poput Hasana Kafije Pruščaka i nakon Pruščaka i nije da nije bilo u Bošnjaka/Bosanaca velikih umova poput Žana Žaka Rusoa i Džona Loka. Bilo ih je, ali oni su se uglavnom bavili **univerzalnim pitanjima uređenja svijeta ili uređenja univerzalne države**, **pri čemu je pitanje uređenja bosanske države uglavnom bilo u fusnoti**.

Razumljivo je da je preokupacija velikog uma Hasana Kafije Pruščaka bila univerzalna država carevina, jer je on živio i djelovao u toj osmanskoj univerzalnoj državi carevini. Ali, nije sasvim razumljivo što se veliki umovi u Bošnjaka/Bosanaca nisu našli, odnosno nisu se snašli u povijesnom metežu od univerzalne do nacionalne države nakon ukidanja univerzalnih država carevina po završetku Prvog svjetskog rata pa do nastanaka partikularnih, tj. nacionalnih država širom Balkana i Evrope. U svojoj podsvijesti, pa i supersvijesti, Bošnjaci/Bosanci bili su i ostali, u političkom smislu, **univerzalci i to na dva načina**: (1) **na način panislamizma** i (2) **na način kominternizma**. U moralno-etičkom smislu te su dvije ideje suprotne, ali u smislu političke misli, kao univerzalne kategorije, one su slične. Naime, veliki umovi u Bošnjaka/Bosanaca nisu se bavili nacionalnim pitanjem Bošnjaka/Bosanaca u Bosni, već su se (prvi) bavili univerzalnim pitanjem svijeta, misleći, pa i vjerujući, da će doći do obnove univerzalne države carevine, u kojoj su nekad živjeli, a (drugi) su pak mislili, pa i vjerovali, da je komunistička internacionala (Kominterna) najbolja nadoknada za gubitak univerzalne države carevine, u kojoj su nekad živjeli.

I tako, dok su jedni "veliki umovi" u Bošnjaka/Bosanaca bili utopljeni u nostalgiji za univerzalnom državom carevinom, i dok su drugi "veliki umovi" utopijski sanjali o Kominterni od Urala do Beograda, **bosanski susjedi su kovali plan kako da osvoje**, **podijele i pripoje bosansko nacionalno**, **državno i kulturno blago**. Radili su to podmuklo,

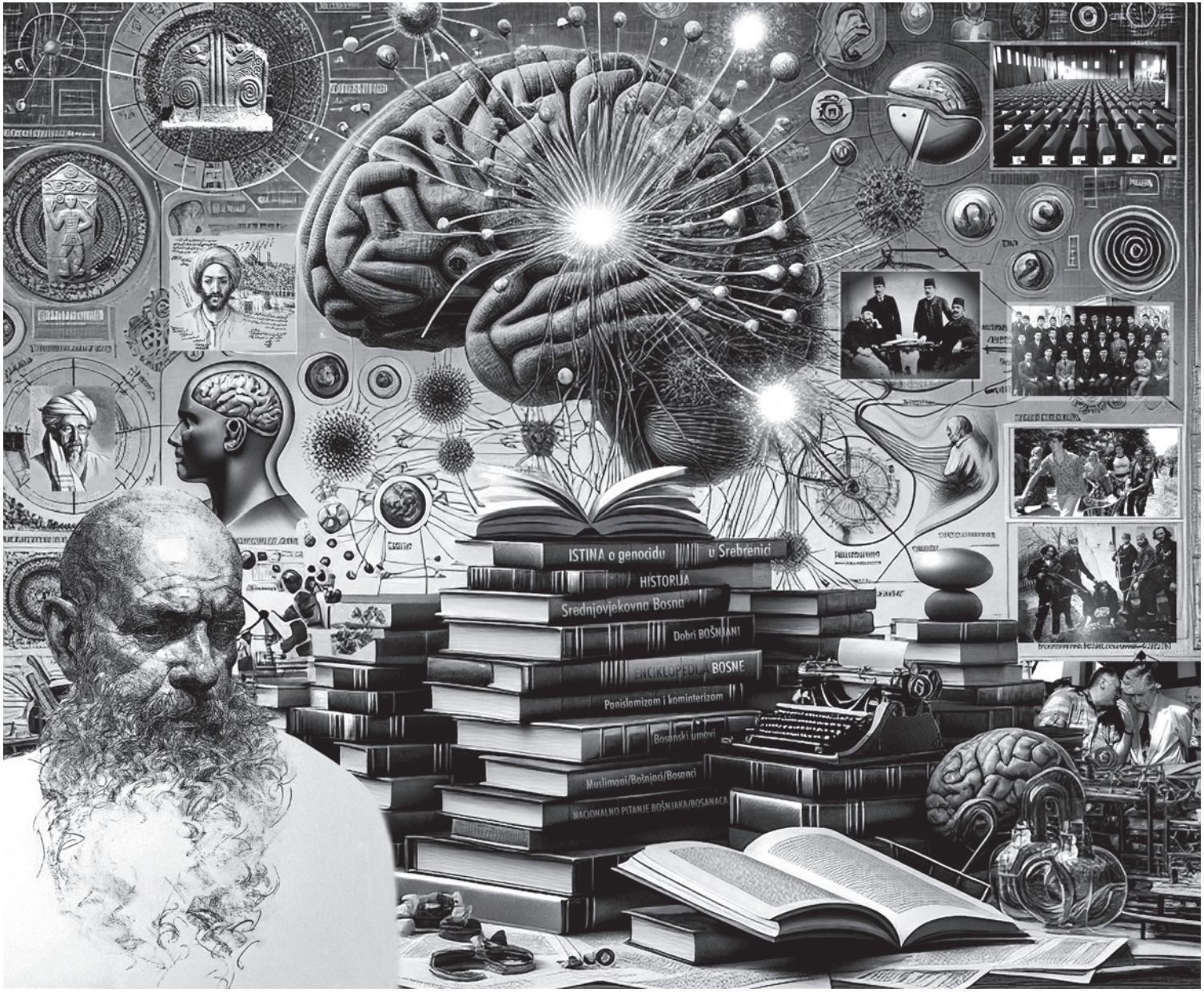
sistematično i permanentno. I unekoliko su u tome uspjeli, posebno nakon neuspjelog pokušaja Husein-kapetana Gradaščevića (umro 1834.) da jasno redefinira nacionalni identitet Bošnjaka/Bosanaca i da se obnovi suverenitet nezavisne bosanske države u odnosu kako na univerzalnu državu carevinu, kojoj je bio istekao rok trajanja, tako i u odnosu na susjedne nacionalne države u nastajanju, prije svih Srbiju i Hrvatsku, ali i Crnu Goru.

Ako su nam jasne navedene činjenice iz naše bosanske političke povijesti, onda će nam biti jasno koliko je važno da shvatimo da je politika nauka. Politika nije usputna djelatnost, kojom se bave besposleni i slučajno nađeni ljudi na putu. Ustvari, politika je jedan od najtežih poslova u državi i društvu, posao za koji se valja dobro obučiti, te fizički i psihički dobro pripremiti. To što nas ovih dana hvata panika zato što ne znamo za koga ćemo glasati posljedica je naše neupućenosti u politiku. Jer, **politika**, **prije svega**, **znači tačnu informaciju pod uvjetom da je znamo pravilno čitati**. A znat ćemo ako smo politički obrazovani, tj. ako su nam jasno i pravilno poredane moralne i političke ideje u glavi **šta je to naš duhovni**, **nacionalni i državni interes**.

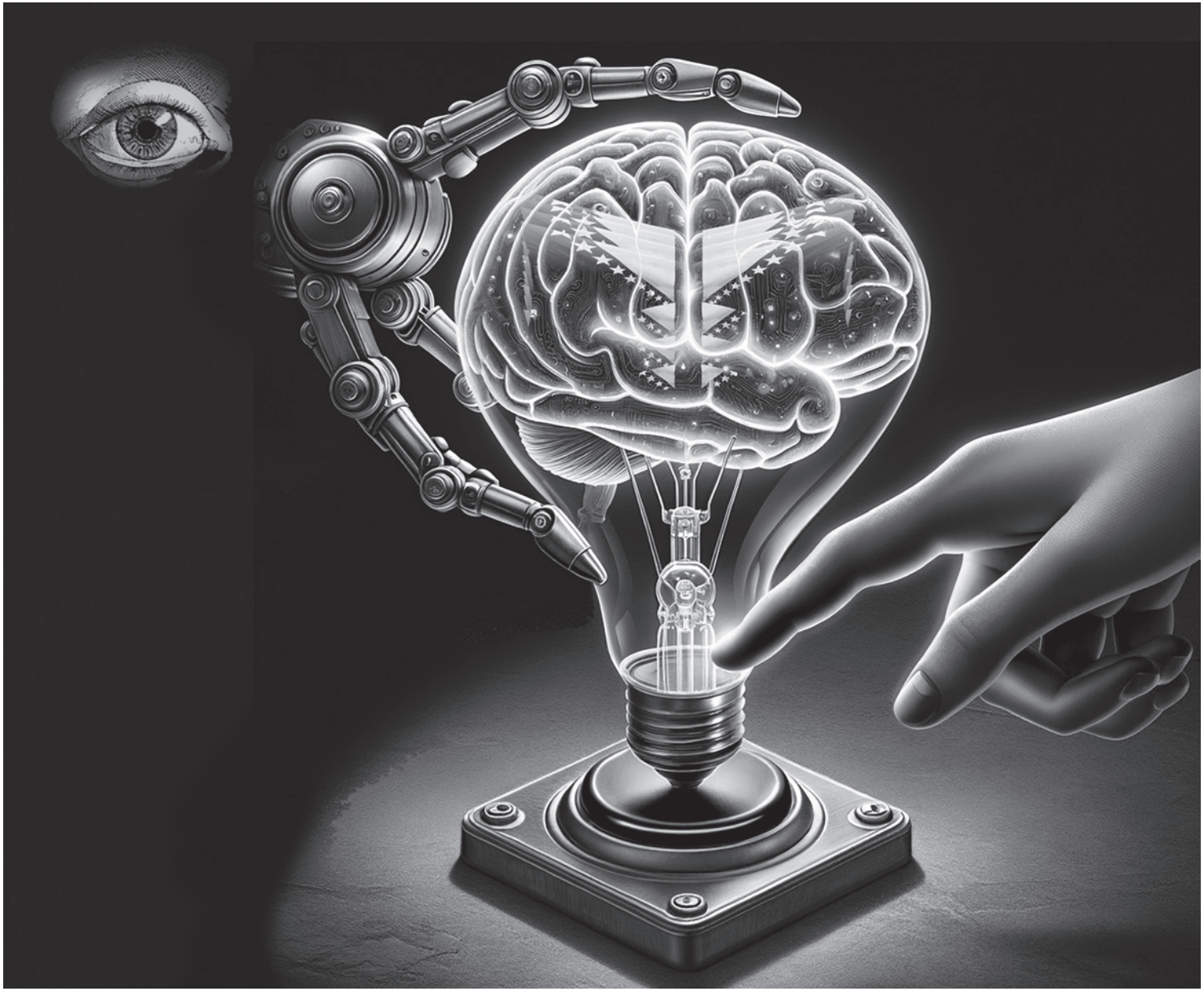
Nekima može izgledati da je ovo što govorim besmisleno i bespotrebno. Možda se neki od vas pitaju: A kome ovo uopće treba? Razumijem tē, koji tako misle. Ali, bih volio da i oni mene razumiju ako im kažem **da ovo radim iz potrebe svoje duše**. Duša mi ne dâ mira, već me tjera da ovo kažem kao svoj dug prema svom narodu. A narod može biti jedan čovjek, poput Ibrahima, a. s. Tjera me da kažem svom narodu da je glas svake pojedine osobe, muškarca i žene veoma važan, više nego što smo i sâmi toga svjesni.

Ne zaboravimo da od Kulina bana u Bosni nije bilo više Bošnjaka/Bosanaca, koji su aktivno svjesni svog bosanskog nacionalnog i bosanskog državnog identiteta kao što su to danas zahvaljujući požrtvovnoj borbi najboljih bosanskih sinova, šehida. Prvi put u bosanskoj povijesti, bosanski su sinovi hrabro ustali da se bore za svoju hižu, ustali su da pokažu cijelome svijetu ko su i šta su. U toj borbi spontano je nastala i autentična politička misao, utemeljena na moralnim vrlinama: istini, pravdi, mudrosti, hrabrosti i saburu. Dakle, politička misao, koja danas živi u nama, nije rezultat mišljenja velikih bosanskih umova u Bošnjaka/Bosanaca, već je to rezultat prolivene krvi bosanskih šehida.

Dakako, **u tome je mudrost**, k**oju bosanska mladost treba da ima na umu, a to je da umjesto bosanskom krvlju**, **bosansku slobodu i čast treba braniti bosanskim umom**. A to će biti moguće ako se sačuva sjeme zrdavog moralnog i političkog koncepta u Bošnjaka/Bosanaca. Neću spominjati nijedno ime od ljudi za koje mislim da imaju u sebi i čuvaju za sve nas to zdravo sjeme, zato što imam povjerenje u vaš zdrav razum, koji najbolje zna ko su ti ljudi, koji baštine zdrav moralni i politički koncept u ime Bošnjaka/Bosanaca.

ILUSTRACIJA: Umjesto bosanskom krvlju, bosansku slobodu i čast treba braniti bosanskim umom...

ILUSTRACIJA: Agresija na Bošnjačku/Bosansku dušu i pamet mnogo je opasnija danas za naš opstanak nego što je bila agresija na našu zemlju i državu...

KONCEPT SEDMI – **POLITIKA KAO NACIJA**

Antibosanska retorika i praksa s ciljem "mirnog" **rušenja bosanske države** i kod našeg istočnog i kod našeg zapadnog susjeda nikad nije bila agresivnija i opasnija. Drugo, bošnjački/bosanski nacionalni i državni korpus ovoga **puta toliko je razbijen i međusobno antagoniziran** da su pojedine interesne grupe spremne založiti i bosansku naciju i bosansku državu zbog svoje bolesne sujete i nezasićenog egoizma.

Zbog tih dviju opasnosti, kako izvana, tako i iznutra, valja nam svima – bosanskim patriotima staviti prst na čelo i razmisliti da li su izbori za hazardno eksperimentisanje ili su izbori prilika da pokažemo visoku nacionalnu i državotvornu svijest na način da biramo one za koje znamo šta mogu, ali i šta ne mogu uraditi za naciju i državu.

Ljut sam kao i vi na mnoge s kojima sam dijelio dobro i zlo u ratu i u miru, jer nisu na moralnoj i političkoj razini mojih i vaših očekivanja, ali bolje je imati *vrapca u ruci nego goluba na grani*. Kažem to, jer se sjećam svojih prijatelja koji su, u jeku arapskog proljeća, govorili da jedva čekaju da se tirani maknu s vlasti. Govorili su: "Bolje iko nego oni." I ostvarila im se želja. Nakon tirana došli su im na vlast nikojevići, koji su bili sto puta gori tirani od svih tirana.

Naglašavanje tog iskustva ne znači da treba amnestirati bilo čiju korupciju, već to znači da ne nasjedamo na praznu političku priču, koja nas udaljava od zdravog moralnog i političkog koncepta, koji je nastao iz krvi najboljih bosanskih sinova – šehida. Nemojmo nikad zaboraviti da je agresija na našu dušu i pamet mnogo opasnija danas za naš opstanak nego što je bila agresija na našu zemlju i državu. **Ovaj psihički rat protiv naše bosanske nacije i bosanske države ima simptome psihičkog genocida**. To se očituje u dubokoj podjeli i jednom neviđenom međusobnom antagoniznu onih u Bošnjaka/Bosanaca koji bi morali biti jedan moralni glas i jedna politička akcija u odbrani od tog psihološkog rata, rata koji razbija bošnjačko/bosansko nacionalno i državno tkivo. Ovo nije priča za zastrašivanje, već je ovo budilnik za osvješćenje da se, ako se ovaj psihički antibošnjački/antibosanski rat ne zaustavi, rizikuje da se karakter naše cijele borbe za nezavisnu i suverenu bosansku naciju i bosansku državu dovede u pitanje, da se sve promijeni i okrene protiv naše nacije i naše države, kao što je bivalo više puta u zadnjih sto godina naše povijesti. Stoga treba znati da su naredni opći izbori bitni zbog mnogih pitanja, ali držim da je ovo pitanje svih pitanja, a to je da se čuva i očuva sloboda koju imamo zahvaljujući žrtvi najboljih sinova – šehida.

Nema nacije bez vlastitog imena, niti ima nacije bez vlastite politike – nacionalne politike. Prema tome, uskraćivanjem naciji njenog prava na vlastito ime uskraćuje joj se pravo na vlastitu politiku – nacionalnu politiku.

Mi, Bošnjaci/Bosanci, bili smo jedna od **rijetkih nacija u svijetu kojoj je uskraćivano pravo na vlastito ime zato što joj je uskraćivano pravo na vlastitu politiku**. Ove dvije nepravilnosti su uzročno-posljedične, jer se uskraćuje jedno da bi se uskratilo drugo pravo, tako da se uskraćivanjem prava na vlastitu politiku uskraćivala mogućnost prava na vlastito ime nacije. Naravno, to stanje bilo je neodrživo. Kao što je **neodrživo i stanje uskraćivanja prava na vlastito ime jezika** naciji koja ima vlastito ime i koja ima vlastitu politiku.

Ta potreba da se jednoj naciji, kao što su Bošnjaci/Bosanci u Bosni, stalno nešto osporava jeste znak opsesije, a može biti i znak ljubomore onih koji imaju tu potrebu. Oni, očito, neće odustati od te svoje ovisnosti da osporavaju neotuđiva nacionalna, državna i kulturna prava Bošnjacima/Bosancima. **Zato ne treba čekati njihovu milost**, **već treba imati jasnu i snažnu svijest o pravu na vlastito ime nacije**, **na vlastitu nacionalnu politiku**, **na vlastito ime nacionalnog jezika i na vlastitu državu**, **koju Bošnjaci/Bosanci mogu dijeliti s drugim etničkim ili nacionalnim grupama**, **ali ne na vlastitu štetu kao što je to do sada bilo**.

Bošnjaci/Bosanci sâmi su sebi izborili pravo na svoje vlastito nacionalno ime. Platili su visoku cijenu za to i zato danas niko nema pravo da to dovodi u pitanje. Izborili su se i za svoju vlastitu nacionalnu i državnu politiku, koju, također, niko nema pravo osporavati, ali ni prisvajati i monopolizirati. Oni koji u Bošnjaka/Bosanaca nisu svjesni toga nisu dostojni bošnjačkog/bosanskog glasa. Biti nacionalno svjestan i odgovoran ne znači biti nacionalista. Naprotiv, onaj koji poštuje vrijednosti svoje nacije spreman je poštivati i vrijednosti nacije drugoga. A onaj koji se odriče svoje nacije sklon je biti netrpeljiv prema naciji drugoga, jer mu smeta što je drugi svjestan samoga sebe, a on nije.

KONCEPT OSMI – **POLITIKA KAO DRŽAVA**

Pravi put je jasan – od nauke o politici i svijesti o naciji dolazi se do države u praksi. Jer, kako je rahmetli Alija govorio: "Mi želimo svoju državu. Jer je narod bez države kao porodica bez krova koja živi pod kišom. **Ne želimo biti narod koji nema državu**."

U ovoj izjavi sadržana je cijela priča o zdravom političkom konceptu, od kojeg sadašnja i buduća generacija Bošnjaka/Bosanaca ne smije odustati. Koliko mi je poznato, ova izjava o tome da "želimo svoju državu" prva je koju je ikad izrekao jedan Bošnjak/Bosanac, političar ili intelektualac, u zadnjih stotinu godina. Značaj te izjave

jeste u tome što je Bošnjacima/Bosancima prvi put jasno i nedvosmisleno definiran njihov nacionalni i politički cilj, a to je država. Do tada, Bošnjaci/Bosanci u Bosni bili su zagledani, da ne kažem zaljubljeni, u nacionalne, političke i državne projekte svojih susjeda s njihove lijeve i njihove desne strane. I, bili su iskreno predani i odani svakom od tih tuđih državnih projekata čak i onda kad su bili svjesni da su antibosanski.

Naravno, Bošnjaci/Bosanci nisu ni tada bili neprosvijećeni/lahkoumni, ali nisu imali izbora zato što su bili nejaki da se suprotstave grabežljivoj najezdi svojih susjeda. Pretpostavljajući iz dotadašnje navike da su Bošnjaci/Bosanci u Bosni još uvijek nacionalno, politički i državno neupućeni i nesposobni da se brane od zla koje im se sprema, Karadžić se nije mogao sustegnuti, već je, mimo antibosanskog konspirativnog protokola dvaju susjeda, "izletio" s izjavom da se Bošnjaci/ Bosanci, kao muslimani, neće moći odbraniti ako dođe do rata u Bosni. To je, doista, bilo zastrašujuće slušati svakom Bošnjaku/Bosancu u Bosni, ali istodobno to je bio najjači okidač, koji je upalio bosansku nacionalnu, političku i državnu lampu, koja nije obasjala samo Bosnu, već region, Evropu i svijet.

Zvuči paradoksalno, ali zahvaljujući tome, Bošnjaci/Bosanci su se **probudili**. **I pokazali su svima da su ih njihovi susjedi potcijenili i grdno se prevarili,** u korist bosanske političke misli, bosanske nacionalne svijesti i bosanske državotvrone odlučnosti. Stoga, to političko znanje koje danas imamo niko nema pravo brisati iz našeg pamćenja; tu nacionalnu svijest, koju smo stekli u ratu i miru, niko nema pravo osporavati i tu državotvornu praksu, koju smo ostvarili u krvi i znoju kao nacija, niko nema pravo izdati.

Ove opservacije ne bi bile uvjerljive ako se ne bismo i kritički osvrnuli na neke pojave koje mogu biti opasne po bosansku državu. Prije svega, opasno je kad vidimo da ima među **Bošnjacima/Bosancima onih koji nisu dorasli državničkoj funkciji bilo zbog neznanja bilo zbog nemara**. Zato oni za koje mislimo da predstavljaju zdravi politički koncept u odnosu na onaj koji mislimo da je kvaran moraju biti upućeni u sve bitne detalje o tome šta je to država i kako se treba ponašati na državnom položaju. Moraju znati da je država ključ za opstanak Bošnjaka/ Bosanaca u Bosni. Zato se ne smije lični interes stavljati ispred interesa države.

Znam, lahko je to reći, ali nekima je teško sprovesti to u praksi. Eh, valja ih tome učiti. Kao što valja dsciplinirati i one koji su nemarni u odnosu na povjereni im emanet u državi. A, čini mi se, među Bošnjacima/Bosancima **ima dosta takvih koji spavaju**, **koje nije briga šta se oko njih zbiva u državi sve dok njih niko ne dira ili sve dok im je u interesu da se nikome ne zamjere kako bi ostali na državnom položaju**. Nisu spremni da se bore za državu, a morali bi biti. Uprotivnom, treba ih skinuti sa državnog položaja.

Te dvije mahane – neznanje i nemar – koje su primjetne kod kvarnih pojedinaca u zdravom političkom konceptu, za koji se ovdje zalažemo, moraju se otkloniti kroz ozbiljnu političku edukaciju i odgovornu moralnu rehabilitaciju.

KONCEPT DEVETI – **POLITIKA KAO DRUŠTVO**

Ovo pišem više zbog sebe nego zbog naroda mog, ali uvijek mi je narod na umu. Htio sam ispitati svoju vlastitu dušu i uvjeriti se u svoj vlastiti bosanski duh o tome da li u sebi imam ono što sam naučio u toku teške borbe za slobodu i čast bosanske nacije i bosanske države; htio sam to podijeliti s narodom kako bih jasno i nedvosmisleno potvrdio da je moja duša i moj bosanski duh ostao vjeran prvoj i originalnoj moralnoj i političkoj ideji koju sam naučio u ratu i miru. Htio sam da kažem da sam danas ponosan što mogu reći da sam jedan od osnivača povijesnog bosanskog nacionalnog, političkog i državnog projekta za vjere, nacije i države. I, naravno, htio sam snažno upozoriti Bošnjake/Bosance, posebno one koji su najviše zaduženi, da tu ideju čuvaju i poštuju, da nam se svima valja vraćati toj povijesnoj originalnosti moralnog i političkog zdravog koncepta, u kojem vidim spas i uspjeh naše nacije i države. Uvažavajući sve ljude i narode u Bosni, ali Bošnjaci/Bosanci su bili i ostali kičma Bosne, kičma bosanske nacije, bosanske države i bosanskog društva. Zbog toga Bošnjaci/Bosanci nemaju pravo na političku grešku. Nemaju pravo rizikovati da im se pogazi i pobriše što su krvlju i znojem do sada ostvarili i da budu prisiljeni da opet kreću ispočetka. Ta im se greška ne smije ponoviti ako misle na svoju i sudbinu svog potomstva. Dakako, i sva krila koja su se odlomila od glavnog političkog trupa valja iznova savijati, jer drugačije niko neće od nas moći poletjeti, ni letjeti u ovom svijetu zamršenih odnosa.

KONCEPT DESETI – **POLITIKA KAO SUDBINA**

Upamtimo, onoliko koliko se može reći da kao narod nekada nismo bili odgovorni zato što nismo imali izbora, danas smo kao narod odgovorni za sudbinu naše nacije, države i vjere zato što imamo izbor. Politika je oduvijek bila naša sudbina, a danas je naša sudbina naša politika. Nema nam nazad ni u politici ni u državi.

Mi danas moramo ići samo naprijed ili nas neće biti ni u politici ni u državi. Nema hajra od pustih početaka, koji su nas mnogo puta zavijali u crno, već nam valja nastaviti tamo gdje smo stali u duhu istine, pravde, mudrosti, hrabrosti i sabura. Nacije i države koje su stalno na početku nikad ne stignu do cilja. Mi, kao nacija i država, nismo više na početku. Mi imamo snažni moralni i politički kontinuitet pamćenja, kao naš moralni i politički identitet, i uhodanu državničku praksu, koju moramo čuvati, razvijati i jačati kako nas nikad više ne bi vratili na početak.

Izbor je naš! Da utvrdimo i potvrdimo da smo državotvorni narod, koji ima samopoštovanje i koji zaslužuje poštovanje drugih kako u vlastitoj zemlji, tako i u svijetu. Prvi put u našoj stoljetnoj povijesti pruža nam se prilika da održimo kontinuitet našeg nacionalnog, političkog i državnog suvereniteta. Dakako, svijest o tome i odgovornost za to nisu samo na jednoj osobi, niti na jednoj ekskluzivnoj grupi, već na svima nama kao naciji. Stoga, imam potrebu da uputim poruku bosanskim borcima patriotima, bosanskim generalima, bosanskim intelektualcima, bosanskim domaćinima i bosanskim hodžama – imamima.

Dragi bosanski borci patriote!

Znam da su mnogi od vas razočarani u dosadašnju politiku, ali isto tako znam da su mnogi od vas ispunjeni osjećanjem ponosa što su bili na braniku svoga doma, svoje domovine i svoje države. Pozivam vas da ne odustajete od svoga prava na poštovanje svih nas prema vama, ali i da preuzmete odgovornost za budućnost naše nacije i države tako što ćete se sjetiti ideja vodilja svog vrhovnog komandanta u ratu i miru dok budete u nedjelju glasali. Ako se svi udružimo, ako svi stanemo u jedan saff u obnovi originalne moralne i političke ideje, uspjet ćemo pod uvjetom da preživimo politički cunami, koji se nadvio nad glavama naše nacije i države i s istoka i sa zapada.

Dragi bosanski generali!

Žao mi je što ni vi ni mi, kao narod, nismo dovoljno svjesni vaše uloge u našoj naciji i državi. Ali, evo, ovo je jedna od rijetkih prilika kad vam mogu odati priznanje i pozvati vas da, kao i do sada, u ratu i u miru uvijek imate na umu tu veliku čast bosanskog generala i da nikad ne zaboravite kako i na koji ste način stekli tu časnu titulu u našem narodu, titulu koju drugi u Bošnjaka/Bosanaca nisu imali priliku steći ni za jedno stoljeće. Kao i do sada imam povjerenje u vaš borbeni karakter.

Dragi bosanski intelektualci!

Vas ima veliki broj u našem narodu, ali i veliki broj koji nije uvijek sa svojim narodom. Biti intelektualno nezavisan **ne znači otuđiti se od svog naroda i njegove političke i državne sudbine**. Biti intelektualno neovisan ili suveren znači biti u službi svoje nacije i države na način na koji to drugi nisu u stanju. Za propuste u bošnjačkoj/bosanskoj politici, kojih evidentno ima, i sami ste odgovorni zato što niste proaktivni u pravo vrijeme i na pravom mjestu. Nadam se da ste i vi, kao i mi svi, naučili lekciju iz naše daleke i bliže povijesti da od **salonske pameti**, koja nije provodiva u praksi, niko nema koristi. Stoga, pozivam vas da se oslobodite *ojkofobije*, straha od kulture svoga naroda i pridružite se njegovim nadanjima, ali i pomognete im da savladaju svoje strahove u ovom današnjem složenom svijetu politike i ekonomije.

Dragi bosanski domaćini!

U Bosni je uvijek bila hiža, u kojoj je obitavao Did. Dakle, Bosna je uvijek imala domaćina u domu, domovini i državi. **Domaćin drži na okupu ukućane**, organizira njihove radne obaveze i brine se o njihovom zdravlju i raspoloženju. Dobar domaćin u bosanskoj državi jeste onaj **koji ima bosansku dušu i bosanski duh**. Loš domaćin u bosanskoj državi jeste onaj koji nema ni bosansku dušu ni bosanski duh. Stoga, dragi moji bosanski domaćini, vi birate domaćina koji treba da drži na okupu bosanske ukućane u bosanskoj državi. Imam povjerenja u vaš zdrav razum da ćete uvijek izabrati "dobrog domaćina", za kojeg znamo da zna organizirati radne obaveze ukućanima i ima srce da se brine o njihovom zdravlju i zaspoloženju. Ako pogriješite, nanijeli ste štetu samima sebi, a ne onome koji vam se nudio kao dobar ili najbolji domaćin od svih. Zato, pamet u glavu.

Drage bosanske hodže imami!

Neka vas ne čudi što se vama napose obraćam. Jer, ma gdje bio i ma šta radio, uvijek sam u duši bio i ostao hodža i zato osjećam vašu hodžinsku dušu kao svoju, vašu hodžinsku brigu kao svoju, vašu hodžinsku nadu kao svoju i vaš hodžinski strah kao svoj. Osjećam, dakako, i svoje pravo i obavezu da vas pozovem da budete i ostanete jedinstveni u svom radu i djelovanju na okupljanju i snaženju bošnjačkog/bosanskog moralnog i političkog zdravog koncepta. Bez obzira na to šta će neko reći, mi hodže moramo znati da je naša sudbina u Allahovoj volji, koja se očituje u našoj svijesti o tome da smo mi ovdje na Balkanu i Evropi poseban narod, na koji se gleda posebno i zato imamo pravo i obavezu da se posebno brinemo o našoj sudbini, a to znači da imamo pravo da se miješamo u sve što se tiče

sudbine našeg naroda, a mi smo njegov neodvojivi dio. Uspjesi su se uvijek pripisivali nekome drugome, a porazi hodžama. Stoga, drage moje bosanske hodže imami, uradite što je do vas, a Allah na kraju ocjenjuje i nagrađuje svakoga prema njegovom nijjetu i djelu.

II

VLAST – ŠTA JE TO?

Imajmo na umu da se korijen riječi vlast u bosanskom jeziku može izvesti iz pojma vlastito u smislu da neko nešto posjeduje kao svoje vlastito, da time ili nad tim vlada, da time dominira: lat. *dominatio*, grč. *kratija*, ar. *sulṭān*.

Muslimanski povjesničar Muḥammed Džarīr Al- Ṭabarī (839.-923.), kaže da je Svevišnji Bog *sulṭān*, tj. 'vlast', na zemlji najprije povjerio ʿAzāzīlu, džinovskom poglavici iz kraljevskog džinovskog plemena.

Naime, prema drevnoj legendi, koju prenose i muslimanski povjesničari, džinni su nastanili zemlju prije dolaska ljudskog roda, Adema. I džinni su imali *sulṭān*, tj. 'vlast', na zemlji. Njihov kralj bio je ʿAzāzīl, jedan između njih. ʿAzāzīl je bio lijep i stasit. Bog ga je učino moćnim i časnim te ga postavio da vlada donjim nebom i zemljom. Štaviše, Bog mu je dao ključeve od raja. Otuda je arapska riječ *džennet* za *raj*.

Međutim, *sulṭān*, tj. 'vlast', ʿAzāzīla je toliko opila da mu se pamet pomutila i navela ga da pomisli da je on sam "bog". Stoga je zatražio od svojih podanika da njega umjesto Allaha Jedinog obožavaju. **To je bio kraj ʿAzāzīlove časti i vlasti**. Bog Svevišnji ga je od lijepog učinio ružnim likom i predio mu ime u *Iblis* i prokleo ga (*redžīm*) zato što je odbio poslušati Allaha Svevišnjeg da se pokloni Ademu, koji dolazi na zemlju kao Allahov izaslanik (*khalīfah*) da ga zamijeni i ustanovi pravednu vlast na zemlji prema Allahovim uputama.

Adem i njegovi najbliži potomci bili su dosljedni u poslušnosti Svevišnjem Allahu. Bili su pravedni. Nije ih *sulṭān*, tj. 'vlast', na zemlji opijala sve dok Kabil (Kain) nije ubio svog brata Habila (Abela) i tako označio krvavu borbu ljudi za *sulṭān*, tj. 'vlast', na zemlji, koja i danas traje između onih koji misle da vlast njima pripada (Kaini) i onih koji trpe svaku vlast (Abeli), koji ne žele dići ruku protiv vlasti makar ih ubijala!

Dakle, *sulṭān*, tj. 'vlast', je opijum za čovjeka, vlast čovjeka opija da bi ga usrećila ili unesrećila, uzdiže ga da bi ga ponizila, mami ga da bi ga ulovila, grli ga da bi ga udavila. No, nije svaka vlast prokleta. Vlast može biti

blagodat. **Sve ovisi od ličnosti čovjeka**; vlast čovjeka može opiti kao ʿAzāzīla pa da se pretvori u Iblisa, a može ga i potaknuti na istinu i pravdu kao što je bila vlast Muhammeda, a.s., **vlast koja je ljude usrećila**. Dakle, nisu sve vlasti na zemlji iste. I zato imaju različita imena od demonkratije do demokratije i nomokratije.

Ali, jedno je izvjesno: nijedan *sulṭān*, tj. 'vlast', nije vječna, nijedna se zločesta vlast nije proslavila, nijedna bezočna vlast nije blagoslovljena, **nijedna bezosjećajna vlast nije sretno završila**.

A najpogubnije za *sulṭān*, tj. 'vlast', na zemlji jeste potreba da bude gluha kod ušiju, slijepa kod očiju, nijema kod usta da odgovori na kritiku koja ima smisla za njeno dobro da se ne uruši u svojoj umišljenosti i opijenosti pa da izgubi smisao za svoje postojanje.

Najgore od svega je kad vlast ili državna uprava postane svrha sama sebi i zbog sebe i kad pokriva oči da ne vidi, kad stavlja klipove u uši da ne čuje, kad zatvara usta da ne govori istinu i skriva pravdu. Zločesta vlast je ona vlast koja ćorluči onima zbog kojih postoji, a koje treba da poštuje!

Dakako, *sulṭān*, tj. 'vlast', svaka 'vlast' nad ljudima i o ljudima veliko je iskušenje onima kojima je vlast, velika i mala, povjerena.

Vlast je blagodat. A blagodat je dâr Božiji čovjeku, dâr koji čovjek ne zaslužuje, ali mu se poklanja iz nadnaravne milosti pod uvjetom da tu vlast ne iznevjeri. A ako je iznevjeri, onda mu vlast postaje prokletstvo. A prokletstvo je uzrok nesreće (kibur, odnosno oholost Iblisovo je prokletstvo). Prokletstvo je isto što i anatema, kojom se neko izdvaja iz zajednice ili iz vlasti. Kao anatemisani pojedinac, čovjek onda pati u zarobljenoj samoći ili u osvojenoj slobodi. Sve ovisi o karakteru ličnosti koja podnosi ili ne podnosi volju grupe ili čopora, koja mu silom vlasti truje dušu iz pakosti, ubija mu volju za akciju i gazi mu čast i dostojanstvo. Narod ili nacija je kao pojedinac. Ima svoju dušu, ima svoju volju, ima svoju čast i dostojanstvo. Stoga, narod ili nacija mora da vodi brigu o svojoj duši, o svojoj volji i o svojoj časti i dostojanstvu. Ako je vlast blagodat, onda čuva u naciji te vrijednosti, a ako je vlast prokletstvo, onda je nacija, kao i pojedinac, anatemisana, tj. izolovana od svijeta i od vlasti koja joj prirodno pripada.

U svojoj hiljadugodišnjoj povijesti, vlast u Bosni nije nikad bila ni čista blagodat ni čisto prokletstvo, već kombinacija toga dvoga, s tim što je ponekad prevladavala blagodat, a ponekad prokletstvo. Sve je ovisilo o karakteru njenih sinova i kćeri, ali i o karakteru njenih osvajača. Silni osvajači donosili su u Bosnu i blagodat i prokletstvo, ali jedno je pravilo zauvijek bilo i ostalo, a to je da su *Bono Homini*, **Dobri Bošnjani, ostali svoji na svome unatoč silnim osvajačima, od Rimljana, Osmanlija, Austrijanaca, Ugara do agresivnih komšija i**

susjeda. Bosna je Božanskim blagoslovom obdarena, Božijom milošću obasjana, šehidskom krvlju natopljena, majčinom suzom okupana, sinovskom ljubavlju zagrljena, kćerinskom rukom na đerđefu izvezena, pjesničkom dušom opjevana, didovom molitvom zakićena, hodžinskom dovom blagosiljana, evlijanskim kerametom opasana… Zbog toga se u Bosni prokleti Iblis nikad nije mogao skroz nastaniti, niti Bosnom ovladati, niti svoje potomke ostavljati. Bosna danas živi u blagodati svoje vlasti. Za to se izborila sadašnja generacija *Bono Homini*, Dobrih Bošnjana, svojom borbom i žrtvom, koja je zadivila cijeli svijet. Obrisi te vlasti još uvijek se naziru, ali u posljednje vrijeme ti se obrisi gube i nestaju. Nije još nastupio sumrak prokletstva, odnosno anateme, kojom se Dobri Bošnjani izoliraju od svijeta i izgone iz bosanske vlasti. Ali, ni to nije isključeno. Neka se ovo shvati ozbiljno. I neka ovdje i sada bude rečeno da Dobri Bošnjani shvate da moraju izgrađivati pravilan i aktivan odnos prema vlasti u Bosni prije nego se vlast kao blagodat ne pretvori u vlast kao prokletstvo, prokletstvo koje može biti kobno po njihov opstanak. Dobri Bošnjani moraju koristiti blagodat vlasti, kao dâr Božiji, za svoj i spas svoje domovine i države.

Nedopustivo je da Dobri Bošnjani, **nakon genocida**, **nemaju utvrđen konsenzus oko nacije i države**. Neoprostivo je da Dobri Bošnjani, nakon genocida, nemaju jasno artikuliran moralni kod i političku volju koja je neupitna za svakog Bošnjaka/Bosanca ma gdje bio. Umjesto toga, Bošnjaci/Bosanci mogu se svrstati u nekoliko karakterističnih grupa ili krugova, koji ne samo da djeluju nepovezano već djeluju jedni protiv drugih.

U prvom krugu su Bošnjaci/Bosanci koji obavljaju vlast, a kojima nije prva briga kvalitet vlasti, već kvantitet i dužina vlasti, pa zbog nje ostavljaju dojam moćnih, nedodirljivih i nepobjedivih. Njima je vlast blagodat, prije svega za njihove potrebe i prohtjeve, pa ako nešto ostane, spremni su to podijeliti s drugima, ali samo sa sebi podobnima.

U drugom krugu su Bošnjaci/Bosanci koji su nezadovoljni vlašću, ali ne zato što ne valja, već zato što oni nisu u njoj. Oni rade na rušenju vlasti iako ne znaju šta bi bolje od toga ponudili. Ne može ih zadovoljiti ništa što radi ova vlast pa makar to bilo u korist nacije i države. Oni su pobunjenici iznutra, koji svoje frustracije liječe na širenju mržnje prema vlasti pa kad bi sve pozlatila.

U trećem krugu su Bošnjaci/Bosanci koji se osjećaju odbačenim i povrijeđenim, jer njihova nacija i država ne cijeni njihov doprinos i žrtvu u odbrani časti i slobode našeg naroda. Oni se učtivo povlače i hude u samoći, čekajući da ih primijete oni koji imaju vlast, do koje su došli zahvaljujući njihovoj žrtvi. Oni su savjest nacije i države, ali nema više onih koje ta njihova savjest obavezuje.

U četvrtom krugu su Bošnjaci/Bosanci posmatrači i analitičari, koji satima sjede u zadimljenim salonima, ogovarajući **vlast bez želje i znanja da popravljaju ono što ne valja**, već i ono što valja u vlasti diskvalificiraju kako bi izgledalo da ništa i niko ne valja osim njih, koji sve znaju, ali se ne miču s mjesta. I tako čine iz dana u dan.

U petom krugu su Bošnjaci/Bosanci savjetnici i doušnici, koji savjetuju vlast, odnosno svoje gazde/bosove u vlasti da ne slušaju nikoga osim njih, jer oni najbolje znaju šta njihove glavešine (gazde) vole da čuju. Vlast je odgovornost i veliki teret pa, stoga, gazdu ne treba opterećavati istinom koju on ne voli da čuje, već ga treba razgaliti pričom koja mu popravlja raspoloženje i koja će ga uvjeriti da je sve pod kontrolom, jer su svi čuvari vlasti na straži.

U šestom krugu su Bošnjaci/Bosanci kojih se ništa ne tiče: ni vlast ni oni koji su na vlasti dok god imaju "šta jesti i čime se pokriti po glavi". Takvih je najviše u Bosni.

U sedmom krugu su Bošnjaci/Bosanci koji u šutnji vide svoj spas i zato su se zavjetovali da šute i ne progovoraju bez obzira na laži, napade i potvore na naciju i državu, posebno na one koji su branili naciju i državu, poput bosanskih generala koje privode na sud ni za što drugo, osim što su stali u odbranu svog naroda, zemlje i države protiv agresora.

U osmom krugu su Bošnjaci/Bosanci koji žive u strahu od budućnosti svoje djece i zato im govore: "**Bježite iz Bosne**!" **Ovo je najteža optužba za sadašnju bosansku vlast**. Vrijeme je da ova vlast ne samo čuje već da djeluje brzo i efikasno kako bi Bosnu prestali napuštati njeni sinovi i kćeri, oni koji mogu i treba da brane njenu čast i slobodu.

U devetom krugu su Bošnjaci/Bosanci zabrinuti za stanje nacije i države, koji čekaju da se ovi na vrhu bošnjačke/bosanske pameti i vlasti opamete i ovlaste da promtno, hrabro i efikasno djeluju dok blagodat vlasti, koja još traje, ne postane prokleta vlast, kada će Iblis zavladati bosanskom sudbinom.

Deseti krug je najbitniji jer ga zamišljam kao veliki krug Bošnjaka/Bosanaca koji će se okupiti oko zajedničkog cilja, a to je spas nacije i zaštita države od proklete vlasti koja se Bosni sprema.

Nije ova vlast savršena, kao uostalom nijedna vlast, ali od ove može biti još gora. Možda su u pravu oni koji misle da ima bolja od ove. Možda i ja tako mislim, ali podsjećam da je uvijek bolje "goluba držati u ruci nego ga gledati na grani". Dakle, oni koji ovako misle spadaju u deseti krug Bošnjaka/Bosanaca, koji se ne predaju, već bdiju nad nacijom i državom, prema svojim mogućnostima i sposobnostima.

Vlast je znanje, moć i vještina održavanja mira i sigurnosti građana u jednoj državi. Ako to vlast nije u stanju, tj. ako nema znanja, moći i vještinu da osigura građanima psihički i fizički mir i sigurnost zbog verbalnih ili fizičkih napada na društvo i državu, onda se građani osjećaju nesigurnim i zabrinutim.

III

ANTIBASSNITIZAM – ŠTA JE TO?

386

На основу члана 115. Пословника Народне скупштине Републике Српске српског народа у Босни и Херцеговини („Службени гласник српског народа у БиХ", број 3/92), на седници одржаној 12. маја 1992. године, Скупштина српског народа у Босни и Херцеговини, донела је

О Д Л У К У
О СТРАТЕШКИМ ЦИЉЕВИМА СРПСКОГ НАРОДА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Стратешки циљеви, односно приоритети српског народа у Босни и Херцеговини су:

1. Државно разграничење од друге две националне заједнице.
2. Коридор између Семберије и Крајине.
3. Успостављање коридора у долини реке Дрине, односно елиминисање Дрине као границе између српских држава.
4. Успостављање границе на рекама Уни и Неретви.
5. Подела града Сарајева на српски и муслимански део и успостављање у сваком од делова ефективне државне власти.
6. Излаз Републике Српске на море.

Број 02-130/92.
12. маја 1992. године

Председник
Народне скупштине,
Мр Момчило Крајишник, с.р.

BANU
BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI
BOSNIAK ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
ZBORNIK BANU

Nije bilo ni islama ni muslimana u Bosni kad su Rastko Nemanjić (1169.-1236.), u ime srpske crkve, a Stefan Dušan Nemanjić (1308.-1355.), u ime srpske države, proklinjali i progonili Bassnite,*[1] kao Semite, samo zato što su bili svoji na svome. To je ono što današnji Bassniti svih vjera i svjetonazora u Bosni moraju shvatiti, a to je da se moraju boriti protiv antibassnitizma, kao što se Semiti bore protiv antisemitizma, tj. protiv fašizma. Jer, antibassnitizam je kao antisemitizam, kao fašizam. To je mržnja i neprijateljstvo protiv jedne rase, nacije, kulture, jednostavno protiv prava jednog naroda na vlastitu zemlju; na vlastito ime, naciju, jezik, kulturu; na vlastitu državu, slobodu, imetak i čast.

A oni Bassniti koji hoće da se bore protiv antibosnitizma, kao fašizma, moraju ga shvatiti. Priželjkivanje njegovog poraza neće im pomoći. Prvo shvatanje bilo bi da je srpski atavizam, kao antibassnitizam, uzeo maha u svim segmentima srpske pameti i akcije. Srpska pamet ima pravo da se vraća u Rastkovo i Dušanovo doba i da tamo ostane koliko joj volja, ali nema pravo da to nameće Bosni i Bassnitima, koji su platili visoku cijenu da bi se oslobodili od "prokletstva" i "progonstva". Bosna jest bila i ostala zemlja heretika u odnosu na svoje susjede i na Istoku i na Zapadu, ali je zato bila i ostala slobodna u odnosu na samu sebe i na svoje susjede, koji joj kako nekad, tako i sada zavide na upornosti da bude to što jest – svoja i ničija, svoja i svačija, svoja i moja i kad nisam potpuno toga ni svjestan.

Dakle, Bassniti moraju biti budni i osjetljivi na svaki znak antibassnitizma, kao što su Semiti budni i osjetljivi na svaki zvuk antisemitizma.

Borba za Bosnu nikad nije prestala, niti će ikad prestati, zato što je antibassnitizam ukorijenjen u mržnji prema jednoj zemlji (Bosni), koja je lijepa i bogata; prema jednom narodu, koji shvata slobodu kao cilj, a ne kao prijetnju; prema jednoj kulturi, koja je blaga i duhovita; prema jednom jeziku, koji diše rajskom dušom i pjeva sevdah bosanskim duhom; prema jednoj naravi, koja je prirodna i plemenita; prema jednoj rijeci, koja je bistra i pitka; prema jednoj vjeri, koja je heretična, ali mirna i miroljubiva; prema jednoj rasi, koja je zdrava i životna...

Za Bosnu se valja boriti svakog dana i svake noći, na svakom mjestu i u svako doba, zato što je Bosna jedinstvena zemlja na svijetu, u kojoj ptice pjevaju u letu i na grani; u kojoj voda izvire iz kamena i ispod kamena; u kojoj brda stoje kao samari na konju; u kojoj šume tajne skrivaju i šapatom pričaju; u kojoj se zora smije, dan pjeva, a

*[1] „Semiti“ su narod koji je nastao prema imenu najstarijega Nuhovog sina Sema. Isto tako, „Bassniti“ su narod, koji je nastao prema ilirskom imenu „Bathinus“, imenu koje označuje dolinu rijeke Bosne čiji se naziv kasnije proširio i na svu okolnu zemlju. Također i posebni rimski antroponim „Bassantes“ (latinski singular: Bassans, gen. Bassantis, plur. Bassantes = 3. deklinacija), označuje antičke stanovnike uzduž doline Bosne, pa je to prastari izvorni protonim iz kojeg zatim nastaju srednjovjekovni „Bošnjani“ i kasniji oblik „Bošnjaci“, što sve upućuje na prastaro ime „Bassniti“.

noć se ne smiruje; u kojoj se sunce pomalja tako blizu da ga ruka gotovo dodiruje; u kojoj mjesec svijetli Muji da potkuje konja da ode do drage; u kojoj svako svoju pjesmu pjeva; u kojoj svako svoju dovu uči; u kojoj svako svoju molitvu izgovara; u kojoj svako svoj ezan čuje; u kojoj svakom njegovo zvono zvoni; u kojoj svako ima dovoljno mjesta da se pruži koliko mu volja od Save do mora i od Drine do Une...

Ako je Wilhelm Marr imao razlog da 1870. godine izumi pojam "antisemitizam", kao neprijateljski stav prema Jevrejima, mi danas imamo i razlog i povod da izumimo pojam "antibassnitizam", kao dušmanski stav prema Bosni. Razlog je srpsko-pravoslavni atavizam, koji se oživljava i proživljava kroz dogmu o nebeskom srpstvu u čistom srpskom pravoslavlju: "I razglasiti svima: Rastudije bosanski i Radomir i Dražilo i Tolko i Tvrdoš i svi koji se nazivaju hrišćani i hrišćanice a ne klanjaju se svetim ikonama i krstu časnomu, da budu prokleti." (Sinod pravoslavne crkve, manastir Žiča, 1221.). "A ko se, ne povinujući se, utvrđivaše u bogomrskim jeresima, ovoga proklevši a velikim beščašćem iz cele svoje zemlje izgonjahu" (Teodosije, *Žitije svetoga Save*). Dakle, srpsko-pravoslavna anatema "prokletstva" i "progonstva" svega što podsjeća na Bosnu nije od jučer, nije od devetog januara 1992. godine. To je, nakon Savinog *Žitija* uzakonjeno u "Dušanovom zakonu" 21. maja 1349. godine u Skoplju: „I ko se nađe kao jeretik, živeći među hrišćanima, da se ožeže po obrazu i da se izagna, a ko bi ga tajio, i taj da se ožeže“ (član 10). „I ko rekne babunsku reč (čitaj: bosansku), ako je vlastelin, da plati sto perpera, akoli je sebar da plati dvanaest perpera i da se bije štapovima“ (član 85).

Pojam ‘antibassnitizam’kovanica je od latinske riječi ‘Bassans’, kojoj je dodat sufiks ‘*-ite*’, (bassn-ite), od latinskog sufiksa *-ita*, koji kao imenički sufiks označava pripadnost osobe određenom mjestu, plemenu, doktrini ili sistemu, npr. Londonite, jakobite, hanefite itd.

IV

ZAKLJUČAK

1) Mi smo danas kao nacija, vjera i država u nepoželjnom, da ne kažem neprijateljskom, okruženju s bližnjim i daljnjim susjedima od Hrvatske, Srbije do Mađarske… Nemamo ni pouzdanog partnera u Europi ako smo ga ikad i imali… Ni muslimanski svijet nema više intenzivnog interesa za naše stanje u Bosni… Naša ponuda da

nam Turska/Turkiya bude pouzdani partner nije odbijena, ali nije ni prihvaćena na način da Republika Turska/Turkiye ugradi u svoj ustav klauzulu u kojoj bi jasno kazalo da je napad na Bosnu, napad na Turskua/Turkiye…

2) Bosansko društvo, napose, bošnjački korpus podijeljen je po svim šavovima – ideološki, dogmatski, politički, interesno i ekonomski - kao nikad dosada. Nema suštinskog unutar-bošnjačkog dijaloga o strateškim pitanjima za bosansku naciju i državu. Među Bošnjacima na svim razinama vlada slijepa sebičnost, isključivost i zatvorenost u uske osobne interese bez osjećaja za opći interes bosanske nacije i države.

3) Opravdano ili ne opravdano, ali naš narod je danas u strahu od svega – od progona, od nepravde, od neimaštine, od rata i od genocida. Zato mnogi naši ljudi odlaze (bježe) iz Bosne, naročito iz Krajine, u Europu i svijet.

4) Ni kao nacija, ni kao vjera, ni kao država Bosna nije nikad bila samo lokalni, već je oduvijek bila od "Kulina bana do naših dana" i kao globalni problem i kao globalno rješenje.

5) **Bosna danas ima svoje oružane snage – svoju vojsku**, **ali i više od toga**. **Bosna ima svoj željezni neprobojni štit u nepobitnim presudama međunarodnog suda pravde u Haagu za obranu od genocida i udruženog zločinačkog poduhvata**.

6) Kao što svi vidimo i osjećamo, Bošnjaci su u svojevrsnom moralnom i političkom rasulu. Nikad se u Bosni nije više čulo tako ružna i ogavna psovka, tako ružno i ogavno blaćenje ljudi, kao što se to čulo ovih dana u kampanji jednih protiv drugih. I nikad se nije pokazivalo javno takvo političko rivalstvo dojučerašnjih partijskih drugova/kolega, kao što se to pokazalo ovih dana u kampanji za vlast.

7) Svi znamo da mi, kao bosanska nacija, vjera i država, nismo drugačiji od ostalih u Europi, **ali oni nas u Bosni doživljavaju drugačijim od njih zato što smo muslimani.**

ILUSTRACIJA: Obraćanje akademika Mustafe Cerića na Simpoziju.

BANU
BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI
BOSNIAK ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
ZBORNIK **BANU**

SOCIOLOŠKI PANEL / SOCIOLOGICAL PANEL
Publicista Ramo Hirkić, dipl. ing. / Publicist Ramo Hirkić, B.Sc. Eng.

SOCIOEKONOMSKI RAZVOJ CAZINSKE KRAJINE NA RAZMEĐU 20. I 21. STOLJEĆA
IZAZOVI, REAKCIJE, EFEKTI

Sažetak: Argumentovano potvrđen aksiom, odavno etabolirana teza o Cazinskoj krajini, povijesno trusnoj kompaktnoj teritoriji prenapučenoj stanovništvom čudnog specifičnog mentaliteta, da je u svim pripadajućim državnim zajednicama bila i ostala pasivno zapušteno nerazvijeno područje sa respektabilnim potencijalima i veoma deficitarnim općim i specifičnim saznanjima.

Respektabilno generacijsko naslijeđe akumulirano tokom jednopartijskog Sistema, kao rezultat aktivnog odnosa većine populacije, nije bilo dovoljno inspirativno poslije 1990-tih da se održi dostignuti nivo socioekonomskog razvoja u odnosu na prosjek BiH i nivo bližeg okruženja.

Komparativna usporedba s drugim lokalnim zajednicama u BiH sličnih preformansi sa dvije najmnogoljudnije općine Cazinske krajine (Cazin i Velika Kladuša) pokazuju da ustavno pravni okvir države nije dominirajuće limitirajući faktor dinamičnijeg razvoja, već subjektivne snage u narodnim izabranicima svih nivoa.

Raspoloživi potencijali (demografija, prirodni i izgrađeni resursi, povoljna geopolitička pozicija, brojnost dijaspore, stečena iskustva,…) uz odgovornije upravljanje i veću motiviranost građana, realne su pretpostavke da se postojeći standard života (cca 3/5 prosjeka BH, odnosno ¼ prosjeka RH) evidentnije poboljša još tokom jednog mandatnog izbornog perioda!

Ključne riječi: *Cazinska krajina, razvoj, socioekonomski pokazatelji,….*

SOCIOECONOMIC DEVELOPMENT OF THE CAZIN REGION ON BETWEEN THE 20TH AND 21ST CENTURIES
CHALLENGES, REACTIONS, EFFECTS

Abstract*:* It has long been argued as a matter of received wisdom that the Bosnian Borders constitute a compact historical fault line, overpopulated by locals with their own peculiar world view, and which within all the various states of which it has formed part, has been and remains neglected and undeveloped, with only rudimentary education, despite its decent potential.

The heritage of a generation accumulated by the active engagement of much of the population during the single-party system was unable, after the 1990s, to maintain the level of social and economic development achieved in respect of the Bosnian average, and the standard of living in neighbouring countries.

A comparison with other local communities in Bosnia and Herzegovina with a similar level of performance as the two largest districts in the Bosnian Borders (Cazin and Velika Kladuša) shows that the dominant limiting factor on dynamic development is not the constitutional and legal framework of the state, but rather the individual strengths of elected officials at all levels.

With more responsible management and greater motivation of the public, there is the real prospect of the existing potential (the demographics, natural and constructed resources, a favourable geopolitical location, large diaspora and wide experience, among others) allowing a marked improvement in the current standard of living (approx 3/5 of the Bosnian average or ¼ of the Croatian average) in the course of a single electoral term of office.

Key words: *culture, ethnos, people, national identity, national culture, language, religion, history*

Uvod

Cazinska krajina, najsjeverozapadniji dio BiH, teritorija između rijeka Une, Korane, Gline i Glinice definirana u brojnim publikacijama novijeg doba (vidi: Prilog 1), preciznije subregija Bihaćke, odnosno Bosanske krajine, površine približno 1.141 km² (Bužim 129 km², Cazin 356 km², Velika Kladuša 331 km², dio površine općine B. Krupa 196 km² i dio općine Bihaća 129 km²). Na navedenoj površini u 152 naselja (od čega Bužim 16, Cazin 54, V. Kladuša 49, Bos. Krupa 12, Bihać 20) prema popisu 2013. evidentirano je 169.454 stanovnika. (Detaljnije vidi prilog *Aproksimativna statistika Cazinske krajine prema popisu 2013. godine*).

Stoljetno razmeđe obuhvata period 1980.-2022. sa naznakom tendencija narednih godina.

Izazovi/*challenges* u smislu ovog su (ne)formalni pozivi na djelovanje-saradnju u cilju općeg dobra u skladu konteksta vremena i prostora, shodno okvirnim institucionalnim formama sa manifestacijama modernih percepcija i implementacija temeljnih vrijednosti, onako kako su institucionalizirane 1948. godine, uključujući i naknadne stečevine. *Son, there's not a challenge on God's Earth that can't be overcome by an American*!

Rekacije u smislu ovog rada su konkretni koraci-potezi (ne)formalnih skupina i/ili statusa sa ambicijama da se u konkretnim sredinama ostvare kvalitativno kvantitativni efekti koji će poboljšati kvalitet življenja na ovom području.

Efekti su prezentuju kao socioekonomski pokazatelji.

U ovom radu obrađeni su:

1. **Izazovi, reakcije, efekti**,... **1945/90**.
   1.1. *Dinamičniji razvoj izrazito nerazvijenih područja 1970-tih*
   1.2. *Hiljadu škola u SR BiH 1980-tih*

2. **Izazovi, reakcije, efekti**,... **1991/22**.
   2.1. *Globalizacija i informatizacija 1990-tih*
   2.2. *Krajiška "Meandering In Transittion"/teturanja u tranziciji*

3. **Preporuke**
   3.1. *A General/Opće u kontekstu vremena i prostora*
   3.2. *Specifične preporuke shodno temi Simpozija*

4. **Prilozi**:
   4.1. *Cazinska krajina, antrapologija, geneza naziva, granice, mapa*
   4.2. *Statističke karte Cazinske krajine 1990., 2013., 2021.*

4.3. *Socioekonomski indikatori*
4.3.1. *Stanovništvo, zaposlenost 2013/22*
4.3.2. *Indikatori 2018/21*
4.3.3. *Pregled kretanja GDP p/c*
4.3.4. *GDP p/c SR BiH 1990*
4.3.5. *Kretanja prirodnog priraštaja*
4.3.6. *Pregled kretanja broja škola, učenika*
4.3.7. *Fragmentarni uvid*

4.4. **Kontekstualizacija Simpozija**

1. Izazovi, reakcije, efekti 1946/90

U naznačenom periodu ***Izazovi***, r***eakcije***, ***efekti***, u smislu definicija, hronološki su dati: sagledavanje realnog stanja po okončanju Drugog svjetskog rata, obnova i revitalizacija u svim segmentima, forsirano opismjenjavanje širokih narodnih masa, ovladavanje kontrole nad zaraznim boleštinama, pripreme za petogodišnje planove, pripreme za prilagođavanje zakonskim propisima sa strateškim ciljevima, oružane pobune, elektrifikacija, industrijalizacija, primjena modernih agrotehničkih mjera u poljoprivredi, korištenje pogodnosti bržeg razvoja poslije obezbjeđenja posebnih sredstava za izrazito i nedovoljno razvijena područja, udruživanja rada i sredstava, 1.000 škola u BiH, dugoročni program ekonomske stabilizacije, financijski skandali, simptomi političko ustavne krize, pripreme za transformaciju društvenog kapitala.

Efekti - reakcije elita-subjektivnih snaga Cazinske krajine su: *sveobuhvatnost školske djece osmogodišnjim školovanjem, što je rezultiralo, između ostalog, smanjenjem stope analfabetske nepismenosti na jednocifreni broj, solidna obuhvaćenost srednjoškolskim obrazovanjem, izgradnja zdravstvenih ustanova i stavljanje endemskih zaraznih bolesti pod kontrolu, izgradnja dalekovoda i većinska elektrifikacija domaćinstava, solidni vodoistražni radovi sa izgradnjom glavnih vodovoda i rezervoara, modernizacija osnovnih cestovnih komunikacija sa betonskim mostovima, solidna*

industrijalizacija, unapređenja u oblasti agrara, disperzija proizvodnih kapaciteta po mjesnim zajednicama, solidno spoljnotrgovinsko poslovanje i viši oblici saradnje sa inozemnim kompanijama, izgradnja modernih porodičnih kuća i par hiljada stanova u zgradama kolektivnog stanovanja, porast stanovništva u dvije najmnogoljudnije općine (Cazin Kladuša) porast 2,1 puta (116.327/55.102, dok je porast u BiH bio za 1,7 puta (2545/4347), porast zaposlenosti za 12,7 puta (18.270/1.438). Sumblimirano, GDP p/c pokazuje porast sa 44,82% prosjeka NR BiH 1948. godine) na oko 66% prosjeka SR BiH koncem 1990. godine)

1.1. Dinamičniji razvoj izrazito nerazvijenih područja

Početkom 1970-tih postignut je opći koncenzus na federalnom i ostalim nivoima o neophodnosti veće financijske podrške izrazito nerazvijenim područjima, disperziji kapaciteta na nedovoljno nazvijena područja (Energoinvest u Bihać, RMK Zenica u Cazin,…). Primjera radi, investicioni programi preduzeća sa lokacijom na području Cazinske krajine mogli su biti financirani sa simboličnim vlastitim učešćem od 10%, učešćem Fonda Federacije do 40%, učešćem Republičkog fonda do 30%, pogodnosti oko dobivanja garancija za inozaduženja,… Elem, efekti izuzetnog korištenja ovog izazova su rezultati sa kojima su Cazin i Velika Kladuša sa 31.12.1980. promjenili status u nedovoljno rzvijene općine, što je u praktičnom smislu značilo da su po strateškim pokazateljima (zaposlenost, budžetska potrošnja, GDP p/c, …) "prekoračile" republički prosjek.*[1]

Poslije 1980-tih u vrlo nestabilnim općim uslovima (sve glasniji simptomi da se sredstava za nerazvijene postepeno transformišu prema konceptu udruživanja rada i sredstava, galopirajuća inflacija, sve teže servisiranje inoduga, prioriteti izvoza proizvoda i usluga,…) krajiška preduzeća su nastavila sa dinamičnim razvojem, koji je rezultirao solidnom industrijalizacijom.*[2] Na području Cazinske krajine polovinom 1985. oko 10 hiljada zaposlenih radilo je u industrijskim preduzećima. Figurativno kazano, sredinom zadnje decenije jednopartijskog sistema moderno domaćinstvo moglo je trećinu svojih potreba u prehrambenim proizvodima i sredstvima higijene podmiriti proizvodima krajiških proizvođača.

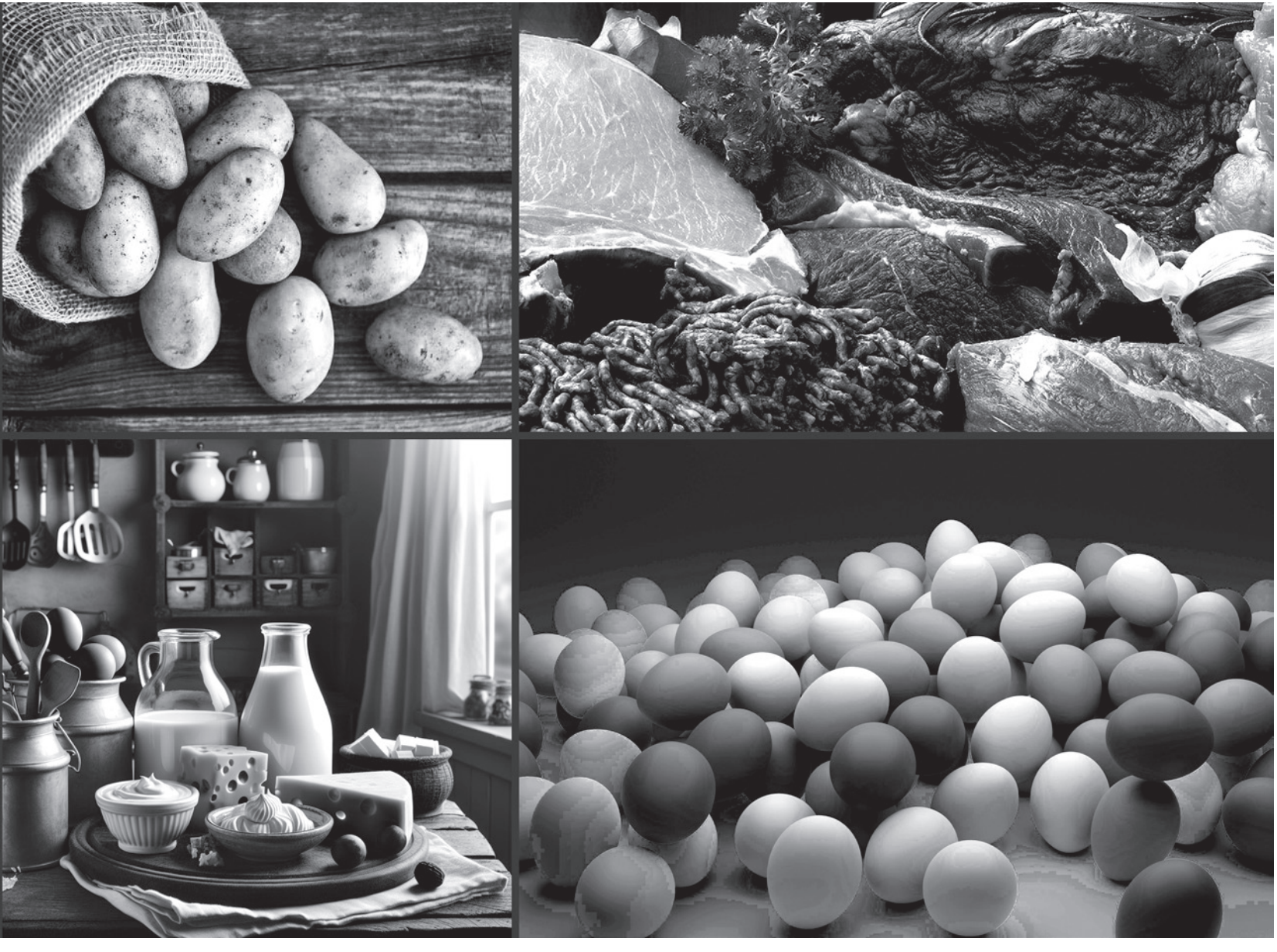
*[1] A. Ravlić: ***Velika Kladuša kroz stoljeća***, Rijeka, 1986.

*[2] ***Analiza društveno-ekonomskog razvoja RO „Saniteksa"***, V. Kladuša, 1983.

ILUSTRACIJA: Do 1990. godine veći dio hrane za potrebe Cazinskej krajine stanovništvo je obezbjeđivalo iz vlastite proizvodnje...

1.2. 1.000 škola u SR BiH

Opće je poznata geneza nastanka, ostvarenja, efekata ovog genijalnog izazova u cjelini. Fenomenalnim reakcijama prema navedenom izazovu na području Cazinske krajine su desetine novoizgrađenih modernih školskih objekata kojima su, između ostalog, stvoreni uslovi sveobuhvatnog osmogodišnjeg obrazovanja i u konačnici, svođenja analfabetske nepismenosti na jednocifrenu brojku.

Jednopartijski sistem na području Cazinske krajine okončan je sa oko 90 školskih objekata, koje je pohađalo oko 26 hiljada učenika (u osmogodišnjim školama 22,5 hiljada) i srednjim školama (oko 3.500).

Kretanja školstva Cazinske krajine do 1990-tih i poslije toga perioda publikovana su u brojnim publikacijama).*[3] Odgoj i obrazovanje veoma su složeni i zahtjevni procesi o čijim rezultatima direktno ovisi uspješnost perspective na određenom području. Cazinska krajina je, između ostalog, geografski relativno male veličine, na čijoj teritoriji se tokom njene višestoljetne povijesti dešavali događaji sa izrazito negativnim posljedicama. Seriozna analiza negativnih dešavanja bi ukazala da su osnovni razlozi bili nedovoljno obrazovanje, pomanjkanje fundamentalne pismenosti, čudan pogranični mentalitet,…Krajišnicima knjige mogu dobro pomoći, ali knjige treba čitati i razumjevati!

2. Izazovi, reakcije, efekti u periodu 1991/2022.

Poslije odgovarajućih priprema 18.11.1990. održani su prvi višestranački demokratski izbori, čime je jednostranačje zamijenjeno pluralizmom. Desetina poslanika sa područja Cazinske krajine u državnom parlamentu - krajiški pioniri pluralizma, uglavnom nisu bile osobe prepoznatljive sa modernim pecepcijama univerzalnih vrijednosti i solidnijeg poznavanja "backgraunda" svog zavičaja.

Kolokvijalno, hronološki izazovi novog pluralističkog doba i ambijenta su: političko-ustavna kriza, globalizacija i informatizacija, klimatske promjene i ekologija, katastarska ažuriranja, pojave i širenje droge, konstituisanje novih struktura zakonodavne i izvršne vlasti, korupcija i nepotizam, tranzicija u najširem smislu (posebno

*[3] Lejla Šahinović-Kedić: ***Društveno-politička nestabilnost u Cazinskoj krajini od života Hasan-age Pećkog do pada AP Zapadna Bosna 1995.***, Fakultet političkih nauka Sarajevo, odsjek sociologije, 2021.

tranzicije vlasništva), politički i oružani sukobi, migracije i protjerivanja stanovništva, povratak stanarskih prava i otkup stanova, poslijeratna obnova, diskriminacije i segregacije, proglašenje neotkupljene društvene imovine u državnu, novi pravni okviri za sve djelatnosti, konstituisanja regionalnih organa vlasti (okrug i kanton), (ne) svjesne opstrukcije provođenja zakona, povijesne rehabilitacije, obnove infrastrukture, nebriga oko prisvojene državne imovine, zloupotreba koncesija, oklijevanja i diletalizam oko priprema i donošenja strateških dokumenata, revitalizacije javnih i državnih preduzeća, zloupotrebe položaja i ovlaštenja, jačanje terorističkih tendencija, 10-tak općih i lokalnih izbora, razne reforme, migracije, pandemije, sigurnosno bezbjednosni rizici, povećanje siromaštva, najava reindustrijalizacije,…

Postoji opći konzenzus da je osnovna uloga regionalnih i lokalnih organa vlasti stvaranje što povoljnijih uslova za boravak, kvalitet života domicilnog stanovništva i podizanja familija. Ključni pokazatelji za sagledavanje efikasnosti nosilaca mandata u kontekstu navedenog aksioma su: demografska kretanja, kretanja zaposlenosti, kretanja GDP p/c, kretanje broja učenika, kretanja ličnih primanja radnika i penzionera,…Već decenijama zainteresovani mogu koristiti brojne domaće i inostrane izvore podataka za sagledavanje realnog stanja u svim lokalnim zajednicama i višim administrativno institucionalnim formama.

Na osnovu priloga i korespodentnih izvora efekti djelovanja svih faktora razvoja USK (Skupština, Vlada, managmenata javnih preduzeća i ustanova, institucija i ustanova, agencija i javnih službi,….) u period 1991/2021. promatrano pokazateljima kretanja stanovništva, zaposlenosti, GDP p/c, su:

- kod tri općine Cazinske krajine (Bužim, Cazin i V. Kladuša) evidentirano je smanjenje broja stanovnika za 5,5% (broj stanovnika sa133.281 smanjen na 125.899) dok je isti pokazatelj za BiH 26,6% (sa 4,377 mil. na 3,22 miliona).
- retanje zaposlenosti kod istih općina sa 20.468 smanjeno je na 14.146 ili 31%, što je u odnosu na kretanje u BiH znatno povoljnije (smanjenje sa 1.952 mil na 835 hiljada).

2.1. Globalizacija i informatizacija

Kao društveni process, interakcije i integracije među subjektima društva (ljudima, kompanijama, vladama,…) poznat je bio mnogo ranije, da bi tek 1990-tih doživio zamah sa neslućenim dometima. Bivša preduzeća sa

područja Cazinske krajine, koja su imala razvijenije spoljnotrgovinske odnose sa inostranstvom, već su koncem 1980-tih mogla prepoznavati simptome ekonomskih, političkih, kulturnih,… procesa koji će biti osnaženi i ubrzani evolucijom Europske zajednice u Uniju 1991/92. Uvažavajući nebrojenu bibliografiju o globalizaciji i informatizaciji, suština se svodi na imperative svakom području, bez obzira na opće performanse (geografija, demografija politički sistem,…), da argumentovano kvalitativno kavntitativnim pokazateljima identifikuje i bilansira svoje resurse (demografiju, prirodne i izgrađene materijalne potencijale,…) sa ciljem identifikacije proizvoda i usluga kojim može uspješno konkurisati na otvorenom tržištu!

2.2. Tranzicija vlasništva na području Cazinske krajine

Pojmovno tranzicija (lat. *transition* = prijelaz, prenos,…) se često pojavjuje. Novije pojmovno značenje ovog složenog društvenog procesa na BH (ne)prilike pokušan je kontekstualizirati jednim završnim magistarskim radom.*[4] U ovom (pot)poglavlju želi se malo natuknuti na transformaciju, privatizaciju, tranziciju društvenog odnosno državnog kapitala na području Cazinske krajine. Kao što je poznato, počelo je 1989. čuvenim Markovićevim Zakonom o transformaciji društvenog kapitala. Šta, koliko, kako …se privatiziralo predmet je posebne elaboracije. Koncem 1994, (sedmog novembra) Skupština RBiH usvaja Zakon o pretvorbi društvene svojine (Sl list. 33/94), čijim stupanjem na snagu RBiH postaje nosilac prava svojine u društvenom vlasništvu (a/ sva prirodna bogastva i dobra u općoj upotrebi, b/ društveni kapital iskazan u bilansima stanja na dan 31.12.1991.). Procjenjuje se da je u društvenim preduzećima na području Cazinske krajine na navedeni datum bilo iskazano oko 500 miliona USD za pretvorbu. Ovaj iznos sveden na 2022. je oko 1,12 milijardi USD (500 mil. x 2,24). Koncem 1996. i početkom 1997. formira se Agencija za privatizaciju USK sa sjedištem u Bihaću, Vlada tek 29.07.1997. imenuje Upravni odbor od 11 članova. Koncem 1998. (Sl. 12/98) Skupština FBiH donosi Zakon o početnom bilansu kao preduvjetu za privatizaciju. Sedmičnjak Krajina u par nastavaka opisao je hronologiju imenovanja u Agenciji i privatizirana preduzeća. Slijede Izvještaji, Informacije, Tužbe, Protivtužbe, Imenovanja, Ostavke,... Ostalo je povijest. Uspješno privatiziranih preduzeća na području Cazinske krajine ni bilo pet. Među njima Saniteks maja 2021. prestaje s radom. Tužba, nepravomoćna presuda *and*…

*[4] Lejla Šahinović-Kedić: ***Društveno-politička nestabilnost u Cazinskoj krajini...***

ILUSTRACIJA: Demografska revitalizacija može se osigurati samo ako u svom središtu ima ljude za stvaranje pravednijeg i inkluzivnijeg društva.

Prema pregledu Službe plana i analize USK "prodana imovina 1999/2000." privatizirano putem Agncije je 51 objekat na području Velike Kladuše, Bužima, Cazina i Bihaća. Specificirana imovina knjigovostvene vrijednosti 5.258.102 KM prodana za 6,797.680 KM, naplaćeno sa certifikatima 4,281.616 KM ili 63%. Prvi guverner USK kupio je dvije stavke 74,50 m² u Bihaću po knjigovostvenoj vrijednosti za 120 hiljada KM i platio certifikatima 78.000 KM. Pažljiviji uvid rezultira zapažanjem da su kupci nekretnina bliski vladajućoj stranci SDA imovinu kupovali po knjigovodstvenoj vrijednosti i plaćali certifikatima u iznosu većem od 63%.

Navedeni završni magistarski rad završava sa Zaključkom (str. 66/67) u kojem su dva zadnja pasusa problematična, vrijeđaju zdrav razum. Zadnji pasus: "*Ono što se nameće kao generalni zaključak jeste da mi u BiH moramo izgraditi novi politički sistem koji se neće zasnivati na etničkim, vjerskim,…principima…*"*[5]

Autor ne navodi koji bi to sistem trebao zamjeniti "pluralističku demokratiju", a nama u USK od 1995. nisu smetali ni etnički, ni vjerski elementi, ni sindikati, ni opozicija, ni... pa smo otišli u "vražiju mater"!

Bilo bi svima pametnije prihvatiti da je sa stanovišta međunarodnog prava i međunarodne zajednice BiH država (međunarodno priznata unutar međunarodno priznatih granica sa parlamentarnom demokratijom,…) a njeno unutrašnje ustrojstvo i funkcionisanje stvar njenih građana koji se većinom ponašaju kao blećci-naivci i neznalice, dobrovoljno pristaju na mizeran standard života, uporno biraju veoma podkapacitirane osobe, sklone nečasnim radnjama.

Pravni okvir bosanskohercegovačke privrede uglavnom je korespodentan sa onim u Evropskoj unij Za 10-tak godina tumaranja po Cazinskoj krajini nisam još susreo nijednog preduzetnika koji ima poslovnu ideju koju ne može ostvariti zbog ograničenja u zakonskim paragrafima, već su u pitanju vanekonomski razlozi (administracija, birokratizacija, mito i korupcija)!

3. Preporuke

Formulisane preporuke proizlaze iz višedecenijskog analiziranja zavičaja sa više aspekata i iz više vizura, konzultovanja nebrojene bibliografije, aktuelnih strateških dokumenata (Strategija razvoja USK 2021/27. od decembra 2021., 104. Stranica, Strategije poljoprivrede i ruralnog zavoja FBiH 2021/27., januara 2022., 66. stranica,

*[5] Lejla Šahinović-Kedić. ***op.ci**t. str. 66-67.

Strategija razvoja Cazina i Strategije razvoja Velike Kladuše,…), te aktuelnih izvještaja domicilnih institucija (publikacije Porezne uprave FBiH, Agencije za statistiku BiH, Federalnog zavoda za programiranje razvoja, JU Zapošljavanja USK,… Izvještaj o razvoju USK za 2021. godinu,…) i EU institucija (Izvještaj o BiH za 2021.), EU-komisija, oktobar 2022.

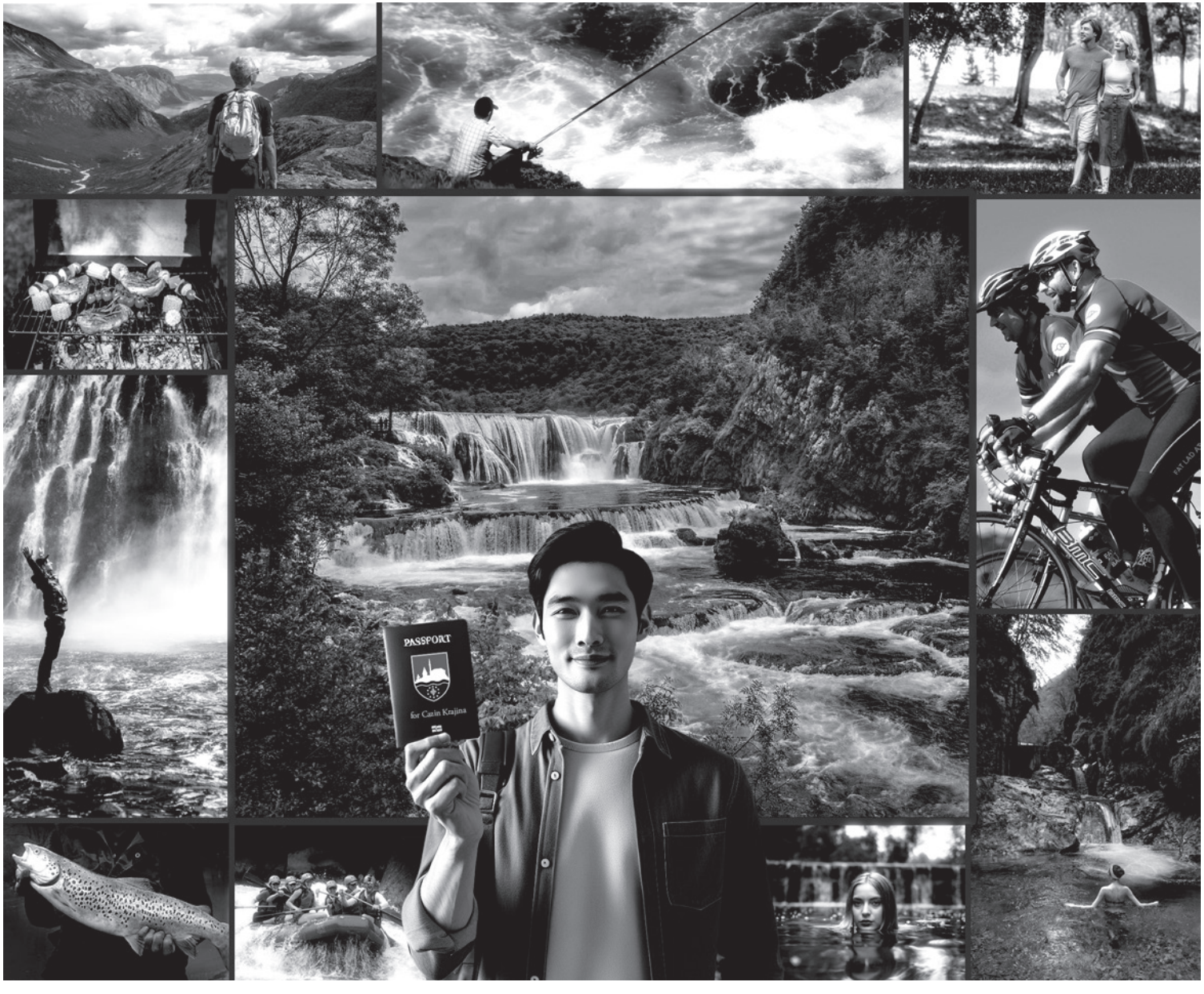
3.1. Opće preporuke

1. Izgradnja pravednog i naprednog inkluzivnog krajiškog društva, shodno krajiškom adetu (bogobojaznost, ljudskost, patriotizam,…) i važećoj internacionalnoj legislativi sa prepoznatljivim percepcijama i implementacijama univerzalnih vrijednosti u kontekstu vremena i prostora, uvažavajući povijesno naslijeđe i fokusirajući se na bosanskohercegovačke proizvode i usluge.

2. Podizanje opće svijesti kako sami sebi možemo najbolje pomoći ako se fokusiramo na prioritete: obrazovanje (digitalno, fundamentalno, religijsko,…), zelena energija, pouzdanija i sigurnija hrana, ekologija i voda, koristeći maksimalno domaće potencijale-resurse i pogodnosti globalnih izazova.

3. Dinamičnije poboljšanje opće i specifične obrazovanosti, koristeći brojne publikacije novijeg doba koje problematiziraju i tematiziraju zavičaj sa svih aspekata (memoristika, enciklopedistika, književnost, umjetnost,…) budžetskom politikom, koristeći izazove kulture pamćenja-sjećanja (Creative Europa i dr.).

4. Verifikacija izvještaja, analiza,…aktuelnih strateških dokumenata (Strategija razvoja USK,…) i pokretanja revizija sa fokusom na socioekonomska pitanja (porast GDP p/c, usporavanja depopulacije, ubrzanja zapošljavanja,..).

ILUSTRACIJA: Turizam u najširem smislu, shodno specifičnim resursima Cazinske krajine, treba biti fokusiran na korištenje domicilnih proizvoda i usluga.

3.2. Preporuke korespodentne sa temom Simpozija

1. Motivirati i stimulirati obrazovne ustanove USK da se kontinuiranuo "proizvode" podloge (analize, elaborate, studije,...) fokusirane na strateška opredjeljenja (obrazovanje, zelena energija, hrana, voda,…) sa jasnim i rigoroznim procedurama verifikacija.

2. Identifikovati i konkretizirati akcionim planovima strateški izazov iz Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja 2021/27. u formulaciji: "***Nedostaju kapaciteti za prihvat, doradu, preradu i skladištenje poljoprivrednih proizvoda***".

Realno je stimulirati u okviru postojećih komunalnih preduzeća izgradnju "mini hladnjača" sa pratećim sadržajima, shodno lokalnoj poljoprivrednoj proizvodnji.

3. Kao savremen model-proizvodni sistem (od njive do njive) razvoja zasnovan na domaćim resursima (ljudski, prirodni i izgrađeni resursi) može biti korporacija "Mesni kombinat" sa sjedištem u Pjanićima, početnog kapaciteta 1.000-1.500 tona godišnje. Prva faza može biti klaonica sa hladnjačom,… Na ovu temu marta 2019. u Bihaću je održana Stručna konferencija.*[6]

4. Stimulirati da postojeća prehrambena industrijska preduzeća razvijaju palete proizvoda krajiškog brenda (npr. krajiška maza) sa krajiškim strateškim proizvodima (med, orasi, kesteni, lješnjaci, smokve,…).

5. Stimulirati postojeće rasadnike za uzgoj domaćih provjerenih sorti rasadnih materijala (oraha, kestena, lješnika, plasteničkog rasada,…), a Veterinarski zavod USK za reprocentar u govedarstvu.

*[6] Vidi materijale ***Konferencije***, Enes Selimović, esvet.vk@gmail.com.

6. Banjsko-terapijsko socijalna revitalizacija, jačanjem prirodnih potencijala Gate-Iliđe, uključujući čitavu dolinu do Tržačkih Raštela. Preliminarna studija ukazuje da bi se sadašnji kapacitet od cca 100 kreveta mogao čim prije uduplati.*[7]

4. Prilozi

4.1. Cazinska krajina, arheologija, geneza naziva, položaj, granice, mape

Arheološka topografija sjeverozapadne Bosne solidno je istražena, opisana, protumačena u brojnim publikacijama. Ovo područje pripadalo je u antičko doba provinciji Dalmaciji, između Jadranskog mora i panonsko-mezijanskih oblasti.

Geneza toponima opisana je u nebrojenim knjigama sa dosta maglovitim vremenskim određenjima. Gotovo svi autori knjiga navode da se radi o mirkoregiji mnogo veće Bosanske Krajine s lijeve strane rijeke Une.*[8]

Cazinska Krajina predstavlja brdoviti prostor između rijeka Une, Gline i Korane.3) Cazinska ili Serhet Krajina u onom dijelu Bosne i Hercegovine koji se prostire od Izačića i Tržačkih Raštela, pa do Bosanske Otoke, kao geografski, historijski, ekonomski i sociopsihološki kompaktan prostor koji…) Prostor između tri rijeke Une, Korane i Gline, još za vrijeme Osmanlijskog carstva i Turske uprave na ovim područjima naziva se Turska Krajina, zatim za vrijeme Austrougraske okupacije postaje Austrougrska Krajina, i na kraju u odnosu na grad Cazin, koji dominira tim podnebljem, Cazinska krajina.*[9]

S geopolitičkog, geoprometnog i kulturno-historijkog aspekta, u cjelini posmatrano, prostor današnje Cazinske krajine uvijek je imao krajiški karakter.*[10]

Da se u novije vrijeme i na obrazovnim ustanovama sve češće koristi naziv Cazinksa krajina svjedoče i skorošnja dva akademska rada (disertacija i magistarski rad).*[11]

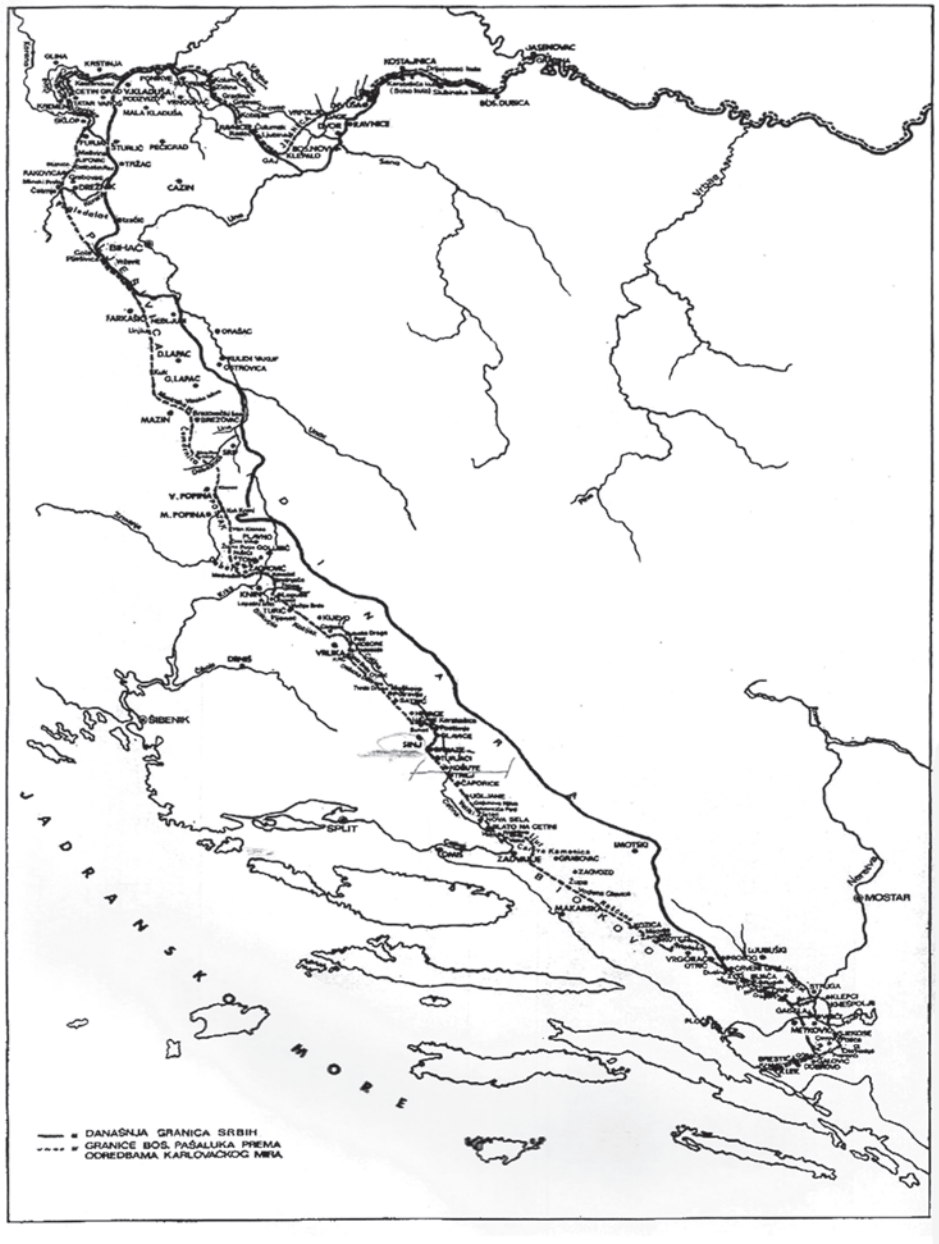
*[7] Alija Pozderac i 14 saradnika, ***Turizam-Budućnost USK***, Bihać, 1998.

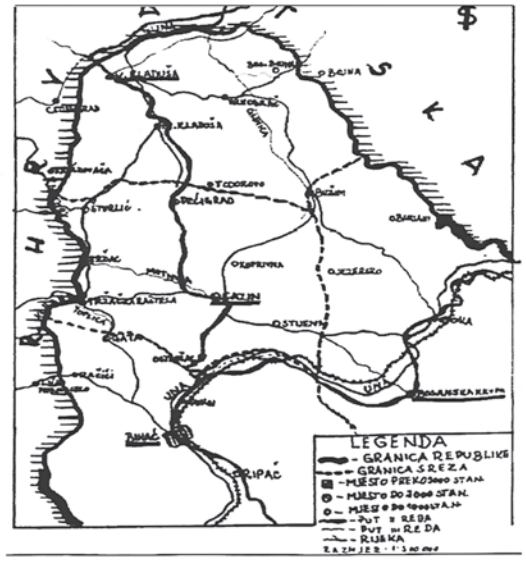
*[8] Kasim Mujagić (1954), I***stina o Cazinskoj buni 1950.***, Cazin, 2010.

*[9] Dževad Jogunčić, ***Cazinska krajina u XX. stoljeću*** - *Zbornik radova*, Zagreb, 2011.

*[10] Sulejman Smlatić, ***Velika Kladuša i okolina skripta***, 1976. i štampano izdanje 2021.

*[11] Lejla Šahinović-Kedić: Društveno-politička nestabilnost u Cazinskoj krajin...; Lejla Hairlahović-Husić , Identitet/i Muslimana u Cazinskoj krajini, Sarajevo, Zagreb, 2021.

ILUSTRACIJA GORE: Karta Cazinske krajine (Tatarević,1990:8)

ILUSTRACIJA LIJEVO: Karta današnjih granica BiH i granice Bosanskog pašaluka prema odredbama Karlovačkog mira.

4.2. Statistika Cazinske krajine

R.br.	Pokazatelj	Bužim	Cazin	V. Kladuša	Bos. Krupa	Bihać	ukupno
1.	Površina km^2	129	356	331	196	129	1141
2.	**Stanovništvo**	16.960	63.406	52.921	19.793	35.123	188.203
	Nac.struktura						
	Muslimani %	73,9	97,6	91,8	79,7	71,0	88,5
	Srbi %	23,7	1,2	4,3	17,5	14,3	8,3
	Hrvati %	0,2	0,2	1,3	0,3	6,9	2,1
	Jugosloveni	1,2	0,6	1,7	-	-	0,9
	Ostali %	0,9	0,4	0,9	2.5	7,8	0,2
	Stan. u inostr.	712	4.338	2.029	860	2.000	9.939
3.	**Zaposlenost**	2.138	7.464	10.866	2.510	9.008	31.986
	Vanprivreda	348	1.190	1.209	410	1.658	4815
	Privreda	1.790	6.274	9.657	2.100	7.350	27.171

Izvor : Statistički godišnjak SR BiH, Sarajevo, 1991., str. 299 2. Pregled po opštinama
Ramo Hirkić, Egzodus naroda zapadne Bosne, Ljubljana/Kopar, 1995. str. 34. Popis po naseljima 2013. Službena web stranica.

Prema popisu marta 1991. godine.

R..br.	Naselje	Km^2	1991	2013	Procj. 2022
1.	Bihać-mjesto s lijeve str. Une	42,22	22.750	19.300	
2.	Bajrići	5,18	844	506	
3.	Baljevac	26,34	-	-	
4.	Brekovica	11,92	1.833	1.618	
5.	Bugar	20,38	186	39	
6.	Donja Gata	6,59	198	19	
7.	Jankovac	1,74	115	-	
8.	Klokot	4,34	705	559	
9.	Kula	2,43	537	365	
10.	Izačić	5,80	1.215	1.008	

11.	Mala Peć	2,72	498	511	
12.	Muslići	3,34	500	430	
13.	Papari	3,87	588	511	
14.	Prnjavor	3,47	348	350	
15.	Turije	7,49	1.457	1.136	
16.	Velika Gata	10,66	1.382	1.094	
17.	Vikići	7,12	1.101	985	
18.	Vrsta	3,35	661	458	
19.	Zlopoljac	2,28	205	102	
	Ukupno	167,37	35.123	28.991	26.912

Izvor : Popis 2013. u BiH. Topografska karta 1: 200000 List 4516 Bihać. Uvršteno 50% iskazanih pokazatelja za Bihać-mjesto.
Procjenjeni broj stanovnika uvršten procentualni dio po popisu iz 2013. 28991/56261,
Procjena stanovništva se odnosi na 31.8.2022., JU Zapošljavanja USK, Bilten 1.2.2023.

Naselja s lijeve strane rijeke Une, formalno-pravno u sastavu općine Bihać, kolokvijalno sastavni su dio teritorije Cazinske krajine.

R.br.	**Naselje**	**Km^2**	**1991**	**2013**	**Procj. 2022**
1.	Bosanska Krupa.- mjesto	12,46	7200	5050	
2.	Banjani	25,92	501	332	
3.	Baštra	9,73	186	204	
4.	Glavica	5,40	119	7	
5.	Ivanjska	20,14	633	309	
6.	Jezerski	31,06	3.322	2.756	
7.	Ljusina	14,73	1.315	1.237	
8.	Mahmić Selo	14,29	1.744	1.369	
9.	Otoka	11,00	2.032	1.611	
10.	Perna	24,64	140	31	
11.	Pištaline	21,20	1.541	1.316	
12.	Voloder	6,30	1.060	1.114	
	Ukupno	196,87	19.793	15.336	14.410

Izvor: Popis 2013. u BiH.Topografska karta 1:200000 List 4516 Bihać. Uvršteno 50% iskazanih pokazatelja za mjesto Krupa i Otoku.
Procjenjeni broj stanovnika za 2022. Procentualni dio iz 2013. 19793/25545

Naselja koja formalno.pravno pripadaju općini Bos. Krupa, a kolokvijalno su sastavni dio teritorije Cazinske krajine.

R.br.	Pokazatelj	Bužim	Cazin	V.Kladuša	Bos. Krupa	Bihać	Ukupno
1.	Površina km^2	129	356	331	196	129	1141
2.	Stanovništvo	19.340	66.149	40.410	15.336	28.991	170.217
	Nac. strukt. %						
	Bošnjaci	99,3	96,0	80,5	92,3	89,6	91,6
	Hrvati	0,0	0,5	1,6	0,3	5,2	1,5
	Srbi	0,0	0,0	0,4	2,5	0,7	0,3
	Ostali	0,7	3,5	17,5	2,2	4,5	6,6
3.	Zaposlenost	1.150	5.439	4.055	2.940	5.845	19.429
	vanprivreda	310	1.468	1.095	794	1.578	5.245
	privreda	840	3.971	2.960	2.146	4.267	14.184
4-	Nezaposlenost	3.884	10.558	8.368	2.976	5.018	30.804

Izvor: Popis 2013. u BiH. JU "Zapošljavanja USK", Bilten1.3.2014., 1.12.2013. i 1.12.2022.
Odnos vanprivreda-privreda, procijenjen na bazi podataka PU FBIH : Zaposlenost po djelatnostima sa 31.12.2015. za općinu Velika Kladuša (od 4.207 zaposlenih u vanprivredi je 1.147 ili 27,3%).
Zaposlenost za općine Bos. Krupa i Bihać izračunat na osnovu procentualnog odnosa stanovništva. Procjena stanovništva na dan 31.8.2022. Bilten 1.2.2023., JU Zapošljavanje USK : Bužim 19.100, Cazin 64.518, Vel. Kladuša 39.456, Bihać 26.912 (54921x49%) i Bos. Krupa 14.410 (24017x60%) ili ukupno 164396.

Aproksimativna statistika Cazinske krajine prema popisu 2013. godine.

Tabele pokazatelja

4.2.1. Statistika Cazinske krajine

	Stanovništvo			Zaposlenost		
Subjekt	**2013.**	**2018.**	**2022.**	**2013.**	**2018.**	**2022.**
BiH	3,131 mil.	3,503 mil	3,475 mil	1,033 mil.	816.465	834.399
FBiH	2,372 mil.	2,167 mil	2,157 mil	0,635 mil.	520.328	535.668
USK	273.000	265.000	262.000	31.792	37.687	37.607

4.2.1.1. Indikatori 2018/21.

	Federacija		USK	
Pokazatelji	**2018**	**2021**	**2018**	**2021**
Stanovništvo (000)	2.196.000	2.169.000	269.280	264.248
Radno sposobno 15-64	1.539	1.499	194.914	-
Zaposlenost-prosjek	519.800	525.397	37.687	37.712
Stopa zaposlenosti %	33,8	35,0	19,3	19,8
Stopa aktivnosti %	55,6	55,8	-	-
Nezaposlenost-prosjek	335.610	311.679	45.196	34.194
Stopa nezaposlenosti %	39,2	37,2	59,4	47,6
GDP u mil. KM	21.984	25.026	-	-
Indeks potrošač.cijena	101,6	102,1	100.2	115,5
Por. doh. fiz. mil. KM	398,1	530,3	-	-
Porez f. po stan.KM	181,3	245	-	133
Neto plaća-prosjek KM	889	996	840	933
Ind. proizv.Index	100,8	109,8	-	-
Izvoz robe mil. KM	7.912	9.571	343	546
Uvoz robe mil. KM	13.267	15.132	391	546
Pokrivenost uvoza %	59,6	63,3	-	-
Penzija-prosjek KM	399	473	377	411
Br. penzionera 31.12	416.828	429.545	22.552	23.928
Br. posl. subj. 31.12.	110.536	117.160	9.419	9.743
Bruto invest. mil. KM	3.398	-	-	-
Stopa investiranja %	15,5	-	-	-

Izvor : Federalni zavod za programiranje razvoja.

PS: Na osnovu podataka iz ove tabele GDP p/c FBiH za 2021. iznosio je oko 11.538 KM. Prema podacima za 2010. GDP p/c USK iznosio je 60,1% istog pokazatelja FBiH ili 3.955 KM (6580 x0,60). Za istu godinu GDP p/c Bužima iznosio je 43% istog pokazatelja USK (1.718/3.955), Cazina 75% i V. Kladuše 99%.

Kako je nivo razvijenosti ostao isti pouzdano možemo GDP p/c USK za 2021. procijeniti na 6.980 KM (11.538 x 60%), Bužima na 3.000 KM, Cazina na 5.235 KM i Velike Kladuše 6.910 KM.

Prema Izvještaju Evropske unije iz okrobra o BiH za 2021. Godinu, građani BiH uživaju tek 30% prosječnog standarada EU, pa nije teško izračunati da građani USK uživaju jedva jednu petinu standard iz svog zapadnog susjedstva!

4.2.1.2. Pregled kretanja GDP p/c 1990-2021. - Current US $
1.2.1.

Godina	Austria	Hrvatska	BiH	Cazin	V. Kladusa
1990	21.681	3.226	1.740	1.148	1.148
1994	25.646	-	334		
1996	-	5.368	713		
2000	24.558	4.881	1.332		
2005	38.417	10.634	2.741		
2010	46.903	14.125	4.507		
2013	50.731	23.821	5.025		
2018	51.466	15.244	5.936		
2020	48.809	14.199	6.012		
2021	53.637	17.685	7.143	4.143	4.357
2022					

Izvor: Za 1990. World Development Report 1990., WEB: Bosnia GDP p/c 1994 – 2023.
WEB: Austria 1960 . 2023 i WEB : Croatia 1995 – 2023. Prihvatljivot iskazanog GDP p/c za BiH 1990.tih potvrđuje i završni magistarski rad (vidi opširnije u poglavlju III/2 ovog rada). Za Cazin i V. Kladušu 1990. obračunato 66% od BiH. Za 2021 Cazin (0,58) i obračunat po rangu razvijenosti odnosno 0,61.

(1 USD 1990. = 2,24 2021. godine.)

4.2.2. GDP p/c po Statističkom godišnjaku SR BiH 1990.

SR BiH	1987	1988	1989	1990
Stanovništvo (000)	4.275	4.299	4.323	4.347
GDP u mil din	646,0	1.822,5	27.461,5	118.866,0
GDP p/c u din	151	423	6.352	27.344
GDP p/c u USD $	119			2.599

Izvor: Statistički godišnjak SR BiH 1991., za stanovništvo str. 23., za GDP u mil. din str.101: zbrojeni iznosi po organizacionom principu i čistim djelatnostima i podijeljen sa 2. Kurs US$ u din preuzet sa Interneta 1966/91, ito: za 1987. 1.263,90, za 1988. 4.795,05, za 1989. 107.003,43 i za 1990. 10,52.

4.2.3. Prirodni priraštaj

	1988	1989	1990	2004	2009	2013
Cazin	16,1	14,9	13,6	301	297	91
V.Kladuša	19,1	16,1	14,5	312	404	148

Izvor: Statistički godišnjak SR BiH 1991, Sarajevo, dec. 1991. str..323 i 330. na 1000 stanovnika, a ostalo Popis 2013. u BiH u apsulutnom broju.

4.2.4. Pregled kretanja broja škola i učenika

	Bužim		Cazin		V. Kladuša	
	1990.	2021.	1990.	2021.	1990.	2021.
I Osn. obrazovanje						
Broj škola	-	12	36	35	33	29
Broj učenika	-	1.526	1.0572	4.273	9.009	3.606
II Sred. obrazovanje						
Broj škola	-	1	2	4	3	3
Broj učenika	-	410	1.388	1.870	1.723	1.194

Izvor: Statistički godišnjak SRBiH 1991. i Federalni zavod za programiranje.

4.2.4. Pregled kretanja broja škola i učenika

UČEŠĆE »SANITEKSA« U PRIVREDI OPŠTINE

(000)

Elementi	1971.	1975.	Stopa	1976.	1980.	Stopa	1981.	1984.	Stope 81/84.	Stope 71/84.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1. Nac. dohodak privrede Opštine	93.623	270.001	30,3	379.634	1.399.388	38,6	2.307.475	10.362.400	65,0	39,8
2. Dohodak Saniteksa	17.048	42.874	25,9	56.632	284.989	49,8	603.457	1.324.958	30,0	39,8
Učešće %	18	16		15	20		26	13		
3. Br. zaposlenih privrede Opštine	1.278	2.070	12,8	3.155	6.676	20,6	7.216	9.707	10,4	16,8
4. Br. zaposlenih Saniteks	549	954	14,8	977	1.209	5,5	1.400	1.712	6,9	1,6
Učešće %	43	46		31	18		19	18		
5. Amortizacija privrede Opštine	6.063	26.016	44,0	33.470	182.421	52,9	291.508	1.256.264	63,0	11,9
6. Amortizacija Saniteks	2.214	3.566	12,7	5.625	15.095	28,0	26.046	124.990	68,6	12,8
Učešće %	36	14		17	8		10	10		

IZVOR: Odgovarajuće evidencije komisije za privredu Opštine i radne organizacije »Saniteks«.

4.3. Kontekstualizacija Simpozija

Simpozij održavamo u veoma izazovno vrijeme sa brojnim poremećajima koji mogu rezultirati nesagledivim posljedicama.

Polazeći od Sinopsisa ovog Simpozija, posebno cilja (ukazivanje i definisanje razvojnih politika, odnosno razvojnih aspekata BiH, utvrđivanja prioriteta,…) s jedne strane i opću praksu dometa, sudbina,… dosadašnjih simpozija, nužno je fokusirati se na realne mogućnosti u odnosu na dosadašnju praksu. Šta učiniti da ovaj Simpozij ne bude uzaludno potrošeno vrijeme, promašena tema, jeftina promocija, *déjà vu* paradiranja,… Koliko će biti naučnih i stručnih radova od referentnih autora? Šta, ko, kako,... učiniti neposredno poslije Simpozija? Ovo su samo neka od pitanja o kojima ozbiljno treba voditi računa!

Posložene činjenice ukazuju da brojni nivoi vlasti imaju svoje stategije, što znači da egzistiraju definisane politike koje rezultiraju i respektabilnim rezultatima. U BiH ima više lokalnih zajednica koje ostvaruju primjerne rezultate, koje međunarodne organizacije preporučuju kao poželjne destinacije za profitno preduzetništvo, koje nemaju izraženu depopulaciju, što upućuje na prisutnost razvojnih prioriteta, te da subjekti razvoja znaju šta, kako i sa kim hoće ili neće, da primjerno reaguju na izazove, da…

BiH je složena, decentrilizirana, komplicirana država i tako će još dugo potrajati. To, između ostalog, znači da se na nivou Države eventualno mogu očekivati smjernice, načela, ali skoro i nemoguće koncenzus o razvojnim prioritetima i sl.

Razvojni prioriteti BiH su predodređeni vanjskim uticajima (globalni izazovi, europske vrijednosti,…) i domaćim demografskim kretanjima. Shodno navedenom, razvojni prioriteti bi mogli biti formulisani:

1. *Izgradnja pravednog naprednog inkluzivnom društva BiH sa fokusom na patriotizam proizvoda i usluga, prakticirajući moderne percepcije i implementacije temeljnih vrijednosti,… Ovo jeste "ideal" kojem treba iskreno težiti!*

2. Demografska revitalizacija, kao logična i objektivna potreba koja se može uspješnije provoditi u postojećim formalno-pravnim ustrojstvima uz sve manjkavosti, od statistike, pa redom… Sveopći napredak u svijetlu brzih promjena (tehnički progres, demografija,…) može se osigurati samo ako u svom središtu ima ljude s njihovim pravima i potrebama u stvaranju pravednijeg i inkluzivnijeg društva. *[12]

3. *Ekonomija fokusirana na zelene energije, pouzdaniju i sigurniju hranu,… shodno specifičnostima. Tako, npr. USK se dobro etabolirao u proizvodnji mlijeka i sasvim logično je da to učuni i u proizvodnji i preradi mesa od goveda, uvođenjem i drugih sorti (npr. krava-tele,…).*

4. Turizam u najširem smislu, shodno specifičnim resursima, fokusiran na održivu platežno sposobnu tražnju, fokusiran na korištenje domicilnih proizvoda i usluga.

Sa aspekta postojećeg stanja, njegovih općih karakteristika,… razvojni prioriteti BiH su već definisani, formulisani,…(pravedno napredno inkluzivno društvo, zelena enegrija, hrana,...) i malo je vjerovatno da se postojeći prioriteti trebaju mjenjati. Ključno pitanje je dinamiziranje realizacije prioriteta, posebno u područjima koja evidentno nazadaju, prvenstveno zbog vlastith dezorjentacija, neprepoznavanja raspoloživih resursa,…?

*[12] Florence Bauer, ***Izvještaj o stanju svjetske populacije za 2022***. Objava UNFPA (United Nations Population Fund).

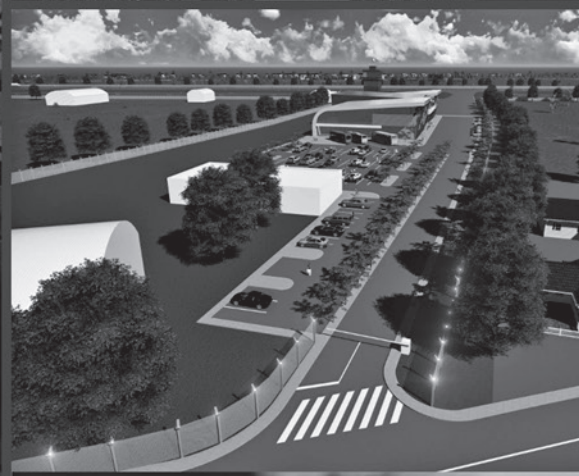
ILUSTRACIJA: Neminovnost ekonomije Cazinske krajine je fokusiranje na zelene energije, pouzdaniju i sigurniju hranu,... shodno specifičnostima.

Na svu sreću.

MEĐUNARODNI AERODROM BIHAĆ

JYSK

GRADSKA TRŽNICA

SIMPOZIJ
RAZVOJNI ASPEKTI BiH
BIHAĆ 02. i 03. juna 2023.

EKONOMSKI PANEL / ECONOMIC PANEL
Prof. dr. Rifet Đogić / Prof. Ph.D. Rifet Đogić

EFIKASNOST TRANZICIONOG PROCESA U BOSNI I HERCEGOVINI U FUNKCIJI PRIVREDNOG RAZVOJA

Sažetak: Tranzicijski proces u Bosni i Hercegovini i ostalim zemljama ex-Jugoslavije je započet u vrijeme posljednjeg predsjednika SIV-a Ante Markovića donošenjem propisa o tzv „Markovićevoj privatizaciji". Ovaj proces je prekinut nemilim ratom na prostorima bivše Jugoslavije da bi poslije rata ponovo otpočeo u novonastalim državama. U Bosni i Hercegovini tranzicioni proces je nastavljen 1997.g donošenjem Zakona o privatizaciji preduzeća i isti je prepušten entitetskim nivoima vlasti. Za razliku od Republike Slovenije i socijalističkih istočno-evropskih zemalja, koje su veoma uspješno prošle svoj tranzicioni put i postale članice euro-atlanskih integracija (EU, NATO), u Bosni i Hercegovini tranzicioni proces, nažalost, predugo već traje i odvija se neefikasno a što je posljedica glavne tri stvari: (a) kompleksnosti organizacije postdejtonske države Bosne i Hercegovine u kojoj se predstavnici vlasti ne mogu dogovoriti ni o najbanalnijim, a kamoli značajnijim tranzicijskim poduhvatima, (b) naš balkanski primitivizam je dopustio da budemo „pokusni kunić" međunarodnoj zajednici u tranzicijskim procesima, koja je u Bosnu i Hercegovinu slala svoje trećerazredne misionare, tzv. eksperte, kao savjetnike našim vlastima da vode proces tranzicije, uz ignorisanje domaćeg stručnog, mnogo kvalitetnijeg kadra i (c) posljedice nemilog rata iz kojeg su domaća preduzeća izašla razorena, devastirana, opljačkana, sa pokidanim tržišnim i reprodukcionim vezama, sa zaostalom tehnologijom, itd. Sve to imalo je za posljedicu da nije zaustavljen pad kvaliteta ekonomije u većini državnih preduzeća koja nisu završila proces tranzicije što je i logično jer je upravljanje tim preduzećima prepušteno partijskim rukovodiocima, neprofesionalnim menadžerima od kojih se ne traži odgovornost za uspješno vođenje preduzeća. Umjesto odgovornosti za rezultete, od njih se traži samo partijska poslušnost i izvršavanje stranačkih ciljeva (stranke na vlasti), tako da većina tih preduzeća, zbog niske efektivnosti i efikasnosti, stalno proizvode gubitke koji se moraju nadoknađivati iz postojećeg državnog kapitala. Dakle, kapital državnih preduzeća se stalno derogira i pretaka u privatne i partijske džepove. Sve to ima za posljedicu nizak kvalitet ekonomije i nisku konkurentnost tih preduzeća i privrede u cjelini. Očito je potrebno učiniti neki zaokret (tranziciju). Upravo, ovaj rad daje odgovor na pitanje koji su to tranzicioni zahvati u domaćim državnim preduzećima na osnovu kojih bi se povećala efikasnost tih preduzeća i time se dao značajan doprinos razvoju bosanskohercegovačke ekonomije.

Ključne riječi: *privredna tranzicija, vlasnička tranzicija, upravljačka tranzicija, tržišna tranzicija, finansijsko restrukturiranje preduzeća*

EFFICIENCY OF THE TRANSITION PROCESS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA AS A FUNCTION OF ECONOMIC DEVELOPMENT

Summary: The transition process in Bosnia and Herzegovina and other countries of ex-Yugoslavia was started during the time of the last president of SIV Ante Marković with the adoption of regulations on the so-called "Marković privatization". This process was interrupted by the unpleasant war in the territories of the former Yugoslavia, only to start again after the war in the newly formed states. In Bosnia and Herzegovina, the transition process continued in 1997 with the adoption of the Law on the Privatization of Enterprises and it was left to the entity levels of government. In contrast to the Republic of Slovenia and the socialist Eastern European countries, which very successfully went through their transition and became members of Euro-Atlantic integration (EU, NATO), in Bosnia and Herzegovina the transition process, unfortunately, has been going on for too long and is being carried out inefficiently, and what is a consequence of the main three things: (a) the complexity of the organization of the post-Dayton state of Bosnia and Herzegovina, in which the government representatives cannot agree on even the most banal, let alone significant, transition undertakings, (b) our Balkan primitivism has allowed us to be a "guinea pig" for the international community in the transition processes, which sent its third-class missionaries to Bosnia and Herzegovina, the so-called experts as advisors to our authorities to lead the transition process, while ignoring the domestic experts, much better quality staff and (c) the consequences of an unpleasant war from which domestic companies came out destroyed, devastated, robbed, with broken market and reproduction links, with backward technology, etc. All this had the consequence that the decline in the quality of the economy was not stopped in the majority of state enterprises that did not complete the transition process, which is logical because the management of these enterprises was left to party leaders, unprofessional managers who are not required to be responsible for the successful management of the enterprise. Instead of being responsible for the results, they are only required to obey the party and carry out party goals (the party in power), so most of these companies, due to low effectiveness and efficiency, constantly produce losses that must be compensated from the existing state capital. Therefore, the capital of state enterprises is constantly derogated from and transferred to private and party pockets. All this results in low quality of the economy and low competitiveness of these companies and the economy as a whole. Obviously, it is necessary to make some turn (transition). Precisely, this paper gives an answer to the question of what are the transitional procedures in domestic state enterprises, based on which the efficiency of those enterprises would be increased and thus a significant contribution was made to the development of Bosnia and Herzegovina. economy.

Key words: *economic transition, property transition, managerial transition, market transition, financial restructuring of the companies*

1. Uvod - razumijevanje tržišnog sistema privređivanja

Tržišna privreda podrazumijeva jasno definisanu ulogu države i njen odnos prema preduzećima kao nosiocima privredne aktivnosti. Svojom monetarnom i fiskalnom politikom država utiče na uslove privređivanja na tržištu, ali ne može direktno uticati na poslovne odluke privatnih preduzeća. U okviru svojih nadležnosti važno je da država donosi takve propise kojima se obezbjeđuje maksimalna finansijska disciplina i drugi uslovi za sigurno nastupanje preduzeća i banaka na tržištu robe i kapitala, naročito propisa o: finansijskom poslovanju, računovodstvenom izvještavanju i nadzoru, sanaciji i stečaju i sl. S druge strane ovog procesa nalazi se preduzeće čiji je osnovni cilj preživljavanje, odnosno rast u uslovima stalne borbe sa konkurencijom, što se postiže, između ostalog, neprestanim restrukturiranjem, tj. obezbjeđivanjem povoljne strukture kapitala, smanjivanjem zaduženosti i rizika, stvaranjem uslova za povoljnije zaduživanje, obezbjeđenjem boljeg upravljanja gotovinom, stabiliziranjem novčanih tokova i sl.

Tržišna ekonomija je sistem u kome ljudi imaju slobodu da biraju čime će se baviti (kojim aktivnostima, kojim biznisom), zavisno od ponude i tražnje na tržištu, a na osnovu i svojih vlastitih mogućnosti. To je bitna razlika od ranijih sistema netržišne ekonomije u kojima je neka druga sila (npr. u centralističko-planskoj privredi ta sila je država) određivala izbor aktivnosti. Gotovo u svakom sistemu privređivanja postoje tri bazična pitanja: 1) *šta proizvoditi*, 2) *kako proizvoditi, tj. koju tehnologiju i organizaciju primijeniti*, i 3) *kako raspodijeliti postignute rezultate*.

U sistemu tržišne ekonomije odgovor na prethodna tri pitanja se traži na tržištu i on ovisi od odnosa ponude i tražnje. U ovom sistemu svako ima šansu da svoja znanja i sposobnosti pokaže i valorizuje na tržištu i na taj način obezbijedi sebi i svojoj porodici egzistenciju. Ovo je bitna karakteristika sistema tržišne ekonomije koju nije imao niti jedan prethodni društveno-ekonomski sistem. Putem mehanizma cijena, u tržišnoj ekonomiji regulišu se odnosi ponude i tražnje bez potrebe da se bilo ko drugi upliće u to. Na primjer, ako postoji velika potreba ljudi za biciklima, a njih na tržištu nema dovoljno, cijene ovog proizvoda će biti visoke i njihovi proizvođači će ostvarivati visoku zaradu (profit). To će privlačiti i druge preduzetnike da uđu u proizvodnju

bicikla što će povećati ponudu ovog proizvoda. Kada ponuda bicikla bude iznad tražnje, cijene će opasti što će umanjiti pojedinačnu zarađivačku sposobnost i mnogi proizvođači će napuštati ovu proizvodnju. Dakle, u tržišnoj privredi djeluje *samoregulirajući mehanizam*.

Poznati američki ekonomisti Heilbroner i Thurow došli su do zaključka da *tržišni sistem privređivanja* ima svoje temelje u četiri stuba, zahvaljujući kojima se dokazao kao najbolje rješenje za većinu zemalja savremenog svijeta. Ta četiri stuba su:

> 1) dominantna uloga *privatnog vlasništva* u biznisu,
> 2) *profit* kao jedino objektivno mjerilo uspjeha u svim aktivnostima koje zahtijevaju tržišnu valorizaciju,
> 3) *sloboda izbora* svakog pojedinca da u skladu sa svojim znanjima i sposobnostima odlučuje na koji način će obezbijediti egzistenciju,
> 4) *konkurencij*a u svim područjima gdje je to moguće obezbijediti, pošto ona motiviše svakoga da kvalitetnije obavlja svoj posao i doprinosi boljem zadovoljavanju brojnih ljudskih potreba. (Heilbroner R. L. and L. C. Thurow, 1987, str. 12).

Privatno vlasništvo kao dominirajući oblik svojine u društvu prvi je stub tržišne ekonomije. Osnovni faktori proizvodnje (zemljište, rad i kapital) trebaju biti u pretežnom privatnom vlasništvu, sa mogućnošću da se kupuju na tržištu po cijenama koje zavise od ponude i tražnje. *Tržišna ekonomija ne može funkcionirati bez privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju*. Bivše komunističke zemlje, pa i bivša Jugoslavija, pokušale su da stvaraju neku vrstu tržišne ekonomije, bez dominirajućeg privatnog vlasništva, ali u tome nisu uspjele. Pošto je ljudskoj prirodi svojstvena briga prvo za ličnim interesima, a tek zatim briga o drugima, zbog toga ta ekonomija nije mogla uspjeti. Samo u uslovima privatnog vlasništva, ljudi mogu da ostvaruju svoje lične interese na prvom mjestu, ali na taj način istovremeno doprinose razvoju društva kao cjeline. Bogati pojedinci putem poreskog sistema, pomažu rješavanje socijalnih problema siromašnih i zadovoljavanju brojnih zajedničkih potreba društva, makar to i ne željeli. Taj fini samoregulirajući mehanizam, Adam Smith je nazvao *nevidljiva ruka*.

Profit je jedino objektivno mjerilo uspjeha u svim aktivnostima koje zahtijevaju tržišnu valorizaciju. On je pogonsko gorivo svakog učesnika na tržištu. Vlasnici kapitala nisu zaljubljenici jedne ili druge vrste biznisa, osim one koja njihovo bogastvo uvećava. Dakle, osnovni cilj vlasnika kapitala je da iz njega izvuku što više profita, bez obzira kojim se biznisom bavili. Odnos ostvarenog profita i uloženog kapitala osnovno je mjerilo uspješnosti svakog poslovnog poduhvata i najznačajniji kriterijum za kontrolu rada menadžera od strane vlasnika. Profit je ujedno i osnovni motiv za alokaciju resursa, odnosno seljenje kapitala iz jednih biznisa u druge, ili iz jednog regiona u drugi. Mada je profit jedan od osnova tržišne ekonomije, treba naglasiti da postoje mnoge aktivnosti koje se ne obavljaju uz profit kao mjerilo uspjeha. Zbog toga mnoge organizacije sebe nazivaju neprofitnim. To su humanitarne, obrazovne, kulturne i druge institucije, kojima profit nije mjerilo uspjeha, ali ni cilj njihova postojanja.

Sloboda izbora svakog pojedinca da u skladu sa svojim znanjima i sposobnostima odlučuje na koji način će obezbijediti egzistenciju treći je stub na kojem počiva tržišni sistem privređivanja. Ova mogućnost je veoma bitna karakteristika tržišne ekonomije i usko je povezana sa demokratijom, kao ciljem svih civiliziranih društava. Tržišna ekonomija i demokratija su u međusobnoj povezanost i jedna bez druge ne mogu postojati. Svaki pojedinac u tržišnoj ekonomiji ima širok dijapazon izbora djelatnosti kojom će se baviti, ali konkretna odluka ovisi o njegovim intelektualnim i psihološkim karakteristikama, kao i od materijalne mogućnosti. Tako, na primjer, postoje ljudi koji imaju predispoziciju da budu preduzetnici. **Preduzetnicima** se nazivaju svi oni koji osnivaju i razvijaju nova preduzeća, prihvatajući rizik sa željom da ostvare određene ciljeve uz profit. Za razliku od njih, drugi ljudi koji nemaju sklonosti za preduzetništvo, svoj novac povjeravaju preduzetnicima i tako ostvaruju profit. Oni se nazivaju investitorima. Mnogi ljudi su veoma dobri menadžeri ali nemaju preduzetničkog duha. Oni prodaju svoja znanja i sposobnosti vlasnicima preduzeća i tako obezbjeđuju svoju egzistenciju.

Konkurencija je veoma važan stub tržišne ekonomije stoga što ona kontinuirano doprinosi poboljšanju kvaliteta proizvoda i usluga, snižavanju cijena, boljeg zadovoljavanja potreba i želja potrošača. Zbog toga je potrebno u svim područjima, gdje je to moguće, obezbijediti konkurenciju, pošto ona motiviše svakoga da kvalitetnije obavlja svoj posao i doprinosi boljem zadovoljavanju brojnih ljudskih potreba. Poznato je da onaj ko ima monopolski položaj na tržištu neće se truditi da učini više za svoje kupce jer ga niko na to ne prisiljava, nema ko da mu preuzme kupce. Jedino će ga pojava konkurencije prisiliti da se prilagođava potrebama potrošača kako bi ih zadržao. *Razumijevanje konkurencije i njeno praćenje je ključni element strategije preduzeća* i ono mu pomaže da se shvati odnos između

KM
2010.
PROFIT
KM
1999.
KM
KM

njegovih kupaca i internih mogućnosti da ih servisira bolje od konkurencije. Stoga je potrebno da menadžment preduzeća, u procesu formulisanja i implementacije svoje strategije, obezbijedi odgovore na slijedeća pitanja:

1) *šta potrošači kupuju*,
2) *koje su potrebe kupaca i kako iz zadovoljiti*,
3) *ko te identifikovane potrebe najbolje zadovoljava*,
4) *kakva je moja kompanija u odnosu na najboljeg*,
5) *mogu li promijeniti svoju konkurentsku poziciju i biti jednak sa konkurencijom na tržištu*. Sistem tržišne ekonomije nije savršen, ali je, van svake sumnje, najbolji koji su ljudi do sada stvorili, što dokazuje ekonomski razvoj i nivo životnog standarda u mnogim zemljama savremenog svijeta.

2. Marketinška koncepcija – osnov uspjeha preduzetnika

Polazeći od pretpostavke da postoji i djeluje *slobodno preduzetništvo* malih, srednjih i velikih privrednih subjekata, nema nikakve sumnje da će se proizvodni i uslužni sektor morati prilagoditi tržišnoj tražnji, odnosno zahtjevima potrošača. U ovim okolnostima naglo će se povećavati proizvodnja, te broj preduzetnika i poslovnih organizacija svih tipova: obrtnika, malih tvornica, servisa svih vrsta, trgovaca i snažnih poslovnih sistema. Probudiće se inicijativa i kreativnost domaćih preduzetnika, uz veći priliv stranih pojedinaca, kompanija, korporacija i međunarodnih poslovnih sistema.

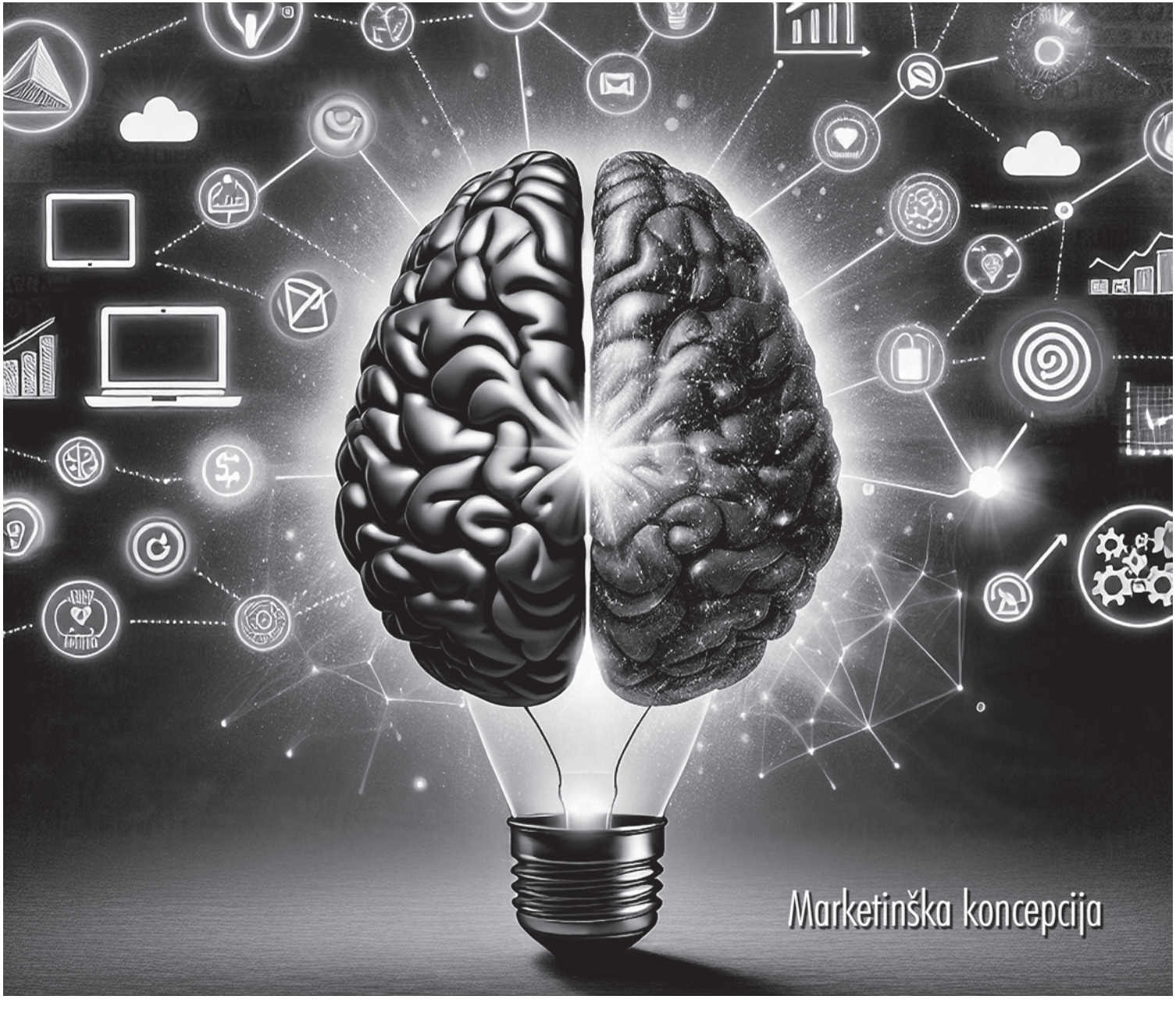
Riječ je o posebnom načinu *stvaranja odnosa između ponude i tražnje*, a cilj je što potpunije *zadovoljavanje potreba i želja potrošača* i korisnika, te ostvarivanje zadovoljavajućih učinaka u obliku dobiti ili profita. **Marketing** je cjelovita *poslovna koncepcija trgovanja*. Marketing prije svega traži da proizvod bude primjeren odrednicama tražnje, da unaprijed ima svoje tržište, svoga potrošača. Zato možemo reći da je marketing cjelovita koncepcija koja uzima u obzir sve faktore od kojih zavisi plasman nekog proizvoda ili usluge, a zatim se donose sukladne i promišljene odluke o svakom pojedinom instrumentu marketinga (proizvod, cijena, distribucija i promocija). Kombinacija tih instrumenata u svakom konkretnom slučaju čini ***marketing splet ili miks***, koji onda

postaje racionalan izraz sveukupne politike preduzeća. To omogućuje da se na tržištu djeluje uz smanjeni rizik. **Rizik** se nikada ne može potpuno eliminisati, ali se može svesti na podnošljivu mjeru. Tržišni način privređivanja tjera preduzetnika, da bi opstao na tržištu, da primjenjuje sve marketinške postupke: *istraživanje tržišta, formulisanje i implementaciju adekvatne tržišne strategije, planiranje nastupa na tržištu i stalno nadziranje tržišnih učinaka*. To znači da preduzetnik mora imati cjelokupni proces marketinga pod svojom kontrolom. Svaki preduzetnik koji ovako nastupa nema većih iznenađenja, njegovi rizici su smanjeni, a profitni uspjesi veoma vjerovatni.

Izbor proizvoda, odnosno asortimana proizvoda i usluga vrši se na temelju istraživanja tržišta. To je splet aktivnosti koje se preduzimaju u cilju prikupljanja potrebnih informacija za donošenje mnogih marketinških odluka iz područja proizvoda ili usluge, cijena, distribucije, prodaje i promocije. Kada je riječ o izboru proizvodnog ili uslužnog programa, istraživanje tržišta omogućava saznavanje mnogih relevantnih odrednica tražnje kao na primjer: ko su potencijalni potrošači, kakav proizvod ili uslugu žele, kolika je tražnja i mogućnosti vašeg tržišnog učešća, ko su konkurenti i sl. Ako je u pitanju malo preduzeće, obrt ili proizvodnja ograničenog dometa, istraživanje tržišta se neće vršiti naučnim metodama i u širokim zahvatima, ali će se ipak provesti kvalitetna procjena i tražiti različita stručna mišljenja. Dakle, **istraživanjem tržišta potrebno je saznati slijedeće**:

1) *ko su potrošači proizvoda ili usluga koje proizvodite, odnosno namjeravate proizvoditi;*
2) *kolika je tražnja (broj potrošača) i kakva je njihova struktura (dob, pol, zanimanje, imovinsko stanje i sl.);*
3) *kakva je konkurencija na tržištu (ko nudi istu ili sličnu robu, širina asortimana, cijene, način plasmana i sl.);*
4) *kako su razvijeni distribucijski kanali (trgovinski sistem);*
5) *kako su informisani potrošači (sistem reklame i promocionih aktivnosti, itd.);*
6) *uticaj okoline na tržište (propisi, kulturni ambijent, navike sredine, itd.).*

Preduzetnik mora prikupiti sve prethodne informacije prije nego što donese odluku o tome kakav biznis će razviti i na koji način će sa svojom ponudom nastupiti na tržištu. Svaki proizvod ili usluga na tržištu živi svoj život: rađaju se (nastaju i stižu na tržište), zatim se njihova prodaja povećava, zastaje, počinje se smanjivati, da bi na kraju nestali s tržišta.

Marketinška koncepcija

To nazivamo ***životnim ciklusom proizvoda / usluga***. Svaki proizvođač, bez obzira da li je obrtnik ili industrijalac, mora biti svjestan te činjenice i s njome računati u svom biznisu. Ima proizvoda kojima je životni ciklus veoma kratak – jednu ili dvije sezone (modni artikli), ima onih kojima je taj ciklus duži (namještaj, automobili i sl.) i onih što na tržištu opstanu godinama. Preduzetnik mora utvrditi u koju kategoriju pripada njegov proizvod ili usluga, te u kojoj životnoj fazi se nalazi. Sve to zbog toga da bi pravovremeno pripremio nove proizvode ili usluge koje će lansirati na tržište prije povlačenja onih što umiru.

U sklopu politike ponude mora se misliti na tržišnu stabilnost proizvoda, na mogućnost njegove identifikacije među brojnim konkurentskim proizvodima, na njegov tržišni ugled. Zato politika proizvoda obuhvata i brigu o stvaranju marke i image-a te učvršćenju povjerenja potrošača u proizvod ili uslugu. Sve su to zadaci marketinga u sklopu formiranja ponude. Izvanredno važnu ulogu u tome ima i rješenje pakiranja, naročito komercijalnog, onoga u kojem se proizvod prezentira u ponudi.

3. Efikasan završetak tranzicije državnih preduzeća je pretpostavka privrednog razvoja

Krajem dvadesetog vijeka, nakon višedecenijskih pokušaja izgradnje socijalizma i kreiranja "trećeg puta" svijet se vratio u jedinstveni sistem kapitalizma, uz potpunu globalizaciju ekonomskih tokova. Veliki broj zemalja bivšeg socijalističkog bloka ili pripadnica "trećeg puta" nastoji se uključiti u globalne ekonomske tokove, pri čemu promjena strukture vlasništva predstavlja prvi neophodan korak. Proces privatizacije po obimu i intenzitetu prevazilazi sve događaje u međunarodnoj ekonomiji 20-og vijeka i predstavlja najznačajniju karakteristiku njegove posljednje decenije. Pri tome, privatizacija nije karakteristična samo za zemlje na putu povratka u kapitalizam već je nalazimo u velikom broju zemalja, pa i onih u kojima je privatna svojina već bila dominantna. Prije masovne privatizacije u Centralnoj i Istočnoj Evropi, privatizacija preduzeća u većinskom državnom vlasništvu odvijala se u nekoliko zemalja, od kojih su najpoznatije i po obimu najveće bile privatizacije u Velikoj Britaniji i Čileu. Privatizacija je postala svjetski fenomen. Postavlja se pitanje da li je to trenutna moda ili predstavlja konačan raskid sa raznim oblicima *kolektivnog vlasništva*.

U savremenoj stručnoj literaturi za izreaz "**tranzicija preduzeća**" koristi se i termin "**poslovno rerstrukturiranje preduzeća**". To je aktivnost kojom se ubrzava razvoj i rast preduzeća, a time i privrede zemlje. Ova aktivnost se već

godinama praktikuje u razvijenim tržišnim privredama, a ogleda se u raznim transformacionim poduhvatima u domenu vlasništva kapitala, organizacije, upravljanja, kao i u domenu tržišnog i finansijskog restrukturiranja. Cilj tih transformacionih precesa jeste *podizanje efikasnosti i konkurentnosti preduzeća na viši nivo*. Posebno je potreba za ovim procesima izražena kod naših preduzeća u Bosni i Hercegovini, ako se imaju u vidu loše navike iz prethodnog sistema, kao i ratne posljedice koje su multiplikovale naslijeđenu prošlost. **Poduhvate restrukturiranja preduzeća čine razne aktivnosti**, **kao**: *prodaja preduzeća ili njihovih dijelova, prodaja kontrolnog paketa dionica, razmjena dionica između preduzeća, pretvaranje dugova preduzeća u dionice, povezivanje preduzeća u razne upravljačke sisteme tipa holdinga i koncerna, poslovna preorijentacija preduzeća, sanacija preduzeća, likvidacija preduzeća, itd*.

Restrukturiranje preduzeća u Bosni i Hercegovini je neminovnost i uslov efikasnog i efektivnog poslovanja, tim prije što svako naše preduzeće koje stremi tržišnoj privredi prolazi kroz svoje razvojne stadijume: rast, stabilizaciju, stagnaciju i ozdravljenje (ili likvidaciju). Prema tome, domaća državna preduzeća, koja se sad nalaze u fazi stagnacije, imaju dva moguća puta – *ili ozdravljenje* kroz nabrojane transformacione poduhvate *ili likvidacija*. Domaća državna preduzeća moraju iz temelja da se reformišu kako bi bila u stanju da se uspješno uključe u tržišnu utakmicu, zasnovanu na vlasničkom riziku i oštroj konkurentskoj borbi na tržištu. Uspješna preduzeća u tržišnoj ekonomiji imaju jasno definisanu strategiju, na bazi koje se formira adekvatna organizaciona struktura podržana sistemima kao što su informacioni, tehnološki i drugi. Pored ova tri elementa, koje nazivamo *hardverom*, postoje i četiri koja su više *softverske* prirode. Takva uspješna preduzeća imaju kvalitetno osoblje sa specifičnim znanjima i sposobnostima, prepoznatljivu korporacijsku kulturu i vrijednosti koje su im zajedničke.

Međutim, ako uporedimo domaća državna preduzeća sa uspješnim preduzećima tržišne ekonomije Zapada, možemo uočiti kod domaćih državnih preduzeća najveće slabosti kojima će se trebati posvetiti u toku procesa tranzicije (poslovnog restrukturiranja). ***Strategija*** je oruđe savremenog menadžmenta koje mu može donijeti odlučujuću konkurentsku prednost na tržištu. U Bosni i Hercegovini ni u teoriji ni u praksi nije posvećivana dovoljna pažnju ovom problemu. Prethodni sistem i sadašnja inertnost državnih preduzeća uzrok su činjenice da im je upravo strategija jedna od najslabijih tačaka. Kod nas se danas mnogo govori o nedostatku strategije ekonomskog razvoja Bosne i Hercegovine kao cjeline, ali se gotovo ništa ne čini na poboljšanju strateškog upravljanja na nivou svakog preduzeća. Treba upozoriti na činjenicu da se u tržišnom sistemu više pažnje posvećuje strategiji preduzeća, a strategija države se svodi na stvaranje ambijenta koji je povoljan za uspješna preduzeća. Imajući u vidu slabosti domaćih državnih preduzeća u nepostojanju kritičnih elemenata uspješnosti, možemo konstatovati

da je za domaća državna preduzeća u procesu tranzicije prijeko potrebno izvršiti slijedeća restrukturiranja: *a) vlasničko, b) organizaciono, c) upravljačko i d) tržišno restrukturiranje*.

3.1 Vlasnička tranzicija*[1] državnih preduzeća u funkciji privrednog razvoja

Rekli smo da je dominantno privatno vlasništvo glavni kamen temeljac tržišne ekonomije iz razloga što ono proizvodi veću efikasnost od drugih sistema vlasništva iz slijedećih razloga: 1) privatno vlasništvo uspostavlja tržište menadžera – proizvodeći kvalitetnije upravljanje; 2) tržište kapitala *disciplinuje* privatne firme mnogo snažnije od firmi u javnom vlasništvu, koje djeluju uz *mekana* budžetska ograničenja; 3) privatne firme su mnogo sklonije izlasku iz tržišta, odnosno češće su predmet bankrotstva, likvidacije i *neprijateljskog* preuzimanja; 4) uticaj političara na privatne firme je mnogo manji nego ufirmama u javnom vlasništvu; 5) privatne firme su predmet nadzora dioničara i članova upravnih organa, na osnovu toga, efikasnije koriste kapital i druge faktore proizvodnje.

Upravo zbog proizvođenja veće efikasnosti u privređivanju nužno je u Bosni i Hercegovini prići transformisanju državnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju u privatno vlasništvo. Taj proces započeo je donošenjem ***Zakona o privatizaciji preduzeća i banaka*** i on je u toku sa različitim intenzitetom u državnim entitetima. Promjenom strukture vlasništva potrebno je eliminisati pogubni uticaj vladajućih političkih partija na biznis, koji je bio i osnovni uzrok kolapsa prethodnog socijalističkog sistema privređivanja. Privatizacija u Bosni i Hercegovini neće sama po sebi riješiti ekonomske probleme postojećih državnih preduzeća. Naprotiv, vjerovatno će ih povećati. To je, međutim, cijena koja se mora platiti kao ulaznica u sistem tržišne ekonomije. Sva preduzeća koja imaju u strukturi kapitala (prema Zakonu o državnom kapitalu) državu kao vlasnika ili suvlasnika, morala su pristupiti izradi programa privatizacije i slijediti proces privatizacije, kako je to Zakon predvidio.

Često se pitamo zašto je nužno prići izmjeni vlasničke strukture kapitala u preduzećima. Odgovor je vrlo lako dati ako se ima u vidu da dosadašnji vlasnik kapitala (društveno vlasništvo – svačije i ničije, a kasnije država *koja **nema čula vida, osjećaja, mozga***, itd), koja ne zna i ne može znati da efikasno upravlja tim kapitalom, mora predati to vlasništvo onima koji će ga uspješno stavljati u funkciju podizanja ekonomskog prosperiteta u našoj državi. Dosadašnji društveni, a poslije državni kapital se putem raznih nelegalnih radnji razvlačio i pretakao u

*[1] Vlasničko restrukturiranje, promjena vlasničke strukture kapitala.

privatne i partijske džepove i time se stalno umanjivala ekonomska osnova preduzeća. Od menadžera društvenih, odnosno državnih preduzeća, niko nije tražio odgovornost za veći poslovni rezultat. Takvi menadžeri su obično postavljani po nekakvom političkom, rodbinskom ili kumovskom ključu, bez ekonomskih kriterijuma uspješnog menadžera. Sve je to imalo za posljedicu da državna preduzeća nisu mogla biti efikasna na tržištu, niti su mogla doprinositi poboljšanju kvaliteta življenja na makro nivou. Prema tome, sve se više ističe potreba obavezne, brze i efikasne privatizacije preduzeća u cilju podizanja kvaliteta nacionalne ekonomije, ali to je potrebno izvršiti i zbog onih koji polažu pravo na jedan dio društvenog kapitala u našoj privredi, a to su: zaposleni radnici, građani, devizne štediše i eventualno inostrani povjerioci. Učešće zaposlenih radnika (sadašnjih i bivših) u procesu privatizacije preduzeća omogućiće da se ona obavi jednostavno, pravično i uz podršku onih koji su godinama ulagali svoj rad i trud u proširivanje ekonomske osnove preduzeća (kroz akumulaciju). U cilju postizanja socijalne pravde u Bosni i Hercegovini omogućeno je da u procesu privatizacije preduzeća učestvuju i ostali građani zemlje (vlasnici certifikata).

Poželjni učesnici u procesu privatizacije preduzeća u Bosni i Hercegovini bili bi inostrani povjerioci, te bi bilo veoma korisno kada bi se bar jedan dio inostranih dugova vratio na ovaj način. Kao posebni učesnici u procesu *privatizacije* preduzeća trebalo bi da budu menadžeri koji svoje interese identifikuju sa interesima preduzeća. Njima bi se, pored redovnih akcija zaposlenih uz popust, dalo i pravo otkupa jednog broja dionica preduzeća na kredit od 10 godina. To bi menadžere podstaklo da tragaju za rješenjima koja će preduzeće, na čijem se čelu nalaze, učiniti što uspješnijim i konkurentnijim u poslovanju.

3.2 Organizaciona tranzicija*[2] državnih preduzeća u funkciji privrednog razvoja

Ukoliko se želi da se postojeća državna preduzeća u Bosni i Hercegovini uključe u tržišnu utakmicu i time povećaju kvalitet ekonomije domaće privrede, nužno je, pored promjene titulara vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, izvršiti i *organizacione* promjene (restrukturiranje). Tranzicija domaćih preduzeća ne podrazumijeva samo promjene vlasničke strukture kapitala. Uz privatizaciju nužno je preduzeti i druge tranzicione poduhvate, a prije svega u domenu organizacije i upravljanja. To pretpostavlja obavljanje brojnih i značajnih promjena i

*[2] Otrganizaciono restrukturiranje.

inovacija u sistemu organizacije poslovanja preduzeća, a među njima se kao najvažnije ističu: a) napuštanje društvenog (kasnije državnog) preduzeća kao institucionalnog oblika organizovanja preduzeća u našoj privredi; b) transformisanje društvenih preduzeća u odgovarajuće, tržišnoj privredi imanentne, oblike institucionalne organizacije; i c) dekomponovanje, odnosno profitno decentralizovanje društvenih (državnih) preduzeća na odgovarajuće, više ili manje, autonomno i poslovno organizacione i obračunske cjeline (Babić, i dr., 1997, s. 20).

U organizacionoj tranziciji najveći prioritet je u napuštanju društvenog (državnog) preduzeća kao institucionalnog oblika organizovanja preduzeća. **Za to postoji više razloga**. Društveno preduzeće kao oblik organizovanja ne postoji nigdje u svjetskoj ekonomiji kojoj teži i domaća privreda. Društveno preduzeće je inferioran subjekt privređivanja koji ozbiljno ugrožava razvoj naše privrede i ne samo što dovodi u pitanje rast već i opstanak u narednom periodu. Napuštanje ovog institucionalnog oblika organizacije preduzeća je nužno i iz razloga da bi se prilagodili modernoj, efikasnoj institucionalnoj organizacionoj strukturi koja postoji u razvijenim zemljama tržišne ekonomije. Napuštanjem društvenog preduzeća kao institucionalnog oblika organizacije preduzeća riješili bi se jednog naslijeđenog neuspješnog oblika organizacije koji u novonastalim društveno-ekonomskim uslovima predstavlja idealnu osnovu za pretakanje društvenog kapitala u privatne džepove.

Kada se govori o transformisanju društvenih (državnih) preduzeća u odgovarajuće, tržištu imanentne oblike institucionalne organizacije, onda se misli na pojavu modernih formi organizovanja preduzeća predviđenih Zakonom o privrednim društvima (D.O.O ; D.D. i sl) i transformisanje društvenih preduzeća u takve oblike. Slijedeći tranzicioni poduhvat u domenu organizacije odnosi se na dekomponovanje ili *profitno decentralizovanje* društvenih (državnih) preduzeća na manje autonomne, poslovno-obračunske jedinice, kao na primjer: *strategijske poslovne jedinice, profitni centri, troškovni centri, centri prihoda, investicioni centri*. Dakle, domaća preduzeća, da bi mogla uspješno osmisliti svoju strategiju i implementirati je na tržište, moraće drastično izmjeniti svoju organizacionu strukturu, odnosno način organizovanja svojih aktivnosti. Ovo iz razloga što se nagovještava dolazak nove organizacije bazirane na znanju. Razvoj informacionih i komunikacijskih tehnologija će omogućiti svima daleko više znanja u procesu donošenja poslovnih odluka. Postojeća organizaciona struktura, sa puno hijerarhijskih nivoa i barijera između različitih funkcija u preduzeću, nije više u stanju da podržava fleksibilnost i brze izmjene u strategiji. Zbog toga je budućnost u tzv. **plitkoj organizaciji**, sa malo osoblja na vrhu i većim brojem samostalnih interdisciplinarnih timova, formiranih na principu projektnih zadataka. U takvim timovima će se planirati i izvršavati sve aktivnosti koje su potrebne za ostvarivanje globalnih ciljeva postavljenih od vrha menadžmenta preduzeća.

Nova organizacija, koju će morati uvoditi i naša državna preduzeća u procesu svoje tranzicije, naići će na dodatne teškoće, uzrokovane naslijeđem iz prošlog sistema. Samoupravljanje je, pored svojih dobrih strana, stvorilo loše navike u vidu sporog i neracionalnog procesa donošenja poslovnih odluka na svim nivoima u preduzeću. Istina, nije postojala ni prava motivacija za drugačiji pristup, ali ona će doći privatizacijom. Pored **motivacije**, educiranjem će biti potrebno naviknuti se na novi način odlučivanja i brzog reagovanja na izmjene u okruženju preduzeća, posebno kada se radi o konkurentskoj borbi na tržištu. Mi nemamo velikog iskustva u timskom radu i saradnji, kao ni navika da se samostalno planira i izvršava na nižim nivoima organizacione strukture. Poseban problem jeste nedostatak informacionog sistema u funkciji podrške odlučivanju. Nužnost organizacione tranzicije podrazumijeva i promjene u **upravljanju ljudskim resursima**. U savremenim preduzećima, upravljanje ljudskim resursima postalo je toliko značajna funkcija da se tretira ravnopravno sa proizvodnjom, marketingom i finansijama. Prijem osoblja, ocjena njihovih znanja i sposobnosti, nagrađivanje, kažnjavanje, komuniciranje, edukacija i otpuštanje najvažniji su problemi koje treba rješavati u okviru ove funkcije. Savremena i tržišno orijentisana preduzeća izuzetno cijene kreativnost svoga osoblja. Do novih i boljih rješenja se dolazi samo kreativnim razmišljanjem, što dugoročno doprinosi profitabilnosti preduzeća.

3.3. Upravljačka tranzicija*[3] državnih preduzeća u funkciji privrednog razvoja

Pored vlasničke i organizacione tranzicije, ***upravljačko*** **restrukturiranje** domaćih preduzeća predstavlja vrlo važan tranzicijski poduhvat. U tekućem procesu tranzicije naša državna preduzeća će imati veću samostalnost u odlučivanju, ali će zato i posljedice pogrešnih odluka sama snositi, gubitkom profita, pa i likvidacijom. Vlasnici kapitala neće tolerisati loše menadžere, a kvalitet njihovog rada će se cijeniti isključivo tržišnom vrijednošću dionica i visinom dividendi. Suštinu ovog restrukturiranja čini uvođenje modernog, profesionalnog sistema *menadžmenta*, kakav imaju preduzeća razvijenih zemalja tržišne privrede. **Profesionalni sistem menadžmenta zasniva se na**: razdvajanju menadžmenta i vlasništva, profesionalizaciji menadžerskog kadra, uspostavljanju standarda, odnosno normi učinka menadžera, praćenju i ocjenjivanju uspješnosti rada menadžera, nagrađivanju uspješnih i kažnjavanju neuspješnih menadžera, potpisivanje profesionalnih menadžerskih ugovora, razvoju tržišta

*[3] Upravljačko restrukturiranje, uvođenje profesionalnog sistema menadžmemnta.

menadžera. Domaća državna preduzeća nemaju skoro ništa od ovog u svom upravljačkom sistemu. Imati dobar, superioran menadžment uslov je učestvovanja na tržišnoj utakmici. Stoga je u periodu vlasničke i druge tranzicije potrebno što prije uspostaviti ovakav sistem menadžmenta.

U periodu upravljačke tranzicije dosadašnje partijske direktore potrebno je transformisati iz direktora funkcionera u menadžera *profesionalca*, a to znači u profesionalnog eksperta koji sa profesionalnom revnošću i uz profesionalnu odgovornost vodi poslovanje preduzeća i polaže račun njegovim vlasnicima. Menadžera treba programirati za sve važnije oblasti poslovnog uspjeha, a posebno za oblast profita, troškova poslovanja, tržišnog učešća, prinosa na kapital. Ovo je potrebno iz razloga da se tačno zna što se od menadžera očekuje tokom i na kraju poslovne godine. Na osnovu tih programiranih ciljeva vlasnici preduzeća na kraju godine ocijenjuju da li su im menadžeri bili uspješni u vođenju poslovanja preduzeća. Menadžeri nisu vlasnici u preduzeću već voditelji poslovanja u njima, njihov učinak se mora stalno pratiti i mjeriti. **Uspješni menadžeri se nagrađuju, a neuspješni sankcionišu**. Ovo zahtijeva da se u domaćim državnim preduzećima mora iz temelja promijeniti sistem plaćanja i stimulacije menadžera. Vrlo važna tranzicijska radnja u domenu upravljanja, koja će se morati sprovesti kod domaćih državnih preduzeća, jeste **potpisivanje profesionalnih menadžerskih ugovora**. U njima se nalaze svi važniji elementi regulisanja profesionalnog obavljanja menadžerske funkcije u preduzeću. Ličnost prvog čovjeka preduzeća, odnosno generalnog menadžera (CEO – *Chief Executive Officer*) u preduzećima koja su izvršila upravljačku tranziciju je od izuzetnog značaja.

Ranije smo vidjeli da tržišni sistem privređivanja donosi mnoge koristi svim stakeholderima, motivišući ih na stvaranje zajedničkih vrijednosti. Međutim, **mogući su i konflikti interesa**. To se prvenstveno misli na vlasnike preduzeća i menadžere koji njima upravljaju. Postoji mišljenje da menadžeri često preferiraju strategije koje forsiraju kratkoročne u odnosu na dugoročne ekonomske efekte ili pak one koje preferiraju rast preduzeća na račun profitabilnosti. Ovakvi konflikti interesa se nastoje prevazići **stimulisanjem mzenadžera da postanu suvlasnici preduzeća**. U tom smislu značajna je i uloga upravnog odbora kao organa koji zastupa interese vlasnika, ali koji i sarađuje sa menadžerskom strukturom u nalaženju strategija koje maksimiraju interese vlasnika u dugom roku. Za razliku od upravnih odbora u državnim preduzećima, čiji sastav nije bio u skladu sa potrebama preduzeća i koji su se bavili kozmetičkim poslovima, u savremenim tržišnim sistemima uočljiva je tendencija da upravni odbor ima sve značajniju ulogu u donošenju strateških odluka preduzeća.

Za privatna preduzeća je karakteristično njegovanje specifičnog stila poslovanja, odnosno **korporacijske kulture**. U periodu samoupravljanja kod nas su sva preduzeća imala veoma slične odnose, načine komuniciranja i principe

koje su poštovali. To je bila **unificiranost**, kao logična posljedica velikog uticaja vladajuće ideologije na biznis. Tako su se, na primjer, forsirali potpuno ravnopravni odnosi između visokostručnog osoblja i nekvalifikovanih radnika. Njihova prava u odlučivanju, kao i niz drugih stvari, bila su ista. Pod uticajem teorije da se nove vrijednosti stvaraju samo u direktnoj proizvodnji, proizvodni radnici su više cijenjeni od svih drugih zaposlenih koji su se bavili umnim radom. Takav stil poslovanja je negativno uticao na efikasnost i efektivnost u svim preduzećima, pošto je demotivisao one od čije je kreativnosti i zalaganja najviše zavisio uspjeh. U privatnim preduzećima tržišnog sistema situacija u ovom pogledu je potpuno drugačija. Nema unificiranosti, niti uravnilovke bilo koje vrste. Svaki pojedinac se cijeni u skladu sa njegovim ličnim doprinosom profitabilnosti preduzeća. Svako preduzeće nastoji da izgradi svoj vlastiti *stil*, pošto se smatra da to doprinosi ugledu firme u očima javnosti, kupaca i poslovnih partnera.

3.4 Tržišna tranzicija*[4] državnih preduzeća u funkciji privrednog razvoja

Tržišna tranzicija privrede jedne zemlje predstavlja njeno prevođenje na kolosjek propulzivnog *tržišnog* privređivanja, a to znači suočavanje preduzeća sa probirljivim, organizovanim i sofisticiranim potrošačima i agresivnom konkurencijom. Domaća preduzeća će morati izvršiti reviziju svojih proizvodnih programa i ciljnih tržišta, kao i svoju strategiju nastupa na tržištu. Ovo će se morati učiniti utoliko prije, što su ova preduzeća, zbog raspada bivše Jugoslavije i posljedica nemilog rata, doživjela devastaciju tržišta prodaje i nabavke. **Tržišna tranzicija domaćih preduzeća**, nakon privatizacije, moraće otpočeti sa traženjem odgovora na veoma teška pitanja, kao što su: (1) u kojem biznisu želimo da budemo, odnosno koje suštinske potrebe naših potencijalnih kupaca želimo da zadovoljimo, (2) gdje se sada nalazimo, (3) kuda želimo da stignemo, (4) znamo li kojim putem ćemo tamo stići, (5) koliko nam ljudskih i materijalnih resursa za to treba, (6) kako odabrati naša ciljna tržišta, pozicionirati se u odnosu na konkurenciju, (7) kakve proizvode i usluge ponuditi na tržištu, pod kojim uslovima, kako ih distribuirati i promovisati. Ova pitanja su od strateškog značaja u svakom preduzeću u tržišnom sistemu privređivanja, a od uspješnosti odgovora na njih i preduzetih akcija, zavisi njihova sudbina, odnosno opstanak i razvoj.

*[4] Tržišno restrukturiranje, usvajanje marketing koncepta i marketing filozofije u poslovanje, prelazak na tržišne kriterijume poslovanja.

Domaća preduzeća se nalaze u *strategijskoj i operativnoj krizi*. Strategijsku krizu karakteriše ugroženost potencijala rasta tržišta, a indikatori operativne krize su vidljivi u visokim fiksnim troškovima, skupim inputima i nelikvidnosti. *Opstanak preduzeća je prevashodno uslovljen njegovom sposobnošću da modifikuje svoju ponudu i da kroz realokaciju svojih resursa uspostavi novi odnos sa izazovima i ograničenjima iz okruženja*. **Povodi za tržišnu tranziciju dolaze od**: 1) stagnacije ili iščezavanja postojećih ciljnih tržišta, 2) pomjeranja granica kritičnih faktora uspjeha, 3) erozije konkurentskih prednosti, 4) pojave novih konkurenata, 5) razvoja novih tržišta (Babić i dr., 1997, str. 32). **Signali za intervencije mogu da budu sadržani u**: smanjivanju tržišnog učešća, porastu troškova marketinga, smanjivanju stope inovacija, neusklađenosti između marketinga i ostalih poslovnih funkcija, lošem kombinovanju instrumenata marketing miksa. Ove simptome je potrebno blagovremeno dijagnosticirati, te pripremiti terapiju. *Prema tome*, ***tržišno restrukturiranje*** *se može definisati kao redefinisanje ciljnih tržišta, preuređivanje strukture ponude, prilagođavanje strategije i njene prezentacije, kao i repozicioniranje marketinga u miksu poslovnih funkcija, sa ciljem da se stekne i održi konkurentska prednost i tržišna atraktivnost*. Preduzeće je u tržišnoj privredi pozvano da stalno kreira kupce tako što će svoju ponudu prilagođavati razvoju njihovih potreba i želja. **U datom tržišnom ambijentu preduzeće vrijedi onoliko koliko ostvaruje profit**. Prema tome, potrebno je da se uz pomoć tržišnog restrukturiranja obezbijedi novi strategijski *levridž* tj. da se, kroz inoviranje poslovnog portfolija, struktura ciljnih tržišta i kombinacija instrumenata marketinga, poboljša tržišna pozicija, odnosno vrijednost preduzeća. Redefinisanje tržišne orijentacije podrazumijeva, pored fokusa na potrošače i konkurenciju, i realokaciju marketing zadataka. Menadžment preduzeća je pozvan da, svojom strategijskom vizijom i poslovnom spremnošću preuzimanja rizika, kreira budućnost kroz zadovoljenje potreba potrošača bolje od konkurencije.

Kvalitetna tržišna tranzicija u bilo kojem preduzeću je u praksi neizvodljiva bez sistemskih rješenja koja omogućavaju informisanost o svim bitnim faktorima koji determinišu tražnju za njegovim proizvodima i uslugama. **Posebno u ovom kontekstu potrebno je tražiti odgovore na slijedeća pitanja**: *(1) ko su naši kupci i koje njihove potrebe zadovoljavamo, (2) šta za njih predstavlja vrijednost u odnosu na novac koji su spremni da daju, (3) kakva je njihova demografska struktura, kupovna moć, psihološke karakteristike i ponašanje u kupovini, (4) ko su naši konkurenti, koje su im prednosti i nedostaci, (5) kako optimalno kombinovati naš proizvodni i uslužni program, cijene, distribuciju i promociju, s ciljem da na tržištu ostvarimo konkurentsku prednost, (6) kako uskladiti prodajne i profitne ciljeve*.

U dinamičnom tržišnom ambijentu koje karakteriše rizik i neizvjesnost, najopasniji je onaj konkurent koji se još nije pojavio. Preduzeća imaju imperativ da kroz razvijeni marketing informacioni sistem anticipiraju razvoj potrošačkih preferencija i ponašanja konkurencije. U sadašnjem turbulentnom privrednom ambijentu, kojeg karakterišu uslovi diskontinuiteta i dominacije ireverzibilnih promjena, na značaju dobija kontigentno (viševarijantno) planiranje. Menadžment preduzeća je pozvan da operiše sa više alternativnih scenarija budućnosti. Na značaju dobija paradigma strategijskog menadžmenta koja insistira na tome da se proces usmjeravanja aktivnosti preduzeća bazira na anticipaciji šansi i opasnosti, odnosno jakih i slabih strana preduzeća i sl. Planiranje u savremenom, tržišno orijentisanom preduzeću je dio procesa upravljanja. Svaki menadžer mora planirati, organizovati i kontrolisati sve zadatke iz njegovog domena. Sam plan kao pisani dokument treba da bude rezultat prethodnih analiza i usko vezan za same izvršioce.

4. Zaključak

Tranzicija (restrukturiranje) preduzeća predstavlja aktivnost kojom se ubrzava ekonomski razvoj. Restrukturiranje preduzeća u Bosni i Hercegovini je neminovnost i uslov efikasnog i efektivnog poslovanja, tim prije što svako naše preduzeće koje stremi tržišnoj privredi, prolazi kroz svoje razvojne stadijume: rast, stabilizaciju, stagnaciju i ozdravljenje (ili likvidaciju). Prema tome, domaća preduzeća, koja se sad nalaze u fazi stagnacije, imaju dva moguća puta – ili ozdravljenje kroz nabrojane transformacione poduhvate ili likvidacija. Domaća preduzeća moraju da se iz temelja reformišu kako bi bila u stanju da se uspješno uključe u tržišnu utakmicu zasnovanu na vlasničkom riziku i oštroj konkurentskoj borbi na tržištu. Uspješna preduzeća u tržišnoj ekonomiji imaju jasno definisanu strategiju, na bazi koje se formira adekvatna organizaciona struktura podržana sistemima kao što su informacioni, tehnološki i drugi. Pored ova tri elementa, koje nazivamo ***hardverom***, postoje i četiri koja su više ***softverske*** prirode. Takva uspješna preduzeća imaju kvalitetno osoblje, sa specifičnim znanjima i sposobnostima, prepoznatljivu korporacijsku kulturu i vrijednosti koje su im zajedničke. Osnovna greška u provođenju privredne tranzicije sastoji se u tome što se prišlo samo privatizaciji kao jednoj od nekoliko tranzicionih radnji. Zapostavljene su ostale tranzicijske aktivnosti (upravljačko, organizaciono, programsko, finansijsko, tržišno restrukturiranje.) što je imalo za posljedicu da su privatizacijom, kao jednom od glavnih tranzicijskih aktivnosti, postignuti mali (ili nikakvi) efekti.

Domaća preduzeća, koja su iz rata izašla devastirana, sa pokidanim reprodukcionim vezama, sa zaostalom tehnologiju, umjesto da se u njima prvo izvršila upravljačka, organizaciona, finansijska i tržišna tranzicija, odmah se prišlo, po nagovoru tzv. „eksperata“ međunarodne zajednice, njihovoj privatizaciji koja nije polučila očekivane efekte.

Dakle, proces tranzicije privrede Bosne i Hercegovine odvija se, nažalost, veoma sporo i neefikasno, a **što je posljedica tri stvari**: (a) kompleksnosti organizacije postdejtonske države Bosne i Hercegovine, u kojoj se predstavnici vlasti ne mogu dogovoriti o značajnijim tranzicijskim poduhvatima, (b) naš balkanski primitivizam je dopustio da budemo „pokusni kunić“ međunarodnoj zajednici u tranzicijskim procesima, koja je u Bosnu i Hercegovinu slala svoje trećerazredne misionare tzv. “eksperte” kao savjetnike našim vlastima da vode proces tranzicije, uz ignorisanje domaćeg stručnog, mnogo kvalitetnijeg kadra i (c) posljedice nemilog rata iz kojeg su domaća preduzeća izašla razorena, devastirana, opljačkana, sa pokidanim tržišnim i reprodukcionim vezama, sa zaostalom tehnologijom, itd. Sve to ima za posljedicu da nije zaustavljen pad kvaliteta ekonomije u većini preduzeća koja nisu završila proces tranzicije. Istovremeno, sve je to uticalo na nedovoljan privredni razvoj Bosne i Hercegovine.

• LITERATURA •

- Bygrave, W. & Zacharakis D. A.: ***Portable MBA in Entrepreneurship,*** Third edition, John Wiley & Sons, Inc., 2003.
- Peters T. J. & Waterman R. H.: ***In Search Exellence***, Harper and Row, New York, 1982.
- Heilbroner R. L. & Thurow L. C.: ***Economics Explained***, Simon and Shuster, Inc., New York, 1987.
- Babić M, i dr.: **Reforma preduzeća**, *PS Grmeč-Privredni pregled, Beograd, 1997.*
- Đogić, R.: ***Osnovi savremenog menadžmenta***, “Štamparija Fojnica” D.O.O, 2007.
- Đogić, R.: ***Organizovanje kao menadžerska funkcija***, “Štamparija Fojnica” D.O.O, 2008.

ILUSTRACIJA: Analize pokazuju da proces tranzicije privrede BiH odvija se, nažalost, veoma sporo i neefikasno, što ima za posljedicu da nije zaustavljen pad kvaliteta ekonomije u većini preduzeća koja nisu završila proces tranzicije.

EKONOMSKI PANEL / ECONOMIC PANEL
Prof. dr. Mersud Ferizović / Prof. Ph.D. Mersud Ferizović

BANU
BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI
BOSNIAK ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
ZBORNIK BANU

POTREBA DONOŠENJA I PROVOĐENJA STRATEGIJE RAZVOJA EKONOMIJE BOSNE I HERCEGOVINE

Sažetak: U jednoj izuzetno teškoj situaciji za provođenje tranzicije društva i ekonomije, uz određenu podršku međunarodne zajednice, u BiH se razvijaju institucionalni uslovi na temelju Dejtonskog ugovora, otklanjaju i ublažuju posljedice ratnih razaranja, stvaraju uslovi za razvoj, priprema i provodi tranzicija društva i ekonomije BiH uz rastuće i snažne procese određenih integracija u regionu. Ključno obilježje integracija jeste i konvergencija.*[1] U ovom procesu značajnu ulogu igra i globalno širenje standarda i "kodova", pri čemu veliku ulogu i odgovornost imaju posebno: UN,WB,IMF,IFI, ali i drugi. Države, odnosno vlade u modernim mješovitim privredama, ostvaruju svoju ulogu u vezi sa podizanjem nivoa: opšte društvene i ekonomske efikasnosti, makroekonomske stabilnosti, postizanja rasta socijalne jednakosti i alokacije resursa. **Veoma je važno pitanje: koju i koliku odgovornost treba da preuzme država u restrukturiranju**?

U svijetu je na mogim mjestima dostignuta podnošljiva granica opterećenja prostora,vode, zraka, tla, te je racionalno gospodarenje okolinom i prirodnim resursima danas u cijelom svijetu, a posebno u privredno razvijenim zemljama zapada, imperativ. Raspoloživost tehnoloških sistema i upravljanje prirodnim resursima, određivanje performansi proizvoda, obaveze u vezi sa nusproizvodima i otpadom, moraju biti uračunati u troškove. Postoje i realne opasnosti da se u zemlje u tranziciji izvrše prenosi riskantnih tehnologija i proizvodnje iz razvijenih zemalja i opasnosti od uskladištenja toksičnih otpada. Država razvija ukupnu infrastrukturu,*[2] **donosi i provodi strategije razvoja, pa u tome i strategiju upravljanja prirodnim resursima**. Nivo razvijenosti, organiziranosti, djelotvornosti infrastrukture daje sliku nivoa životne sposobnosti države i konkurentnosti njene privrede.

Utvrđivanje strategije razvoja u cjelini, te strategije upravljanja prirodnim resursima, imaju svrhu da vode državu u ukupnoj kompleksnoj realnosti ka postavljenim ciljevima, kao krajnjim tačkama kojima se usmjeravaju aktivnosti. Bez jasnih ciljeva upravljanje je haotično. **Kako strateški ciljevi imaju svoju političku i ekonomsku dimenziju, tako donošenju strategija**

*[1] Lat. *kon* + *vergere* = primicati se; sličnost konvergirati = međusobno se približavati.

*[2] Razlikujemo: - društvenu infrastrukturu (institucije koje omogućuju funkcioniranje pravnog poretka i primjenu propisa); - fizičku infrastrukturu (komunikacijske,prometne,energetske i druge sisteme); - institucijsku infrastrukturu (uslužne djelatnosti s područja informacija,normiranja, novjere kvaliteta, te naučna, strukovna društva i udruženja).

predhodi donošenje političke odluke sa ukupnim društvenim i posebno ekonomskim posljedicama. Upravljanje prirodnim resursima dio je opšteg sistema upravljanja razvojem na nivou države.

Kako naša Država nije dobro pripremila i provela tranziciju društva i ekonomije, uz sve političke uslove i otvoreni secesionizam i bojkot državnih institucija, time je situacija još više usložnjena, ali je zapravo i neminovan zadatak stvaranja uslova za razvoj i ohrabrivanja svih učesnika na povećanju dobrobiti u državi i ravnopravnosti svih njenih građana.

Ključne riječi: *privredni sistem, potrebe restrukturiranja, ratne štete, kretanja u okruženju, strategija razvoja privrede i upravljanje resursima*

THE NEED TO ADOPT AND IMPLEMENT A STRATEGY FOR THE DEVELOPMENT OF THE BOSNIA AND HERZEGOVINA ECONOMY

Summary: In an extremely difficult situation for carrying out the transition of society and economy, with some support from the international community, institutional conditions are being developed in BiH based on the Dayton Agreement, the consequences of war destruction are removed and mitigated, conditions are created for the development, preparation and transition of society and economy of BiH is being carried out with growing and strong processes of certain integrations in the region. Convergence is a key feature of integration*[3]. In this process, a significant role is played by the global spread of standards and "codes", where the UN, WB, IMF, IFI, and others have a great role and responsibility. States, that is, governments in modern mixed economies, realize their role in connection with raising the level of: general social and economic efficiency, macroeconomic stability, achieving growth in social equality and allocation of resources. **It is a very important question: what and how much responsibility should the state take in restructuring**?

In some places in the world, the tolerable limit of the load on space, water, air, and soil has been reached, and rational management of the environment and natural resources is imperative today in the entire world, especially in the economically developed countries of the West. Availability of technological systems and management of natural resources, determination of product performance, obligations regarding by-products and waste, must

*[3] Lat. *kon + vergere* = to approach; similarity to converge = to approach each other.

be factored into costs. There are also real dangers of transferring risky technologies and production from developed countries to countries in transition and the danger of storing toxic waste. The state is developing the overall infrastructure,*[4] **brings and implements development strategies, including natural resource management strategies**. The level of development, organization, and effectiveness of the infrastructure gives a picture of the level of the state's ability to live and the competitiveness of its economy.

Determining the development strategy as a whole, and the natural resource management strategy, have the purpose of guiding the state in the overall complex reality towards the set goals, as the end points to which the activities are directed. Without clear goals, management is chaotic. **As strategic objectives have their own political and economic dimension, the adoption of strategies is preceded by the adoption of a political decision with overall social and especially economic consequences**. Natural resource management is part of the general development management system at the state level.

Since our country did not properly prepare and implement the transition of society and economy, with all the political conditions and open secessionism and boycott of state institutions, the situation is even more complicated, but it is actually an inevitable task of creating conditions for development and encouraging all participants to increase welfare in the state and the equality of all its citizens.

*[4] We distinguish: - social infrastructure (institutions that enable the functioning of the legal order and the application of regulations); - physical infrastructure (communication, traffic, energy and other systems); - institutional infrastructure (service activities in the field of information, standardization, new quality, and scientific, professional societies and associations).

Key words: *economic system, restructuring needs, war damage, developments in the environment, economic development strategy and resource management*

1. Uvodna razmatranja

Razvoj društava i ekonomija je neminovnost, a pitanja izbora strategija razvoja, opcija, organiziranja, predmetom su naučnih istraživanja i istorije ekonomije. Politički i ekonomski sistem su korelativni, a ne može postojati dobar ekonomski sistem na lošim politikama i političkom sistemu, a nije tačno da se ekonomskim aktivnostima mogu rješavati vitalni i za društvo važni politički problemi. Ne može se donositi strategija razvoja zemlje, a njeno provođenje je onemogućeno, necjelovitošću ekonomskog prostora, nedjelotvornošću bankarskog

sistema, nekonzistentnosti pristupu razvoja društva u cjelini, parceliziranošću, neuređenosti državnog vlasništva i nebrigom za isti, nepojmljivoj sebičnosti, suženosti gledanja i nezainteresiranosti za vlastiti razvoj zemlje u cjelini. Zato je potreba da se istakne značenje razvoja, a u tome rasta kao kvantitativnih odrednica razvoja, značenje resursa i upravljanja istima, jer postojanje resursa, dostupnost i kvaliteta istih određuju puteve i izvedbe strategija. Isto tako, sadašnji problemi nisu od jučer, na žalost, određeni su prethodnim ekonomskim sistemom i problemima koji su se duboko i dugodošnje osjećali, uzrocima i posljedicama agresije na BiH, rata u BiH, strukturinjima privrede u ratnom periodu. Država BiH je u poslijeratnom periodu trebala završiti tranziciju društva i ekonomije, što iz poznatih razloga nije niti završeno, a na žalost neuspješno, pa smo u razvoju društva i ekonomije zaostajali i stvaran je jaz u odnosu na susjedne, a posebno srednje razvijene zemlje EU. Uprkos svim problemima, pa i kašnjenjima, nepopravljivosti učinjenog, propuštenim prilikama, **nema drugog načina nego pristupiti izgradnji prihvatljivih okvira razvoja društva i utvrđivanju prihvatljivih i provedivih strategija razvoja ekonomije, uslova za napredak društva**.

2. Ekonomski razvoj i rast

Ekonomska struktura društva je cjelina*[5] odnosa proizvodnje i proizvodnih snaga, a u njoj su sadržani osnovni faktori i motivi, odnosno cjelokupnost determinanti ekonomskog razvoja. Pod ekonomskim razvojem razumijevamo društveno - ekonomske promjene, a koncepcija rasta odnosi se na promjene u nivou materijalne proizvodnje u okviru postojećeg društvenog uređenja.*[6] Uobičajeno je da se uzima dohodak po stanovniku kao indikator razvoja, ali se u savremenoj ekonomskoj teoriji **na razvoj gleda kao na višedimenzionalnu**

*[5] Ekonomski sistem i ekonomska politika spadaju u oblast ekonomske nadgradnje i uslovljeni su ekonomskom strukturom društva.

*[6] C.P. Kindelberger - *UN Development Decada – proposal for Action NY 1963;* U izvještaj gen. Sekretara Un, NY str. 3.

pojavu u koju su uključene promjene u strukturi, kapacitetu, outputu. Historijski razvoj posebno nerazvijenih zemalja je u periodu poslije II WW više dimenzionalan, pa ima svoju političku, društvenu i ekonomsku dimenziju, pa je otuda i greška da se svi ti faktori ne uzimaju u obzir. Indikatori razvoja predstavljaju neke aspekte razvoja. To može biti direktno mjerilo ekonomske i društvene varijable ili indirektno mjerilo neke nemjerljive pojave (socijalni indikatori i računi). Indikatori mogu biti pojedinačni, zbirni ili reprezentativni.

Ogroman je napor uložen u standardizaciju podataka. *[7] Fenomen nedovoljnog razvoja ili razvoja u kontekstu zemalja u razvoju objašnjava se prema poznatim teorijama: klasičnoj, marksističkoj, Schumpeterovoj, ili neokeynisijanskoj, a sve one govore o procesu razvoja u apstraktnom smislu, izvana. Klasifikacije pokušaja stvaranja teorija nedovoljne razvijenosti (B. Higgins) iskazane su na slijedeći način:

1) opšte teorije, geografskog determinizma (P. Gourou, G. Myrdal) i sociološkog detrminizma (J. H. Boeke),
2) parcijalne teorije , kulturnog razvoja, dostignuća i preduzetništva, tehničkog dualizma i
3) populacione eksplozije, nepovoljnih efekata u međunarodnoj trgovini, te uravnoteženog rasta, diskontinuiteta i velikog udara.

U našim konkretnim uslovima, moraju se osigurati i izvršiti pristupi u dva smjera: 1) osiguranje povoljnih društvenih uslova razvoja, 2) materijalni uslovi privređivanja moraju se razmatrati u sklopu razvojnih ciljeva i objektivnih mogućnosti zemlje. Brži materijalni razvoj zahtjeva brži rast DBP, što traži intenzivna ulaganja sredstava i rada sa jedne strane, ali i prilagođavanja institucionalnih uslova i tehnologije, sa druge strane. **Potrebne su krupne institucionalne promjene, a tempo tih promjena diktira stopu ekonomskog razvoja**. Potrebne su izrade modela razvoja.*[8] Dva su izričito karakteristična sektora: **primarni i industrijski sektor**. Nažalost, oba su kod nas sada nedovoljno

*[7] Sistematizacija indikatora za mjerenje stepena razvoja vrši se na dva načina: a) od postojeće zbirke podataka sistematski se istražuju odnosi između varijabli, b) polazeći od zamišljenih analitičkih modela, biraju se indikatori i skupljaju podaci.

Karakteristike zemalja u razvoju, nedovoljno razvijene zemlje su grupirane u ekonomske, kulturne, političke, tehničke i razne (H. Leibestein, ***Economic Backwardness and Economic Growth***; Willej & Sons; NY 1957., str. 40-41).

.

*[8] Ekonometrijske metode, input-output analize, metode programiranja, funkcije proizvodnje , dr... ekonometrijske metode, input-output analize, metode programiranja, funkcije proizvodnje , dr...

.

razvijena. Izbor strategije ovisi o ekonomskoj politici, kao zbiru svih mjera ekonomske intervencije u procesu razvoja zemlje, a one zahtjevaju svjesne odluke nosioca ekonomskog razvoja. Planovima razvoja se na prikladan način utvrđuju razvojni ciljevi i pokazuje inicijativa u rješavanju razvojnih problema zemlje.

I vrlo male promjene u dugoročnoj stopi privrednog rasta uslovljavaju značajne razlike u ostvarenom nivou životnog standarda građana pojedinih zemalja.*[9] Proučavanju ekonomskog rasta pripada zato značajno mjesto u ekonomskoj literaturi. Dok su u sedamdesetim godinama prošlog vijeka, doduše, istraživanja usmjerena prema analizi kratkoročnih oscilacija u privrednoj aktivnosti,*[10] osamdesetih se godina javlja zanimanje za objašnjavanje složenog procesa ekonomskog rasta i definiranje puteva koji taj proces mogu unaprijediti. Ekonomski rast nije i ne treba biti rezultat puke sreće nego je ovisan o optimalnom izboru politika na koje je moguce uticati.

Na osnovi regresija ocijenjenih za veći broj zemalja, može se zaključiti da je brži rast povezan s visokom štednjom i investicijama, dobro obrazovanom radnom snagom i mogućnošću da se premosti tehnološki jaz prema zemljama koje su u torn pogledu u prednosti. Izvozna orijentacija, niska državna (javna) potrošnja i stabilan socijalno-politički sistem također su povezani s brzim rastom. Mnogi od ovih faktora nisu supstituti, nego djeluju kao komplementi u procesu ekonomskog rasta.

Svaki sistem, pa tako i društveni sistem, kao i ekonomski unutar njega, ima svoje uređenje, skladnost, povezanost, svoju svrsishodnost. Postoji jedan vječiti uslov opstanka i razvoja svakog društva, a to je reprodukcija. Osigurati zadovoljavajući nivo življenja i osnovu za dalji razvoj može se samo ako se uspješno odgovori na ključna pitanja koja ima svaka zajednica: **šta**, **koja** dobra i usluge i koliko proizvoditi, kako upotrijebiti resurse za proizvodnju tih dobara, **za koga** proizvoditi? U organiziranju reprodukcije svako društvo susreće se sa mnogim problemima. **Poznato je da je historija ekonomske nauke zapravo historija oblika vlasništva**.

*[9] Prosjecna godisnja stopa rasta BDP-a po stanovniku od 2 % udvostručuje dohodak za 35 godina, dok se uz stopu rasta od 3 % isti rezultat ostvaruje u razdoblju od približno 23 godine.).

*[10] Analitička sredstva koja su stajala na raspolaganju istraživačima, nisu pružala mogućnost da značajnije unaprijede osnovni neoklasični model ekonomskog rasta nastao 50-ih godina, a koji se pokazao neprikladnim u formusiranju prijedloga ekonomskoj politici za rješavanje problema prisutnih u realnom svijetu [Summers i Heston (1991); - King i Levine (1993), - Barro i Lee (1993); - Barro i Wolf (1989)].

2.1. Politički i društveni sistem prije rata

Privreda i društvo BiH imalo je uspostavljen, do druge polovine 80-tih i početka 90-tih godina, jedan doista čvrst orijentir društveno - ekonomskog razvoja.*[11] Uspostavljeni koncept organizacije našeg društva u tom vremenu ispoljio je odgovarajuću vitalnost, ali su usljed nekonzistentnog pristupa u dosljednjoj izgradnji svih dimenzija tržišne privrede kontinuirano nadolazili problemi. Krajem 70-tih godina prošlog vijeka i početkom 80-tih, privreda bivše Jugoslavije, pa i BiH unutar nje, počela se sukobljavati sa velikim problemima, koji se manifestiraju kroz: stagnaciju proizvodnje, ubrzanu dinamiku inflacije i stalni porast troškova života, porast nezaposlenosti, pad kvalitativnih faktora privređivanja. Zbog onemogućavanja postojanja tržišta radne snage i kapitala, i sistem društvenog vlasništva sa svoje strane producira i produbljava ekonomsku krizu. Krizu jugaslovenskog društva, pa time i krizu unutar federalne jedinice Bosne i Hercegovine, u periodu prije rata, stvorio je politički i društveni sistem. Osnovni uzroci krize nalaze se u: društvenim odnosima koji se zasnivaju na društvenom vlasništvu i neuvažavanju ekonomskih zakonitosti i tržišta. Društveno vlasništvo je uvedeno kao osnovni oblik vlasništva, a socijalističko samoupravljanje bilo je dominantan odnos zasnovan na društvenom vlasništvu nad sredstvima za proizvodnju. U naučnoj interpretaciji svojina se promatra u dva vida, u pravnom i ekonomskom smislu. **Svojina je osnova odnosa proizvodnje**. U svim zemljama socijalizma, pa tako i u ex-Jugoslaviji, promjene odnosa u proizvodnji dovele su do: ukidanja profita kao motiva, centraliziranja akumulacije od strane države, bitnih promjena raspodjele i svjesnog usmjeravanja akumulacije (svjestan uticaj na cjelinu procesa reprodukcije) transformacije tržišta, te svođenje tržišta samo na tržište roba. Sami uslovi privređivanja uz dominaciju administrativne prinude države, odnosno uz prisustvo voluntarizma

*[11] Koji se sastojao od: socijalističkog samoupravljanja, političkog federalizma, društvenog vlasništva, raspodjele prema radu ostvarenim na tržištu i rezultatima rada, samoupravnog planiranja i socijalističke samoupravne demokracije.

ILUSTRACIJA: Početkom 80-tih, privreda bivše Jugoslavije, pa i BiH unutar nje, počela se sukobljavati sa velikim problemima, koji su se manifestirali, između ostalog i kroz porast nezaposlenosti, te pad kvalitativnih faktora privređivanja.

i arbitraže, doveli su do devijacija društvenih odnosa i smanjenja stabilnosti privrednih kretanja. Politički i društveni sistem u ex-Jugoslaviji poticao je i provodio "dogovorenu ekonomiju", koja je nespojiva sa tržišnom ekonomijom. Problematika u najkritičnijim područjima, uvjeti privređivanja, u sticanju i raspodjeli dohotka i posebno **cijena, ukazuje na neuvažavanje ekonomskih i tržišnih zakonitosti**. U jednom od najkritičnijih područja uslova privređivanja, području cijena, nastale su veoma teške deformacije. Neposredna administrativna prinuda države dominira, i to je osnovna karakteristika politike cijena, a dominira i na području određivanja deviznog kursa dinara. Osnovne greške razvojne politike predratnog društveno-političkog sistema mogu se tražiti u više faktora.*[12] Razvijeni model tržišne privrede niti je bio konzinstentan, niti cjelovit. Od tri ključna tržišta dva uopće nisu razvijena, a to su tržište radne snage i tržište kapitala, dok je tržište roba ograničeno nizom administrativnih prinuda države. Pored tržišta najteže manifestacije grešaka ispoljene su na području cijena. Ocjena je da je model privrede u ranijem sistemu nosio obilježja modela zatvorene privrede i autarkičnosti razvoja. Svaka greška u krajnjem se odražava na efikasnosti. U većini sektora privredni subjekti nisu primjerno reagirali posebno na tehnološke, ali i druge promjene. Sudarali smo se s opštim kriterijima, a naši interno uspostavljeni kriteriji nisu vrijedili. Investiciona potrošnja je predimenzionirana. Ona je bila stihijska i nema osmišljen koncept dugoročno izvozno orijentirane razvojne politike. Inozemni krediti se "uzimani" bez utvrđenog nosioca otplate tih kredita. Ovo je period i povećanog uvoza inozemnog kapitala kroz licence.*[13] Kriza savremenog socijalizma je "u neposrednoj funkcionalnoj međuovisnosti s problemima efikasnosti, odnosno bolje reći neefikasnosti".*[14] **Raniji sistem je u osnovi dualistički. S jedne strane, to je sistem socijalističke demokracije, a s druge, državno-partijski kompleks**. On se sastoji od poprečnih segmenata s obzirom na osnovna organizacijska načela, organizacijske strukture i vrijednosne orijentacije. Sistem je na deklarativnom nivou priznavao tržišne zakonitosti, ali ih zapravo nije

*[12] Prema: Dragomir Vojnić: ***Ekonomska stabilizacija i ekonomska kriza***, "Globus", Zagreb, Ekonomski fakultet Zagreb, 1986., str. 88-111. : neuvažavanju ekonomskih i tržišnih zakonitosti, neadekvatnom stepenu uključenosti u međunarodne ekonomske tokove, odnosno međunarodnu podjelu rada, neadekvatnom razvoju vlastitog znanja i tehnologije, zaduženosti privrede koja je imala tendenciju apsolutnog i relativnog povećanja.

*[13] Podaci Centra za ekonomiku, informatiku i statistiku Ekonomskog instituta u Zagrebu od 70-tih do 90-tih godina i oni pokazuju da je 1/4 do 1/3 organizacija na najnižem nivou rentabilnosti i da se ista pogoršava.

*[14] Dr. Dragomir Vojnić, ***op cit***, str. 297.

uvažavao, te možemo ustvrditi da je politika dominirala nad ekonomijom, a u tom slučaju se potvrđuje da poštivanje zakona vrijednosti i tržišnih zakona nije nekakav tehničko-stručni problem ekonomske nauke, nego zapravo sistemski problem. **Sistem je stvorio institucionalni gigantizam unutar kojeg se razvijao birokratski perfekcionizam**. Birokratski perfekcionizam sa svoje strane je kočio svaku inicijativu i stvaralaštvo i time počinjao sam sebe blokirati. Sistem nema potrebne fleksibilnosti i reakcije na izazove i šokove iz okoline.*[15] U sistemu postoji snažna koncentracija moći. Dominantna grupa se oglušuje o potrebe i interese drugih grupa. Svakako da je u globalnim razmjerama i tržište sa 20 miliona stanovnika, sa 2.000 USD dohotka per capita i sa neizgrađenom "potrošačkom kulturom", jedno usko tržište. Greške u razvojnoj politici u krajnjem su rezultirale neefikasnošću privrede.*[16] Kriza se manifestirala u brojne pojavne oblike.*[17] Predratni period je period koji slijedi poslije niza godina stagnacije. Prepoznatljiv je po grčevitim pokušajima administracije države da smiruje ubrzanu inflaciju, pa su se smjenjivali periodi monetarnih restrikcija. U predratnom periodu u Bosni i Hercegovini su pooštreni opšti uslovi privređivanja. Dezintregracioni procesi, koji su zahvatili područje bivše Jugoslavije, posebno su privredi Bosne i Hercegovine donijeli niz problema. **Agresori na RBiH su kidali privredne i saobraćajne veze, blokirali luku Ploče. Bosna i Hercegovina je pogođena i nepravednim ekonomskim sankcijama "Evropske dvanaestorice". U ovom periodu dospjeli inostrani dug se morao plaćati, a odobreni inokrediti nisu se plasirali**.

*[15] Sistem se sporo odaziva na tehnološke i ostale promjene i potrebe, pa se javlja čitav niz pogrešaka, pogrešnih odluka, ne može uspostaviti nove veze među elementima sistema, a ne može stvoriti nove integracijske mehanizme.

*[16] Brojni podaci i pokazatelji iz istraživačkih projekata, a posebno ističem makroprojekat Ekonomskog instituta iz Zagreba pod nazivom "Privredni sistem SFRJ", indikativni su i ukazuju na činjenicu da su predratne godine, zapravo, godine snažnih manifestacija pojedinih oblika krize.

*[17] Opadanje proizvodnje, inflacija (visoke stope), kontinuirano zaoštravanje problema likvidnosti (povećanje međusobnih potraživanja), autarkičan razvoj = zatvorenost privrede, smanjenje intenziteta robne i druge razmjene, opadanje kvalitativnih elemenata privređivanja, pad realnih ličnih dohodaka, pad ukupne lične potrošnje, društvenog i životnog standarda.

2.2. Agresija na RBiH i posljedice rata

Kontinuirano je smanjivana ekonomska efikasnost u periodu od 1986. do 1992. godine, na području bivše Jugoslavije. To je i period dezintegracije političke strukture. Bosna i Hercegovina je na ekonomskom polju posebno pogođena

jugoslavenskom krizom. Od aprila 1992. godine do konca 1995. godine izvršene su teške devastacije Bosne i Hercegovine. Nagomilani problemi su kulminirali u ratnim razaranjima, agresijom na državu Rebubliku BiH u periodu 1992.-1995. godine. Ekonomske štete su zapravo drastično smanjile tehničke mogućnosti proizvodnje dobara i usluga. Podaci priređeni na Ekonomskom Institutu u Sarajevu*[18] nedvojbeno i indikativno ilustriraju tešku devastaciju Bosne i Hercegovine.*[19] Projekat Memorandum SANU Beograd je pored ekspanzionističkih, genocidnih i fašistoidnih, **imao i ekonomske motive za agresiju na Bosnu i Hercegovinu**. Osvojiti tuđe prostore, opljačkati stvorena dobra, zaposjesti prirodne resurse, uništiti ekonomske, proizvodne kapacitete, a sve radi ojačavanja agresorskih snaga, moguće je samo nasilno uz genocid nad narodom. Dobro su poznati: geostrateški položaj BiH, bogata sirovinska - energetska osnovica, izgrađeni proizvodni, infrastrukturni i uslužni kapaciteti u BiH, nadprosječno kvalitetni i vrijedni do 150 milijardi USD, šumsko bogatstvo, izgrađeni kapaciteti namjenske industrije,*[20] raspoloživi naučno-tehnološki i obrazovni kapaciteti. Teritorija R BiH pruža dobre šanse i za razvoj agrara, posebno stočarstva, u brdsko-planinskim rejonima, zatim proizvodnju žitarica, te raspoloživi turistički potencijali značajni i po obimu i po vrsti. Pred rat u BiH je nestajao jedan dugo prisutan sistem vrijednosti. Potvrđeno je da dugo pripremana i ratni operacijama izvršena namjera uništenja ekonomskog bića BiH, ali i njenih stanovnika. Teško je bilo braniti državni suverenitet i teritorijalni integritet zemlje, ali je uspjelo "čudo bosanskog otpora" kao izraz patriotizma i bosanskog duha.*[21] Potrebno je istaknuti neke specifične karakteristike koje su pratile ekonomiju BiH za vrijeme rata 1992.-1995. godine.*[22] Osvajački rat u R Bosni i Hercegovini 1992.-1995., po definiciji kao i svaki drugi rat, pokrenut je ekonomskim motivima, pa se posljedice ovoga rata, zbog toga i sa metodološke tačke gledišta moraju povezivati sa tim motivima.*[23] Posljedice agrsorskog, osvajačkog rata prema RBiH*[24]

*[18] Po zahtjevu OUN tim konsultanata za BiH pod vodstvom dr. Kemala Hrelje pripremio je i izložio podatke o BiH u separatu ***Osvrt na ekonomsku i socijalnu situaciju u BiH 1986.-1996 godine*** kao dio studije **Rasprave o rekonstrukciji, reformi, ekonomskom menadžmentu u BiH**, "Institut za komparativne ekonomske studije", Beč, oktobar 1996.

*[19] Društveno bogatstvo u izgrađenoj infrastrukturi, stambene jedinice u društvenom i privatnom vlasništvu, sredstva i predmeti rada kao jedan od osnovnih faktora procesa reprodukcije, predmetom su teških devastacija.

*[20] Kapaciteti namjenske industrije bili su tehnološki tako programirani da su vrlo lako mogli preorjentirati proizvodnju za mirnodopsku svrhu široke potrošnje. Ovi su kapaciteti bili perfektno locirani sa sigurnosnog aspekta, a zapošljavali su visoko kvalifikovanu radnu snagu. Vrijedni su bili preko 30 milijardi USD.

*[21] Vidjeti detaljnije: Meho Bašić, dr. sc., redoviti profesor na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, stručni članak, UDK 355.018 JEL Classification H56, ***Osnove ratne ekonomije - s osvrtom na rat u BiH 1992.-95. godine -***, Sarajevo 2006.

*[22] a) Agresori na RBiH su koristili vlastite izdašne resurse (JNA je četvrta vojna sila), inozemne resurse, resurse globalnih institucija i organizacija. RBiH je zabranjen promet oružja i ratna logistika, pa smo rezulucijom UN uzapravo kažnjeni. b) što ne mogu oteti agresori uništavaju; Cijeni se da su agresori na R BiH opljačkali su ekonomskog potencijala u tržišnoj vrijednosti od oko 35 milijardi USD i uništili i/ili trajno onesposobili još oko 15 milijardi USD. c) totalni rat – zahvatanje svih ekonomskih potencijala I civilnog sektora, d) snažne i neviđene metode I tehnike ekonomskog potencijala u ratnu logistiku i višegodišnje opsjedanje okruga, mikrolokacija, d) radikalna promjena međunarodnih ekonomskih odnosa i njene unutrašnje strukture i spoljne usmjerenosti, a slobodan odnos agresora I korištenje pogodnosti, e) razmjena je na nivou R-R, f) kriterijalna promjena cijena, ekstreman rast cijena i ratnog profiterstva, g) krijumčarenje i nenamjenska distribucija prispjele međunarodne humanitarne pomoći.

su: **direktne i indirektne ekonomske posljedice rata.**[*25] **Direktne ekonomske posljedice odnose se n**a: zauzimanje teritorija RBiH, uništavanje ekonomskih potencijala, pljačkanje tzv "obrtnog kapitala".[*26] **Indirektne ekonomske posljedice rata** 1992.-1995.odnose na izgubljena inozemna tržišta, drastično tehnološko zaostajanje, informatičko zaostajanje, naučno zaostajanje. koje mnogi smatraju u dugoročnom smislu najviše posljedičnom negativnom ekonomskom i ukupnom ratnom štetom, snažnija orijentacija na izvoz nakon osamostaljenja BiH godine 1992., rat je užasno "zagadio" prirodu i društvo.[*27] Rat je učinio da BiH zaostaje u tranzicionom procesu za oko 20 godina iza prosjeka ostalih zemalja u tranziciji, što će bitno uticati na njenu kompetitivnost u međunarodnim razmjerama.

Najbolniji, a i ekonomski veoma teški, demografski su gubici. Demografski gubici, koji uključuju u sebe i povećanje smrtnosti direktnim nasiljem, smanjenje prosječne stope nataliteta, te broj ubijenih i nestalih osoba, utvrđeni su u visini od 8% predratne populacije (4,396 miliona). Neki podaci govore i o većem postotku demografskih gubitaka.[*28] Iznosimo ove podatke s razlogom, jer ljudski faktor, kao izvor radne snage, ima presudan uticaj na proces reprodukcije jedne zemlje.

OPIS	Populacija 1995.	Prirodno povećanje	POPULACIJA			
			žrtve	populacija 1996.	u BiH	Izbjeglice
%	100,0	2,9	8,0	94,9	66,4	28,5

Tabela 1 : Demografske promjene 1992.-1995.[*29]

Ubijeno je ili se vodi kao nestalo 352.000 ljudi. Oko 1/3 predratnog broja stanovnika ne živi u svojim domovima, a mnogi su izgnani izvan Bosne i Hercegovine. Bošnjaci čine 54% od ukupnog broja raseljenih. Etnički i vjerski pluralizam i liberalna tradicija u Bosni i Hercegovini uništeni su u mnogim područjima BiH. Prema procjenama, ekonomske štete, uključujući i izgubljeni dohodak, dostižu iznos od 50 do preko 70 milijardi USD.[*30]

[*23] Zauzimanje tuđih teritorija, kao nezamjenjivog fi zičko-resursnog faktora opstanka i razvoja, oružanom prisilom namicanje materijalnog i duhovnog bogatstva pripadnicima vlastite agresorske populacije, pljačka i destrukcija, uništavanje i/ili onesposobljavanje ekonomskih (posebno proizvodnih) potencijala koji nisu ničim zanimljivi za agresora, ali su bitan faktor onesposobljavanja žrtve da brzo i efi kasno revitalizira privredu.

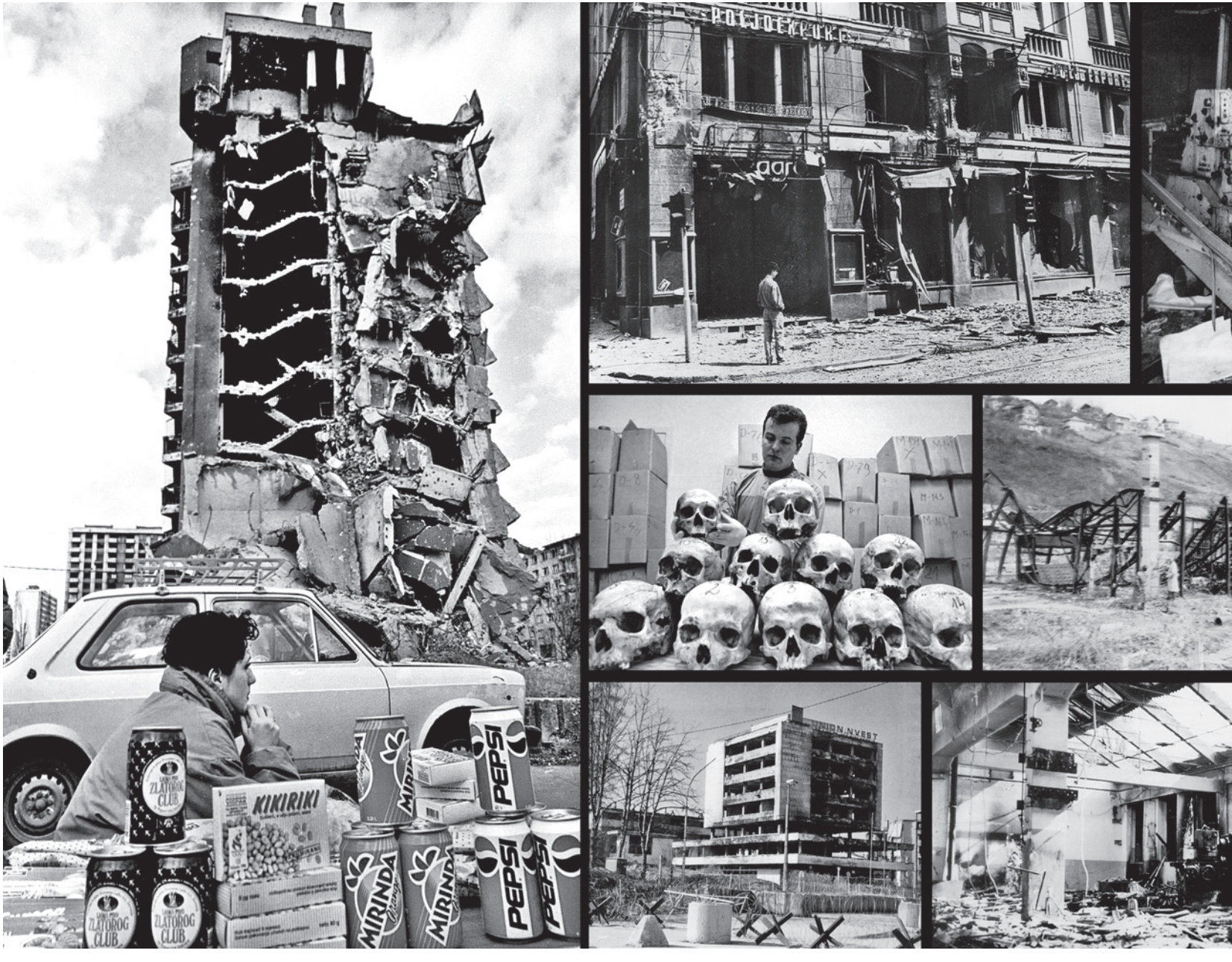
[*24] Oslanjajući se na postojeći ekonomski potencijal, potrebno je između 12 i 15 godina mirnodopskog razvoja da bi se provela potpuna ekonomska revitalizacija, tj. da bi se došlo u prijeratno stanje.

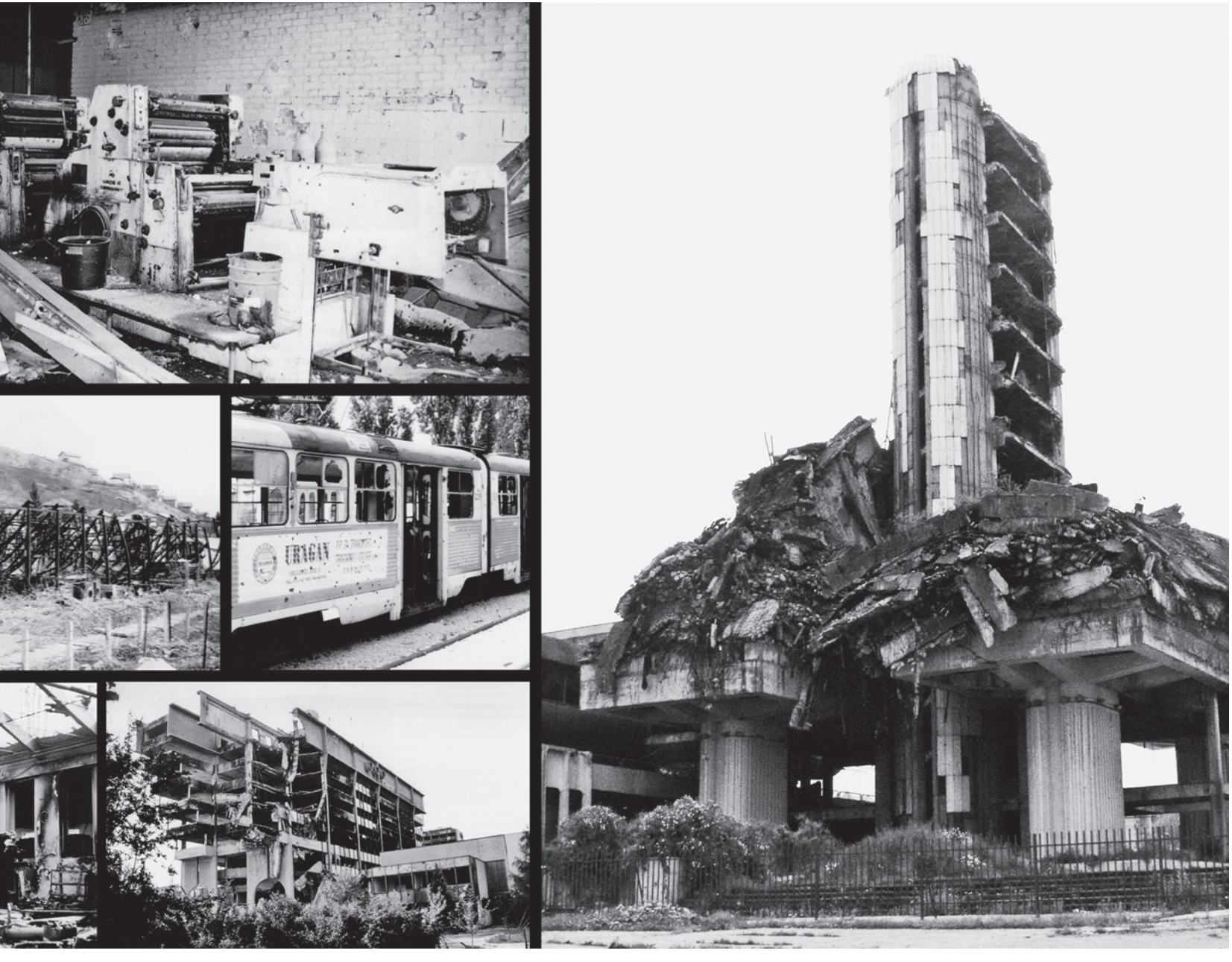
[*25] Direktne negativne ekonomske posljedice rata autor procjenjuje na oko 90 milijardi USD po tržišnoj vrijednosti, a indirektne negativne ekonomske posljedice iznose oko 10 milijardi USD, ukupno 100 milijardi negativnih ekonomskih ratnih šteta u BiH.

[*26] Vidjeti detaljnije: Meho Bašić, ***op. cit***. Agresori su zauzeli preko 70% teritorije države RBiH koja je priznata u UN, pa su iscrpili resurse i nanijeli trajnu štetu od oko 10 milijardi USD po tekućoj tržišnoj vrijednosti. Agresori su trajno su uništili ili onesposobili ekonomski potencijal u vrijednosti od oko 20 milijardi USD, a prema procjeni oko 30 milijardi USD štete je nastalo «izbacivanja iz pogona» kapaciteta stalnog kapitala. Opljačkano je tzv. obrtnog kapitala (gotov novac u bankama i kod stanovništva, bankarski depozit, zalihe robe i repromaterijala u skladištima i domaćinstvima, privredna i luksuzna vozila, poljoprivredne mašine, zlato i srebro, dragocjenosti itd) u tržišnoj vrijednosti od oko 20 milijardi USD. Prema tome, vrijednost direktnih ekonomskih ratnih šteta, odnosno direktna negativna ekonomska posljedica rata, iznosi oko 90 milijardi USD u tržišnoj vrijednosti, a to je 1/3 ukupno procijenjenih ekonomskih potencijala BiH na početku rata (procjenjuje se da je na kraju 1991. cifra iznosila oko 300 milijardi USD).

[*27] Zbog rata je više od 40% naučno-istraživačkih kadrova trajno napustilo zemlju.

[*28] Podaci dr Ilijasa Bošnjovića: Teške demografske posljedice, tako da se i direktni i

KIKIRIKI
ZLATOROG CLUB
MIRINDA
PEPSI

URBAN

indirektni demografski gubici mjere milionom stanovnika, što je za jednu malu zemlju kao BiH težak poremećaj: nedostatak 30 % predratne populacije (***Demografska kretanja u BiH***, "Dnevni avaz", Sarajevo od 28. XI 1998.).

*[29] Izvor: dr Kemal Hrelja, ***op. cit***.

*[30] ***Ibid***.

*[31] Izvor: ***Ibid***.

Redni broj	O P I S	Iznos u milion. USD
	UKUPNO infrastruktura	**11.390,6**
	UKUPNO štete u agrikulturi	**3.268,0**
	UKUPNO rudnici, prenos el.energije	**4.162,7**
IV	**Sektor izgradnje**	**3,6**
V	Sektor industrije	
1	Direktne štete (prema podacima statističkog zavoda BiH, Sarajevo, 12. X 1995. godine)	18.000,0
2	Indirektne štete (izgubljeni dohodak za 4 godine, deprecijacija fiksnih fondova, izgubljeno učešće na tržištu, te izgubljene poslovne veze)	42.000,0
	UKUPNO V	**60.000,0**
	SVEUKUPNO I-V	**78.824,4**

Tabela 2 : Procjena ekonomske štete u toku rata i agresije na BiH u periodu 1992.-1995. godine*[31]

ILUSTRACIJA: U poslijeratnom periodu ekonomija Bosne i Hercegovine je dezorganizirana, a u nekim sektorima i potpuno paralizirana.

Agresori na RBiH su kroz davno osmišljeni rat pokazali svoju destruktivnu i retrogradnu inventivnost, istrajnost i učinkovitost koja nije viđena u Evropi od II svjetskog rata, ali su pokazali i povezivanje političkih vrhova sa ratnim bojovnicima i kriminalcima svih boja.

2.3. Poslijeratni period

Ekonomija Bosne i Hercegovine je dezorganizirana, a u nekim sektorima i potpuno paralizirana. Industrijska proizvodnja se u vrijeme rata kretala u rasponu od 0-10% predratnog stanja. Septembra 1995. godine fizički obim industrijske proizvodnje bio je na nivou 5% od ostvarenog u 1991. godini. Ona se pretežno odnosila na proizvodnju energije, nerazumnu eksploataciju prirodnog bogatsva - šuma i sa zanemarivim nivoom prerađivačke industrije. Procjenjuje se da je u septembru 1995. godine nezaposlenost bila na nivou 90%.*[32] Uslovi privređivanja su veoma teški. Oni su usložnjeni agresijom na BiH. U toku agresije na BiH i tokom ratnih dejstava uništeni su i privredni kapaciteti.

*[32] ***Ibid***. str. 70.

U takvim uslovima otpočeo je proces oživljavanja privrede. Proces oživljavanja privrede otpočeo je u doista teškim postratnim uslovima privređivanja. Ovaj period karakteriziraju brojni faktori.*[33] Ipak, i u ovakvim uvjetima ostvaruju se određeni pozitivni trendovi proizvodnje i poslovanja na području Bosne i Hercegovine, posebno u obnovi dijela kapaciteta i uspostavljanju poslovnih veza i kontakata. Analizirali smo brojne pokazatelje o fizičkom obimu proizvodnje, izvozu i uvozu, te pokrivenosti uvoza izvozom, finansijskim rezultatima.*[34] U obimu poslovanja privrede dominirajuće mjesto u poslijeratnom periodu ima trgovina. I poslovni su angažmani, te tokovi kapitala, manje usmjereni u proces proizvodnje, a više su usmjereni sektoru trgovine, bankarstva i drugih usluga. Iako je iskazan rast obima industrijske proizvodnje, bitnije nije popravljena nezadovoljavajuća neusklađenost proizvodnje i zaposlenosti.*[35] Razmjena sa inozemstvom pokazuje izvjesno oživljavanje. Porast izvoza je ohrabrujući, ali nedovoljan da bitnije popravi nepovoljan odnos u pokrivenosti uvoza izvozom. Prije rata godišnji izvoz iz BiH u zemlje izvan područja bivše Jugoslavije bio je 3 milijarde USD, a u 1997. godini dostigao je nivo od 150 milijuna USD, ili svega 5% od predratnog iznosa ostvarenog izvoza.

Veoma su skromni financijski rezultati poslovanja privrede. GDP je tokom 1996. godine dostigao nivo od 34% ostvarenog u 1990. godini. Prije rata BiH je imala prihod *per capita* u visini od 2000 USD. Podaci o strukturi sredstava i izvora sredstava indikativni su. Koncem 1997. godine osnovna sredstva učestvuju cca 80% u ukupnim sredstvima. Sa skoro 53% učešća u osnovnim sredstvima su građevine, a sa preko 42% učestvuje oprema, koja je otpisana sa preko 75%. Na osnovu bilansa stanja privrednih preduzeća u Federaciji BiH na dan 31. XII 1997. godine ukupna knjigovodstvena vrijednost aktive preduzeća u Federaciji BiH iznosila je 38 milijardi KM. Državni kapital utvrđen je u visini od 24,5 milijardi KM. Kapital u mješovitom vlasništvu utvrđen je u visini od 3,98 milijardi KM, a privatno vlasništvo u visini 1,97 milijardi KM.*[36] Izneseni podaci i konstatacije ističu samo dio opštih uslova.

*[33] Sporost u političkoj konsolidaciji države i Federacije BiH, izostajanje očekivanih financijskih sredstava za investicije u privredi; Angažirani su značajni financijski izvori međunarodne zajednice za obnovu BiH usmjereni većim dijelom na izgradnju infrastrukture. Usmjeravanje u proizvodnju izostaje uz obrazloženje da se čeka privatizacija kao jedan od ključnih segmenata ukupnog procesa društvene tranzicije i da nema raspoloženja za ulaganja u državna preduzeća, nedovoljna vrijednost vanjskotrgovinske razmjene, nedovoljna uređenost domaćeg tržišta uz nedosljednost u primjeni propisa na području cijele zemlje, nedovoljnost sredstava za tekuće financiranje budžetskih korisnika, pa se u okviru toga teško gradi stimulativna poreska politika, koja bi podsticala investicije i razvoj, bankarski potencijal je veoma skroman, rascjepkan na veći broj banaka, nesposoban da financira tekuću proizvodnju, pogotovo izvoz, privreda ponovo ulazi u stanje nelikvidnosti privredni subjekti očekuju od vlade donošenje programa izmirenja dugova države prema privredi nastalih tokom rata, ali i poslije rata.

*[34] Fizički obim proizvodnje pokazuje rast, analizirani su verižni indeksi; posebno povoljni trendovi ostvareni su u proizvodnji uglja, električne energije, poljoprivrednoj proizvodnji, prehrambenoj, drvnoj i tekstilnoj industriji; bremenita velikim problemima industrijska proizvodnja ne može uticati na promjene u strukturi obima poslovanja privrede; od ukupnih gubitaka u prvoj destljeću poslije rata I agresije na BiH industrija i rudarstvo, te saobraćaj i veze učestvuju sa preko 88%.

*[35] ***Statistički podaci o privrednim i drugim kretanjima***, "Federalni zavod", Sarajevo, 1998. str. 86.

Broj zaposlenih u početku maja 1998. godine manji je za 43,5% od ukupno zaposlenih koncem 1991. godine, a znatno je učešće u tome (22,1%) radnika sa statusom "na čekanju".

*[36] ***Rezultati i tendencije privrednih kretanja u 1997. i periodu I – IV 1998 godine***, Privredna komora BiH Sarajevo,1998., str.10

Čin potpisivanja Dejtonskiog mirovnog sporazuma ili Dejtona - Pariz 14. decembra 1995. godine.

U poslјeratnom periodu državi Bosni i Hercegovini trebao je potpun zaokret u političkoj i ekonomskoj strategiji, kroz stvaranje i istinsko ostvarenje politike priključenja Evropskoj uniji. Država BiH našla se u izvanredno teškoj situaciji. Izlaz iz aktualnih teškoća moguć je: na novoj institucionalnoj osnovni zasnovanoj na Dejtonskom ugovoru (društvena preobrazba), otkloniti ili ublažiti posljedice ratnih razaranja (velika pomoć međunarodne zajednice u obnovi koja već ulazi u drugu fazu),*[37] stvoriti uslove za razvoj (kompleksna ekonomska preobrazba). Potrebno je da se država s nerazvijenom tržišnom ekonomijom i privatnim vlasništvom intenzivno uključi u međunarodne ekonomske tokove i pripremi da izdržava konkurenciju na svjetskom tržištu. Neizbježne su strukturne promjene da bi se to ostvarilo. Kako je krajnji i cilj postojanja svakog privrednog subjekta trajna efikasnost, onda je cilj strukturnih promjena da se podstakne stvaranje sposobnih tržišnih subjekata. Vlasnička transformacija,*[38] privatizacija, mogla se iskoristiti za ubrzanje privrednog rasta i priliva stranog kapitala. Ključni činilac u budućim promjenama jeste preduzetništvo. U svim novim uslovima ukupnog restrukturiranja javiće se novi koncept upravljanja i menadžmenta.

Kod makroekonomskih razmatranja potrebno je istaknuti da **ekonomska kriza u Bosni i Hercegovini nije niti ciklična, niti uvezena, nego je politička i strukturalna**. Politička i ekonomska kriza odražava se na ukupnu ekonomiju i funkcionisanje tržišta. Naša kriza dugo vremena je amortizirana prilivima od privatizacije u period 1998. do 2002. godine, a kasnije od povećanog priliva poreza. Privatizacije u privrednom i finansijskom sektoru su trajale dugo, planski nepripremljeno i neosmišljeno. Međunarodna ekonomska pomoć i doznake iz inozemstva omogućile su predrecesijski rast, ali vrijednost GDP još nije dostigla svoj predratni nivo. Stope rasta GDP u periodu prije svjetske finansijske i ekonomske krize su bile između 5 i 6%. Stvarni rast GDP cijeni se znatno nižim nego što bi trebao biti, ne samo kao očekivani, nego kao potrebni cilj dostizanja u postratnoj ekonomiji zemlje. Privredni rast u posljednje tri godine

*[37] Vidjeti: ***World Bank PRP program***, a od 1999 godine **Program za stvaranje samoodrživog razvoja BiH**; *studije World Bank*, Washington DC, maj 1997.

*[38] Označava veoma kompleksnu ekonomsku i društvenu preobrazbu.

prije svjetske ekonomske krize bio blizu 5%, a nije bilo znakova da se zadrži ovaj tempo kasnije. Nemoguće je sa takvim stopama rasta dostizati nivo predratne aktivnosti, a posebno dostizati najniži nivo privrednog razvoja u zemljama Evropske unije. Ako uzmemo najveću stopu rasta od 6,2 i prosječnu stopu rasta GDP od 2,6% u EU, trebale bi nam 32 godine da bismo zatvorili jaz od 75% prosjeka GDP Evropske unije.

Suženo iskazivanje makroekonomske stabilnosti uvodi nas u zamku, u monetarističku zabludu, jer zanemarujemo strukturalne karakteristike realne ekonomije.*[39] Suština je da navedeni makroekonomski pokazatelji nisu zapravo dovoljni i oni bez stabilnosti, izgrađene podesne strukture privrede, trebaju da dovedu do takozvanog "tricle down" efekta.*[40] To znači da bi postojeći fiksni kurs, nivo inflacije i stopa rasta, trebali dovesti do ekonomske efikasnosti, a na dugi rok i rasta zaposlenosti. U ovakvoj monetarističkoj zabludi u BiH nije iskorišten period od 1997. i nije ništa rađeno na strukturiranju privrede i podizanju nivoa efikasnosti i konkurentnosti. Određena, čak i ne toliko detaljna istraživanja, ukazuju na problem u vezi sa nivoom ukupne konkurentnosti u društvu kao i značajan problem koji dolazi od naše strukture privredne aktivnosti društva. Trajanje sistema Valutnog odbora trebao nam je zapravo poslužiti kao koristan vremenski period pripreme i izvođenja podesnih strategija na nivou BiH. Upoređivanje istih pokazatelja na nivou teritorijalnih jedinica Bosne i Hercegovine, pod ingerencijom iste monetarne vlasti, ukazuje na različite nivoe rasta i stopa inflacije, a to zasigurno smanjuje učinkovitost makroekonomske politike i Centralne banke (CB) BiH. Snažne političke podjele između entiteta razlog su za zabrinutost, jer se mogu predlagati i provoditi, u nepostojanju jedinstvene strategije, različite mjere i instrumenti. Vanjski dug, koji se procjenjuje na 40% BDP-a u 2010. godini postaje razlogom za zabrinutost.*[41] Snažna prepreka napretku BiH potencijalno leži u političkim razlozima koji, nažalost, imaju način da se snažno infiltriraju u privrednu aktivnost.

*[39] Održiv ekonomski rast, zaposlenost i tekuću likvidnost - danas u BiH imamo preko 8 milijardi međusobnih potraživanja - unutrašnja nelikvidnost.

*[40] Tricle down efekat se baš nigdje ostvario; Na dugi rok, prema Johnu Maynard Keyns - u svi bi bili mrtvi.

*[41] Podaci Centralne banke BiH.

Osnovni hendikep i nedostatak mjera monetarno kreditne politike kompenziran je uticajima i efektima koje je Valutni odbor ostvario kroz stabilnost domaće valute, u stabilizaciji ukupnog bankarskog sistema, ekonomskih tokova i obezbjeđenju preduslova za priliv stranog kapitala. Ipak, dugoročno gledano, potrebno je razmotriti uključivanje monetarnih agregata u funkciju bržeg, programiranog rasta ekonomije, uz uslov apsolutne suverenosti monetarnih vlasti.

Društveni i kompleksan ekonomski preobražaj u BiH je višestruko usložnjen agresijom na BiH, ratnim razaranjima, ekonomskim i drugim štetama. Prirodni resursi i upravljanje sa njima mogu biti osnova određenih prednosti ekonomije. U okvirima Porterovog tzv. "narodnog dijamanta" važan dio sistema, a koji može povećavati, ali i umanjivati komparativne prednosti, su **politike država**. Uloga države je, u izgradnji privrednog sistema, davanju podsticaja privrednom razvoju, veoma važna. Prirodni resursi i određene inicijalne prednosti privlače pojedine grupe preduzeća, a sa njima kroz povratne veze i srodne kompanije, pa se na taj način razvija obrazac geografskog razvoja pojedinih industrija. U sadašnjem aktualnom trenutku u pripremi i provođenju razvoja našeg društvenog i privrednog sistema, korištenje kompetetivnih prednosti i razvijanje sistema strateškog upravljanja je zapravo neminovnost. Sistem strateškog upravljanja znači utvrđivanje ciljeva i principa, institucinaliziranje u provođenju određenih aktivnosti, izgradnju IIS-a, povezivanje i usklađivanje raznih vladinih politika, kontrolu.

ILUSTRACIJA: U izgradnji privrednog sistema, uloga države u davanju podsticaja privrednom razvoju je veoma važna.

Reforma društva i ekonomije u Bosni i Hercegovini ima svoje specifičnosti, jer se zbog agresije i rata naša Država našla u teškoj situaciji. Kao i sve zemlje u tranziciji i naša zemlja treba da radi na stvaranju efikasnijeg i demokratskog, humanog, društveno-ekonomskog i političkog modela u cjelini. Reforma ekonomije temelji se na makro-ekonomskoj stabilnosti, razvoju i liberalizaciji tržišta, razvoju financijskog sektora i privatizaciji. Svjedoci smo rastuće međuzavisnosti između država širom svijeta, integriranja i odvijanja niza nezavisnih procesa koji se

događaju i obuhvataju države, regione i čitav svijet. Na globalnom nivou doneseni su određeni dokumenti, kao globalni plan djelovanja i rješavanja gorućih problema čovječanstva, koji sadrži strategije i programe postizanja održive ravnoteže između potrošnje stanovništva i kapaciteta (resursa) za održavanje života i poziva vlade zemalja za donošenje nacinalnih strategija održivog razvoja. Politike tzv. ekološki održivog razvoja uspostavljene su u mnogim zemljama, a njihovi principi usmjeravaju se ka tome da reprodukcija prirodnih resursa postaje jedan osnovni preduslov moderne ekonomije. Strateško upravljanje prirodnim resursima je veliki izazov za vladu, industriju, biznis, zajednicu.U pripremi i provođenju strategije održivog razvoja važna je priprema i provođenje strategije upravljanja prirodnim resursima. Isto tako, geografski razvoj nekih industrija ima dosta primjera u svijetu, gdje u osnovi stoje prirodni resursi, ali i određene inicijalne prednosti stvorene djelovanjem vlade.

3. Proces reformi, restrukturiranja privrede i preduzeća

Istinski mir se ostvaraje na način da svaki građanin doživljava univerzalne ljudske vrijednosti,*[42] a sve druge vrijednosti se izvode i čine život dobrim, a kod nas i nakon toliko godina poslije rata nije tako.*[43] Agresori na RBiH su kroz davno osmišljeni rat pokazali svoju destruktivnu i retrogradnu inventivnost, istrajnost i učinkovitost koja nije viđena u Evropi od II svjetskog rata, ali su pokazali i povezivanje političkih vrhova sa ratnim bojovnicima i kriminalcima svih boja. U posljeratnom periodu je državi Bosni i Hercegovini trebao je potpun zaokret u političkoj i ekonomskoj strategiji, kroz stvaranje i istinsko ostvarenje politike priključenja Evropskoj uniji.

Zemlje centralne i istočne Evrope su još prije posljedne decenije prošlog vijeka otvorile proces reformi društva i ekonomije, a većina zemalja iz okruženja BiH

*[42] Sloboda kretanja, lična i imovinska sigurnost, pravo na radno mjesto i vlastiti dom.

*[43] Vidjeti: brojne izvještaje HR u BiH za Vijeće UN, izvještaji Vijeću Evrope i dr.

su ih provele ili su duboko u reformama. Pad jedne ideologije simboliziran je u padu "Berlinskog zida" i mnoge zemlje bile su primorane uspostavljati nove institucionalne uslove i postavljati osnovne temelje reforme ekonomije.*[44]

*[44] Makroekonomska stabilizacija, razvoj i liberalizacija tržišta, razvoj financijskog sektora, privatizacija.

Bosna i Hercegovina se našla i pod snažnim uticajem niza unutrašnjih negativnih činilaca. Izneseni podaci i konstatacije ukazuju na činjenicu da danas privreda BiH nije u stanju da samostalno održi proces reprodukcije na nivou samoodržavajuće dinamike. Sve to ne samo da usporava, nego i sputava privredu BiH u pripremanju neophodnih koraka prelaska iz faze obnove u fazu razvoja. Navedene činjenice ukazuju i na nemogućnost ulaganja u jedan od najvažnijih faktora reprodukcije, ljudski potencijal, niti kroz tekuća ulaganja, niti u ulaganja u potrebna popravljanja kvalifikacione strukture. Sve iznesene konstatacije i prezentirani podaci potenciraju pitanja:

1. Kako podići nivo efikasnosti privređivanja?.
2. Šta sve raditi, kojim redom i kojom dinamikom na izgradnji novog privrednog sistema?.

ILUSTRACIJA: Između ostalog, potrebno je ujediniti i bankarske sisteme, koji su bukvalno podijeljeni na tri cjeline.

Cijenimo da se mora u prvom redu raditi na ujedinjenju privrednog, bankarskog i fiskalnog sistema, koji su bukvalno podijeljeni na tri cjeline. Prvi koraci trebaju da se odnose na ujednačavanje, odnosno približavanje regulative iz ovih oblasti. Uloga međunarodne zajednice je veoma važna i nužna. U procesu promjena sa ciljem efikasne transformacije i razvitka naše privrede, važno je bilo provođenje reorganizacije u vlasništvu javnog sektora, uključujući i vlasničku transformaciju, koja se morala brzo osmisliti i provesti. Pod strukturom*[45] se podrazumijeva ekonomski odnos,*[46] koji je kvalitetno i kvantitativno izražen i karakterizira datu cjelinu u vremenu i prostoru. Sistem ekonomskih odnosa određen je cjelinom strukturnih obilježja. Društveni odnosi imaju svoju evoluciju, a ona se odvija kao splet mnogobrojnih promjena u

*[45] Riječ struktura potiče od latinske riječi struere, što znači slagati, sklapati (graditi sklop).

*[46] Detaljnije vid.: ***Ekonomski leksikon***, "Savremena administracija", Beograd, 1975., str. 1321.

privrednom sistemu, tako da nam se u određenoj fazi jedne zemlje društveni odnosi predstavljaju kao njen privredni ili ekonomski sistem. Privredno-sistemske promjene mogu biti raznovrsne, sa stanovišta značaja koji imaju za društvene odnose i uticaja koje ostvaruje na razvoj proizvodnih snaga. Kako se privredni sistem definira u dokumentima najvišeg državnog ranga, a pravila privrednog života se normativno-institucionalno razrađuju, promjene u ovom dinamičnom mehanizmu se podrazumjevaju kao institucionalno reagiranje na promjenjive privredne tokove. S obzirom na značaj uticaja privredno-sistemskih promjena, onda se i u fazi pripreme promjene privrednog sistema morao dobiti odgovor na osnovno pitanje: **Koje podsticaje treba dati privredni sistem ukupnom privrednom razvoju**? I Bosna i Hercegovina, kao zemlja u tranziciji, koja ima specifične uslove i velike dodatne teškoće kao posljedicu agresije na BiH, trebala je institucionalno definirati novi privredni sistem.*[47] Prema općoj teoriji sistema, sistem se shvata kao ukupnost međusobno povezanih i promjenljivih elemenata. Osnovni polazišni cilj jeste da institucionalni, pravni sistem mora osigurati dobre i jednakopravne uslove djelovanja, te spriječiti nelojalnost u privrednom djelovanju. Restrukturiranje je program kojeg provodi država i/ili preduzeće za poboljšanje i modernizaciju sektora privrede i preduzeća, a proistekao je iz saznanja da se zaostaje iza drugih zemalja u proizvodnim tehnikama, nivou opremljenosti i visini otpisanosti opreme i postrojenja, organizaciji preduzeća, računovodstvenim metodama i finansijskim kontrolama, upravljanju u preduzećima. **Privredni sistem zasniva se na određenoj organizaciji rada i izražava se u određenim dominantnim svojinskim odnosima**. Međusobno povezani privredni subjekti, prema metodama usklađivanja njihovog djelovanja, pojavni su oblik privrednog sistema. U Bosni i Hercegovini, prema programu prioritetne obnove*[48] treba da se realiziraju sljedeći ciljevi: izgradnja tržišne privrede, promjena strukture privrede, a u tome i vlasničkog odnosa, obnova, privredni razvoj, zapošljavanje, te povratak izbjeglica i raseljenih lica.

*[47] Osnovni elementi privrednog sistema su podsistemi: proširena reprodukcija, robna privreda, tržišta i cijena, sticanje i raspodjela dohotka, novčani, kreditni i bankarski podsistem, financiranje opštih i zajedničkih potreba i ekonomski odnosi s inozemstvom.

*[48] Program prioritetne obnove od 5,1 milijardi USD ovjeren je od Međunarodne donatorske zajednice nakon potpisivanja Dayton–Pariškog Mirovnog sporazuma pripremljen od Evropske komisije i Odjela za Evropu i Centralnu Aziju Svjetske banke, aprila 1998. godine. Od 1999. godine World Bank (Svjetska banka) je potvrdila osnovne elemente u vezi sa izgradnjom samoodrživog rasta u BiH

Osnovni cilj privrede zemlje zapravo je podizanje općeg nivoa ekonomske djelotvornosti, koji bi se ostvario kroz široku deregulaciju ekonomskih odnosa sa naglaskom na privatizaciji. Zbog opravdane težnje za uključivanjem u međunarodne ekonomske tokove i izdržavanje konkurencije na svjetskom tržištu, nužno je izvršiti strukturne promjene, s krajnjim ciljem podizanja općeg nivoa ekonomske djelotvornosti stvaranjem sposobnih tržišnih subjekata. Nužnost strukturnih promjena potvrdili su svi izneseni navodi u vezi opštih uslova u kojima se nalazi BiH, a koji su posebno produbljeni ratom i veoma teškim devastacijama. Težina prilika u kojima je neophodno izvesti ove promjene vezana je za brojne faktore.*[49] U Bosni i Hercegovini moraju se, dakle, izvršiti brojne promjene u svim podsistemima: političkom, pravnom, financijskom i drugim, kako bi mogla da funkcionira efikasna tržišna privreda. Postoji više nivoa restrukturiranja: **sektorsko** restrukturiranje (restrukturiranje industrijskog i finansijskog sektora), te restrukturiranje preduzeća. **Restrukturiranje predstavlja razvijanje generalne strategije sa ciljem stvaranja sposobnih tržišnih subjekata**. Nedvojbena je povezanost restrukturiranja i procesa privatizacije.*[50] Mnoge su prepreke u primjeni restrukturiranja, a one proizilaze iz njegovih karakteristika. Da bi se u krajnjem dobila odluka,*[51] pretpostavlja se kao nužnost postavljanja opcija i dobijanja odgovora na navedena pitanja. Osnovni metodološki pristup jeste postizanje uporedivosti ukupnih troškova i prednosti opcije. U nekim zemljama u tranziciji država je preuzela odgovornost za restrukturiranje, dokazujući da ima dovoljno stručnog potencijala za rješavanje problema restrukturiranja i pripremu preduzeća za vlasničku transformaciju. U Njemačkoj je stvorena velika specijalizirana administracija "Treuhandanstalt". Razvijanje strategija restrukturiranja ima nekoliko osnovnih pristupa, a samo restrukturiranje treba shvatati kao čitav niz reformi.*[52]

*[49] Dezintegraciji domaćih regionalnih trgovinskih odnosa, sa drastičnim prekidima u proizvodnji i distribuciji, opadanju domaćeg proizvoda, (DP), formalnog zapošljavanja i stranih prihoda iz inozemstva, visokim troškovima proizvodnje, niskoj efikasnosti i rentabilnosti proizvodnje, teškim devastacijama kao posljedici agresije na BiH.

*[50] Često se dvoji u odgovoru na pitanje, koje se uvijek postavlja pri donošenju programa privatizacije, u cijeloj njihovoj obuhvatnosti, a ono glasi: da li se restrukturiranje treba obaviti prije ili poslije privatizacije, odnosno treba li restrukturiranje ostaviti javnom ili pak privatnom sektoru? Pri tom je potrebno istaknuti određene prepreke u vezi provođenja sveobuhvatnog restrukturiranja. U prvom redu drži se potpuno nedvojbenim da se u određenim situacijama može, i potrebno je, izvršiti restrukturiranje preduzeća i prije privatizacije. Mogli bi smo se složiti da se u sljedećim situacijama pristupi restrukturiranju preduzeća prije privatizacije ako preduzeće: ima snažan potencijal za formiranje konkurenske prednosti i da iste može zadržati, jeste važan subjekat u strateškom sektoru nacionalne ekonomije, ima kriznu situaciju, koja zahtijeva hitnu akciju, a može po restrukturiranju značajno povećati vrijednost, restrukturiranje može biti uspješno primijenjeno samo akcijom Vlade.

*[51] Likvidirati, prodati ili restrukturirati preduzeće.

*[52] Konkutentsko restrukturiranje (realokacija), operativno (operativno i organizaciono), finasijsko (upravljanje gotovinom, rekapitalzacija, smanjenje duga), vlasničko (privatizacija, joint venture, likvidacija), fizičko (restitucija, zamjene postojeće opreme).

3.1. Strateško upravljanje i strategija

Orijentiranost države i privrednih subjekata prema vanjskom okruženju*[53] treba treba biti njihova glavna preokupacija u obavljanju funkcija. Strategija je specifičan način, oblik odlučivanja i aktivnosti, koje se preduzimaju s namjerom da se ostvare ciljevi. Strategija predominantno utiče na kvalitetu privređivanja ekonomije i poslovanja privrednih subjekata. Pojam strategija ima korijene u grčkim riječima i, u krajnjem, predstavlja vještinu, praktičnu djelatnost prvobitno vezanu za vrhovnu komandu vojske. Strategija se, zapravo, sastoji od niza konkurentskih poteza i poslovnih dostizanja, uspješnih izvođenja.*[54] Pri donošenju strategije postavljaju se tri ključna strateška pitanja.*[55] Traženje odgovora na ova tri ključna strateška pitanja uvodi nas, zapravo, u kritične aktivnosti, a potom i faze strateškog menadžmenta.*[56] Formulisanje i implementacija strategije jedna je veoma ozbiljna igra.*[57] Strategija predstavlja niz određenih obrazaca akcija, zapravo interpretacija onog što se dogodilo i /ili onog što očekujemo da se dogodi. U kružnom procesu otkrića, izbora i akcije, jedna je ključna karika s povratnom vezom koja ih povezuje, a to je **strateški menadžment**. Prema tehnički racionalnom pristupu strateškog menadžmenta, u oblikovanju i odabiru strategija trebaju se: postaviti kvalitetni i kvantitativni ciljevi kojima se teži, odrediti budući organizacijski položaji, pozicije, koji će rezultirati ostvarivanjem ciljeva učinka. Korištenje analitičkih kriterija ocjene opcija je preporučljiv način odabira uspješnih planova. U svrhu odabira uspješnih strategija, stvaranja sudova o ishodima predloženih akcija, postoje tri često korištena skupa kriterija.*[58] Misija bilo kojeg subjekta predstavlja njegov rezon postojanja, odnosno ono što se želi raditi. Ona se izražava u jednoj formi javne izjave, u kojoj se ističe smisao, npr. svrha za građane. Vizija predstavlja ono što bi država i društvo moglo postati ukoliko uspješno primjenjuje svoju misiju.

*[53] Konkutentsko restrukturiranje (realokacija), operativno (operativno i organizaciono), finasijsko (upravljanje gotovinom, rekapitalizacija, smanjenje duga), vlasničko (privatizacija , joint venture, likvidacija), fizičko (restitucija, zamjene postojeće opreme)
U vanjskom okruženju preduzeća se dešavaju brze ekonomske i sociološke promjene. Promjene se dešavaju i u samim preduzećima. Sveprisutna je globalizacija tržišta i konkurencije, a snaga ovih promjena je izražena u mnogobrojnim tehnološkim promjenama, međunarodnim ekonomskim integracijama, karakteristikama tržišta razvijenih zemalja i njihovim uticajima na globalnu ekonomiju, te tranzicijama društava i ekonomija mnogih zemalja socijalističkog režima, što sve rezultira stvaranjem više prilika, ali i prijetnji. Bilo direktno ili indirektno, posljedice promjena na globalnom tržištu, kojih bi morali biti svjesni menadžeri preduzeća, osjećaju se i na lokalnim tržištima.

*[54] Specifičan način, oblik odlučivanja, te set poduzimanih aktivnosti s krajnjom namjerom ostvarenja utvrđenih ciljeva.

*[55] - Gdje se sada nalazimo? - gdje želimo stići? (koji nivo rezultata želimo dostići i koji su nam strateški i finansijski ciljevi?) - na koji način želimo dostići poslovnu poziciju i ostvariti strateške i finansijske ciljeve? (kako stići tamo gdje želim?) Strategija pruža odgovore na ova važna pitanja.

*[56] - Utvrđivanje vizije, misije i strateških ciljeva, - analiziranje internog i eksternog okruženja i, u krajnjem, - strateškog izbora osnovnih strategija koje treba implementirati, ali i pratiti kako bi se dostigle željene opcije.

*[57] Igra koja je zbog brzine i neizvjesnosti izazovna i uzbudljiva, na mnoge načine zabavno bizarna, kako zbog zanimljivosti za raspravu tako i zbog teškoća u oblikovanju zaključaka. (prema Ralphu D. Staceyu, ***Strateški menadžment i organizacijska dinamika***, Mate, Zagreb, 1997., str. 1).

*[58] a) Prihvatljivost i poželjnost (Strategije će biti uspješne ako su njihove posljedice prihvatljive najznačajnijim interesnim grupama.) b) Ostvarivost (Strategije će biti uspješne ako se ostvaruju

u smislu raspoloživosti finansijskih i drugih resursa, tehnologija i umijeća), c) Prikladnost, primjerenost ili usklađenost (Strategije će biti uspješne ako su odnosne na ključna obilježja identificirana strateškom analizom.).

*59 - Isticanja osjećaja svrhe, brige o dugoročnom upravljanju, davanja snažnog identiteta društvu i državi, jasnog određivanja i davanja odgovora na ključna pitanja u vezi sa strateškim menadžmentom: gdje smo, šta mi to radimo i kuda smo se uputili.

Razvijajući stratešku misiju i viziju, strateški se razmišlja u vezi s budućnošću u dugoročnom periodu sa određenim ciljem.*59

3.2.1. O važnim greškama u procesu restrukturiranja privrede i društva i ukupnom razvoju

Naučni pristup u upravljanju razvojem u društvu počinje jasnom, iskrenom namjerom, a rezultira konačnom odlukom na najvišem nivou upravljanja, što je potpuno, stručno elaborirano u ranijim dijelovima teksta ovog članka. U BiH se nije mogla u opštim uslovima donijeti i provesti niti jedna odluka koja bi vodila ukupnom razvoju društva i ekonomije. Naprotiv, sve se zasivalo na podjelama, iako su postignute određene stvari koji se ne mogu zanemarivati.*60 Sada smo svedoci kulminacije secesionizma, blokade državnih institucija, potpunom kontrolom državnih organa i institucija od vladajućih grupa. Umjesto na razvoju društva i ekonomije, radi se na njenoj destrukciji i nazadovanju, dovođenju do očaja i nemoći i neshvatljivo visokim odlivom stanovništva, bijegom od takvih uslova, nedostojnih čovjeka, pogotovo u današnje vrijeme. Prije isticanja grešaka u razvoju i nužne potrebe da se donese i ostvaruje strategija razvoja, pa i u tome i upravljanja resursima, navedeni su slijedeći podaci kao uvod u razmišljanja i potvrdu navoda u članku.

Opis	Σ privreda	društveni sektor	privatni sektor	industrija i rudarstvo
1959-69	6,0	7,4	2,1	8,3
1969-79	5,8	6,8	1,6	7,6
1979-89	1,2	1,1	1,9	3,1
Ø 1959-1989	4,3	5,0	1,9	6,3

Izvor: Statistički godišnjak BiH, *Zavod za statistiku, Sarajevo 1991*

Tabela 3 : Stope rasta DBP u ooo din. u stalnim cijenama 1972 = 100

Opis	1981.	1989.
ukupno	4765	5119
društveni sektor	4099	4308
industrija i rudarstvo	2177	2581

Izvor: Statistički godišnjak BiH, Zavod za statistiku, Sarajevo 1991.

Tabela 4 : SDBP u ooo din. u stalnim cijenama 1972 = 100 mil. din.

Opis	**1997.**	**2000.**	**2010.**	**2020.**
DBP mil.KM	6.752	9.611	25.365	34.200
DBP u KM /p.c.	1.798	2.542	7.165	9.853
DBP u USD /p.c.	1.037	1.200	4.851	5.740
Ø devizni kurs za USD	1,76	2,11	1,48	1,74

Izvor: Agencija za statistiku BiH, TB za više godina.

Tabela : DBP (tekuće cijene)

Godina	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2009.	2010.
	102,42	105,03	103,87	106,33	103,90	105,41	105,86	105,44	100,97

Izvor: Agencija za statistiku BiH, TB za više godina.

Tabela : Rast cijena

opis	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.
stope rasta	3,0	0,9	0,9	-1	2,9	1,4	3,6	3,7	3,8	3,9	2,2	-4,0

Izvor: Godišnji izvještaj CB BiH, Sarajevo 2021.

Tabela Stope rasta DBP u ooo din. (realni DBP).

Opis	Godina			
	1981	1990	2010	2020*[61]
Ukupno zaposleni	868.200 (u privredi 729.400, a od toga u industriji i rudarstvu 348.500)	1.054.200 (u privredi 898.400, a od toga u industriji i rudarstvu 464.000)	690.000	810.000
Tražioci posla	Ø godišnje 156.000	Ø godišnje 283.476	510.000	410.000
Penzioneri	237.000	379.000	598.000	690.000

zvor: Statistički godišnjak BiH, Zavod za statistiku, Sarajevo 1991; Agencija za statistiku BiH, TB za više godina.

Tabela : Zaposleni, tražioci posla, penzioneri

*[61] Od ukupnog broja radnika 54% ih je zaposleno u trgovini i pružanju usluga, 39% u industriji, a 7% u građevinarstvu.

opis	Godina 1990
Ukupan broj subjekata	21.901 (od toga samo 5.886 DPZ)
preduzeća	7.478
Preduzeća u industriji i rudarstvu	1.554

Izvor: Statistički godišnjak BiH, Zavod za statistiku, Sarajevo 1991.

Tabela : Broj preduzeća

Godina	ukupno	mala %	srednja %	velika %
2014	33.387	93,1	5,9	1,0
2019	33.077	92,5	6,4	1,1

Izvor: Agencija za statistiku BiH, TB za više godina.

Tabela : Broj preduzeća II.

Greške koje se moraju ispraviti i rješiti:

• Rješavanje državne imovine (pokradena je i devastirana u toku rata, pokradena i devastirana u poslijeratnom periodu, zakonski nerješeno korištenje državne imovine).

• Katastrofalne greške u vlasničkoj tranziciji dokumentirati, sudski poništiti,*[62] jer su zasnovane na neekonomskim odlukama, a prodane su subjektima koji su na sumnjiv način, blago rečeno, stekli novac.

• Sve snage usmjeriti na razvoj demokratskog društva u kojem će se voditi principima znanja, odgovornosti.

• Donijeti iskrene odluke za stvaranje posebno novog bankarskog, poreskog, penzionog, zdravstvenog, obrazovnog sistema.

• Donijeti vjerodostojne odluke za osnivanje i funkcioniranje važnih državnih korporacija posebno željezničkog saobraćaja, medija, proizvodnje i prijenosa energije.

*[62] Prodali smo za 18 nekih jedinica, nekoj IFA na Kipru, ono što je vrijedilo 100 – slučaj Privredne banke koja je finansirala svu prijeratnu privredu, bila snažna banka, imala svoje jedinice u svjetskim centrima bankarstva), uništili bankarski sektor i uveli privatne banke koje su nam donijele najveće kamatne stope, koje čak ne mogu biti kontrolirane od CB BiH, prodali smo i uništili najveće privredne subjekte i potpuno promjenili strkturu subjekata.

*[63] Ni prije agresije na BiH i rata nije postojala perspektivna osnova održivog razvoja, jer je a) BiH bila sirovinska i energetska baza bivše države,kao i baza za razvoj hemijske i vojne industrije. Provođenjem intenzivne eksploatacije prirodnih resursa sa zastarjelim i visokorizičnim tehnologijama za okolinu u BiH je došlo do snažnog devastiranja okoliša. Cijene

- Donijeti i provoditi strategiju razvoja ekonomije.
- Donijeti i provoditi strategiju upravljanja resursima.

3.2.2. Specifičnost ekonomsko-ekološke situacije u BiH, izgradnja sistema upravljanja prirodnim resursima

Višestruki su razlozi i posebnosti zbog kojih bi se u BiH trebala utvrditi i provoditi strategija ekološki održivog razvoja, ali i strategija upravljanja prirodnim resursima.*[63] Uzroci intenziviranja ugrožavanja geološke, biološke raznolikosti i prirodnih resursa u BiH leže u brojnim faktorima.*[64] Iznešene činjenice jasno ukazuju na potrebu pripreme i provođenja strategija održivog razvoja i upravljanja prirodnim resursima, podizanje nivoa odgovornosti javnih službi i svjesnosti društva u vezi sa prirodnim resursima. Strategija upravljanja prirodnim resursima daje vladi okvir za planiranje i korištenje prirodnih resursa, kontrolu, te prevencije za zaštitu okoline. Isto tako, ona daje okvir za donošenje odluka i podsticanje akcija vezanih za prirodne resurse i posebno za ključne industrijske sektore povezane sa korištenjem prirodnih resursa. Ova strategija ima važnu ulogu u vezi sa provođenjem strategije održivog razvoj, dajući okvir djelovanja ključnom industijskom sektoru čija je proizvodna baza vezana za prirodne resurse. Strategija upravljanja prirodnim resursima, posebno kroz djelovanje vlade, treba da doprinese razvoju svjesnosti o prirodnim resursima i podizanju zainteresiranosti za probleme u ovoj oblasti i solucije za njihovo rješavanje. U pripremi strategije trebalo bi voditi široku javnu raspravu u kojoj bi se provele konsultacije i dogovaranja između ključnih interesnih grupa: vlade BiH, industrije, naučnih organizacija, društava za zaštitu prirodnih resursa, ostalih organizacija. Cijeni se potrebnim da se za pojedine oblasti i vrste resursa

sirovina i energije su bile administrativne i na veoma niskom nivou.

• Agresijom na BiH i ratom je produbljen problem intenziviranja eksploatacije prirodnih resursa i devastiranja okoliša.

• Prirodni resursi u BiH su ugroženi. Različiti su oblici ugrožavanja biološke,geološke raznolikosti i prirodnih resursa. Uočavamo neuravnoteženo upravljanje prostorom sa nepopravljivim posljedicama. Prekomjerna je eksploatacija resursa posebno šuma, kamena. Imamo neuravnotežene energetske politike i neuravnoteženu industrijsku proizvodnju.

• Situacija upravljanja prirodnim resursima u pojedinim sektorima veoma je zabrinjavajuća. Haotično je stanje u sektoru voda gdje postoje brojne privremene odluke, pravila, propisi. Neodrživo je stanje prostornog uređenja poljoprivrednog zemljišta. Posve je jasno da nije dobar model organiziranja izvršne vlasti u oblasti šumarstva. U ovoj oblasti slabi su ekonomski efekti, loša je ekonomska i kadrovska struktura. Pretjerena je,ali i nelegalna sječa. Ništa nije povoljnija sitacija u rudarstvu,prirodnim građavinskim materijalima i industriji građevinskih materijala.

• Država je propustila postizanje određenih efekata iz vlasničke transformacije. Ovaj proces je u BiH otvorio čitav niz problema. Jasno je da stepen upravljanja ovim procesom nije zadovoljavajući, te da postoji netransparentnost procesa uz određeni nivo korupcije. Sporost privatizacije i ukupnog restrukturiranja energetike i industrije usporava i njihov prelazak na održive vidove razvoja.

• Nizak stepen upravljanja resursima vidljiv je i u industriji građavinskih materijala. Ova industrija nije dobila odgovarajuće mjesto iako je osnov za provođenje obnove, a može znatno da utiče na cijenu, kvalitet i trajanje izvršenih radova. Uz znatno manje troškove transporta u cjelini, zbog blizine prirodnih resursa, ona je mogla u kratkom roku zaposliti značajan broj lica. Naša država je dozvolila da se uvezu ogromne količine građevinskog materijala i roba iz inozemstva pored brojnih preduzeća za proizvodnju građevinskih materijala i roba. Uvozili smo zapravo "zemlju" i "kamen". Veliki je broj građevinskih firmi u veoma teškoj situaciji i bez podrške bankarskog sektora. Nema javnih

organiziraju posebne radne grupe: na primjer za rudarstvo, šume, poljoprivredu. Radne grupe bi trebale pripremiti svoje izvještaje. U rješavanju problema u državi, pa i onih odnosnih na održivi razvoj, upravljanje prirodnim resursima, značajne napore treba imati Akademija nauka. Tu bi trebali biti uključeni svi instituti, posebno oni za rudarstvo, istraživanje prostora i drugi. Jedan od uzroka intenziviranja ugrožavanja geološke, biološke raznolikosti i prirodnih resursa je nedovoljna istraženost prirodnih resursa, odsustvo kategorizacije, ali i mjerenja stepena ugroženosti okruženja. **Važna faza svake strategije je analiza okruženja**. Veoma je važno utvrđenje sadašnjeg stanja, profila, polazne tačke u kojoj se sada nalazimo. Rezultati ove analize i kontinuiranog praćenja daju dijagnozu područja analiziranja, a pomažu u modeliranju dinamike razvoja i upravljanja prirodnim resursima. Strateška vizija je jedan od međupovezanih dokumenata koji treba da opisuje tekuće prioritete države u vezi sa prirodnim resursima, buduće smjernice djelovanja, te navodi napore u vezi sa mjerenjem njihovog progresa. Ciljevi, suštinski ciljevi i principi djelovanja moraju biti tako razvijani da su potpuno prihvatljivi i da se mogu lako reflektirati i na sve ostale povezane aktivnosti i inicijative. Oni se s obzirom i na više nivoa djelovanja u implemantaciji strategije moraju i rangirati prema tim nivoima. Opšti cilj strategije upravljanja prirodnim resursima treba se preuzeti iz strategije održivog razvoja, a on bi se mogao definisati na slijedeći način: **integrirati principe i operativne mehanizme održivog razvoja u politiku države i programe vlade sa namjerama da se smanje rizici gubitaka prirodnih resursa, zaustavi destrukcija**. Višestruki su ciljevi strategija upravljanja prirodnim resursima, a poželjno je više ciljeva kod strategije upravljanja prirodnim resursima.*[65] U provođenju strategije upravljanja prirodnim resursima vlada bi trebala promovirati provođenje ključnih principa: efikasnosti, objektivnosti, kvaliteta, kooperacije, integriteta. U fazi provođenja, implementacije strategije veoma je važna uloga države i realizacija iste.*[66]

radova, niti građenja industrijskih objekata. U zemljama sa sirovinskom bazom, kakva postoji kod nas, te sa razvijenom savremenom industrijom i izvozom građevinskih materijala, visoko je učešće indudstrije građevinskih materiljala u DP i zaposlenosti.

• Nažalost kod nas to nije. Tek od 1997. godine BiH se uključuje u razvijanje ideje i implementacije održivog razvoja.

*[64] a) nedefinisanju dugoročnog razvoja i razvojne politike i odsustvu određenog institucionalnog okvira za upravljanje geološkom, biološkom raznolikošću i prirodnim resursima u BiH, b) neefikasnosti postojeće zakonske osnove na nivoima teritorijalnog, društveno-političkog organiziranja, c) procesu tranzicije društva i ekonomije koji se obavlja u svoj složenosti političkih odnosa i državnog ustrojstva;različiti su lokalni interesi i različiti pravci razvoja; i bez zakonske regulative, strategija razvoja i upravljanja prirodnim resursima na nivou države, u pojedinim kantonima se donose kant onalni zakoni i dodjeljuju koncesije nad najznačajnijim prirodnim resursima, d) nedovoljnjoj istraženosti prirodnih resursa, odsustvu kategorizacije,mjerenja stepena ugroženosti u vezi sa prirodnim resursima, e) nedovoljnjoj obavještenosti vladinog i nevladinog sektora o značenju upravljanja prirodnim resursima za održivi razvoj.

*[65] Uređenje regulative vezane za korištenje prirodnih resursa naše zemlje i upravljanja okolišem, institucionalno uređenje svih struktura i na svim nivoima važnim, potrebnim u vezi sa implementacijom strategije upravljanja prirodnim resursima (uspostavljanje radnog okvira za razvoj,upravljanje prirodnim resursima-državna agencija, agencije na regionalnom nivou...), kreiranje vlastitih programa u vezi sa korištenjem prirodnih resursa (donošenje i provođenje određenih pilot programa za brojne specifične prirodne resurse za testiranje efikasnosti i praktičnosti različitih tržišnih i regulatornih mehanizama), izgradnja integralnog informacionog sistema o prirodnim resursima (državni informacioni centar, informacije o nacionalnim šumama, državni komiteti za geološki nadzor i prostor,državni zavod za statistiku), kreiranjem sistema uspostave "cijena društvenog

troška" u vezi sa korištenjem prirodnih resursa i kontinuirano razvijanje korištenja ekonomskih instrumenata, kontinuiran nadzor nad koristima od ekonomskih instrumenata, organiziranjem i provođenje nadzora nad upravljanjem prirodnim resursima, priprema i provođenjem programa u vezi sa razvojem kapaciteta industrije građevinskih materijala (istraživanje resursa za proizvodnju građevinskih materijala, razvoj novih građevinskih materijala,uvođenje novih,savremenih tehnologija,te proizvodnje i kontrole kvaliteta), jasnom određenju uloga i odgovornosti na svakom nivou vlasti, radi izbjegavanja dupliranja funkcija i uspostave efektivnog procesa kooperacije.

*[66] Uređenje regulative vezane za korištenje prirodnih resursa naše zemlje i upravljanja okolišem, institucionalno uređenje svih struktura i na svim nivoima važnim, potrebnim u vezi sa implementacijom strategije upravljanja prirodnim resursima (uspostavljanje radnog okvira za razvoj, upravljanje prirodnim resursima-državna agencija, agencije na regionalnom nivou…), kreiranje vlastitih programa u vezi sa korištenjem prirodnih resursa (donošenje i provođenje određenih pilot programa za brojne specifične prirodne resurse za testiranje efikasnosti i praktičnosti različitih tržišnih i regulatornih mehanizama), izgradnja integralnog informacionog sistema o prirodnim resursima (državni informacioni centar,informacije o nacionalnim šumama, državni komiteti za geološki nadzor i prostor,državni zavod za statistiku), kreiranjem sistema uspostave "cijena društvenog troška" u vezi sa korištenjem prirodnih resursa i kontinuirano razvijanje korištenja ekonomskih instrumenata, kontinuiran nadzor nad koristima od ekonomskih instrumenata, organiziranjem i provođenje nadzora nad upravljanjem prirodnim resursima, priprema i provođenjem programa u vezi sa razvojem kapaciteta industrije građevinskih materijala (istraživanje resursa za proizvodnju građevinskih materijala, razvoj novih građevinskih materijala, uvođenje novih, savremenih tehnologija, te proizvodnje i kontrole kvaliteta), jasnom određenju uloga i odgovornosti na svakom nivou vlasti, radi izbjegavanja dupliranja funkcija i uspostave efektivnog procesa kooperacije.

4. Zaključna razmatranja

Nakon obrade ovoga rada, zaključujemo:

• Izuzetan je značaj privrednog sistema, u grupi sistema funkcija, koji utiče na proces reprodukcije, punije aktiviranje radne snage i tehnički progres. Posebno mjesto u formiranju materijalnih resursa rada pripada prirodnom bogatstvu zemlje. Strategije pokreću društvo kroz projekte i zadatke do rezultata i koristi.

• Posebno, kao posljedicu rata i agresije na RBiH, Država treba treba tranziciju i društva i ekonomije, kako bi se ostvarila veća društvena i ekonomska efikasnost.

• Sadašnje stanje ukupnog privrednog sistema, finansijskog sistema i finansijskog tržišta ukazuje na potrebu pripremanja i provođenja, u prvom redu strategije razvoja BiH, te programa potrebnih restrukturiranja u oba sektora privrednog sistema.

• Brojni su problemi u upravljanju prirodnim resursima, ali i brojni propusti koji rezultiraju nedopustivim i zabrinjavajućim stanjem. Strategija upravljanja resursima treba to otkloniti.

• LITERATURA •

• ***Agencija za statistiku BiH***, TB za više godina.
• Dragomir Vojnić: ***Ekonomska stabilizacija i ekonomska kriza***, "Globus", Zagreb, Ekonomski fakultet Zagreb, 1986.
• Ferizović Mersud: ***Vlasničko restrukturiranje u funkciji izgradnje finansijskog tržišta***, doktorska disertacija.
• ***Godišnji izvještaj CB BiH***, Sarajevo, više godina.
• Heinz Weihrich &Harold Koontz: ***Menadžment***, Mate, X izdanje,Zagreb 1994.
• Kemal Hrelja: ***OUN - Rasprava o rekonstrukciji, reformi, ekonomskom menadžmentu u BiH,*** separat: *Osvrt na ekonomsku i socijalnu situaciju u BiH 1986-1996*, Institut za komparativne ekonomske studije, Beč, oktobar 1996.
• Mate Babić: ***Makroekonomija***, Mate, Mate, XI izdanje, Zagreb 2000.
• Meho Bašić: ***Osnove ratne ekonomije - s osvrtom na rat u BiH 1992.-95. godine***, stručni članak, UDK 355.018 JEL Classification H56, Sarajevo 2006.
• ***Projekt pripreme BiH za učešće na svjetskom samitu o održivom razvoju Johannesburg 2002,*** Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH, juni 2002.
• Ralph D. Stacey: ***Strateški menadžment i organizacija dinamike***, Mate, Zagreb 1997 godine.
• ***Statistički godišnjak BiH***, Zavod za statistiku, Sarajevo 1991.

ILUSTRACIJA: Sadašnje stanje ukupnog privrednog sistema, finansijskog sistema i finansijskog tržišta ukazuje na potrebu pripremanja i provođenja, u prvom redu strategije razvoja BiH, te programa potrebnih restrukturiranja u oba sektora privrednog sistema..

EKONOMSKI PANEL / ECONOMIC PANEL
Prof. dr. Husein Muratović, dopisni član BANU / Prof. Ph.D. Husein Muratović, corresponding member of BANU

DRŽAVA BiH SE BRANI I RAZVIJA I STABILNOM FINANSIJSKOM POLITIKOM

Sažetak: Odbrana države ima više aspekata. Za njenu snagu najvažniji su stabilne finansije i jaka vojska. Budući da su predmet ovoga rada stabilne finansije, u fokusu obrade biće faktori od kojih zavisi njihov kvalitet.

Prvi od njih je racionalan odnos u raspodjeli nacionalnog dohotka (ND) između potrošnje i štednje, namijenjene produktivnim investicijama. U ovom segmentu makroekonomska politika BiH najlošija je u regionu, budući da se dominantni dio ND usmjerava u javnu potrošnju (oko 87%). Stoga je prvi zadatak makroekonomske politike rezanje neproduktivne javne (lične) potrošnje za 20% u naredne dvije godine, odnosno njeno svođenje na nivo ishodišta kvalitete njenih učinaka. **Drugi faktor je objektivizacija ukupnog javnog duga i njegovo korištenje u produktivne namjene**. Prema izvršenim proračunima u istom procentu u odnosu na BDP kreću se javna potrošnja i javni dug, što znači da se ovaj dug koristi za finansiranje enormno visoke neproduktivne javne potrošnje u odnosu na BDP. **Treći faktor su javna preduzeća** preko kojih se vrši zaduživanje odgovarajućih javno-pravnih kolektiviteta. Prema zvaničnom Izvještaju MMF-a za 2021. godinu javna preduzeća u BiH duguju četiri milijarde eura, koja čak zvanično nisu ni evidentirana, tako da Država preko njih prikriva stvarno stanje javnog duga. Dakle, korjenita promjena upravljanja javnim preduzećima i podvrgavanje njihovog poslovanja tržišnim kriterijima, gdje je god to moguće, neophodno je. Najkraće, ova preduzeća ubuduće ne smiju biti stranački plijen i utočište stranački podobnih ljudi i njima se mora upravljati po tzv. „Finskom modelu". **Četvrti faktor** je dobro koncipirana i primjenjivana **politika vanjskotrgovinske razmjene** i u kontekstu nje carinska politika, koja mora biti u funkciji zaštite domaće proizvodnje na način da uvozne carine ne budu ispod prosjeka koji postoji u okviru CEFTA sporazuma, da se iznadprosječno subvencionirane uvozne robe dodatno oporezuju, da Država u vrijeme berbe (žetve) koristi količinska ograničenja i prelevmane, da se primjenjuju ograničenja i reciprociteti za zemlje koje nekorektno koriste različite barijere pri uvozu naših proizvoda. Država mora subvencionisati izvoz onih proizvoda, gdje imamo komparativne prednosti i koje multiplicirajuće djeluju na druge grane privrede i onu proizvodnju koja može da supstituiše nepovoljan uvoz. **Peti faktor je ustanovljenje povoljne investicione klime za inostrana ulaganja**, pri čemu su najvažniji politička stabilnost, pravna sigurnost, fiskalni podsticaji i eliminisanje sistemske korupcije. **Šesti faktor je ustanovljenje makroekonomske politike** koja može biti uspješna samo ako su racionalno povezana tri njena najvažnija

segmenta: industrijska, fiskalna i monetarna politika. Budući da je **industrijska politika** rascjepkana i da se ne zasniva na komparativnim prednostima koje imamo u domenu prirodnih i radnih resursa, da je fiskalna politika dominantno u funkciji prikupljanja javnih prihoda za finansiranje enormno visoke javne potrošnje, a da se **monetarna politika** zasniva na sistemu Valutnog odbora, odnosno na fiksnom kursu KM u odnosu na euro kao valutno sidro i na mogućnost emitovanja KM samo u mjeri deviznog pokrića i da se devizne rezerve CB BiH u iznosu od oko 13,5 milijardi nalaze u Švicarskoj i Njemačkoj, te da Centralna banka BiH od svih instrumenata monetarne regulacije ima samo instrument obavezne rezerve, proizlazi da je u BiH vrlo teško racionalno uspostaviti tri najvažnija segmenta makroekonomske politike, koji bi rezultirali potrebnom stopom privrednog rasta/razvoja i zaposlenosti.

Politika razvoja je politika prioriteta. Pri tome razvoj treba biti ravnomjerno teritorijalno i sektorski provođen. BiH je složeno uređena država i na njenom nivou jedinstveno su uređeni monetarna politika i indirektni porezi. U cilju objektivizacije povlačenja javnih prihoda sa Jedinstvenog računa Uprave za indirektno oporezivanje BiH od strane entiteta i distrikta Brčko (DB), potrebno je **korektno primjenjivati istovjetne procente uplate i povlačene ovih sredstava od i ka entitetima i DB**, nakon što se podmire obaveze Države. Prema podacima UIO BiH, Federacija BiH 2018. oštećena je za 840,8 miliona, a 2022. za milijardu KM, dok su procentualno više povukli istovjetne iznose nego što su uplatili RS i DB. Dakle, Država se brani i korektnom raspodjelom javnih prihoda, ostvarenih po osnovu indirektnih poreza entiteta i DB.

Ključne riječi: *država, finansije, nacionalni dohodak, javni dug, vanjskotrgovinska razmjena, makroekonomska politika, indirektni porezi, procenti uplate i povlačenja javnih prihoda*

THE STATE OF BiH IS DEFENDING AND DEVELOPING WITH A STABLE FINANCIAL POLICY

Summary: State defense has many aspects. Stable finances and a strong army are the most important factors for its strength. Since the subject of this work is stable finances, the focus of the treatment is the factors on which their quality depends.

The firstof them is the rational relationship in the distribution of national income (ND) between consumption and savings, intended for productive investments. In this segment, the macroeconomic policy of BiH is the worst in the region, since the dominant part of ND is directed to non-productive consumption (about 85%). Therefore, the first task of macroeconomic policy is to cut non-productive public (personal) consumption by 20% in the next two years, that is, to reduce the quality of its effects to the level of origin. **Another factor is the objectification of the total public debt and its use for productive purposes.** According to the calculations i made, public consumption and public debt move in the same percentage in relation to GDP, which means that this debt is used to finance enormously high unproductive public consumption in relation to GDP. **The third factor** is the public companies through

which borrowing is carried out by the corresponding public-law collectivities (JPK). According to the official IMF Report for the year 2021, public companies in Bosnia and Herzegovina owe four billion euros, which have not even been officially recorded, so that the State conceals the real state of public debt through them. Therefore, a fundamental change in the management of public enterprises and subjecting their operations, wherever possible, to market criteria is necessary. In short, in the future, these companies must not be party prey and havens for party-eligible people. **The fourth factor** is a well-conceived and applied foreign trade exchange policy and, in its context, customs policy, which must serve the purpose of protecting domestic production in such a way that import duties are not below the average that exists within the framework of the CEFTA agreement, that above-average subsidized imported goods are additionally taxed, that During the harvest, the state uses quantitative restrictions and levies to apply restrictions and reciprocity for countries that incorrectly use hygienic-technical and other barriers when importing our products. The state must subsidize the export of those products, where we have comparative advantages and which have a multiplying effect on other branches of the economy and that production that substitutes unfavorable imports. **The fifth factor is the establishment of a favorable investment climate for foreign investments**, where the most important are political stability, legal certainty, fiscal incentives and the elimination of systemic corruption. **The sixth factor is the establishment of macroeconomic policy**, which can only be successful if its three most important segments are rationally connected: industrial, fiscal and monetary policy. Since the industrial policy is fragmented and is not based on the comparative advantages we have in the domain of natural and labor resources, that the fiscal policy is dominantly in the function of collecting public revenues to finance enormously high public spending, and that the monetary policy is based on the Currency Board system , that is, on the fixed exchange rate of KM in relation to the euro as a currency anchor and on the possibility of issuing KM only to the extent of foreign exchange coverage and that the foreign exchange reserves of the Central Bank of Bosnia and Herzegovina in the amount of about 13,5 billion are located in Switzerland and Germany, and that the Central Bank of Bosnia and Herzegovina has only the mandatory reserve instrument out of all instruments of monetary regulation, it follows that it is very difficult to establish a rational relationship between the three most important segments of macroeconomic policy in Bosnia and Herzegovina.

Development policy is a policy of priorities. At the same time, development should be carried out equally territorially and sectorally. Bosnia and Herzegovina is a complexly organized state, and at its level, monetary policy and indirect taxes are uniquely regulated. In order to objectify the withdrawal of public revenues from the ITA BiH JR by the entities and the Brčko district (DB), it is necessary to correctly apply the same percentages of the payment and withdrawal of these funds from and to the entities and the DB, after the obligations of the General State have been settled. According to the data of the ITA of BiH, the Federation of BiH has been damaged by 840.8 billion KM since 2018, and by 1 billion KM in 2022, while more funds were withdrawn for the same amount of funds than RS and DB paid. Therefore, the State defends itself by the correct distribution of public revenues, realized on the basis of indirect taxes of entities and DB.

Key words: *state, finances, national income, public debt, foreign trade exchange, macroeconomic policy, indirect taxes, percentages of payments and withdrawals of public revenues*

1. Ekonomski rast, razvoj i investicije

Centralno pitanje u ovom radu je kako stabilne finansije utiču na odbranu Države u okviru ekonomskog rasta razvoja BiH. S obzirom da različiti autori razvoj definišu na različite načine, u kontekstu bosanskohercegovačkih prilika, **razvoj definišemo** kao proces koji ljudima omogućuje povećanu količinu dobara i usluga, kojim mogu raspolagati, odnosno kao sposobnost naše ekonomije da generira i održi godišnji rast BDP na nivou od oko 5%, budući da to korespondira s našim potrebama. Da bi se razvoj objektivizirao, neophodno je rast BDP redukovati stopom inflacije, da bi se dobile realne vrijednosti roba i usluga, dostupne prosječnom građaninu za potrošnju i investicije.*[1] Iako se razvoj mjeri porastom nominalnog i realnog BDP-a, odnosno nominalnim i realnim dohotkom per capita, smatramo da je prihvatljivije njegovo mjerenje realnim veličinama. Budući da se sa vremenskog aspekta često poistovjećuju privredni rast i privredni razvoj, potrebno je naglasiti da rast u osnovi ima kvantitativna, a razvoj i kvalitativna obilježja. Prvi se mjeri odnosom porasta autputa u posmatranom, u odnosu na bazni period (rG = Y1 / Yo), a drugi, pored kvantitativnih, u obzir uzima i kvalitativne promjene u pogledu primjene nove tehnologije i kvalitete proizvoda, organizacije proizvodnje, pa i ljestvicu društvenih vrijednosti s uključenim promjenama društvenog ponašanja uopšte. U suštini, privredni razvoj može se definisati i kao ukupno povećanje realnog BDP-a i *per capita*. Pri tome se podrazumijeva da je u **definisanju privrednog razvoja sadržano više determinirajućih komponenti**: vrijeme na koje se privredni razvoj odnosi, sistem u kojem se on odvija, karakter razvojne politike, primjenjeni model ekonomskog procesa, vanjsko i međunarodno okruženje, programe primjenjivane u razvojnoj politici, dostupnost i uslovi finansiranja, odgovornost i dosljednost donosilaca i primjene makroekonomske politike.

Brži privredni razvoj uslovljen je investicijama, a one su determinisane raspoloživom akumulacijom. Budući da BiH nema dovoljno vlastite akumulacije za brži privredni razvoj, ona je prinuđena da koristi inostranu akumulaciju. Međutim, ovaj izvor zavisi od mnogih faktora (i ograničenja) koja postoje na međunarodnom finansijskom tržištu u pogledu odnosa ponude i tražnje, cijena, rizičnosti korisnika, zahtijevanog kolaterala, mogućnosti angažovanja na realizaciji projekta kompanija iz zemlje finansijera, plasmana, a često puta i mogućnosti političkog uticaja na zemlju recipijenta. Ako je u pitanju u konkretnoj zemlji još i politička nestabilnost, pravna nesigurnost, korumpiranost,

*[1] Todaro, M. P. i Smith, S.C.: ***Ekonomski razvoj***, deveto izdanje, „Ibrahimpašić, Sarajevo, 2006., str. 14.

nepovoljne fiskalne detaksacije (što postoji u BiH), onda su uslovi racionalnog obezbjeđenja inostrane akumulacije upitni. Osim nedostatka akumlacije, ekonomski rast zavisi i od pravilne upotrebe prirodnih resursa, ekonomičnosti njihovog iskorištavanja, proizvodno-tehnoloških kapaciteta, stepena njihovog iskorištavanja, radnih resursa sa svojim obrazovnim, stručnim i specijalističkim znanjima i vještinama, motivacije kao faktora zadovoljstva zaposlenih, makroekonomske i razvojne politike zemlje, društvenog ambijenta, okruženja i dr.

2. Kriteriji za ocjenu uspješnosti investicija

Proces ekonomskog razvoja je proces biranja između više alternativa. U toku procesa od posebnog značaja je mogućnost izbora između više opcija, jer gdje nema izbora, nema ni mogućnosti pravilnog odlučivanja. Za izbor neke od opcija, koje će se realizovati u uslovima neizvjesnosti, potrebno je kvantifikovati ili procijeniti njene efekte. Stoga je za analitičke potrebe predviđanja ili ocjene ekonomskog rasta i uticaja investicije na taj rast potrebno **ustanoviti kriterije za ocjenu njihove uspješnosti**. Za to se koriste različiti instrumenti. U zavisnosti da li se radi o ocjeni efikasnosti investicija sa makroekonomskog ili mikroekonomskog aspekta, koristiće se različite metode. Za ocjenu efikasnosti investicionih projekata, posebno onih u domenu infrastrukturnih i projekata od šireg društvenog značaja, koristiće se i Cost-banefit i Cost-efektivines analiza (metoda). Međutim, vremenom se i kod ovih projekata sve više primjenjuje i finansijsko-tržišna analiza isplativosti projekta. **Pri ocjeni isplativosti investicija** sa mikroekonomskog aspekta centralno mjesto zauzima **tržišno-finansijska analiza isplativosti**. U okviru nje projekti se ocjenjuju preko **statičkih metoda** (produktivnosti, ekonomičnosti, rentabilnosti, odnosno na osnovu relevantnih podataka uzetih iz reprezentativne godine vijeka otplatnog perioda) i **dinamičkih metoda** (roka povrata, neto sadašnje vrijednosti, interne stope rentabilnosti). Budući da statičke metode u obračunu efekata investicije koriste podatke iz određene (reprezentativne) godine, koja, ma kako bila odabrana, nije dovoljno reprezentativna za cio otplatni period, pa je stoga u ocjeni efikasnosti investicije potrebno koristiti dinamičke metode, koje respektuju vremensku preferenciju novca u različitim periodima njegove eksploatacije i otplate obaveza, nastalih pri ulaganju u dati projekat.*[2]

*[2] Muratović, H.: M*enadžment investicija*, Ekonomski fakultet Bihać, 2012., str. 67.

Za ocjenu ekonomskog rasta i uticaja investicija na rast, između ostalih, koristi se i proizvodna funkcija kao relacija faktora i uslova od kojih zavisi autput. Analitički, ona se izražava kao funkcija količine autputa (Yz), kvantuma iskorištenog prirodnog bogatstva (Nt), količine utrošenog rada (Lt), kvantitativno izmjerenog doprinosa tehničkog napretka (Tt) i mjerljivog uticaja privrednog sistema i ekonomske politike zemlje (St), odnosno:

$$\mathbf{Yz = f\ (Nt,\ Lt,\ Tt,\ St)\ (1)}$$

Uticaji pojedinih (nezavisnih) varijabli su različite kvantitativne mjerljivosti, koje u ukupnosti utiču na efikasnost investicija, kao pretpostavke proširene reprodukcije, ali su i osnova za održavanje postojećeg nivoa razvoja. Definisane kao ulaganja u fiksne i obrtne fondove, investicije se i preduzimaju da bi se ostvarili postavljeni razvojni ciljevi, odnosno optimizirala vrijednost imovine preduzeća.*[3] Budući da je stopa akumuliranog kapitala jednaka stopi neto investicija, proizlazi da su investicije funkcija akumulacije (I= f (A). Kako BiH nema dovoljno vlastite akumulacije za brži privredni razvoj, potrebno je angažovanje inostrane akumulacije, pa proizlazi da su investicije u BiH funkcija domaće i inostrane akumulacije, odnosno:

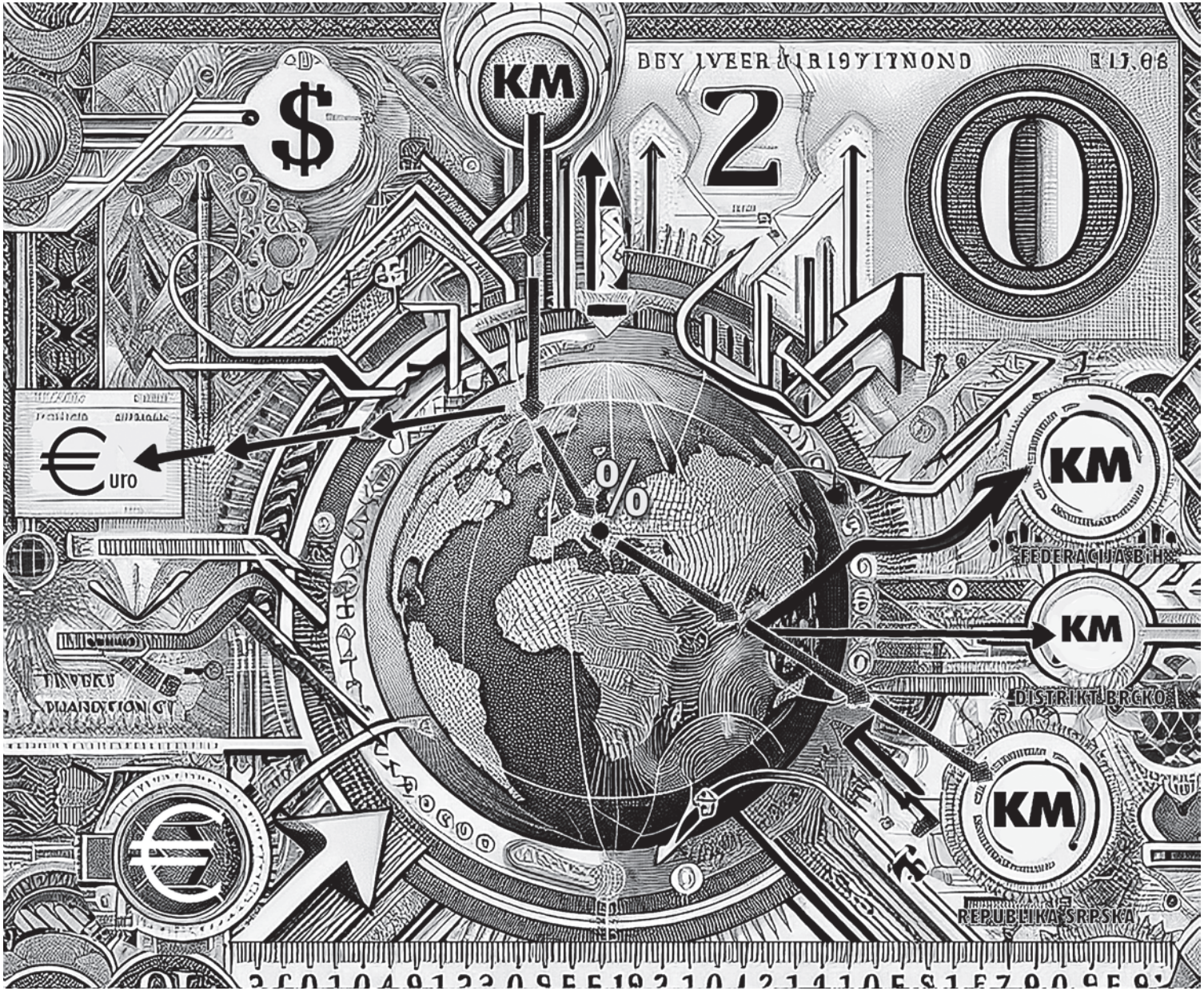
$$\mathbf{\Delta I = f\ (\Delta A + \Delta VA)\ (2)}$$

gdje simboli znače: ΔI = porast investicija;
ΔA = porast domaće akumulacije;
ΔVA= porast inostrane akumulacije

Kakav će biti odnos između domaće i inostrane akumulacije zavisi od mnoštva faktora: veličine i raspodjele nacionalnog dohotka na potrošnju (ličnu i opštu) i investicije, poslovnog ambijenta, ekonomske politike zemlje i slično, odnosno od uslova na inostranim finansijskim tržištima, kreditnog rejtinga zemlje, korištenog modaliteta priliva inostranog kapitala i sl. Dakle, proizlazi da su investicije funkcija raspodjele nacionalnog dohotka i raspoloživog inostranog kapitala.

---

*[3] James Van Horne: ***Finansijski menadžment***, MATE, Zagreb, 1995., str. 10.

ILUSTRACIJA: Otvoreno je pitanje kako kreirati i implementirati monetarnu politiku BiH da ona bude i u funkciji privrednog rasta i zaposlennosti.

ILUSTRACIJA: Investicije predstavljaju onaj dio nacionalnog dohotka koji nije potrošen pri njegovoj raspodjeli.

3. Investicije kao funkcija raspodjele nacionalnog dohotka i inostranog kapitala

Prema opšte prihvaćenom mišljenju investicije u najširem smislu te riječi predstavljaju ulaganja u fiksne i obrtne fondove. Investicije predstavljaju onaj dio nacionalnog dohotka koji nije potrošen pri njegovoj raspodjeli, odnosno upotrebi, već je namijenjen za održavanje i zamjenu postojećih, te izgradnju i povećanje novih osnovnih, odnosno obrtnih fondova. **Dakle, pojam investicija može biti tretiran po širem i po užem konceptu**. Uži koncept za ekonomsku analizu i planiranje je prihvatljiviji, jer ne uzima u obzir održavanje, budući da ono za posljedicu nema povećanje fiksnih fonodova i da tereti troškove tekuće proizvodnje. Stoga se fond amortizacije smatra jedinstvenim i u potpunosti namijenjenim zamjeni fiksnih fondova datog preduzeća.

Nezavisno od načina tretiranja, investicije su osnovna poluga rasta i razvoja preduzeća, ali i društva u cjelini, odnosno one su „temeljna pretpostavka napredovanja, ali i održavanja postojećeg nivoa razvoja."[*4] Investicije su potencijalnija energija. Koliko će ta energija biti iskorištena, odnosno kakve će efekte ostvariti, zavisiće od efikasnosti njene upotrebe. Investicije se mogu tretirati i kao povoljne prilike, a investiranjem u širem smislu podrazumijeva se proces realizacije neke od opcija.

Investicije se dijele sa različitih stanovišta. Osnovna podjela je na fiksne i obrtne fondove. Pored njih, postoje i brojne druge podjele:

- po namjeni (na proizvodne i neproizvodne, investicie u nove projekte, modernizaciju, rekonstrukcije, nadogradnju, itd.);
- sa stanovišta djelatnosti dijele se na sedam oblasti);
- investicije u industriji (dijele se na devet industrijskih kompleksa);
- po tehničkoj strukturi (na zemljište, građevinske objekte, opremu, mehanizaciju, osnovno stado, osnovno jato, dugogodišnje zasade, osnivačka ulaganja, itd.);
- investicije u vrijednosne papire;
- na bruto i neto investicije, itd.

[*4] Rovčanin, A., *Savremene metode ocjene efikasnosti investicija*, Ekonomski fakultet Sarajevo, 2000., str. 15.

Kod privrednih investicija postoji razlika u njihovom tretiranju sa makroekonomskog i mikroekonomskog stanovišta. **Sa makroekonomskog stanovišta**, pored visine i strukture, važna je ne samo struktura izvora finansiranja, već i kakve ona ima multiplicirajuće efekte na ostale grane i na zaposlenost. Dakle, važno je znati koliko je za investicije utrošeno sredstava iz tekuće raspodjele nacionalnog dohotka, koliko iz fondova akumulacije i kakav to efekat ima na zaposlenost. Društveni proizvod, kao vrijednost svih autputa u obračunskom periodu, dijeli se na amortizaciu (kao prenesenu vrijednost) i na nacionalni dohodak (kao novostvorenu vrijednost). Nacionalni dohodak se dalje dijeli na plate i na fond akumulacije, pri čemu se plate dijele na ličnu potrošnju i ličnu štednju, a fond akumulacije na opštu i zajedničku potrošnju i neto investicije. Neto akumulacija i amortizacija čine bruto akumulaciju i one su, uz inostrani kapital, izvor finansiranja investicija. Bruto akumulacija tretira se kao stanje, a investicije kao tok.*[5]

Uzročno-posljedična veza između odnosa u raspodjeli nacionalnog dohotka i investicija može se prikazati na slijedeći način:

$$Y = C+G+S \quad (3),$$

gdje simboli znače:
Y = nacionalni dohodak
C = lična potrošnja
G = opšta i zajednička potrošnja
S = štednja i akumulacija

Proizlazi da se dohodak ili dio dohotka može potrošiti ili uštediti. Ušteđeni dio dohotka služi za investicije, pa je ishodišni, investicioni potencijal (I) štednja (S), koja, zajedno sa raspoloživim prirodnim (Nt), radnim (Kt) i proizvodno-tehničkim resursima (Tt), čini ukupan investicioni potencijal, odnosno:

$$I = f(S, Tt, Nt, Kt) \quad (4)$$

S obzirom da navedeni resursi često puta nisu dovoljni za brži privredni razvoj BiH, potrebno je angažovanje

*[5] Nušinović, M.: ***Planiranje investicionih projekata u funkciji optimizacije društveno-ekonomskog razvitka***, Informator, Zagreb, 1990., str. 15.

inostranog kapitala. Uz pretpostavku da će se inostrani kapital upotrebiti za finansiranje proizvodnih investicijskih projekata, porast investicija (a posljedično i privredni rast) funkcija je domaćih resursa i angažovane vanjske akumulacije (VA), odnosno:

$$I = f(S, Tt, Nt, Kt, VA) \quad (5)$$

U slučaju da su poznate veličine štednje, prirodnih, radnih, proizvo-tehničkih resursa i inostrane akumulacije, moguće je planirati stope privrednog rasta. Dakle, normalno je da postoji međuzavisnost investicija i privrednog rasta.

4. Međuzavisnost investicija i privrednog rasta (razvoja)

Opšte prihvaćeno mišljenje u ekonomskoj teoriji je da razvoj proizvodnih kapaciteta i rast proizvodnje zavise od investicija. Ekonomski teoretičari slažu se u tvrdnji da je razvoj proizvodnih kapaciteta u funkcionalnoj međuzavisnosti s investicijama, odnosno da **privredni razvoj zavisi od akumulacije kapitala i njegove racionalne upotrebe u produktivne namjene**. Najkraće, akumulacija kapitala je proces uvećanja datog kapitala. Ako je taj proces neprekidan u vremenu, onda se kapital može izraziti kao funkcija vremena, dakle K(t) i upotrebiti derivaciju dK/dt za označavanje stope akumuliranog kapitala. Stopa akumuliranog kapitala (K) u vremenu (t), identički je jednaka stopi investicija, koja se mijenja u vremenu (t), a označava se sa I(t).

Na osnovu naprijed navedenog, može se zaključiti da su kapital i neto investicije povezane slijedećim dvjema jednačinama:

$$1.\ dK = I(t)\ i \quad (6)$$
$$2.\ K(t) = \int I(t)dt \quad (7)$$

gdje simboli znače: k-kapital, t- vrijeme, I-neto investicije, d-prirast kapitala

Prva jednačina jasno pokazuje da neto investicije (I) i prirast kapitala (dK) imaju isto značenje. S obzirom da je I(t) derivacija od K(t), očigledno da je K(t) integral ili antiderivacija od I(t), kao što je navedeno u drugoj jednačini.

Ako se bruto investicie označe sa Ig, a neto investicije sa I, njihova međuzavisnost može se prikazati jednačinom:

$$\mathbf{Ig = I + \delta K} \quad (8)$$

gdje:
δ označava stopu depresije kapitala
δK stopu zamjene investicija

Polazeći od funkcionalne zavisnosti akumulacije kapitala i investicija, proizlazi da je privredni razvoj (PR) funkcija investicija (I) i drugih faktora (radnih), pa slijedi da je:

$$\mathbf{PR= f (I, d)} \quad (9)$$

S obzirom da je u formuli naveden ljudski faktor (d), implicitno se pretpostavlja traženje veze između ljudskog (živog) rada i privrednog razvoja. Istina, u razvijenim zemljama porast produktivnosti rada funkcija je tehničkog progresa, odnosno društvene produktivnosti rada, pa slijedi da je

$$\mathbf{PR = f (\Delta p)} \quad (10)$$

odnosno da je p = f (tp), te slijedi konačan zaključak da je PR=f (tp). Dakle, privredni razvoj funkcija je tehničkog progresa, koji u BiH nije na nivou konkurencije na fokusiranim inostranim tržištima.

Navedena formula (i konstatacija) čini ekstreman slučaj, s obzirom da nema privrede zemlje u kojoj je proces privrednog rasta funkcija samo porasta produktivnosti i tehničkog progresa. Privredni razvoj zavisi od svakog proizvodnog faktora, odnosno od živog rada, proizvodnih fondova i ostalih faktora.*[6]

*[6] Sirotković, J.: ***Teorija i politika ekonomskog razvoja***, Informator, Zagreb, 1976., str. 61.

U analizama privrednog razvoja najčešće se primjenjuju proizvodne funkcije, kao što su Cobb-Douglasova funkcija i Harrod-Domarov model:*7

Cobb-Douglasova funkcija je oblika:

$$\Delta p/p = a \times \Delta K/k + b\ \Delta u/u + z \quad (11)$$

gdje simboli znače:
Δp/p = stopa rasta društvenog proizvoda
ΔK/k = stopa rasta sveukupnih fondova
Δu/u = stopa porasta produktivnosti

Koeficijentima **a** i **b** vrednuje se doprios porasta fiksnih fondova i porasta živog rada, a zbir tih koeficijenata daje 1.

Na osnovu iznesenog o funkcionalnim vezama i međuzavisnosti investicija i privrednog razvoja, zaključujemo da proces akumulacije fiksnih fondova i investiranja dovodi do poboljšanja kapitalne opremljenosti živog rada, odnosno da živi rad postaje produktivniji.

Harrod Domarovim modelom privrednog razvoja može se pobliže prikazati oblik funkcionalne međuzavisnosti između privrednog razvoja i investicija formulom:

$$r = s / k \quad (12)$$

gdje simboli znače:
r = stopa privrednog rasta
s = stopa investicija
k = kapitalni koeficijenat

Navedena formula definiše stopu privrednog rasta koja je direktno srazmjerna stopi investicija, a obrnuto srazmjerna vrijednosti kapitalnog koeficijenta.

*7 Drljević, H.: ***Poslovna matematika***, Ekonomski fakultet za poslovni menadžment Univerziteta „Džemal Bijedić“, Mostar, 2004., str. 200.

Koeficijenti stope privrednog rasta i stope investicija u konkretnim slučajevima planiranja investicija trebaju se utvrditi, odnosno predvidjeti, bilo da se radi o mikro ili makro nivou. Planiranje stope investicija u krajnjoj liniji stvar je odluke preduzeća ili državnog subjekta. Međutim, utvrđivanje stope kapitalnih koeficijenata vrši se posmatranjem njihovog trenda kretanja u prošlosti, da bi se moglo procijeniti njihovo kretanje u narednom, budućem periodu.

Sa ovog stanovišta najvažnije je definisati okvire međuzavisnosti između akumulacije, odnosno investicija i privrednog rasta i razvoja. Pri tome se akumlacija posmatra kao domaća, kao inostrana i kao zbir ove dvije veličine. Ali, prije razmatranja navedenih veličina, potrebo je navesti ciljeve privrednog razvoja i politiku razvoja zemlje.

5. Ciljevi privrednog razvoja i politika razvoja

Ciljevi privrednog rasta/razvoja mogu biti različiti. Njihovo definisanje spada među najsloženija pitanja razvojne politike. Tu se u odnos obično stavljaju ciljevi razvoja i faktori od kojih zavisi ostvarivanje tih ciljeva. **Utvrđivanje optimalnih ciljeva razvoja zavisi od**:*[8]

- karaktera društvenog sistema,
- raspoloživih faktora razvoja,
- međunarodnog okruženja,
- (ne)iskorištenih faktora i resursa razvoja,
- raspoloživih instrumenata ekonomske politike i
- realnih procjena raspoloživih mogućnosti u datom vremenskom periodu.

S obzirom na naprijed navedeno, svaka zemlja, a pogotovu mala i nerazvijena, kao što je Bosna i Hercegovina, mora respektovati ograničenja koja postoje pri definisanju i kvantifikovanju ciljeva razvoja. **Prema sadašnjem stanju ciljevi razvoja Bosne i Hercegovine trebali bi biti slijedeći**:

*[8] Stojanović, R.: ***Optimalna strategija privrednog razvoja***, Ekonomski fakultet Beograd, str. 91-146.

- povećanje autputa (proizvodnje);
- povećanje zaposlenosti, prvenstveno u proizvodnom sektoru,
- uravnoteženje vanjskotrgovinske razmjene,
- povećanje dohotka i primanja zaposlenih, zasnovano na povećanju produktivnosti,
- prihvatljiva monetarna stabilnost.

S obzirom da je utvrđivanje ciljeva razvoja izuzetno važno i da za njihovo ostvarivanje postoje određena ograničenja u ljudskim i materijalnim resursima, **utvrđivanje prioriteta u razvojnim ciljevima postaje posebno važno za malu i siromašnju zemlju**, kakva je Bosna i Hercegovina. Rangiranje prioriteta je primarno jer BiH ne raspolaže dovoljnom vlastitom akumulacijom, pa ako se još pri izboru prioriteta napravi greška, onda se ona teško ispravlja. **Rigorozna selektivnost** u izboru prioriteta i investiranju, podsjeća na „istu takvu selektivnost u potrošnji ljudi sa niskim dohocima: u oba slučaja dobro odabrana strukura omogućuje daleko veći konačan efekat sa inače istom masom raspoloživih sredstava“ (R. Stojanović, 145). Stoga selektivnost pri definisanju ciljeva razvoja treba biti čvrsto utkana u razvojnu politiku male zemlje, kakva je Bosna i Hercegovina.

Naprijed navedeni ciljevi razvoja predstavljaju istovremeno i prioritete razvoja i rang listu po principu selektivnosti za bosanskohercegovačku privredu. Dakle, izbor politike razvoja BiH treba biti u skladu sa navedenim prioritetima. Budući da razvojna politika polazi od ljudskih i prirodnih resursa, te od raspoloživosti domaće akumulacije i uslova i mogućnosti pribavljanja inostrane akumulacije, odnosno da na privredni razvoj utiču brojni ekonomski i društveni, te interni i eksterni faktori, utvrđivanje determinirajućih faktora privrednog razvoja postaje prvorazredno pitanje makroekonomske politike zemlje. Stoga se instrumenti razvojne politike određuju prema ciljevima razvoja.

Drugi faktor stabilnih finansija je objektivizacija javnog duga i njegovo korištenje u produktivne namjene. Javni dug je jedan od načina na koji se pribavljaju finansijska sredstva. Ekonomski, posmatran sam za sebe, on nije ni dobar ni loš. Ono što je dobro ili loše kod javnog duga, to je njegova upotreba. Dakle, ključno pitanje kod javnog duga, pored visine i strukture, je njegova **racionalna i produktivna upotreba**. Kod BiH sva tri navedena atributa su nepovoljna. Prvo, javni dug je visok u odnosu na BDP za nivo razvijenosti BiH; drugo, struktura javnog duga je nepovoljna; treće, javni dug se dominantno upotrebljava u neproduktivne namjene, odnosno za

finansiranje neproduktivne javne (lične) potrošnje. Prema zvaničnim podacima*[9] ukupan javni dug (unutrašnji i vanjski) imao je tendenciju rasta od 2008. (kada je iznosio 7.401 milion) do 2022. godine, kada je prikazano da iznosi 13.558 miliona ili 33,74% od BDP-a. Prosječna godišnja stopa rasta ovoga duga u posmatranom periodu iznosila je 5,75%, što je više u odnosu na prosječnu godišnju stopu rasta BDP-a za oko 2,20%. Nadalje, obaveze po osnovu javnog duga godišnje su više rasle od rasta stope neto dobiti, što je još jedan pokazatelj lošeg usmjerenja i upravljanja ovim dugom. Prema zvaničnim izvještajima ukupna zaduženost javno-pravnih kolektiviteta (JPK) BiH iznosi 36% BDP-a, te, kako senavodi, to je daleko ispod iznosa koji je dopušten po Mastriškim kriterijima konvergencije EU, gdje godišnji javni dug može iznositi do 60% vrijednosti BDP-a. Međutim, nedopustivo je da zvanično nije prezentiran (prikazan) dug javnih preduzeća, koji, prema zvaničnom Izvještaju MMF-a sa 2021. godinom, iznosi četiri milijarde eura, odnosno 7.824 miliona KM. Stoga, ako se zvanično prezentiranom javnom dugu, doda i neprikazani (prikriveni) dug javnih preduzeća, za čije obaveze su garanti bili različiti nivoi javno pravnih kolektiviteta, onda on stvarno iznosi 21.373 miliona KM ili 53,2% vrijednosti BDP-a.*[10] Navedeni iznos neprihvatljiv je za nivo razvijenosti BiH i prema izvršenim proračunima putem statističko-kolerativne analize (H. Muratović, 296) maksimalni nivo stvarnog javnog duga FBiH može iznositi 34% njenog BDP-a, a entiteta RS 25% vrijednosti BDP-a. Dakle, zaduženje po osnovu javnog duga BiH u prosjeku više je za 16,7% (Federacije), odnosno 27,7% RS, što je neprihvatljivo za Zemlju dostignutog nivoa razvijenosti i stope njenog rasta. **Na osnovu navedenog, zaključujem**:

- da je neophodno objektivno prezentirati ukupan javni dug, uključujući i dug javnih preduzeća,
- zaduženost BiH držati u granicama 34% vrijednosti BDP-a,
- radikalno promijeniti strukturu (upotrebu) javnog duga u produktivne namjene,
- ne dopustiti da se javnim dugom finansira enormno visoka neproduktivna javna (lična) potrošnja,
- upravljanje javnim dugom prepustiti stručnim, odgovornim i moralnim osobama,
- u naredne dvije godine smanjivati javni dug za 20%, odnosno po 10% godišnje.

*[9] Muratović, H.: ***Javni dug, poluga savremenih finansija***, VŠ "Primus", Bos. Gradiška, 2019., str. 304-309.

*[10] Muratović, H.: ***Monetarna i fiskalna politika Evropske unije***, "Primus", Bos. Gradiška, 2011., str 105.

Treći faktor koji utiče na finansijsku stabilnost Zemlje je javna potrošnja. Budući da se u istom omjeru u odnosu na BDP kreću javni dug i javna potrošnja, proizlazi da se javna potrošnja finansira javnim dugom. Pri tome, dodatni problem je u činjenici da se ovim dugom dominantno finanira neproduktivna javna (lična) potrošnja, koja nema uticaja na podsticanje domaće proizvodnje (preko povećane tražnje), budući da se ona uglavnom upotrebljava za kupovinu inostranih roba, čime podstiče njihov uvoz i direktno utiče na nepovoljan vanjskotrgobvinski bilans Zemlje. Dakle, javnu potrošnju neproduktivnog karaktera potrebno je redukovati (kao i javni dug) minimalno za 20% u naredne dvije godine i svesti ju na nivo ishodišta kvaliteta njenih učinaka, Jer, u 2016. godini ona je iznosila 12.285 miliona KM, da bi u 2022. godini dostigla 14.952 miliona KM ili 37,21% vrijednosti BDP-a.*[11]

Četvrti faktor finansijske stabilnosti su javna preduzeća preko kojih se vrši zaduživanje odgovarajućih javnopravnih kolektiviteta. Prema zvaničnom Izvještaju MMF-a za 2021. godinu javna preduzeća u BiH duguju još i neprikazanih četiri milijarde eura, koja, dakle, zvanično nisu ni evidentirana, tako da Država preko njih prikriva stvarno stanje ukupnog javnog duga. Prema tome, korjenita promjena upravljanja javnim preduzećima i podvrgavanje njihovog poslovanja po tržišnim kriterijima je neophodno. Najkraće, za upravljanje javnim preduzećima u BiH treba primijeniti tzv „**Finski model**". Suština ovoga modela je u činjenici da javnim preduzećima **rukovode stručni i odgovorni ljudi, da ne postoji upliv stranaka u njihov rad, da promjene na vlasti ne utiču na promjenu njihove menadžerske strukture**, koja na kraju svake godine podnosi izvještaje na Skupštini, gdje o radu rukovodstva odlučuju i građani, kao korisnici usluga. Ako se prihvati Izvještaj na Skupštini, rukovodstva nastavljaju i dalje rukovoditi datim preduzećem, ako ne, onda odmah slijedi njihova smjena. **Kao rezultat ovakve politike, javna preduzeća u Finskoj su profitabilnija od privatnih**. Ovo je rezultat rada odgovornog menadžmenta i primjene tržišnih kriterija gdje god je to moguće i/ili transparentnog određivanja cijena, gdje je nemoguće striktno primijeniti tržišne kriterije, te **eliminisanje** i same pomisli da ova preduzeća budu stranački plijen i utočište stranački podobnih ljudi.

Dobro koncipirana i primjenjivana politika vanjskotrgovinske razmjene je naredni, **peti faktor finsansijske stabilnosti**. U kontekstu navedenog, posebno je važna carinska politika, koja mora biti u funkciji zaštite domaće

*[11] Muratović, H.: ***Efekti javne potrošnje na privredu BiH***, Primaprom, Banja Luka, 2020., str. 321-324.

proizvodnje na način da uvozne carine ne budu ispod prosjeka koji postoji u okviru CEFTA sporazuma, da se iznadprosječno subvencionirane uvozne robe dodatno oporezuju, da Država u vrijeme berbe (žetve) koristi količinska ograničenja i prelevmane, da se primjenjuju ograničenja i reciprociteti za zemlje koje nekorektno koriste različite barijere pri uvozu naših proizvoda. Država treba subvencionisati izvoz onih proizvoda, gdje imamo komparativne prednosti u njihovoj proizvodnji i koje multiplicirajuće djeluju na druge grane privrede i onu proizvodnju koja može da supstituiše uvoz.

Šesti faktor je nužnost ustanovljenja povoljne investicione klime za inostrana ulaganja, pri čemu su najvažniji politička stabilnost, pravna sigurnost, fiskalna konkurentnost i eliminisanje sistemske korupcije. Sva četiri navedena faktora u BiH nepovoljna su za inostrana ulaganja. O **političkoj stabilnosti** iluzorno je govoriti kada se neprestano prijeti odcjepljenjem pola teritorije Države, formiranjem trećeg entiteta, svakodnevno vrši blokiranje čak i operativnih odluka na državnom i/ili entitetskom nivou, kada su institucije Države zarobljene od stranački, interesno povezanih lica. O **pravnoj sigurnosti** ne može se ozbiljno ni govoriti, budući da je pravosudni sistem pod stranačkom kontrolom, pa je iluzorno očekivati da će u ovakav sistem vjerovati bilo ko, a posebno ne inostrani ulagači, koji hoće da im je kapital siguran i da njega i ostvarenu dobit bez bilo kakvih teškoća ili ograničenja mogu transferisati gdje hoće. **Fiskalni podsticaji i fiskalne detaksacije** nisu na nivou konkurencije.*[12] BiH je posebno nekonkurentna u domenu poreza i dopriosa na plate. Ako naprijed navedeno prati još i sistemska korupcija na svim nivoima, onda nije ni čudo da je BiH u regionu posljednja po prilivu inostranog kapitala.*[13] Prilivi inostranog kapitala u BiH po različitim modalitetima kretali su se: 2012. godine 1.151 milion (4,5% BDP); 2013. godine 1.512 miliona (5,4% BDP); 2014. godine 1.543 miliona (5,4% BDP); 2015. godine 1.522 miliona (5,2% BAD); 2016. godine 1.496 miliona (4,82% BDP); 2017. godine 1.804 miliona (5,55% BDP); 2018. godine 1.266 miliona (3,79% BDP); 2019. godine 1.776 miliona (5,0%); 2020. godine 678,2 miliona (1,98% BDP); 2021. godine 971 milion (2,65% BDP) i 2022. godine 1.200 miliona KM (2,99% BDP). **Prosječna stopa rasta inostranih ulaganja u posmatranom period iznosila je 4,3% vrijednosti BDP-a**, što je apsolutno nedovoljno, s obzirom da je za brži privredni rast zemlje stepena (ne)razvijenosti, kakva je u BiH i iznosa ostvarene neto dobiti, kao osnove za investicije, potrebno da godišnji priliv iznosi 10% vrijednosti BDP-a, a u BiH on je ispod 50% potrebnog iznosa, tako da je ostvarivanje

*[12] Muratović, H.: **Fiskalne detaksacije u funkciji priliva inostranog kapitala u BiH**, NUBL, 2022.

*[13] Muratović, H.: ***Inostrani kapital i privredni razvoj BiH***, Primaprom, Banja Luka, 2021., str. 330.

godišnje stope privrednog rasta od 5% neostvarivo. Dakle, da je priliv inostranog kapitala za brži privredni rast i zaposlenost u BiH neophodan, pokazuju i podaci o ostvarenoj neto dobiti, gubitku, odnosno prebijenom stanju i iznosima amortizacije. U godinama nakon rata, faze obnove, oporavka i stabilizacije bosanskohercegovačke privrede **postojala je direktna međuzavisnost između inostranog kapitala i privrednog rasta, budući da su tada sva tri makrofinansijska sektora (privreda, stanovništvo i država) bili deficitni u sredstvima**. Stoga je tada morala biti koncipirana i primjenjivana ona razvojna politika koja obezbjeđuje osnovne pretpostavke za priliv inostranog kapitala, kao jednog od bitnih faktora za brži privredni razvoj.

Iako je, dakle, potreba za angažovanjem inostranog kapitala prisutna od 1995. godine, pa sve do danas, njen **uticaj različit** je u **prvom** desetogodišnjem periodu (1995-2004.) od onoga koji je ovaj kapital imao u **drugom** periodu (2012-2017.), te od onoga u **zadnjem** period (2018-2022). Stoga smo kvantifikaciju dobiti, gubitka, odnosno akumulirane dobiti, akumuliranog gubitka i amortizacije naveli posebno za pet godina prvog perioda po entitetima Federacija BiH (Federacija BiH), Republika Srpska (RS) i distriktu Brčko (DB), a zatim za drugi period (2014-2017.) i za treći period (2018-2022.). Kvantifikacije ovih podataka navedena je u narednom pregledu za **prvi period** po godinama (2000. do 2004.) u milionima KM:

Prikaz kretanja tekuće dobiti, tek. gubitaka,prebijenog stanja i amortizacije po godinama u FBiH u mil. KM

Naziv stavke	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.
Dobit tekućih godina u Federaciji	280	326	569	626	744
Gubitak tekućih godina u FBiH	304	669	750	1.141	840
Prebijeno stanje dobiti i gubitka	-24	-343	-181	-515	-96
Amortizacija po godinama	1.217	1,330	1.371	1.427	1.520
Bruto akumulacija utvrđena oduzimanjem tekućih gubitaka od tek. dobiti i uvećana za amortizaciju	1.217	1.330	1.371	1.427	1.520

Na osnovu navedenih podataka vidljivo je da su u cijelom posmatranom periodu tekući gubici bili veći od tekuće dobiti, tako da se privreda Federacije nije mogla razvijati ni na nivou proste reprodukcije. Uz to, kao posljedica navedenog, ni bruto akumulacija nije se mogla ostvarivati na nivou obračunate, s obzirom da ju je

redukovao veći iznos gubitaka od ostvarene dobiti. **Stoga zaključujemo**: privreda FBiH nije mogla imati pozitivne stope rasta bez inostrane akumulacije, pa je onda i logično da je privredni rast ovog Entiteta bio funkcija inostrane, a ne domaće akumulacije.

U entitetu RS ostvarene su slijedeće vrijednosti istovjetnih kategorija (u mil. KM) u istom periodu:

Naziv stavke	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.
Dobit tekućih godina	194	203	313	369	752
Gubitak tekućih godina	586	669	546	528	467
Prebijeno stanje dobiti i gubitka	-392	-466	-233	-159	284
Amortizacija	594	605	561	586	610
Bruto akumulacija utvrđena oduzimanjem tekućih gubitaka od tgekuće dobiti i uvećana za amortiz.	202	139	328	427	326

Na osnovu datih podataka u ovom Entitetu, vidljivo je da su u toku četiri godine tekući gubici bili veći od tekuće dobiti, a da je samo u zadnjoj posmatranoj godini dobit bila simbolično veća od gubitka. Vrijednosti ovih odnosa izračunate su kao i kod Federacije BiH, tako da je bruto akumulacija izračunata oduzimanjem tekućih gubitaka po godinama od tekuće dobiti i uvećana za iznose amortizacije, takođe po godinama. **Zaključujem**: privreda entiteta RS u četiri posmatrane godine nije se mogla razvijati ni na nivou proste reprodukcije, što jasno potvrđuje činjenicu da je razvoj i ovoga Entiteta funkcija inostrane akumulacije.

U distriktu Brčko u istom periodu ostvarene su vrijednosti istovjetnih kategija (u mil. KM):

Naziv stavke	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.
Dobit tekućih godina	194	203	313	369	752
Gubitak tekućih godina	586	669	546	528	467
Prebijeno stanje dobiti i gubitka	-392	-466	-233	-159	284
Amortizacija	594	605	561	586	610
Bruto akumulacija utvrđena oduzimanjem tekućih gubitaka od tgekuće dobiti i uvećana za amortiz.	202	139	328	427	326

(Izvori navedenih podataka su: AFIP FBiH, APIF RS i Ured DB (završni godišnji obračuni).

Podaci pokazuju da se privreda distrikta Brčko (DB), takođe, nije mogla brže razvijati bez inostrane akumulacije.

Na osnovu navedenih podataka po entitetima i DB, vidljivo je da se privreda BiH, u cjelini posmatrano, nije mogla razvijati na osnovu vlastite akumulacije, odnosno na nivou proste reprodukcije. To dalje podrazumijeva da je privredni rast u BiH zavisio isključivo od inostranog kapitala, tako da je ovaj kapital trebao biti nulti prioritet razvojne politike u periodu do 2004. godine, što se, nažalost, nije desilo.

U drugom periodu (2012-2017.) u **FBiH** vrijednosti istovjetnih kategorija po godinama (u mil) bile su:

Naziv stavke	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.
Dobit tekućih godina (neto)	1.534	1.663	1.826	1.862	2.105	2.452
Gubitak tekućih godina	1.191	1.155	460	751	472	608
Prebijeno stanje dobiti i gubitka	343	508	1.366	1.111	1.633	1.844
Amortizacija	1 .717	1.754	1.775	1.830	1.875	1.923
Bruto akumulacija utvrđena oduzimanjem tekućih gubitaka od tekuće dobiti i uvećana za amortize.	2.060	2.262	3.141	2.941	3.508	3.767

Prema prikazanim podacima u posmatranom periodu u ovom Entitetu privreda se mogla razvijatui iznad proste reprodukcije, ali ne i ni blizu poželjne stope od 5%.

U drugom periodu u 2012.-2017. vrijednosti istovjetnih kategorija u **RS** u mil. KM iznosile su:

Naziv stavke	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.
Dobit tekućih godina	866	915	919	1.301	1.281	1.447
Gubitak tekućih godina	782	649	698	596	726	458
Prebijeno stanje dobiti i gubitka	84	168	221	705	555	989
Amortizacija	594	244	561	453	469	485
Bruto akumulacija utvrđena oduzimanjem tekućih gubitaka od tekuće dobiti i uvećana za amortiz.	678	412	782	1.158	1.024	1.474

Na osnovu navedenih podataka, vidljivo je da se privreda RS u posmatranom periodu mogla razvijati po simboličnoj stopi iznad stope proste reprodukcije, ali ne i na nivou koji bi bio zadovoljavajući.

U distriktu Brčko u drugom posmatranom period (2012-2017.) vrijednosti navedenih kategorija u mil. KM:

Naziv stavke	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.
Prebijeno stanje dobiti i gubitka	55	58	76	102	106	112
Amortizacija	6	7	7	8	8	9
Bruto akumulacija utvrđena oduzimanjem tekućih gubitaka od tekuće dobiti i uvećana za amortizacije	61	65	83	110	114	121

Na osnovu navedenih podataka zaključujemo da se privreda Distrikta, takođe, mogla razvijati iznad proste reprodukcije po simboličnoj, ali ne i po poželjnoj stopi. stopi.

U trećem, periodu ((**2018-2022.**) ostvareni su rezultati privrede (u mil. KM) po entitetima i DB:

Naziv stavke	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.
Ukupna dobit FBiH	3.002	3.334	2.948	4.151	4.785
Ukupni gubitak FBiH	1.131	901	754	715	853
Neto finansijski efekat FBiH	1.871	2.432	2.194	3.437	3.932
Ukupna dobit RS	1.678	1.756	1.870	2.250	2.698
Ukupni gubitak RS	560	580	334	600	2.600
Neto finansijske efekat RS	1.098	1.176	1.536	1.650	98

S obzirom da nismo dobili podatke od Ureda za statistiku distrikta Brčko, nismo ih ni mogli kvantifikovati za ovaj period. Međutim, kako bruto akumulacija Distrikta u ukupnoj akumulaciji BiH učestvuje između 2,3% do maksimalno 2,5%, ona bitno ne utiče na zaključke do kojih smo došli kvantifikujući neto finansijske efekte entiteta FBiH i entiteta RS, odnosno na neto finansijske efekte BiH.

Na osnovu navedenih podataka **zaključujem** je da je i dalje neophodno angažovanje inostranog kapitala putem različitih modaliteta njegovog priliva, jer su iznosi i neto i bruto akumulacije na nivou Zemlje nedovoljni za brži razvoj, posebno u situaciji kada je u BiH enormno visoka neproduktivna javna (lična) potrošnja u odnosu na BDP i kada se javni dug dominantno koristi za finansiranje upravo ove, neproduktivne javne (lične) potrošnje, koja

nema značajnog uticaja na povećane domaće proizvodnje preko povećane tražnje, budući da se lična tražnja preko 85% podmiruje uvoznim robama.

Budući da je prosječni godišnji priliv inostranog kapitala u posmatranom period bio svega 4,3% od vrijednosti BDP-a, uslijedila su povećana, **nepovoljna kreditna zaduženja na domaćem i na inostranim finansijskim tržištima, posebno entiteta RS**, koji se morao zadužiti putem emitovanja obveznica, prvo na Bečkoj berzi od 330 eura (2018.) i na Londonskoh berzi za 650 miliona KM (2021.) pod vrlo nepovoljnim uslovima, čije obaveze neće moći podmiriti bez novog zaduženja pod nepovoljnijim uslovima. Kao kolateral na obje berze, u krajnjoj instanci, služla je imovina preduzeća, gdje javno-pravni kolektovbitet (RS) ima vlasničkih udjela preko 51%. S obzirom da je većina javnih predueća u entitetu RS propala ili da je već data pod kolateral, onda ne čude napadi na Državu, **s ciljem da imovina koja pripada Državi, ubuduće bude zalog za nova, inostrana zaduživanja**. To što ju entiteti mogu slobodno koristiti, ali ne i davati ovu (državnu) imovinu pod hipoteku, aktuelnoj politici u RS nije dovoljno, pa otuda i napadi na Državu. U koliki je **stepen rizika** došao entitet RS najbolje pokazuje činjenica da i pored silnih lobiranja sa najvišeg nivoa ovaj Entitet ne može pronaći kreditore u Evropi, Kini i Rusiji, pa ni u Srbiji, budući da ona i sama ima probleme oko servisiranja inostranih zajmova. Nepovoljnost zaduženja na Bečkoj berzi (2018.) ogleda se u činjenici da je samo za **pristup** ovoj berzi Entitet morao platiti 30 miliona KM, da je obveznice prodao po kamatmoj stopi 4.75%, koja će biti obračunavata tokom svih pet godina na ukupan iznos duga, što čini godišnji trošak od 28.5 miliona ili ukupno 142,5 miliona KM, a glavnicu u dva navrata mora vratiti u cjelosti. Dakle, ukupno zaduženje ovoga Entiteta iznosi 768,5 milionsa. Tako 28. juna ove godine na naplatu dolazi 300 miliona glavnice, pa je stoga razumljiva jurnjava najvišeg rukovodstva RS (Predsjednik, Predsjednik Vlade) po bijelom svijetu da se pronađe drugi kreditor, budući da iz raspoložive dobiti očigleddno ne može izmiriti navedenu obavezu. Zaduženje na Londonskoj berzi . također je nepovoljno, budući da je skuplje 2,5 puta od onoga kod MMF-a i da se samo za pristup Berzi moralo se platiti 26 miliona. Stoga je odluka o zaduženju na ovoj berzi bila rezonski nepovoljna. Za takvu odluku očigledno su postojala dva razloga: 1. sredstva dobijena emisijom obveznica ne moraju se trošiti namjenski, za razliku od onih MMF-a; 2. postoji vjerovatnost da su u igri povezana lica, odnosno da je kupac obveznica unaprijed dogovoren, kako bi se interesno obje strane ugradile i/ili da se ide ciljano da kupac poklopi prirodna dobra države BiH u momentu dospijeća duga, kada ga emitent obveznica ne bude mogao izmiriti. Ovaj autor o tome je javno upozorio Ministra finasnsija u Vijeću ministara BiH i Guvernera Centralkne banke BiH, bez čijih potpisa Entitet nije mogao izaći na međunarodno finansijsko tržište.

Nadalje, u oba slučaja pravovremeno sam upozorio i predsjednike najznačajnijih stranaka u Federaciji, te širu javnost putem elektronskih i štampanih medija, ali, nažalost, bez efekta.

Ako bi na osnovu prezentiranih podataka izvlačili opšte zaključke u vezi akumulativnosti bosanskohercegovačke privrede i njenoj sposobnosti za brži privredni rast, zaključujem:

- neto akumulacija nije dovoljna za veća ulaganja i brži privredni rast,
- bruto akumulacija je na ispodprosječnom nivou u odnosu na druge zemlje. koje su takođe u procesu tranzicije svoje privrede,
- prilivi inostranog kapitala nisu odgovarajući ni po obimu, ni po strukturi, a posebno su nepovoljni po njihovoj upotrebi,
- sa ovolikom akumulacijom nisu moguće ozbiljne strukturne promjene u makrosistemu,
- bh privredi i dalje je neophodan inostrani kapital u različitim modalitetima priliva za brži privredni rast u iznosu od oko 10% vrijednosti BDP na godišnjem nivou, da bi ostvarivali stopu privrednog rasta od poželjnih 5% godišnje.
- opterećenje bh privrede je visoko, a uzrokuje ga enormno visoka neproduktivna javna potrošnja u odnosu na bruto društveni proizvod, tako da se ona, kao i javni dug, mora redukovati za 20% u naredne dvije godine.

Sedmi faktor stabilne finansijske politike u složeno uređenoj države, kakva je BiH, j**este korektna raspodjela javnih prihoda, ostvarenih po osnovu indirektnih poreza Uprave za indiredktno oporezivanje BiH**, čiji pregled navodimo u narednoj tabeli:

Period raspodjele	Kumulativno	Putarina - 0,25KM	Kumulativ prihoda za raspodjelu	Raspoređeno		Za raspodjelu entitetima i Brčko Distrikt BiH kumulativ	Raspoređeno						
				Minimalne rezerve	BiH - finansiranje institucija		Vanjski dug FBiH	FBiH	Vanjski dug RS	RS	Vanjski dug Brčko Distrikt BiH	Brčko Distrikt BiH	Ukupno (8+9+10+11+12+13)
1	2	3	4=2-3	5	6	7=4-5-6	8	9	10	11	12	13	14
03m2023	**2.422.079.347,66**	**89.040.117,94**	**2.333.039.229,72**	**561.674.171,46**	**214.697.664,00**	**1.556.667.394,26**	**230.349.000,00**	**744.124.788,81**	**105.001.000,00**	**421.930.912,91**	**3.858.000,00**	**51.403.692,54**	**1.556.667.394,26**
2022	**9.917.523.259,47**	**392.999.584,27**	**9.524.523.675,20**	**2.099.535.874,09**	**865.500.000,00**	**6.559.487.801,11**	**534.848.700,00**	**3.556.670.618,61**	**254.236.500,00**	**1.980.870.165,57**	**7.651.000,00**	**225.210.816,93**	**6.559.487.801,11**
2021	**8.445.000.093,97**	**407.495.441,27**	**8.037.504.652,70**	**1.526.089.819,92**	**780.000.000,00**	**5.731.414.832,78**	**509.403.000,00**	**3.068.951.522,30**	**241.618.000,00**	**1.707.977.083,86**	**7.201.500,00**	**196.263.726,62**	**5.731.414.832,78**

2020	7.233.243.212,66	368.004.616,06	6.865.238.596,60	1.299.085.006,79	780.000.000,00	4.786.153.589,81	484.121.500,00	2.544.323.113,02	238.267.800,00	1.349.532.724,29	8.899.000,00	161.009.452,50	4.786.153.589,81
2019	7.986.005.525,67	403.213.500,62	7.582.792.025,05	1.443.768.963,41	750.000.000,00	5.389.026.082,84	506.306.530,00	2.956.681.630,86	269.929.170,00	1.464.798.326,02	8.498.132,61	182.812.293,35	5.389.026.082,84
2018	7.599.604.269,45	354.926.766,33	7.244.677.503,12	1.374.093.996,38	750.000.000,00	5.120.583.506,74	605.820.350,00	2.684.666.611,53	328.590.500,00	1.319.725.330,80	7.111.331,88	174.669.382,53	5.120.583.506,74
2017	7.039.559.410,50	153.030.480,27	6.886.528.930,23	1.319.282.352,59	750.000.000,00	4.817.246.577,64	634.976.500,00	2.457.175.167,04	344.277.700,00	1.209.804.956,96	4.574.434,83	166.437.818,81	4.817.246.577,64
2016	6.630.899.383,52	143.551.668,32	6.487.347.715,20	1.107.859.668,26	750.000.000,00	4.629.488.046,94	465.374.400,00	2.489.774.401,80	251.238.400,00	1.258.754.019,50	2.566.479,79	161.780.345,85	4.629.488.046,94
2015	6.357.656.987,47	128.290.876,30	6.229.366.111,17	1.094.494.598,29	750.000.000,00	4.384.871.512,88	375.325.000,00	2.437.742.797,65	199.128.500,00	1.217.012.276,59	2.868.800,00	152.794.138,64	4.384.871.512,88
2014	6.236.856.786,50	118.824.168,13	6.118.032.618,37	1.171.596.161,28	750.000.000,00	4.196.436.457,09	456.564.210,00	2.230.182.389,12	242.379.710,00	1.118.336.653,80	1.499.510,00	147.473.984,17	4.196.436.457,09

2013	5.883.115.642,08	114.451.651,25	5.768.663.990,83	996.927.177,98	750.000.000,00	4.021.736.812,85	442.180.574,00	2.127.194.875,64	237.923.275,00	1.071.666.431,40	817.240,00	141.954.416,81	4.021.736.812,85
2012	5.874.291.894,45	114.476.843,34	5.759.815.051,11	884.138.339,07	750.000.000,00	4.125.676.712,04	292.786.516,00	2.309.277.786,31	168.677.125,00	1.208.473.761,45	142.260,00	146.319.263,28	4.125.676.712,04
2011	5.877.876.360,62	117.021.580,95	5.760.854.779,67	882.584.950,74	689.000.000,00	4.189.269.82 8,93	212.409.000,00	2.460.412.565,38	123.945.000,00	1.243.784.184,64	118.890,00	148.600.188,91	4.189.269.828,93
2010	5.529.169.582,05	123.003.475,48	5.406.166.106,57	728.577.430,86	689.000.000,00	3.988.588.675,71	188.876.000,00	2.379.376.248,30	108.963.100,00	1.169.778.429,46	122.840,00	141.472.057,95	3.988.588.675,71
2009	5.177.153.191,84	65.394.731,93	5.111.758.459,91	740.592.775,78	729.000.000,00	3.642.165.684,13	151.109.400,00	2.194.081.083,96	90.221.800,00	1.077.456.518,31	131.470,00	129.165.411,86	3.642.165.684,13
2008	5.864.865.745,83	0,00	5.864.865.745,83	934.555.864,37	675.000.000,00	4.255.309.881,46	138.733.000,00	2.605.149.151,50	89.823.000,00	1.270.541.229,15	126.670,00	150.936.830,81	4.255.309.881,46
2007	5.288.088.368,33	0,00	5.288.088.368,33	528.808.836,95	637.513.999,93	4.121.765.531,45	145.401.000,00	2.524.010.265,55	92.473.000,00	1.215.265.407,17	87.400,00	144.528.458,73	4.121.765.531,45

2006	4.455.884.939,38	0,00	4.455.884.939,38	444.130.739,98	566.000.000,00	3.445.754.199,40	166.758.500,00	2.086.679.641,62	103.748.200,00	966.247.146,27	11.000,00	122.309.711,51	3.445.754.199,40
UKUPNO	111.396.794.653,79	3.004.685.384,52	108.392.109.269,27	18.576.122.556,74	12.411.013.999,93	77.404.975.733,80	6.541.343.180,00	43.856.474.659,00	3.490.441.780,00	22.271.955.558,15	56.285.959,11	2.745.141.991,80	78.961.643.128,06
							50.397.817.839,00		25.762.397.338,15		2.801.427.950,91		78.961.643.128,06

Povrat indirektnih poreza privredi po godinama bio je slijedeći:

03m2023.	561.674.171,46 KM
2022.	2.099.535.874,09 KM
2021.	1.526.089.819,92 KM
2020.	1.299.085.006,79 KM
2019.	1.444.691.338,37 KM
2018.	1.374.093.996,38 KM
2017	1.319.282.352,59 KM
2016.	1.107.859.668,26 KM

U navedenoj tabeli nisu iskazana naknadna poravnanja između korisnika prihoda (entiteta i distrikta Brčko), te procentualni odnosi između uplata i povlačenja sredstava iz nerazumljivih razloga. Međutim, na osnovu podastaka

do kojih je došao ovaj autor, ti odnosi išli su uvijek na štetu Federacije. Tako su na primjer u 2018. godini **uplate po osnovu indirektnih poreza po entitetima i DB bile**:

1. FBiH	6.071.060.812 KM ili 76,03%
2. RS	1.771.467.747 KM ili 22,17%
3. DB	144.000.000 KM ili 1,80%

U raspodjeli po krajnjoj potrošnji, nakon podmirivanja obaveza države BiH, vraćeno je:

1. FBiH	3.462.988.161 KM ili 11,76% manje
2. RS	1.735.467.747 KM ili 9,92% više
3. DB	191.310 KM ili 1,55% više

Prema navedenim podacima Federacija je uplatila više 2,6 milijardi nego što joj je vraćeno, a RS svega 36 miliona KM. Ne želeći ovom prilikom da ulazim u političke i druge razloge, ali je činjenica da se koeficijenti raspodjele javnih prihoda sa Jedinstvenog računa Uprave za indirektno oporezivanje BiH moraju mijenjati, s obzirom da su u ovoj raspodjeli drastično oštećeni privreda Federacije BiH i njeno stanovništvo. O ovim nelogičnostima autor ovoga teksta pisao je nominalno najznačajnijim bošnjačkim političarima 10.1.2022. godine i obavijestio javnost tekstom "Kako spasiti Državu od bankrota i/ili podjele?" (10.1.2022.) i tekst "Kada će Bošnjaci postati odgovorni, a Bosanci punoljetni?" (29.4.2022.). I ovaj tekst poslao sam bošnjačkim zvaničnicima, ali, nažalost, bez efekta.

S obzirom da je država BiH složeno uređena, ona se brani i korektnim odnosima u raspodjeli javnih prihoda po osnovu indirektnih poreza, a ne da se na teret jednog entiteta (FBiH), odnosno dominantno jednoga naroda (Bošnjaka) finansira ona politika (RS) koja sve čini da rasturi Državu. Jer, kao drugačije objasniti činjenicu da je Republika Srbija pomogla braći u entitetu RS za pet godina (2014-2018.) u novcu i naturi dalajući im svega 73,6 miliona eura, a Federacija samo u jednoj godini (2018.) 430 miliona eura (840, 8 miliona KM : 1,955830). Kako su se nepovoljni odnosi u ovoj raspodjeli nastavili sve do danas, u 2022. godini entitet RS povukao je sa Jedinstvenog računa UIO BiH više nego što mu pripada za oko 1 milijardu KM. Ovako neopravdani odnosi u raspodjeli javnih prihoda mogući su stoga jer pravo veta u raspodjeli ovih javnih prihoda imaju entitetski ministri finansija

i Ministar finansija u Vijeću ministara BiH, od koji nijedan nije bio Bošnjak od uspostave ove Uprave do danas. Ista stvar je i sa Ministarstvom pravde i Ministarstvom vanjske trgovine i ekonomskih odnosa, kao najznačajnijih, gdje Bošnjaka nema ni u fusnoti. Odgovor zašto se ovo dopušta je u neodgovornoj bošnjačkoj politici, koja konačno mora biti dorasla zadatku ako hoćemo očuvati Državu.

Osmi faktor za uspostavu i održavanje stabilne finansijske politike je **ustanovljenje makroekonomske politike**, koja, praksa je pokazala, može biti uspješna samo ako su racionalno povezana tri njena najvažnija segmenta: industrijska, fiskalna i monetarna politika. **Industrijska politika** u BiH je rascjepkana i ne zasniva se na komparativnim prednostima koje imamo u domenu prirodnih i radnih resursa. **Fiskalna politika** dominantno je u funkciji prikupljanja javnih prihoda za finansiranje enormno visoke neproduktivne javne potrošnje u odnosu na BDP, ali ne i u funkciji privlačenja inostranog kapitala.*[14] **Monetarna politika BiH** zasniva na sistemu Valutnog odbora, odnosno na fiksnom kursu KM u odnosu na euro kao valutno sidro i na mogućnost emitovanja KM samo u mjeri deviznog pokrića, a devizne rezerve Centralne banke BiH u iznosu od oko 13,5 milijardi, nalaze u Švicarskoj i Njemačkoj, uz kamatnu stopu od 0,164%, pa jedna mala i nerazvijena BiH uveliko podstiče privredni rast i zaposlenost u ovim dvjema državama uz najjeftiniju moguću cijenu, a naši privredni i drugi subjekti na evropskom finansijskom tržištu zadužuju se po kamatnoj stopi od 3% do 7% uz visoki i lako utrživi kolateral, što predstavlja apsurd ne samo u praksi, već i u teoriji. Centralna banka BiH od svih instrumenata monetarne regulacije ima samo instrument obavezne rezerve. Autor ovoga teksta napisao je i objavio naučni rad pod naslovom „**Kako kreirati i implementirati monetarnu politiku BiH da ona bude i u funkciji privrednog rasta i zaposlennosti**."*[15] Naime, obrazloženje određenih zvaničnika da bi ustrojstvo monetarne politike BiH po tržišnim kriterijima omogućilo političarima da štancaju novac, ne smije biti opravdanje da se tačno ne precizira pod kojim uslovima je moguće finansiranje produktivnih investicija preko povećanog kvantuma novčane mase.*[16] Dakle, ovdje se ne smiju brkati uzroci i posljedice neodgovorne makroekonomske politike. Jer, paradoksalno je da strancima dajemo naš kapital (devizne rezerve CB BiH) po stopi od 0,164% na godišnjem nivou, a da na njihov posuđeni kapital

*[14] Muratović, H.: ***Fiskalna detaksacija u funkciji priliva inostranog kapitala u BiH***, koji je poslat i BANU-u u januaru 2023. godine.

*[15] Muratović, H.: ***Kako kreirati i implementirati monetarnu politiku BiH da ona bude i u funkciji privrednog rasta i zaposlenosti***, koju je poslao i BANU-u krajem 2022.

*[16] Muratović, H.: ***Centraslno bankarstvo***, VŠ „Primus", Bos. Gradiška, 2017., str. 274.

plaćamo višu cijenu za 30 puta. Usto, već tri godine držimo sekundarne rezerve na računu Centralne banke od 826 miliona KM i nismo ih direktno iskoristili za nabavku energenata u vrijeme kada se očekivao njihov enormni rast (prije dvije godine), pa one, kao nekorištene, predstavljaju oportunitetni trošak, koji se ne može bilo čime opravdati. Autor ovoga teksta o tome je direktno pisao odgovornim zvaničnicima i javnosti, anticipirajući skok cijena energenata, ali, nažalost, efekta nije bilo. Nadalje, koliko smo finansijski neodgovorni pokazuje i činjenica da već niz godina odobrena sredstva od IBRD-a i drugih finansijskih institucija EU (oko 2,5 milijarde eura) za finansiranje određenih infrastrukturnih sadržaja ne povlačimo, jer nemamo urađenih projekata, ali za to godišnje plaćamo tzv. interkalarnu kamatu na odobrena, a ne povučena sredstva u iznosu od oko šest miliona eura godišnje. Imajući na umu uz koju bagatelnu cijenu dajemo naše devizne rezerve (oko 13,5 milijardi KM), da komercijalne kredite uzimamo uz kamatnu stopu 4-7%, te da ne povlačimo već odobrena fondovska sredstva, da li možemo i zamisliti da nas onda iole ozbiljno tretiraju u Evropskoj uniji?!

6. Zaključak

Na osnovu naprijed izloženog o finansijskoj stabilnosti kao faktoru odbrane Države, **zaključujem**:

1. U raspodjeli nacionalnog dohotka BiH mora korjenmito promijeniti politiku preferencije u korist štednje, kao uslova za ozbiljniji investicioni ciklus koji bi omogućio privredni rast od 5% godišnje.
2. Javni dug BiH mora se objektivizirati po obimu, promijeniti struktura upotrebe i njime stručno, odgovorno i moralno upravljati. Usto, javni dug mora se redukovati za 20% u naredne dvije godine.
3. Javnu potrošnju neproduktivnog karaktera, u odnosu na BDP, BiH mora objektivizirati i smanjiti ju, također, za 20% u naredne dvije godine i sredstva ostvarena po ovom osnovu usmjeriti u razvoj agrara i za podsticanje izvoza.
4. Javna preduzeća ustrojiti po tzv. „Finskom modelu“ i od njih odmaknuti stranačke uhljebe, jer bez toga sva ekonomska politika Države pada u vodu.

5. Vanjskotrgovinsku politiku BiH ubuduće zasnivati na komparativnim prednostima koje BiH posjeduje, objektivizirajući carinske stope u okviru CEFTA sporazuma. Iznadprosječno subvencionirane uvozne proizvode oporezovati za iznos iznad procenta prosječnnih subvencija, a u vrijeme žetve uvesti količinska ograničenja i prelevmane.
6. Investiciona klima za inostrana ulaganja mora biti ustanovljena i primjenjivana kao i u konkurentnim zemljama.
7. Tri najznačajnija segmenta makroekonomske politike racionalno ustrojiti i primjenjivati, jer, praksa je pokazala, da nema stabilno rastućeg razvoja ako ova tri segmenta nisu racionalno koncipirana i usklađeno primijenjivana.

Nas kraju, problemi u makroekonomskoj politici BiH mogu se uspješno rješavati pod uslovom da imamo dovoljne intelektualne bistrine, političke odgovornosti za djelovanje, a bez iskrivljene ideologije i ličnih interesa i što je najvažnije, moralne odgovornosti.

• LITERATURA •

- Todaro, M. P. i Smith, S.C.: ***Ekonomski razvoj***, deveto izdanje, „Ibrahimpašić, Sar., 2006.
- Muratović, H.: ***Menadžment investicija***, Ekonomski fakultet Bihać, 2012. godine.
- James Van Horne: ***Finansijski menadžment***, MATE, Zagreb, 1995. godine.
- Rovčanin, A.: ***Savremene metode ocjene efikasnosti investicija***, Ekonomski fakultet Sarajevo, 2000.
- Nušinović, M.: ***Planiranje investic. projekata u funkciji optimizacije društveno-ekonomskog razvitka***, Informator, Zagreb, 1990.
- Sirotković, J.: ***Teorija i politika ekonomskog razvoja,*** Informator, Zagreb, 1976.
- Muratović, H.: ***Javni dug, poluga savremenih finansija***, VŠ "Primus", Bos. Gradiška, 2019.
- Muratović, H.: ***Efekti javne potrošnje na privredu BiH***, Primaprom, Banja Luka, 2020.
- Muratović, H.: ***Fiskalne detaksacije u funkciji priliva ino kapitala u BiH,*** arhivirano u BANU, 2022.
- Muratović, H.: ***Inostrani kapital i privredni razvoj BiH***, Primaprom, Banja Luka, 2021.
- Muratović, H.: ***Fiskalna detaksacija u funkciji priliva ino kapitala u BiH***, arhivirano u BANU, 2023.
- Muratović, H.: ***Kako kreirati i implementirati monetarnu politiku BiH da ona bude i u funkciji privrednog rasta i zaposlenosti,*** arhivirano u BANU, 2022.
- ***Izvori navedenih podataka od AFIP FBiH, APIF RS i Ured DB*** (završni godišnji obračuni).
- ***Podaci Uprave za indirektno oporezivanje BiH***, 2023.

EKONOMSKI PANEL / ECONOMIC PANEL
Samir Jašaragić, mr. econ. / Samir Jašaragić, MSc. econ.

UPRAVLJANJE PROJEKTNIM CIKLUSOM

Sažetak: Zabrinjavajuća geopolitička situacija na Zapadnom Balkanu donijela je Bosni i Hercegovini status kandidata za članstvo u Evropskoj uniji kao potvrdu njene evropske perspektive i kao obećanje većeg angažmana EU-a. Kandidatski status predstavlja značajan podsticaj budućem razvoju Bosne i Hercegovine, ali i bržu provedbu potrebne reformske agende koja treba pozitivno da djeluje na Državu i njen privredni razvoj. Jedna od praktično potvrđenih zakonitosti na kojima se zasniva privredni razvoj i rast, jeste i povoljno finansiranje razvojnih projekata. Pored vlastitih sredstava, projekti se mogu finansirati i iz eksternih izvora, a pored finansiranja i sufinansiranja budžetskim sredstvima, posebno povoljno je finansiranje iz fondova Evropske unije – najčešće pomoću Instrumenta predpristupne pomoći (eng. *Instrument for Pre-Accession Assistance*, skr. IPA). Treća generacija Instrumenta - IPA III, predpristupne pomoći predstavlja izraz solidarnosti Evropske unije s manje razvijenim državama i regijama, kroz koji se usmjeravaju sredstva u područjima i sektorima u kojima su najpotrebnija, te kao takav IPA III program predstavlja glavni finansijski instrument Evropske unije za pružanje podrške državama, korisnicama u provedbi reformi. Pri realizaciji ovih programa, od krucijalne važnosti postaju projekti, a za njihovu uspješnu provedbu je upravljanje projektnim ciklusom. Metodologija upravljanje projektnim ciklusom (UPC ili PCM – *Project Cycle Management*) naziv je cjelokupnog procesa čiji je rezultat provedba odabranog projekta u sklopu objavljenog konkursa. UPC je metodologija pripreme, provedbe i evaluacije programa i projekata, koja se zasniva na integriranom pristupu, te pristupu logičke matrice. Metodologiju upravljanja projektnim ciklusom usvojila je Evropska komisija, kao svoj primarni skup alata za dizajn i upravljanje projektima i od tada ova metodologija je neizostavan dio upravljanja projektima koji se finansiraju sredstvima Evropske unije.

Cilj ovog rada je prikazati metodologiju upravljanje projektnim ciklusom, kao ključni alat za uspješno implementiranje projekata finansiranih sredstvima IPA programa. Ovaj rad prikazuje značenje i mogućnosti primjene metodologije upravljanja projektnim ciklusom, kao i nužnost usvajanja iste za uspješno apliciranje za finansijska sredstva iz fondova Evropske unije, kao sigurnog puta ka razvoju u budućnosti.

Ključne riječi: *Upravljanje projektnim ciklusom, UPC, PCM, IPA III, finansiranje projekata, BiH, privredni razvoj*

PROJECT CYCLE MANAGEMENT

Summary: The worrisome geopolitical situation in the Western Balkans brought Bosnia and Herzegovina the status of a candidate for membership in the European Union as a confirmation of its European perspective and as a promise of greater EU engagement. The candidate status represents a significant incentive for the future development of Bosnia and Herzegovina, but also for the faster implementation of the necessary reform agenda, which will have a positive effect on the state and its economic development. One of the practically confirmed laws on which economic development and growth rests, is favorable financing of development projects. In addition to own funds, projects can also be financed from external sources, and in addition to financing and co-financing with budget funds, financing from European Union funds is especially favorable - most often by means of the Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA). The third generation of the Instrument - IPA III, pre-accession aid is an expression of the European Union's solidarity with less developed countries and regions, through which funds are directed in the areas and sectors where they are most needed, and as such the IPA III program represents the EU's main financial instrument for providing support to countries beneficiaries in the implementation of reforms. When implementing these programs, projects become crucial, and for their successful implementation, project cycle management. Methodology Project Cycle Management (PCM) is the name of the entire process, the result of which is the implementation of the selected project as part of the announced competition. PCM is a methodology for the preparation, implementation and evaluation of programs and projects, which is based on an integrated approach and a logical matrix approach. The project cycle management methodology was adopted by the European Commission as its primary toolkit for project design and management, and since then this methodology has been an essential part of managing EU-funded projects.

The aim of this paper is to present the Project Cycle Management methodology as a key tool for the successful implementation of projects funded by the IPA program. This work shows the meaning and possibilities of applying the Project Cycle Management methodology, as well as the necessity of adopting it for successfully applying for financial resources from European Union funds as a safe path to development in the future.

Key words: *Project cycle management, PCM, IPA III, project financing, BiH, economic development*

1. Uvod

Zabrinjavajuća geopolitička i geoekonomska situacija na Zapadnom Balkanu, stvorena agresorskim ratom Ruske Federacije protiv suverenog susjeda Ukrajine, podstakla je donosioce odluka u Evropskoj uniji da na Zapadni Balkan gledaju kao geopolitički važnu regiju i odlučno krenu s integracijom u Evropsku uniju. Ovakva situacija doprinijela je da Bosna i Hercegovina dobije status kandidata za članstvo u Uniji, kao potvrdu njene evropske perspektive i kao obećanje većeg angažmana Evropske unije u Bosni I Hercegovini. Kandidatski status predstavlja značajan podsticaj za daljnji razvoj demokratije i pravne države u Bosni i Hercegovini, ali i bržu provedbu potrebne reformske agende koja treba da se pozitivno odrazi na Državu i njen privredni razvoj.

Na tom putu, koji može trajati godinama, BiH na raspolaganju ima finansijske predpristupne instrumente Evropske unije za provođenje političkih, ekonomskih, socijalnih i institucionalnih reformi, i to koristeći Instrument pretpristupne pomoći IPA III (eng. *Instrument for Pre-Accession assistance*) za razdoblje 2021. – 2027. Taj program predstavlja glavni finansijski instrument Unije za pružanje podrške državama korisnicama u provedbi reformi.

Pri realizaciji ovih programa, od krucijalne važnosti postaju projekti, a za njihovu uspješnu provedbu upravljanje projektnim ciklusom. Metodologija upravljanja projektnim ciklusom (UPC ili PCM – *Project Cycle Management*) naziv je cjelokupnog procesa čiji je rezultat provedba odabranog projekta u sklopu objavljenog konkursa. UPC je metodologija pripreme, provedbe i evaluacije programa i projekata, koja se zasniva na integriranom pristupu, te pristupu logičke matrice.

1. Instrument pretpristupne pomoći (IPA)

Evropska unija 2006. godine je sve dotadašnje oblike podrške zemljama kandidatima u pristupanju za članstvo objedinila u jedan, nazvavši ga - Instrument predpristupne pomoći III (eng. *Instrument for Pre-Accession Assistance* – IPA), te je ujedno od 2007. godine on i osnovni finansijski instrument Evropske unije koji podržava

Bosnu i Hercegovinu u realizaciji političkih i ekonomskih reformi, te ispunjavanju standarda Unije u svim oblastima, čime postaje više strateški. Instrument pretpristupne pomoći predstavlja izraz solidarnosti Evropske unije sa manje razvijenim državama i regijama, kroz koji se putem konkretnih programa usmjeravaju sredstva u područjima i sektorima u kojima su najpotrebnija, a namijenjena su prvenstveno institucijama u cilju preuzimanja obaveza, te su dostupna i drugim korisnicima, poput nevladinih organizacija, poslovne zajednice, pograničnih regija, jedinicama lokalne samouprave, poljoprivrednih gazdinstva i drugih fizičkih i pravnih osoba. Program predstavlja okvir za planiranje aktivnosti unutar određenog sektora ili područja. Program se sastoji od niza projekata koji se međusobno nadopunjuju i usklađuju, odnosno koji su grupisani u jedan program. Same aktivnosti traju dulje vrijeme i po potrebi se mogu prilagođavati, a obično sadrže skup uslova za implementaciju i vođenje, plaćanje i kontrolu projekata.

Treća generacija instrumenta pretpristupne pomoći Evropske unije zemljama Zapadnog Balkana i Turskoj, jednostavno nazvana IPA III, raspolaže budžetom od 14,2 milijarde eura u sedmogodišnjem periodu od 2021. do 2027. godine.*[1] Evropska unija putem ovog instrumenta finansijski podržava pravne, ekonomske i društvene reforme u zemljama kandidatkinjama, kao i potencijalnim kandidatkinjama, osposobljavajući ih tako da ispune zahtijevane kriterije za članstvo u Uniji.

IPA III instrument koncipiran je tako da kroz princip osnove prvo (eng. "fundamentals first"), stavlja temeljne zahtjeve za članstvo u srž instrumenta. U skladu s tim, **pomoć se fokusira na tri osnovna stuba**:

- na vladavina prava,
- temeljna prava i jačanje demokratskih institucija,
- reformu javne uprave na svim nivoima vlasti, te
- održivi ekonomski razvoj i konkurentnost.*[2]

---

*[1] Više detalja može se vidjeti na web stranici Direkcije za evropske integracije (https://www.dei.gov.ba/bs/ipa-iii).

Direkcija za evropske integracije koordinira i prati aktivnosti i zadatke u procesu integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju i sarađuje sa ministarstvima i drugim organima uprave u Bosni i Hercegovini.

*[2] Sarić, E., Rakanović Radonjić, A., (2022), ***Osnovne informacije o instrumentu IPA III 2021-2027 i alatima za urodnjavanje dokumenata u procesu IPA III programiranja prilagođen za organizacije civilnog društva***. Dostupno na: https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2023/05/IPA-III-Vodic-CSOs-FIN.pdf (Pristupljeno 2.5.2023.)

Sama pomoć u okviru instrumenta IPA III struktuisana je u pet prozora, koji prate ciljeve i novu metodologiju politike proširenja Evropske unije, a koji su međusobno komplementarni. **Ti prozori su**:

- vladavina prava, osnovna prava i demokratija;
- dobro upravljanje, usklađivanje s acquisom,
- dobrosusjedski odnosi i strateško komuniciranje;
- zelena agenda i održiva povezanost;
- konkurentnost i inkluzivan rast;
- teritorijalna i prekogranična saradnja.

U svakom od prozora definisano je više tematskih prioriteta koji su jedinstveni za sve zemlje korisnice IPA III instrumenta, odražavaju različite politike Evropske unije, te su snažna podrška održivom ekonomskom razvoju i konkurentnosti, kao trećem stubu principa "fundamentals first".

Ovi tematski prioriteti su raznoliki i sveobuhvatni, a za ekonomski i privredni razvoj, te njihove razvojne prioritete, **najbitniji su oni koji se odnose na**:

- podršku razvoju povezanih, ozelenjenih, konkurentnih i rastućih ekonomija na Zapadnom Balkanu, sa značajno dinamičnijim razvojem privatnog sektora i ljudskog kapitala;
- promet, digitalnu ekonomiju i digitalno društvo, energiju;
- obrazovanje i zapošljavanje;
- razvoj privatnog sektora, trgovine, istraživanja i razvoja, poljoprivredu i ruralni razvoj;
- ribarstvo;
- promovisanje zapošljavanja, mobilnosti radne snage;
- promovisanje digitalne ekonomije i društva;
- podršku turizmu;
- ulaganju u mlade, obrazovanje i vještine.

Pored ovih tematskih prioriteta, **posebno su važni** oni koji se odnose na jačanje konkurentnosti, poslovnog

okruženja i razvoja malih i srednjih preduzeća, trgovine i ulaganja kroz, između ostalog, promovisanje i podršku poduzetništvu, posebno malim i srednjim preduzećima i razvoju lokalnih prekograničnih tržišta i internacionalizacije, te jačanje istraživanja, tehnološkog razvoja, inovacija i digitalnih tehnologija.

Zbog ovolike sveobuhvatnosti i obima finansijske pomoći IPA program se s razlogom smatra najučinkovitijim alatom kojim se provode razvojni projekti u zemljama u razvoju, odnosno zemljama kandidatima za pristupanju Evropskoj uniji. Praktično iskustvo, nastalo radom na IPA projektima, predstavlja direktnu pripremu za apsorpciju mnogo većih sredstava koja se alociraju državama članicama koje se mogu prijaviti za učešće u projektima, nastalim na osnovu kohezijske politike Zajednice i instrumentima ruralnog razvoja, nakon pristupanja Evropskoj uniji. Upravo je ta priprema glavni cilj programa IPA.

3. Općenito o projektima

Pri realizaciji ovih programa, od krucijalne važnosti postaju projekti, a za njihovu uspješnu provedbu upravljanje projektnim ciklusom. Prije **definisanju** pojma upravljanja projektnim ciklusom potrebno je prvo definisati sam pojam projekta, odnosno potrebno je jasno definisati kada se određeni poduhvat ili zadatak može tretirati kao projekat, s obzirom da se svakodnevno susrećemo sa često pretjeranom, a ponekad i neprimjerenom upotrebom pojma projekat. **Projekat je planska odluka koja se javlja kada je potrebno upravljati složenim međuzavisnim i neizvjesnim poduhvatima, odnosno privremeni poduhvat kojim se stvara jedinstven proizvod, usluge ili rezultat**.

H. Kerzner, idejni tvorac projektnog trougla, koji ćemo opisati u nastavku ovog Rada, definiše projekat kao "bilo koji niz aktivnosti i zadaća koji imaju određeni cilj, koji treba ispuniti određene specifikacije, imaju određen početak i kraj, ograničena finansijska sredstva, troše resurse (i ljudske i tehničke) te su višefunkcionalne".*[3] Autori **R.L. Kleim i I.S. Ludin** smatraju da je projekat "skup različitih aktivnosti obavljenih u logičkom nizu kako bi se došlo do određenoga rezultata, pri čemu svaka aktivnost kao i cijeli projekat ima definisan početak i kraj".*[4] **D. Đuričin** projekat vidi kao "plansku odluku koja se javlja kada je potrebno upravljati složenim, međuzavisnim

*[3] Kerzner H.: ***Project Management: A Systems Approach to Planning, Scheduling, and Controlling***, Eighth Edition. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc, 2003.

*[4] Kleim R.L. and Ludin I.S.: ***Project Management Practitioner's Handbook***, Amacom Books, 1998.

i neizvjesnim situacijama".*[5] Prema u Evropi uticajnom udruženju, IPMA (*International Project Management Association*), tj. njihovom skupu znanja, projekt je vremenski i finansijski ograničeno djelovanje s ciljem ostvarivanja skupa definisanih isporuka (u području djelovanja) prema dogovorenim standardima kvalitete i zahtjevima.*[6] Ograničenja spomenuta u ovoj definiciji projekta, **posebno ograničenja finansijskih sredstava posebno su važna**. Naime, svaki projekat koristi određene resurse, kao što su: finansijska sredstva, vrijeme, oprema, ljudi, materijali, troškovi i slično, za izvršenje postavljenih zadataka. Postavlja se problem ograničenosti tih resursa, kao i njihove blagovremene dostupnosti.

Formalnim razvojem područja upravljanja projektima došlo se je do određenih teorijskih i praktičnih znanja, metodologija, standarda i slično, koji omogućuju uspješnu realizaciju projekata. **Da bi se određeni zadatak ili poduhvat mogao tretirati kao projekat određuju sljedeće osnovne karakteristike**: djelokrug (obuhvat) poduhvata, neponovljivost (neobičnost), kompleksnost i podrška (podupiranje) poduhvatu. Projekat kao planska odluka ima **više različitih aspekata**:

- preduzetnički aspekt,
- marketing aspekt,
- investicioni aspekt,
- finansijski aspect
- izvršni aspekt.

Ključne karakteristike projekta bile bi da je to privremeni poduhvat koji ima svoj početak i kraj, jednokratnost, neponovljivost, krajnji rezultat je jedinstven proizvod, usluga ili rezultat, ciljna usmjerenost, definisani i mjerljivi rezutati, definisani i ograničeni resursi, postojanje vlastitog budžeta, posjedovanje sopstvene organizacione strukture uz precizirane odgovornosti u upravljanju projektom, sadrži utvrđeni raspored obavljanja aktivnosti, odnosno faza razvoja koje čine životni ciklus projekta i kojima se ostvaruje rezultat, rizik i neizvjesnost, projekat zahtjeva koordinaciju u realizaciji, što praktično znači da se njime mora upravljati da bi se uspješno realizovao. **Klasifikacija projekata moguća je po više kriterija razvrstavanja**: tipu poslovne aktivnosti, karakteru izvođača,

*[5] Đuričin. D.: ***Upravljanje (pomoću) projekata***, CID Ekonomskog fakulteta u Beogradu; Beograd, 2005. str. 102.

*[6] ***IPMA: IPMA Competence Baseline***, International Project Management Association , Monmouth, UK, 1999.

stepenu neizvjesnosti, vrsti finansiranja i sl. Kriteriji razvrstavanja projekata zavise o klasifikatoru, kao i o stajalištu s kojeg se posmatra projekat.

Ukupna uspješnost projekta sastoji od dvije grupe elemenata: kriterijuma uspješnosti projekata, koji uključuju principe i standarde, i kritičnih faktora uspjeha, koji se odnose na okolnosti, činjenice i uticaje. Tri bitna parametra svakog projekta su i troškovi, vrijeme, obim i kvalitet. Kriterijumi uspješnosti prema novijoj literaturi mogli bi se sažeti u tome da projekat: postiže cilj unutar roka i unutar budžeta, da ostvari potrebni nivo kvalitete i da ostvari očekivanu poslovnu vrijednost i povrat ulaganja (ROI).

Osnovna podjela izvora finansiranja je na vlastite i tuđe (eksterne) izvore. Dosadašnja praksa finansiranja uspješnih preduzeća pokazala je da u izvorima finansiranja dominiraju pozajmljena sredstava, stvoreni kapital značajno nadmašuje uplaćeni kapital i najznačajniju komponentu stvorenog kapitala čini neraspoređena dobit. U **eksternom finansiranju** najčešće se praktikuje da se manji dio sredstava dobije prodajom dionica, a veći dio putem kredita i lizinga. Krucijalni problem menadžmenta predstavlja određivanje optimalnog omjera sredstava po osnovu pozajmljivanja i uplaćivanja, tj. duga i kapitala. Posebno povoljno je finansiranje i sufinansiranje projekta fondovskim sredstvima.

U upravljanju projektima često susrećemo i termin *zainteresovane strane* (engl. *Stakeholders*, hrvatski dionici - oni koji imaju udjela u čemu; sudionici), pri čemu se kao što naziv implicira misli na one koje su zainteresirani za ishod vašeg projekta. To su obično članovi projektnog tima, projektni menadžeri, rukovodioci, sponzori projekta, kupci i korisnici. Zainteresovana strana je pojedinac, grupa ili organizacija na koju utiče ishod poslovnog poduhvata ili projekta. To su i ljudi na koje će vaš projekat uticati u bilo kom trenutku njegovog životnog ciklusa, a njihov doprinos može direktno uticati na ishod. Neophodno je praktikovati dobro upravljanje zainteresovanim stranama i kontinuirano komunicirati da biste sarađivali na projektu.*[7]

U teoriji upravljanja projektima, vremenski period, u kome se, kroz određeni broj faza i veliki broj aktivnosti, projekat od početka dovodi do završetka, naziva se **životni ciklus projekta**. PMI (*Project Management Institute*) definiše životni ciklus projekta kao „zbirku projektih faza koje uglavnom slijede jedna na drugu, i ponekad se preklapaju, imena i broj kojih određuje menadžment i potrebe za kontrolom organizacije ili organizacije uključene u projekt, priroda samog projekta i područje njegove primjene“.*[8] Postoji više različitih načina raščlanjivanja

*[7] Za opširnije vidjeti na: https://www.wrike.com/project-management-guide/faq/what-is-a-stakeholder-in-project-management/

*[8] ***PMI: Vodič kroz znanje o upravljanju projektima (vodič kroz PMBOK)*** - 4. izd., Mate, Zagreb, 2011., str.15.

životnog ciklusa projekta, ali najčešće se osnovne faze svode na: fazu oportuniteta, fazu izvodljivosti, fazu izvršenja i fazu probne proizvodnje.

4. Upravljanje projektnim ciklusom (UPC)

Krajnjim korisnicima pri apliciranju projekata za finansiranje sredstvima Evropskih fondova veliku poteškoću stvara savladavanje nepoznate procedure. Ova poteškoća se može iščitati i iz često postavljanih pitanja, poput onih **kako napraviti projekat u skladu sa pravilima Evropske unije ili kako ideju pretvoriti u projekat**? Najbolji i jedini ispravan način je raditi u skladu sa metodologijom Upravljanja projektnim ciklusom koja opisuje aktivnosti i procedure koje se koriste pri donošenju odluka. Upravljanje projektnim ciklusom čini nezamjenjiv alat za uspješnu provedbu projekta s obzirom da određuje ključne odluke, zahtjeve za informacijama i odgovornost u svakoj pojedinačnoj fazi.

Upravljanje projektnim ciklusom (skr. UPC ili engl. PCM – *Project Cycle Management*) je metodologija za upravljanje projektima, te predstavlja ukupni proces čiji je krajnji rezultat uspješna provedba odabranog projekta u sklopu objavljenog konkursa. Metodologiju upravljanja projektnim ciklusom usvojila je Europska komisija 1992. godine*[9] kao svoj primarni skup alata za dizajn i upravljanje projektima i od tada je ova metodologija neizostavan dio upravljanja projektima koji se finansiraju sredstvima Evropske unije. UPC primjenjuje se na sve korisnike sredstava Evropskih fondova, bez obzira o kojem nivou je riječ, jer su teorija i praktično iskustvo potvrdili da je to najbolji način nadzora nad trošenjem finansijskih sredstava s obzirom da omogućava transparentnost i uvid u svaku od faza projekta.

Peter Landau, glavni urednik portala ProjectManager.com, softverske kompanije za upravljanje projektima definiše upravljanje projektnim ciklusom kao "pristup upravljanju projektom koji se bavi složenošću projekta kroz sve njegove faze, uz održavanje usklađenosti sa strategijom i ciljevima o kojima su se zainteresirane strane

*[9] Za opširnije vidjeti: ***Project Cycle Management Guidelines***, dostupno i na web adresi: https://international-partnerships.ec.europa.eu/system/files/2020-09/methodology-aid-delivery-methods-project-cycle-management-200403_en.pdf

dogovorili na početku".*[10] Prema UPC priručniku Evropske komisije te UPC smjernicama Evropske komisije*[11], **UPC je metodologija pripreme, provedbe i evaluacije programa i projekata, koja se zasniva na integriranom pristupu, te pristupu logičke matrice**. Također, prema istom izvoru, UPC je "složen i kreativan proces… koji uključuje i pregovaranje o odlukama koje su prihvatljive glavnim zainteresiranim stranama", pa su stoga "timski rad, pregovaračke i komunikacijske sposobnosti, najvažnije za učinkovit UPC".*[12] Na taj način UPC ne samo da obezbjeđuje strukturu procesa, nego i kroz zahtjev na timskom radu i komunikaciji, integriše sve zainteresirane strane kroz savjetovanje i pružanje relevantnih informacija tokom životnog ciklusa projekta, što rezultira donošenjem najboljih mogućih odluka. Upravljanje projektnim ciklusom je "termin koji se koristi za opisivanje aktivnosti upravljanja i procedura donošenja odluka koje se koriste tokom životnog ciklusa projekta (uključujući ključne zadatke, uloge i odgovornosti, ključne dokumente i odlučujuće mogućnosti)".*[13]

Cilj UPC-a je poboljšati kvalitetu programa i projekata razvojne pomoći, pri tome uzimajući u obzir njihovu relevantnost, efikasnost za postizanje osnovnih ciljeva, te izvedivost i održivost. Metodologija upravljanja projektnim ciklusom obezbjeđuje da projekti ostanu unutar ciljeva politike organizacije koja je pokrenula projekat, te da projekti ostanu relevantni za dogovorenu strategiju. Upravljanje projektnim ciklusom obezbjeđuje i utvrđuje izvodljivost projekta prije implementacije na način da se odlučuje da li je projekat realno ostvariv i da li su koristi od projekta održive. Sve navedeno zahtjeva uključenje zainteresovanih strana, kao i korištenje pristupa logičkog okvira i drugih korisnih alata za podršku procesu.

Pristup logičkog okvira je analitička metodologija koja se koristi za upravljanje. Evropska komisija, kao i mnoge druge institucije i organizacije zahtijevaju razvoj matrice logičkog okvira (eng. *Logical Framework Matrix*) pri procedurama formulisanja projekta koji konkuriše za eksterno finansiranje. **Pristup logičkog okvira je metoda za dizajniranje, praćenje i evaluaciju**. Sama matrica logičkog okvira ima oblik projektne tabele, sastavljene od četiri reda i četiri kolone koji predstavljaju tipove događaja koji se dešavaju pri implementaciji projekta. To su aktivnosti, rezultati, svrhe i ciljevi. Da bi se postigla uspješna implementacija projekta, upravljanje projektnim ciklusom naglašava korištenje pristupa logičkog okvira za analizu problema i pronalaženje najboljeg mogućeg rješenja kroz dizajn projekta.

---

*[10] Landau, P., (2018), ***Project Cycle Management – A Quick Guide***. Dostupno na web adresi: https://www.projectmanager.com/blog/project-cycle-management-a-quick-guide, pristupljeno 2.5.2023.

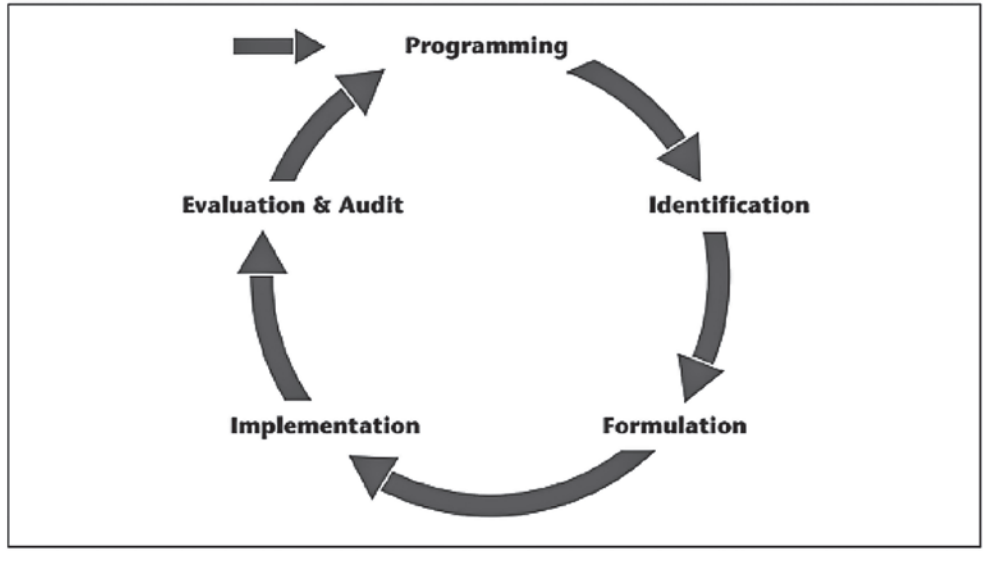
*[11] ***Project Cycle Management Guidelines***, op. cit.

*[12] ***Ibid***.

*[13] ***PCM Guidelines***, opet. cit.

Ciklus upravljačkih operacija unutar upravljanja projektnim ciklusom podijeljen je u sljedećih pet faza:

- programiranje,
- identifikacija,
- formuliranje,
- implementacija i
- evaluacija (i revizija).

Slika 1. Ciklus upravljačkih operacija unutar upravljanja projektnim ciklusom
Izvor: Project Cycle Management Guidelines, str.16., 2004.

Ciklus upravljačkih operacija unutar upravljanja projektnim ciklusom ističe kriterijume i procedure donošenja odluka definisanih u svakoj konkretnoj fazi. Same faze su međusobno progresivno zavisne, svaku iduću potrebno je uspješno završiti prije nego što se pređe na sljedeću, a novi projekti informišu se o rezultatima završne faze: **evaluacije i revizije**. Svaka faza u fazi upravljanja projektnim ciklusom ima sebi svojstvene tačke odlučivanja, odgovornosti i opcije. One su detaljno opisane u nastavku rada.

4.1. Programiranje

Ova faza sagledava probleme i odluke na dva nivoa, tj. Stajališta, odnosno na nivou programa i nivou projekta. **Na nivou programa** analizira se situacija i problemi na nacionalnom nivou zemlje korisnice, kao i područja na kojima problemi postoje, definiraju se razvojni problemi, prioriteti i ciljevi koji se žele postići. Na osnovu analize situacije zemlje korisnice na nacionalnom i sektorskom nivou, analizi socio-ekonomskih indikatora, pripremaju se strateški dokumenti u cilju identifikacije i usuglašavanja o glavnim ciljevima i prioritetima, te izrade relevantnog i izvedivog programskog okvira. Ovaj proces za cilj ima dentifikaciju glavnog cilja projekta, kao i njegove prioritete, čime se formira relevantan i izvodljiv okvir za projekat.

Na nivou projekata, a **za korisnike bespovratnih sredstava**, faza programiranja počinje objavom konkursa ili poziva za dostavom prijedloga projekata koji sadrži prioritete konkretne sektorske politike, programa ili nacionalnih strategija. Korisnik na osnovu konkursne dokumentacije treba analizirati i proučiti opisanu situaciju na nacionalnom i regionalnom nivou, stanje u sektoru, identificirane probleme, prioritete i ciljeve koje zemlja korisnica želi ostvariti provedbom projekata. Potom korisnik treba **provjeriti uslove** za prijavitelje i partnere, kao i prihvatljivost aktivnosti i troškova, te ako su uslovi prihvatljivi, a korisnikova projektna ideja usklađena s ciljevima konkursa, on dalje nastavlja sa narednom fazom UPC-a.

4.2. Identifikacija

U fazi identifikacije analizira se relevantnost projektnih ideja. Ovo uključuje zainteresirane strane i ciljnu grupu projekta. Analiziraju se početna procjena, te potencijalni problemi koje ove strane mogu imati i koje opcije postoje za njihovo rješavanje. Ovo će rezultirati provedbom mnogih studija što pomaže u identifikaciji ideja i definiranju aktivnosti koje treba provesti, a sve navedeno će se sumirati u izvještaju o identifikaciji projekta, koji objašnjava razloge donesenih odluka.

4.3. Formulacija

Faza formulacije je u svojoj suštini **detaljna razrada projekta**, u kojoj se polazi od definiranja i detaljnog pojašnjenja opštih i specifičnih ciljeva koji se žele postići. Pri tome se određuje da li je projekat izvodljiv, definišu aktivnosti koje će voditi ostvarenju zacrtanih ciljeva, njihov vremenski raspored, potrebne resurse, budžet, ali i najvažnije, a to je **dokazivanje relevantnosti projekta** u odnosu na potrebe ciljne grupe i da li će ispuniti prednosti koje predlaže dovršavanjem prijedloga finansiranja, zajedno sa tehničkim i administrativnim odredbama, te da li će rezultati projekta biti **održivi** i nakon završetka projekta. **Faza formulacije sa fazom identifikacije čini dio procesa donošenja odluka o finansiranju u procesu upravljanja projektnim ciklusom.** Tokom ove faze procjenjuje se kvaliteta prijedloga za finansiranje. Nakon što se sve izmjene nastale u ovoj fazi, primjene na finansijski prijedlog, a nadležni organ ili odobrava ili odbija projekat. U slučaju da projekat bude odobren, slijedi priprema, pregovaranje i potpisivanje finansijskog ugovora.

4.4. Implementacija

Nakon što je u prethodnim fazama dovršeno planiranje i određeno finansiranje projekta, u ovoj fazi se pristupa njegovoj realizaciji. **Vrijeme trajanja** ove faze /procesa može biti i veoma dugo, ponekad i godinama, zavisno o projektu, a sastoji se od više perioda: perioda početka, glavnog perioda implementacije i perioda zatvaranja projekta. Tokom implementacije počinje provedba planiranih aktivnosti u skladu s potpisanim ugovorom kako bi se ostvarili definisani rezultati i ciljevi projekta. Pri tome može doći do ponovnog planiranja u zavisnosti kako se rasporedi i budžeti pregledaju, preciziraju i ažuriraju. U toku ove faze uspostavlja se kontrola kako bi se osiguralo da projekat ostaje na pravom putu, te kontinuirani monitoring i izvještavanje generišu dokumentiranje provedbe projekta i izvještaje u cilju praćenja napretka i ostvarenih rezultata projekta. Ove aktivnosti pomažu i da se utvrdi da li finansiranje treba da se nastavi kako je planirano ili da se promijeni kako bi se podržale nove potrebe.

4.5. Evaluacija

Nakon završetka provedbe dolazi završna faza upravljanja projektnim ciklusom. Faza evaluacije (i revizije) **evaluira uspješnost projekta, tj. utvrđuje da li je projekat postigao svoje planirane ciljeve**. Evaluacija se vrši sistematski i na objektivan način, a može započeti već i u fazi implementacije, ali i godinama nakon implementacije projekta, a u svrhu procjene uticaja s protokom vremena. **Faza evaluacije zasniva se na pet kriterijuma, a to su**: relevantnost, uticaj, efikasnost, efektivnost i održivost projekta. Rezultati evaluacije bitni su za planiranje budućih aktivnosti i definisanje novih projekata. Pri tome su korisna iskustva nastala u fazi provedbe, kao i prijedlozi za moguća poboljšanja. U fazu evaluacije može se uvrstiti i revizija. **Revizija** će utvrditi da li je projekat izveden u skladu sa zakonom i pravilima, te da li su ispunjeni i drugi kriterijumi.

Zaključak

Bosna i Hercegovina je evropska zemalja u razvoju i dalje siromašna i vrlo udaljena od „zapadnih" normi i nivoa životnog standarda, ali dobijanje Kandidatskog statusa predstavlja značajan podsticaj njenom budućem razvoju i evropskoj perspektivi. Ovaj podsticaj ogleda se i u mogućnosti bespovratnog finansiranje razvojnih projekata iz fondova EU-a – najčešće pomoću Instrumenta pretpristupne pomoći (IPA III program) kojim se sredstva **usmjeravaju** u područja i sektore u kojima su najpotrebnija, a u cilju provedbi potrebnih reformi. Ova sredstva dostupna su pod uslovom jasnog strateškog pravca razvoja, kvalitetnih programa i konkursa, a realizacija je moguća isključivo projektnim pristupom. Razvojni projekti mijenjaju našu okolinu, norme i nivo životnog standarda, te omogućuju konkuretnu privredu i pravednije društvo.

Pored uslova projektnog pristupa, za uspješnu realizaciju ovih programa i projekata, od krucijalne važnosti je i **usvajanje metodologije** Upravljanja projektnim ciklusom. Metodologiju upravljanja projektnim ciklusom usvojila je Evropska komisija kao svoj primarni skup alata za dizajn i upravljanje projektima i od tada je ova metodologija nezabiolazan dio upravljanja projektima koji se finansiraju sredstvima Evropske unije. **UPC** naziv

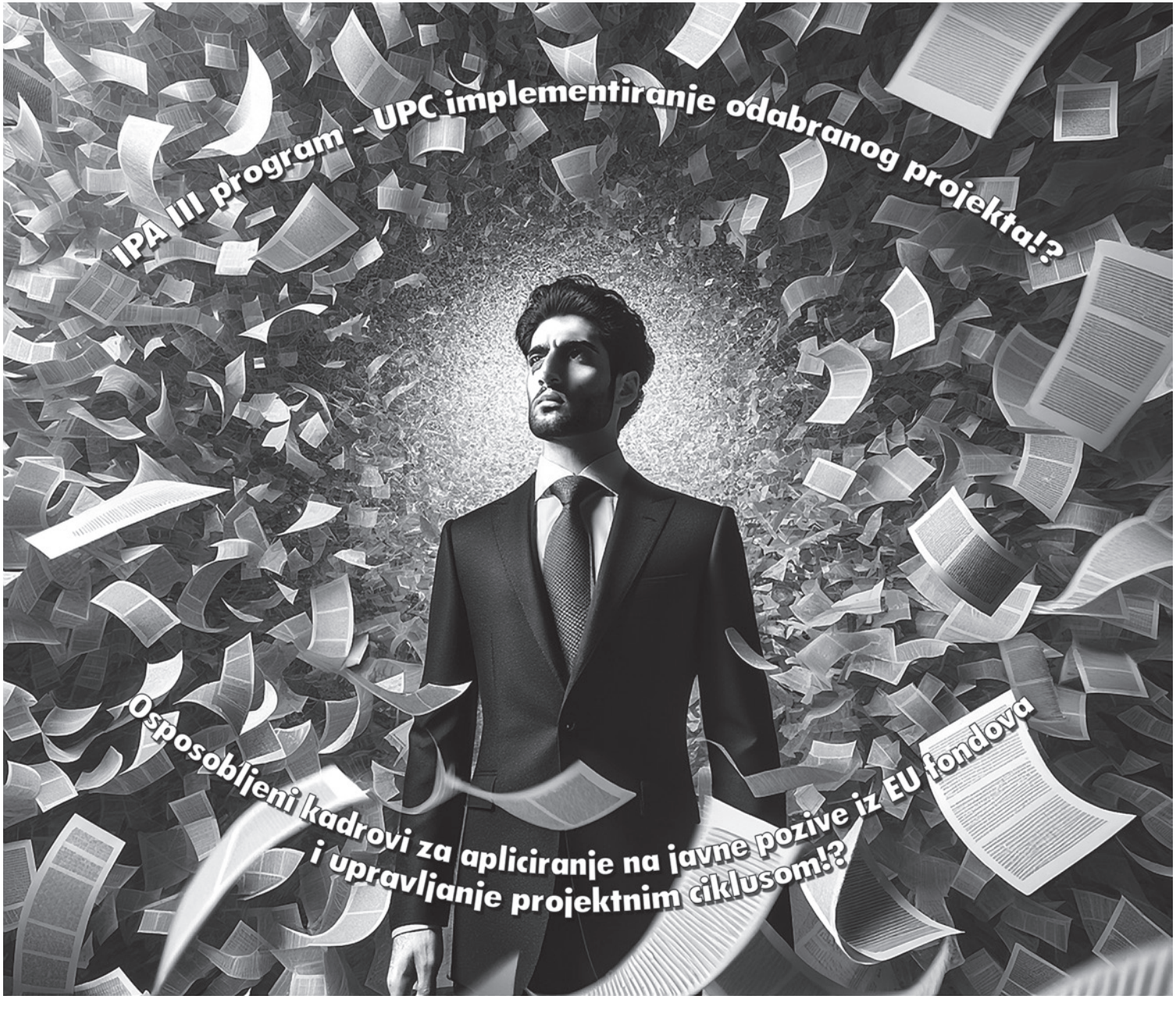
je cjelokupnog procesa čiji je rezultat implementiranje odabranog projekta u sklopu objavljenog konkursa. UPC je metodologija pripreme, provedbe i evaluacije programa i projekata, koja se zasniva na integriranom pristupu, te pristupu logičke matrice.

Zbog svog značaja u apsorpciji finansijskih sredstva iz fondova Evropske unije kao sigurnog puta ka razvoju u budućnosti, usvajanje metodologije Upravljanja projektnim ciklusom postaje **ultimativna potreba** svih zainteresiranih strana u procesu upravljanja projektima, ali i apliciranju na javne pozive iz evropskih fondova. Iako su teoretska i praktična znanja o Upravljanju projektnim ciklusom relativno lako dostupna, **u BiH nema dovoljno kadra osposobljenog za apliciranje na javne pozive iz EU fondova i upravljanje projektnim ciklusom**. Za realizaciju dobre ideje potrebno je na raspolaganju imati educirane ljude za pripremu i provedbu projekata. Ovaj nedostatak edukovanih kadrova jedan je od razloga niskog apsorpcijskog kapaciteta BiH za IPA i druge fondove, jer se bespovratna sredstva Evropske unije nedovoljno koriste, to rezultira i nedovoljnim privrednim i ekonomskim rastom.

Pozitivna promjena ove situacije rezultirala bi kvantitativnim i kvalitativnim rastom aplikacija projekata, što bi omogućilo veću implementaciju sredstava, te posljedično i pozitivnim uticajem na sve segmente i subjekte našeg društva. Pored nedovoljnog apliciranja i nekvalitetno pripremljenih projekata, poseban problem je i pojava da određena udruženja i institucije **posjeduju** "**monopol**" na edukovane kadrove za ova znanja i vještine, što rezultira politizacijom povlačenja sredstava iz pretpristupnih fondova, posebno u ruralnim krajevima. Za veći udio u implementaciji EU sredstava u ovim sredinama potrebno je naći rješenje za niz edukacijskih, administrativnih i institucionalnih pitanja koja otežavaju implementaciju projekata. Za sada se čini da su edukacijska pitanja najlakše rješiva, te da bi se kroz ulaganja u kadrove sa znanjima o Upravljanju projektnim ciklusom najbrže oslobodili potencijali za razvoj naše privrede.

• LITERATURA •

• Arbutina, Z. (2022): ***Status kandidata za BiH - geopolitička odluka***. [online]. Dostupno na: https://www.dw.com/hr/
• ***Direkcije za evropske integracije***, (https://www.dei.gov.ba/bs/ipa-iii).
• ***Delegacija Evropske unije u Bosni i Hercegovini i Ured specijalnog predstavnika Evropske unije u Bosni i Hercegovini***, (https://www.eeas.europa.eu/delegations/bosnia-and-herzegovina_bs?s=219).
• Đuričin, D. (2005): ***Upravljanje (pomoću) projekata***, CID Ekonomskog fakulteta u Beogradu; Beograd.
• European Commission, (2004), ***Project Cycle Management Guidelines***, [online]. Dostupno na: https://international-partnerships.ec.europa.eu/system/files/2020-09/methodology-aid-delivery-methods-project-cycle-management-200403_en.pdf.
• Institut za razvoj i međunarodne odnose IRMO, ***On-line priručnik o EU projektima***. Dostupno na: https://irmo.hr/prirucnik-o-eu-projektima/, [7.5.2023].
• IPMA, (1998), ***IPMA Competence Baseline***. International Project Management Association, Monmouth, UK.
• Kerzner, H. (2003): ***Project Management: A Systems Approach to Planning, Scheduling, and Controlling, Eighth Edition***. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc.
• Kleim, R.L. and Ludin, I.S. (1998): ***Project Management Practitioner's Handbook.*** Amacom Books.
• Landau, P. (2018): ***Project Cycle Management – A Quick Guide.*** [online]. Dostupno na https://www.projectmanager.com/blog/project-cycle-management-a-quick-guide, [2.5.2023].
• Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova Europske unije, (2009): ***Upravljanje projektnim ciklusom: Priručnik za krajnje primatelje financijskih sredstava EU na području zaštite okoliša***, Dostupno na: https://razvoj.gov.hr/ [7.5.2023].
• Pavić-Rogošić, L. (2012): ***Upravljanje projektnim ciklusom i pristup logičke matrice,*** [online]. ODRAZ. Dostupno na: https://www.odraz.hr/
• PMI, (2011): ***Vodič kroz znanje o upravljanju projektima (vodič kroz PMBOK)***, 4. izd., Mate, Zagreb.
• Sarić, E., Rakanović Radonjić, A., (2022): ***Osnovne informacije o instrumentu IPA III 2021-2027 i alatima za urodnjavanje dokumenata u procesu IPA III programiranja prilagođen za organizacije civilnog društva***, [online]. Dostupno na: https://arsbih.gov.ba/ [2.5.2023].
• Westland, J. (2006): ***The Project Management Life Cycle A Complete Step-by-step Methodology for Initiating, Planning, Executing & Closing a Project Successfully,*** Kogan Page, London and Philadelphia.
• https://www.wrike.com/project-management-guide/

IPA III program - UPC implementiranje odabranog projekta!?
Osposobljeni kadrovi za apliciranje na javne pozive iz EU fondova
i upravljanje projektnim ciklusom!?

DRUŠTVENI PANEL / SOCIAL PANEL

Mr. sc. Dino Dupanović, MA/ MSc. Dino Dupanović, MA

OD HISTORIJSKOG AVNOJ-a DO GRANATE U GROVIŠTU – TRANSFORMACIJA JEDNE LOKALNE ZAJEDNICE

Sažetak: U ovome radu razmatrana je problematika iz Drugog svjetskog rada. Konkretno, razmatrano je kako se ciljano manipuliše brojem žrtava, odnosno zloupotebe spomen obilježja na Garavicama kod Bihaća u cilju nacionalnih homogenizacija i zloupotrebe vlasti jednog naroda da bi opravdao sve dosadašnje i buduće zločine toga istog naroda. Velikosrpska politika i vlasti u entitetu RS već tri decenije oživljavaju historijske događaje da bi ih prilagodili sadašnjem vremenu i indirektno opravdali strašne zločine koje su učinili, sve do zločina genocida, koji su počinili pripadnici vojnih i policijskih struktura RS ne samo u Srebrenici, već na više mjesta u Bosni i Hercegovini. To što strašni zločini u više općina u BiH nisu presuđeni pred Međunarodnim sudom u Hagu za ex Jugoslaviju kao i genocid u Srebrenici, stvar je licemjerja tzv. međunarodne zajednice i njenog odnosa prema Bošnjacima/muslimanima.

S obzirom da se velikosrpska politika zasniva na unaprijed datim brojevima žrtava samo njihovog naroda, postavlja se logično pitanje: kako definisati razvojne aspekte države Bosne i Hercegovine, koju trebaju kreirati i provoditi ljudi iz sva tri naroda i ostalih u BiH, kada se ne možemo usaglasiti oko zbivanja od prije 30 i više godina? U nadi da će buduće generacije ovom i drugim sličnim događajima i problemima pristupati objektivno i na bazi relevantnih činjenica, u cilju utvrđivanja historijske istine, pišem ovaj tekst na osnovu do sada dostupnih podataka, kazivanja i svjedočenja, svjestan da mnogi od ovih „izvora“ imaju i svoju unaprijed osmišljenu pozadinu. Dakle, tekst je „vjerodostojan“ u mjeri u kojoj su pouzdane navedene činjenice.

Ključne riječi: *zločini, Garavice, različiti izvori, razvojni aspekti, utvrđivanje istine*

FROM THE HISTORICAL AVNOJ TO A GRENADE IN THE GROVE - THE TRANSFORMATION OF A LOCAL COMMUNITY

Abstract*:* In this paper, issues from the Second World War were considered. In particular, it was considered how the number of victims is manipulated in a targeted manner, i.e. the misuse of the memorial at Garavice near Bihać with the aim of national homogenization and abuse of the power of one people to justify all past and future crimes of that same people. For three decades, Greater Serbia politics and authorities in the RS entity have been reviving historical events to adapt them to the present time and indirectly justify the terrible crimes they committed, up to the crime of genocide, committed by members of the military and police structures of the RS not only in Srebrenica but in more places in Bosnia and Herzegovina. The fact that the terrible crimes in several municipalities in Bosnia and Herzegovina were not judged before the International Court of Justice in The Hague for ex-Yugoslavia, as well as the genocide in Srebrenica, is a matter of the so-called hypocrisy. of the international community and its attitude towards Bosniaks/Muslims.

Given that Greater Serbia's policy is based on predetermined numbers of victims of only their people, a **logical question arises**: how to define the development aspects of the state of Bosnia and Herzegovina, which should be created and implemented by people from all three nations and others in BiH, when we cannot agree about the events of 30 and more years ago? In the hope that future generations will approach this and other similar events and problems objectively and based on relevant facts, to establish the historical truth, I am writing this text based on the data, accounts, and testimonies available so far, aware that many of these "sources" have and your preconceived background. Therefore, the text is "credible" to the extent that the stated facts are reliable.

Keywords: *crimes, Garavice, different sources, development aspects, establishing the truth*

1. Uvod

Svaki rat se vodi dva puta, jednom na bojnom polju, drugi put na polju sjećanja. Poslije svakog rata sagradi se veliki broj spomen obilježja, koja u određenim historijskim momentima često mogu biti zloupotrijebljena u svrhu nacionalnih homogenizacija. Takve zloupotrebe spomen obilježja najčešće se dešavaju u društvima koja se nalaze u društveno-političkoj krizi, kakvo je bosanskohercegovačko. Dodatan reagens predstavlja i potreba društava za historičarima, koji su profesionalni čuvari uspomena na ono što njihovi sugrađani žele zaboraviti ili barem privremeno odgoditi. Međutim, naknadan problem s kojim se suočava bosanskohercegovačko društvo jeste i potreba političkih elita da na sebe preuzimaju ulogu historičara i čuvara prošlosti, koji svojim vlastitim tumačenjem događaja iz prošlosti

nastoje osigurati i/ili očuvati vlastite pozicije. Tako oživljavaju historijske događaje koje manipulativno prilagođavaju datom društveno-političkom kontekstu kojeg žive i najčešće stvaraju. Stoga je srpski sociolog Todor Kuljić u potpunosti u pravu kada piše da je ova, dodatna kategorija politike s historijom (*Geschichtepolitik*), uvijek prisutna u pluralističkim društvima, kakvo je bosanskohercegovačko, otvara mogućnost političkim elitama da na različit historijski način utemeljuju vlastiti identitet. Političarima je vrlo važan smisleni kontekst sadašnjosti i prošlosti, tj. relativno konkretno povezivanje prošlosti i sadašnjosti. Takva organizirana sjećanja, koja iniciraju političke elite, predstavlja ponovno tumačenje sadašnjosti u terminima prošlosti, da bi se odlučilo o budućnosti. Ponekad se takva organizirana sjećanja iskoristavaju radi ushrpavanja vlastite nacije, koja na mjestima sjećanja djeluju inertno. Samoviktimizacija, kao osa etnocentrične prošlosti višestruko je upotrebljiva. Da bi nadživjela prošlost i postala aktivna mobilizacijska poluga, potrebno je uvjerljivo dočarati vezu između prošlosti i sadašnjosti i razbuditi maštu prije svega jačanjem uvjerenja o stalnoj ugroženosti vlastite grupe. Često takva organizirana sjećanja na mjestima stradanja jednog naroda, završe s političkim govorima koji pozivaju na iste one poruke koje su jedno pluralističko društvo upravo dovele do tog stradanja. Spomen-park Garavice kod Bihaća svake godine u augustu ili septembru mjesecu prođe kroz reprizu političkih govora s prethodno opisanim karakterom. Porodice čiji su bližnji stradali na ovom uzvišenju kod Bihaća tokom ljeta 1941. godine, a koje se okupe radi prisjećanja na strašne ustaške zločine, kontinuirano postaju žrtve govora političkih elita i žrtve lažnih obećanja. Prethodnih godina političke elite iz Republike Srpske koje su se okupile na Garavicama, obećale su izgradnju pravoslavne crkve na Garavicama, vjerovatno kako bi sjećanje na žrtve postalo umjetnički oblikovano, dok je ove godine inicirana ideja izgradnje spomen obilježja u Republici Srpskoj, koje bi podsjećalo na garavičke žrtve. Šta bi ovo značilo ? Možda je ovo besmisleniji čin od onog kada su u Dolini palih kod Madrida zajedno pokopani posmrtni ostaci suprotstavljenih žrtava Španskog građanskog rata.

2. Spomen priča nastanka obilježja na Garavicama

Spomen-park na Garavicama ima svoju priču nastanka, koja je komšijska, nastala na elementima solidarnosti i razumijevanja etničkih skupina ove lokalne zajednice (Bihaća). Historijski kontekst nastanka ovog spomen-parka seže u prve godine poraća, kada je 1949. godine podignut prvi spomenik koji je podsjećao na ustaške zločine nad Srbima (dominantno), Jevrejima, Romima i komunistima ovog kraja. Iako je ovaj prvi spomenik podignut na inicijativu Srba, članova porodica čiji su bližnji stradali u ovom zločinu, s vremenom će ovaj teret zajednice postati zajednički, a u njega će biti uključene sve etničke skupine, odnosno Srbi, Muslimani i Hrvati.

Visoke komšijske ograde prizivane od političkih elita iz Republike Srpske na parastosu održanom 3. septembra 2021. godine, tokom izgradnje ovog spomen kompleksa prošlog stoljeća, bile su nevidljive. Ove komšijske granice bile su više imaginarne nego stvarne. Putujući kroz ovaj kraj još 1877. godine **sir Arthur Evans je zapisao**: "*Danas u ovoj nesretnoj zemlji, gdje god se pogleda ne vidi se ništa do podjela – političkih, društvenih i vjerskih barijera. Ali kad god se vratimo korak unatrag … kad god odvratimo pogled, naša potraga otkriva da još postoje veze jedinstva*". Takve veze jedinstva prožimale su bit ove lokalne zajednice kroz gotovo čitavo dvadeseto stoljeće, da bi koncem istog bile potrgane, vjerovatno trajno i to kao posljedica nacionalističkih političkih govora 1990-ih, koji neumoljivo sliče govorima održanim na Garavicama prije nekoliko dana.

Ipak, vratimo se u Beograd, 29. juna 1975. godina - u Dom JNA u 10 sati ujutro, dok su te veze još uvijek postojale. Započeo je sastanak Pododbora u Beogradu za izgradnju Spomen-parka Žrtava fašizma Garavice kod Bihaća. Na sastanku su prisustvovali većinom Srbi s područja Bosanske krajine, Like, Korduna i Banije. Pored njih, na sastanku su prisustvovali **Milan Keča** iz Bihaća, nominalno Hrvat i u to vrijeme Predsjednik Skupštine opštine Bihać, ujedno i Predsjednik Odbora za izgradnju Spomen-parka Garavice, Asim Mujanović iz Bihaća, nominalno Musliman i Predsjednik OO SUBNOR-a i **Branko Ćopić**, koji je svojim ugledom i autoritetom trebao da doprinese što većem odazivu stanovništva za izgradnju Spomen-parka Garavice. Nakon uvodnih izlaganja na pozornicu izlazi profesor **Bogdan Bogdanović**, jedno vrijeme osamdesetih godina prošlog stoljeća gradonačelnik Beograda, pacifista i žrtva uzavrelog Miloševićevog nacionalizma krajem 1980-ih i početkom 1990-ih godina, nakon čega je 1993. godine napustio ove prostore i skrasio se u gradu koji dolikuje njegovom umjetničkom karakteru i ekspresiji, valjda jedini grad u kojem je mogao živjeti svoj pacifizam – Beču. Nikad se nije vratio. Kao autor Jasenovačkog cvijeta, Bogdanović je od lokalnog političkog rukovodstva u Bihaću odabran kao arhitekta koji bi trebao riješiti idejni koncept Spomen-parka Garavice. U svome izlaganju u jutro 29. juna, Bogdanović je prisutnima **koncizno opisao** svoje zamisli budućeg spomen-parka: "*Težnja da rješenje memorijala veliča one vrijednosti i ideje na koje se je fašizam bio okorio i da spomen obilježje izaziva pijetet prema žrtvama putem lirskih elemenata /…/. Ova koncepcija je pobijedila kod nas u SFR Jugoslaviji*". Kao primjer profesor Bogdanović ukazuje na Memorijal koncentracionog logora Jasenovac, na čijem prostoru se ističe cvijet kao simbol i baš zbog toga privlači brojne posjetioce. Inače, na prostor Memorijala sa istaknutom stravom i užasom zločina čovjek ne želi više puta da se navraća, ne privlači ga, na ova mjesta posjetioci se moraju vratiti i iznova učiti – bio je zaključak Bogdanovića.

3. Simboli spomen parka Garavice

Žena kao simbol produžetka života (što u idejnoj koncepciji predstavlja Spomen-park Garavice), kako je naglasio Milan Keča i poruka ***Život je jači od smrti, pravda jača od zločina, ljubav od mržnje***, ispisana na jablaničkom granitu na insistiranje Bogadnovića, simbolično je trebala jačati socijalne kontakte lokalne zajednice između Srba, Hrvata i Muslimana. Međutim, 46 godina nakon ovog zajedničkog sastanka 3. septembra 2021. godine, prilikom obilježavanja 80. godišnjice stradanja Srba na Garavicama, političko rukovodstvo Republike Srpske, na čelu s Miloradom Dodikom, poslalo je upozoravajuće poruke, slične onima koje su slate 1992. godine s brojnih stratišta iz Drugog svjetskog rata. U svom obraćanju Milorad Dodik je ukazao na izreku koja one imaginarne granice treba da pretvori u stvarne, na mapi iscrtane granice: „*što je veća ograda, bolje su komšije, pri tom iskoristivši priliku da ispolitizira ovaj skup istaknuvši: 'Da se Srpska proglasi nezavisnom državom, naravno da Bošnjaci muslimani imaju svoju državu BiH, a Hrvati da imaju Herceg Bosnu'*". Jedan dio krivice za zaborav žrtava prebačen je na Tita i komuniste. **Na kraju je poslana jasna poruka da zaborava i oprosta nema**. Govor koji se u potpunosti uklapa u Kuljićeve opise s početka ovog teksta. Mnogo opasnih i uznemiravajućih poruka na mjestu koje je sagrađeno kao pomen upravo na onakve poruke koje su dovele do zločina u ljeto 1941. godine. Ovako ispolitiziranim govorom na mjestu stradanja, protagonista ove priče potvrdio je vlastitu krizu političkog identiteta, s obzirom da je već ustaljena praksa političkih elita na Balkanu da u kriznim momentima uz pomoć historije nađu nekog neprijatelja (odnosno svog historijskog prijatelja koji ga održava na životu). **Ovoga puta, za našeg protagonistu neprijatelji su sve komšije Srba**. Plauzabilan primjer politike i političara u krizi, slobodnom padu.

4. Poruke sa Garavica

Poruke poslane sa Garavica koje pozivaju na separatizam i stvaranje jednonacionalnih državica i upozorenja na komšije koje bi trebale graditi kineske zidove među sobom posljednji put su ovu lokalnu zajednicu gurnule u sunovrat. Upravo na Garavicama, u novembru 1991. godine, tada prvi put u organizaciji Srpske pravoslavne opštine Bihać i Opštinskog odbora SDS-a Bihać, pozvani su **Biljana Plavšić, Radovan Karadžić i Momčilo Krajišnik**,

kasnije će se ispostaviti svi redom osuđeni ratni zločinci, čije se poruke 1990-ih, **nisu umnogome razlikovali od onih koje je ovih dana poslao Milorad Dodik**. Tradicionalni narodni zbor Svečanost ljubavi i pravde, održavan prethodnih godina u organizaciji lokalne komunističke političke elite, na kojem su se okupljali pripadnici sve tri etničke zajednice postao je monolitan, nacionaliziran i amputiran dio za ostale etničke skupine. Upravo su SDS-ovi protagonisti na ovom terenu **pripremali odcjepljenje i formiranje Srpske opštine Bihać u decembru 1991**. godine. Paradoksalno kriveći Tita i komuniste, Muslimani i Srbi ovog kraja upravo će u tom razdoblju ostvariti bliske međukomšijske odnose, toliko bliske da su vjerska svetišta i mjesta stradanja u Drugom svjetskom ratu često financirana i građena zajedno. U **Bosanskoj Krupi**, koja je bila duboko pogođena međusobnim zločinima tokom Drugog svjetskog rata, **komšije Muslimani pomogli su gradnju srušene pravoslavne crkve 1991. godine**, iako se na dan njenog osvećenja u Bosanskoj Krupi pojavila Biljana Plavšić. Sličan događaj s obje strane zabilježen je i u **Kulen Vakufu**, iako ondašnji Muslimani, nad kojima je izvršen zločin od strane ustanika, nominalno Srba, nikada nije sagrađen spomenik, isto kao i velikom broju Muslimana civilnih žrtava rata koje su svoje spomenike dobili tek u drugoj polovini 1980-ih godina, upućujemo na članak Maxa Bergholza „Čudna šutnja / Zašto nema spomenika za muslimanske civilne žrtve ubijene muslimanima u Bosni u Drugom svjetskom ratu?“ Komšije su postale žrtve nacionalističkih govora kakvi su se mogli čuti na Garavicama 3. septembra prošle godine.

Pored toga, u vrijeme izgradnje spomenika na Garavicama, čija je gradnja pokrenuta još 1966. godine, a zatim i 1975. godine, inicijatori su bili gradonačelnici nominalno Musliman i Hrvat, Husein Dupanović i Milan Keča. Izgradnju ovog spomenika, što Milorad Dodik možda i ne zna, upravo su velikim dijelom financirale komšije Muslimani uplatama vlastitih sredstava.

U izgradnji ovog spomenika, napravljenog od **kamena bihacita**, kojim je zidana Zgrada parlamenta u Budimpešti i Bečka opera, koji predstavlja remek djelo Bogdana Bogdanovića, a kojeg protagonista (Dodik) **naziva kamenjem na Garavicama** i šprdnjom žrtvama, učestvovala je cijela lokalna zajednica i gotovo sva tadašnja preduzeća. Pored toga, u najvećoj krizi ove lokalne zajednice, pred sami početak ratnih sukoba, u januaru 1992. godine dvojica komšija, Musliman Kadir Sušić i Srbin Mile Knežević, inicirali su skup za komšijsko druženje, i to za stanovnike Jasike, Izačića, Zlopoljca, Papara i Ličkog Petrovog Sela, mjesta iz kojih je veliki broj stanovnika završio na Garavicama. Naposljetku, poltičke elite okupljene prošle godine na Garavicama vjerovatno **nemaju saznanja** da je najemotivniju pjesmu o stradanjima na Garavicama napisao komšija, nominalno Musliman, **Mustafa Zirić – Jeka sa Garavica**.

5. Manipuliranje žrtvama Garavica

Dodikovo manipuliranje s terminom komšija uveliko podsjećaju na feljtone objavljivane u SDS-ovom glasilu „Javnost“ tokom 1990-ih, kada se posebna pažnja posvećivala stratištima iz Drugog svjetskog rata u kontekstu nacionalne homogenizacije. Kroz ovaj SDS-ov filter prošle su i Garavice u januaru 1991. godine, simboličnom porukom “***komšija kolje komšiju***”. Ako se nešto i može zamjeriti Titu i komunistima, onda je to zanemarivanje ispisivanja teksta na ulazu u Spomen-park Garavice, na kojem bi se zločincima i žrtvama dala konkretna imena. Međutim, ova uobičajena praksa u Jugoslaviji često je izbjegavana zbog podsjećanja na **međusobnu spiralu zločina** u kojoj se našlo ovo društvo 1941. godine. Ali, ne treba zaboraviti da su imenovanja žrtava i dželata ipak našla svoje mjesto u historiografiji. Istovremeno, isti ti komunisti, koje Milorad Dodik vidi kao glavne krivce za zaborav srpskih žrtava, već u samom poraću su se **obračunali sa zločincima na što upućuje preko 700 presuda pred Okružnim komunističkim sudom u Bihaću**, od toga veliki broj na smrtnu kaznu, čija se dokumentacija danas čuva u Arhivu Unsko-sanskog kantona. Upućujemo Milorada Dodika i na sudbinu **Mehmeda Sahadžića**, koji je zbog svojih nedjela i zločina na Garavicama 26. juna 1949. godine streljan na smrt na brdu Islamovac iznad Bihaća. Komunisti su se ipak obračunali sa zločincima ovog kraja koji su proganjali Srbe u ljeto 1941. godine.

Na kraju, ne treba bježati od činjenice da je jedan broj Muslimana i Hrvata, komšija s prostora Bihaća i okolnih gradova zaista učestvovao u zločinima nad Srbima u ljeto 1941. godine (kasnije je većinu zadesila sudbina kao Mehmeda Sahadžića), ali da je upravo zbog odbijanja učešća najvećeg dijela muslimana u ustaškim zločinima, u Bihać došao Enver Kapetanović i jedan broj ustaša muslimana iz Hercegovine, koji su sproveli u djelo ustaške zamisli, ova teza odavno je potvrđena u historiografiji. **Komšije iz Bihaća i okolnih gradova najvećim dijelom odbijale su učestovati u ovim nedjelima**. Ovakve kolektivne kategorizacije jedne etničke zajednice kao zločinačke u svom historijskom kontekstu ne odstupaju od već viđenih kategorizacija s početka 1990-ih godina. Bosanskohercegovačko društvo, umorno od 1990-ih godina, postaje žrtvom manipulisanja političkih elita najčešće radi učvršćivanja vlastitih pozicija, nužno tone ka sunovratu. Već isprobane mantre devedesetih godina o kolektivnim kategorizacijama na Mi i Oni, gdje smo Mi uvijek žrtve, a Oni dželati, odveli su ovo društvo u još jedan zločin devedesetih godina. Stoga, Garavice koje trebaju predstavljati omen na vrtlog zločina u kojem se može naći jedno društvo, moraju biti lišene svakog politikantstva, one moraju postati mjesto dostojnog okupljanja i sjećanja na žrtve.

6. Oprosta i zaborava nema

Na kraju, možda najopasnija poruka, poslana s Garavica glasila je "***da oprosta i zaborava nema***". Oprost kao proces u kojem se žrtva, odnosno povrijeđena osoba odriče srdžbe i prava na osvetu i umjesto njih sagledava počinitelja sa suosjećanjem, dobrohotnošću i ljubavlju, nužan je činilac pluralističkih društava kakvo je naše. **Oprost vodi pomirenju i predstavlja za njega nužan preduvjet**. Pluralističkim društvima, koja nisu spreman na oprost, nužno prijeti još jedan zločin. Stoga politički govori na mjestima zločina, poput onog na Garavicama, moraju pozivati na mir među komšijama koji u bosanskohercegovačkim uslovima moraju graditi pluralističko društvo razumijevanja i oprosta zarad bolje budućnosti. Blasfemični govori ili možda to nazvati blasfemičnom rikom političkih elita na zalasku, koje pozivaju na separacije i gradnju ograda, vode nas tamo gdje smo koračali još 1992. godine.

Na kraju jedino što moramo priznati protagonisti naše priče jeste da Spomen-park na Garavicama zaista djeluje zapušteno, neuredno, ali ipak vrijedi napomenuti da je preživio ratna razaranja i da je sačuvan od komšija Muslimana.

7. Manipulacije brojem žrtava na Garavicam

Brojka i priče od 12.000 ubijenih Srba na Garavicama nikako da se zaključi od 1945. godine. Prateći historijske izvore, prvi podatak koji imamo iz službenih zapisnika jeste Zapisnik sastavljen pred Zemaljskom komisijom za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomogača u Bihaću, srez Bihać, okrug Bihać, iz februara 1945. godine (ovi zapisnici mogu se naći u Arhivu Jugoslavije, ali i nekim drugim arhivima s obzirom da su oni umnožvani). Postoji veći broj ovakvih zapisnika iz 1945. i 1946. godine. Komisija koja se bavila utvrđivanjem istine na Garavicama nikada nije izvršila ekshumaciju. To nije urađeno niti do danas. Tako, recimo, u jednom od tih Zapisnika stoji **da se na osnovu ustaških izvještaja** može utvrditi da je na ovom mjestu ubijeno preko 10.000, odnosno 12.000 ljudi, pa da taj broj seže i do 18.000. Često se koristi i termin „**po hvalisanju ustaša**". Istina je da postoji jedan ustaški nalog, zarobljen kod jednog rojnika u kojem se spominje klanje Srba. Ovaj izvještaj je Peta KNOU brigada

poslala partizanskom Vrhovnom štabu, zajedno s dvije fotografije uz tekst "U Bihaću i okolini pobijeno je 12.000-15.000 Srba". Međutim, ne postoje historijski izvori koji bi potvrdili da je baš na Garavicama ubijeno 12.000 ljudi. Vladimir Dedijer je također u svojim Dnevnicima zapisivao brojke od 12-14.000, koje su se, uglavnom, bazirale na argumentima prema hvalisanju ustaša.

Ova brojka postala je predmet rasprave vodećih loklanih političara nedugo nakon rata. Prvi spomenik podignut na Garavicama 1949. godine, na kojem je pisalo da se podiže u spomen na 12.000 nevino ubijenih Srba nastao je na inicijativu lokalnih političara Srba, članova Saveza komunista i SUBNOR-a. U periodu od 1967-1971. godina Regionalni muzej Pounja u Bihaću, predvođen Brankom Bokanom, započeo je popis svih poginulih boraca NOB-a i žrtava fašističkog terora na području Bihaća, Cazina, Velike Kladuše, Bosanskog Petrovca, Cazina, Bosanske Krupe i Drvara i za taj period popisano je oko nekoliko hiljada žrtava. Prema ovom popisu može se zaključiti da je na Garavicama ubijeno oko 3.000 bihaćkih Srba. Druga konkretna istraživanja o broju ubijenih Srba na Garavicama iz drugih gradova, Like i Korduna sprovedena su tek djelomično u okviru pomenutih Komisija, spiskovi postoje, ali važno je napomenuti da se za neka sela kao Ličko Petrovo Selo i dr. navode poimenično žrtve, mjesto stradanja i da se samo dio njih odnosi na Garavice. Kada se pogledaju ti spiskovi žrtava iz drugih dijelova na kojima se kao mjesta stradanja navode Garavice i kada se pridodaju ovoj brojci od 3.000 bihaćkih Srba, konačna brojka nije niti blizu 12.000. Treba napomenuti, da je pomenuti projekat Muzeja iz nekog razloga prekinut, pohranjen u depo Muzeja, da bi nedavno oko stotinu arhivskih kutija ponovno bilo sređeno i danas se čuvaju u Muzeju Unsko-sanskog kantona. Važno je napomenuti da u ovom popisu, na primjer, **nije popisana niti jedna muslimanska žrtva, iako su i muslimani velikim dijelom stradali na ovom području**. Očito da je tokom 1970-ih godina postojalo neslaganje kod loklanog političkog rukovodstva oko klasifikacije žrtava i broja stradalih. **Jusuf Zjakić**, nekadašnji Sekretar Saveza komunista Bihać, za izradu jedne doktorske disertacije, u razgovoru je istaknuo da je jedan od problema zašto je sporije tekla izgradnja Spomen-parka Garavice bio upravo to insistiranje Srba na broju od 12.000 ubijenih na Garavicama, iako za to nisu postojali službeni dokazi.

Tokom 1970-ih godina, kada se raspravljalo o gradnji Spomen-parka na Garavicama, često su vođene žustre rasprave između lokalnih komunista o broju stradalih Srba na Garavicama. Istovremeno, vodeći autoritet u ovim raspravama bio je pomenuti Branko Bokan koji je naglašavao da je prema anketi koju je radio Muzej **mogući najveći broj ubijenih Srba na Garavicama iznosi oko 3.000-4.000**. Međutim, u ovim raspravama zaključak se svodio na to da je broj mnogo veći, dakle 12.000, s obzirom da su na Garavicama ubijani i Srbi s područja Like,

Korduna i drugih krajeva i gradova. Istina jeste, da su dovođeni Srbi iz Ličkog Petrovog Sela, Korenice, Donjeg Lapca i drugih okolnih mjesta, ali nema historijskih izvora koji bi potvrdili da taj broj zaista seže do 12.000 žrtava. Neki historičari, poput **Milana Vukmanovića**, koji je o ovim zločinima pisao u knjizi "Bihać u novijoj istoriji", navodi da prema zvaničnoj evidenciji taj broj iznosi 12.000. Međutim, **Vukmanović ne navodi koja je to zvanična evidencija. Recimo, 1983. godine loklani SUBNOR je sastavio spisak ubijenih Srba na Garavicama iz Bihaća zaključivši brojku na 2.926 žrtava**. Nažalost, ovaj spisak se odnosio samo na Bihać, ne i na ostala mjesta i on sasvim sigurno jeste veći od pomenutog broja, ali teško da iznosi 12.000 s obzirom da su ustaše kao npr. u Bosanskoj Krupi loklane Srbe uglavnom ubijali u okolini grada.

Vjerodostojni izvori (organizatori obilježavanja Dana oslobođenja Bužima) navode da je tada poznati političar, inače tada Javni tužilac za Bosansku krajinu, **Hakija Pozderac**, doslovno rekao da je prema podacima Komisije za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i domaćih izdajnika broj ubijenih na Garavicama iznosio 998 stradalih. Do ovih podataka, prema javno iznesenoj tvrdnji, Hakija Pozderac je pri obilježavanju godišnjice oslobođenja Bužima, 7. novebra 1991. godine, **izjavio i slijedeće**: „Vidite, ove godine, pri obilježavaju godišnjice zločina na Gasravicama kod Bihaća, Šešeljevci tvrde da je na ovom mjestu ubijeno 3.200 stanovnika srpske nacionalnosti. S obzirom da sam ja nakon Drugog svjetskog rata bio javni tužilac za Bosansku krajinu, znam da je 1946. godine formirana Komisija sa zadatkom da utvrdi broj žrtava na Garavicama. **Komisija je brojala ukupno devet članova, od kojih su njih petero bili srpske nacionalnosti, kao i predsjednik Komisije**. Ova Komisija izvršila je zadatak na način da je dokumentovala poimenično svaku žrtvu i ustanovila da je ukupan broj žrtava na Garavicama njih 998. S obzirom da je cjelokupan posao utvrđivanja broja žrtava rađen po nalogu i nadzoru Tužilaštva i Suda, odgovorno tvrdim da se sada vrši manipuilacija, koja ima za cilj zaoštravanje međunacionalnih odnosa. I zapamtite, nemojte se iznenaditi ako nakon 30-tak godine velikosrpska propaganda broj žrtava na Garavicama podigne na cifru preko 10 hiljada. Da bi se demantovali navodi novih kvazihistoričara, potrebno je pronaći zvanični Izvještaj navedene Komisije i začepiti usta svim manipulatorima.“ Ovu izjavu Hakija Pozderac iznio je nakon završetka obilježavanja Dana oslobođenja Bužima u Drugom svjetskom ratu u hotelu „Radoč“ pred 30-tak ljudi, među kojima su bili ne samo Muslimanmi, već i Srbi (predsjednik Opštine i drugi) i Hrvati (sekretar Komiteta Saveza komunista i drugi).

Autor ovoga rada pokušao je u Arhivu muzeja pronaći navedeni *Izvještaj*, ali ga nije bilo. Gdje je on nestao i ko ga je i zbog čega otuđio, može se samo nagađati.

8. ZAKLJUČAK

Na osnovu naprijed navedenog, zaključujemo:

1. Na osnovu do sada prezentiranih podataka o broju žrtava na lokalitetu Garavice kod Bihaća vidljivo je da se brojem žrtava nedopustivo manipuliše s jasnim ciljem da se potvrdi unaprijed postavljena hipoteza-da su žrtve dosadašnjih ratova uglavnom pripadnici jednog, srpskog naroda.
2. Uvećavanje broja žrtava vrši se radi homogenizacije vlastitog (srpskog) naroda i opravdanja njegovih zločina koji su oni počinili nad drugim narodima, posebno nad Bošnjacima, ne samo u toku zadnjeg rata (1992-1995.).
3. Uvećavanje broj žrtava i njihovo potenciranje vrši se da bi se opravdala politika aktuelne vlasti u entitetu RS i (ne)opravdanost nastanka samog Entiteta na bazi strašnih zločina, sve do zločina genocida.
4. Pri obilježavanju godišnjica zločina na Garavicama vlasti RS i velikosrpska politika uopšte oživljavaju historijske događaje, prilagođavajući ih politici koju vode i koja otvoreno priziva nestanak države Bosne i Hercegovine, odnosno secesiju entiteta RS i njegovo pripajanje Srbiji.
5. U vezi s brojem žrtava na ovom lokalitetu ne slažu se ni historičari, ni političari, niti zvanične institucije. Jer, kako objasniti činjenicu da jedni tvrde da je na Garavicama ubijeno 998 lica srpske nacionalnosti, drugi 3.200, treći 14.500, itd.
6. Ono što dodatno problem oko utvrđivanja broja žrtava čini teško rješivim je činjenica da se iznesene tvrdnje uglavnom ne zasnivaju na vjerodostopnim izvorima.
7. Tvrdnja Hakije Pozderca, tadašnjeg Javnog tužioca za Bosansku krajinu, da je 1946. godine formirana Komisija za utvrđivanje broja žrtava i da je ona poimenično utvrdila da je na Garavicama ubijeno 998 ljudi, bila bi od koristi kada bi se mogao pronaći Izvještaj te Komisije. S tim u vezi postavljaju se dva vrlo bitna pitanja:
   - zašto navedenog Izvještaja nema u arhivi Muzeja u Bihaću?
   - ko je i zbog čega imao razloga da taj Izvještaj netragom nestane?

8. Činjenica je da je na ovom lokalitetu učinjen zločin velikih razmjera i da niko nema pravo da manipuliše njihovim brojem u cilju opravdavanja vlastite politike. Nedopustivo je da se prema žrtvama ne odnosi sa pijetetom i ljudski, već da one služe podsticaju nastanka novih žrtava.

9. Budući da se velikosrpska politika zasniva na unaprijed datim brojevima žrtava ne samo na ovom lokalitetu i samo njihovog naroda, **postavlja se logično pitanje**: kako definisati razvojne aspekte države Bosne i Hercegovine, koju trebaju kreirati i provoditi ljudi iz sva tri naroda i ostalih u BiH, kada se ne možemo usaglasiti oko zbivanja od prije 30 i više godina? Stoga, još jednom, ostajem u nadi da će buduće generacije ovom i drugim sličnim događajima i problemima pristupati objektivno i na bazi relevantnih činjenica, u cilju utvrđivanja historijske istine.

10. Ovaj tekst napisan je na osnovu do sada dostupnih podataka, kazivanja i svjedočenja određenih osoba. Pri tome sam svjestan da mnogi od ovih „izvora“ imaju i svoju unaprijed smišljenu pozadinu.

ILUSTRACIJA: Garavice su mjesto masovnog pogubljenja, masovna grobnica i spomen-područje u neposrednoj blizini grada Bihaća. Početkom Drugog svjetskog rata 1941. godine u Garavicama je izvršen masovni pokolj srpskog civilnog stanovništva od strane ustaša.